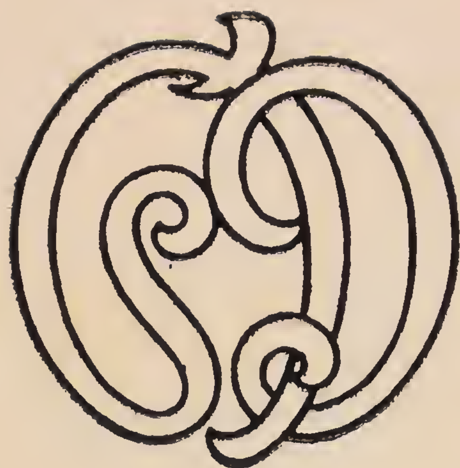
ศิลป์ พีระศรี

อนุสรณ์





อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระศิลปสิทธิวินิจฉัย

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

๒๔ ธันวาคม ๒๕๐๙



พระศิลปสิทธิวินิจฉัย

(มารค อุณหะนันทน์)

ชาตะ ๑๓ มกราคม ๒๔๓๗

มรณะ ๒๘ มีนาคม ๒๕๐๘

สารบาญ

ประวัติ

พระศิลปสิทธิวินิจฉัย

ชาตะ

พระศิลปสิทธิวินิจฉัย (มารค อุณหะนันทน์) เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๓๗ ณ บ้านในตรอกบ้านหล่อ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ อำเภอนางเลิ้ง จังหวัดพระนคร เป็นบุตรคนโตของหลวงอภิบาลภูมิวิถี (ชม อุณหะนันทน์) และนางอภิบาลภูมิวิถี (นามเดิมคือ เลี่ยม ศรีเพ็ญ) มีน้องชายหญิงร่วมอุทร รวม ๖ คน

การศึกษา

พ.ศ. ๒๔๔๕ – โรงเรียนวัดปรินายก จบประโยคประถม

พ.ศ. ๒๔๔๙ – โรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร จบประโยคมัธยมสามัญ

พ.ศ. ๒๔๕๒ – โรงเรียนเทพศิรินทร์ จบประโยคมัธยมพิเศษ

พ.ศ. ๒๔๕๔ – โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย สอบไล่ได้ชั้นอุดมศึกษาปีที่ ๑

พ.ศ. ๒๔๕๕ – โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม สอบไล่วิชากฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

การรับราชการ

พ.ศ. ๒๔๕๕ – เริ่มรับราชการตำแหน่ง เสมียนศาลแพ่ง

พ.ศ. ๒๔๕๘ – ฝึกหัดผู้พิพากษารอง ศาลโปรีสภาที่ ๑

พ.ศ. ๒๔๕๙ – ฝึกหัดผู้พิพากษา ศาลอาญา

พ.ศ. ๒๔๕๙ – ผู้พิพากษาศาลมณฑลมหาราษฎร์

พ.ศ. ๒๔๖๙ – ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดลำปาง

พ.ศ. ๒๔๗๒ – ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๗๓ – ผู้พิพากษาศาลมณฑลพายัพ

พ.ศ. ๒๔๗๖ – ผู้พิพากษาศาลมณฑลอยุธยา

พ.ศ. ๒๔๗๗ – ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. ๒๔๗๗ – ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดนครสวรรค์

พ.ศ. ๒๔๘๑ – ผู้พิพากษาศาลอาญา

พ.ศ. ๒๔๘๒ – ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

พ.ศ. ๒๔๙๐ – ผู้พิพากษาหัวหน้ากองในศาลอุทธรณ์

พ.ศ. ๒๔๙๔ – ผู้พิพากษาศาลฎีกา

พ.ศ. ๒๕๐๑ – ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา

พ.ศ. ๒๕๐๒ – พ้นจากราชการเพราะเหตุสูงอายุ (อายุ ๖๕ ปี)

การอุปสมบท

พระศิลปสิทธิวินิจฉัย ได้อุปสมบทที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สำนักคณะกลาง ฉายา อภิชาโต

บรรดาศักดิ์

๒๒ ธันวาคม ๒๔๖๑ – หลวงสารนิติบัญชา

๑ มกราคม ๒๔๖๗ – พระศิลปสิทธิวินิจฉัย

เครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่ได้รับพระราชทาน

พ.ศ. ๒๔๙๗ – ประถมาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๕๐๐ – ประถมาภรณ์ช้างเผือก

ครอบครัวและผู้สืบสกุล

พระศิลปสิทธิวินิจฉัย ได้สมรสกับนางสาวจำเนียร รุจิรธรรม ครูโรงเรียนสตรีวิทยา เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๗ ภริยาถึงแก่กรรมด้วยโรคลำไส้ในปี ๒๔๘๐ เมื่ออายุ ๔๓ ปี มีบุตรชายหญิงรวมทั้งสิ้น ๑๓ คน ตามลำดับดังนี้: –

๑. ประสาร อุณหะนันทน์ (ถึงแก่กรรม)

๒. นิติ อุณหะนันทน์

๓. อรรณพ บุนนาค

๔. เรณู อุณหะนันทน์

๕. เด็กชาย (ถึงแก่กรรม)

๖. เด็กชาย (ถึงแก่กรรม)

๗. พ.ต.อ.บัญชา อุณหะนันทน์

๘. นายแพทย์มนัสวี อุณหะนันทน์

๙. ดร. โกเมน อุณหะนันทน์

๑๐. มุจลินท์ อุณหะนันทน์ (ถึงแก่กรรม)

๑๑. ร.ต.อ. เอนก อุณหะนันทน์

๑๒. อนันต์ อุณหะนันทน์

๑๓. เด็กชาย (ถึงแก่กรรม)

ปัจฉิมวัย

เมื่อพ้นจากราชการรับเบี้ยบำนาญ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ แล้ว พระศิลปสิทธิวินิจฉัย ก็ได้ใช้ชีวิตบั้นปลายอย่างเงียบ ๆ อยู่ ณ บ้านซอยเซนต์หลุยส์ (ซอย ๒) ถนนสาธรได้ใช้เวลาในวันหนึ่ง ๆ ให้หมดไปด้วยการอ่านหนังสือและงานอดิเรกอื่น ๆ เช่น การถ่ายรูปและล้างอัดขยายรูป การศึกษาเกี่ยวกับวิทยุและไฟฟ้า ฯลฯ บางครั้งก็ออกไปเยี่ยมเยียนมิตรสหายเก่าแก่และไปสนทนาธรรมกับพระภิกษุสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ ตามปกติพระศิลปสิทธิวินิจฉัยเป็นผู้ฝักใฝ่ในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ได้ทำบุญตักบาตรบำเพ็ญกุศลอยู่เป็นกิจวัตร ได้สนใจศึกษาทางวิปัสสนาและได้สะสมหนังสือเกี่ยวกับหลักพระพุทธศาสนาทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษไว้เป็นจำนวนหลายร้อยเล่ม ขณะที่ป่วยหนักก็ยังบ่นอยู่เสมอว่าเสียดายที่ไม่มีเวลาอ่านหนังสือที่อุตส่าห์สะสมมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้วนั้นให้ตลอดได้

พระศิลปสิทธิวินิจฉัย เริ่มป่วยเป็นโรคความดันโลหิตสูงมาเป็นเวลานานตั้งแต่เมื่อครั้งยังรับราชการอยู่ แต่ก็ได้รับการตรวจรักษาอย่างสม่ำเสมอตลอดมาจนกระทั่งเมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ ได้ล้มเจ็บลงอย่างกระทันหันโดยเป็นลมและมีอาการปวด

บริเวณทรวงอกอย่างรุนแรง แพทย์ให้การวินิจฉัยว่า เป็นโรคหัวใจเนื่องจากหลอดเลือดที่หล่อเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจอุดตัน ได้เข้ารักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นเวลา ๔๕ วัน จนอาการทุเลา จึงออกจากโรงพยาบาลกลับมาพักรักษาตัวอยู่ที่บ้าน โดยอยู่ในความดูแลใกล้ชิดของแพทย์ผู้ชำนาญโรคหัวใจและบุตรชายซึ่งเป็นนายแพทย์ ในระยะแรกยังแข็งแรงดีสามารถไปไหนมาไหนได้เกือบเหมือนคนปกติ แต่ต่อมาเริ่มมีอาการบวมที่ขาทั้งสองบ่อยครั้ง ในปี ๒๕๐๗ อาการโรคทรุดหนักลง ประกอบกับมีโรคปอดอักเสบเข้าแทรก ต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์อีกระยะหนึ่ง เมื่ออาการทุเลากลับบ้านได้แล้วไม่นานนักก็เริ่มมีอาการแสดงทางหัวใจวายมากขึ้นเป็นลำดับ ประกอบกับนอนไม่ใคร่หลับและเบื่ออาหารเป็นอย่างมาก จึงทำให้ร่างกายอ่อนเพลียทรุดโทรมลงโดยรวดเร็ว นายแพทย์ผู้รักษาเห็นว่าแม้จะไปอยู่โรงพยาบาลก็ไม่มีหวังที่จะเยียวยาให้ทุเลาขึ้นได้ จึงตัดสินใจให้การรักษาพยาบาลอยู่ที่บ้านตลอดมา พระศิลปสิทธิวินิจฉัยอ่อนกำลังลงโดยลำดับ จนกระทั่งเช้าตรู่ของวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๐๘ ก็ได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ นับอายุได้ ๗๐ ปี ๒ เดือนกับ ๑๕ วัน.

อนุสรณกถา

ของ

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

ข้าพเจ้าได้รู้จักคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยมาตั้งแต่มกราคม ๒๔๗๓ เมื่อขึ้นไปสำรวจภาวะเศรษฐกิจและอนามัยของราษฎรทางภาคเหนือในคณะของ ดร. ซิมเมอร์แมนน์ ที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยข้าพเจ้าไปพักอยู่ที่บ้านคุณพระบำราบนราพาธ สาธารณสุขมณฑลพายัพ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับบ้านคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ในขณะนั้นท่านเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ คุณพระบำราบนราพาธได้เชิญคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยมาร่วมรับประทานอาหารค่ำที่บ้าน และได้แนะนำให้รู้จักกับข้าพเจ้าในโอกาสนั้น ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่า คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยมีอุปนิสัยเยือกเย็นสุขุม มีสติปัญญาสูง และมีอัธยาศัยดีเป็นที่น่าคบหาสมาคม หลังจากวันนั้นแล้วข้าพเจ้าก็มิได้มีโอกาสได้พบกับคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยอีก จนกระทั่งเมื่อท่านย้ายมารับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ จึงได้มีโอกาสพบปะสนทนาวิสาสะกับท่านอยู่เนือง ๆ ข้าพเจ้าได้ทราบว่าคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยมีบุตรชายหญิงถึงสิบคน และยินดีที่ทราบว่าท่านได้อบรมบุตรธิดาด้วยความเอาใจใส่อย่างยิ่ง จนบุตรได้มีโอกาสศึกษาในชั้นสูงจนสำเร็จปริญญาสาขาต่าง ๆ หลายคนด้วยกัน ผลสำเร็จของท่านในข้อนี้ ได้มีส่วนแผ่มาถึงกระทรวงสาธารณสุขและตัวข้าพเจ้าเองด้วย กล่าวคือ บุตรของท่านคนหนึ่ง นายแพทย์มนัสวี อุณหะนันทน์ แพทยศาสตร์บัณฑิต (เหรียญทอง) และสาธารณสุขศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต (Dr. P.H.) แห่งมหาวิทยาลัยทูเลน ซึ่งบัดนี้รับราชการอยู่ในตำแหน่งผู้ตรวจราชการกระทรวงสาธารณสุข เป็นผู้มีสมรรถภาพสูง ได้ปฏิบัติราชการเป็นประโยชน์แก่กระทรวงสาธารณสุขอยู่เป็นอันมาก

คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยเป็นผู้สนใจใฝ่หาความรู้ในเรื่องต่าง ๆ อยู่เสมอ เป็นคนอ่านหนังสือมาก โดยเฉพาะหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนา ในด้านการงานท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตตลอดอายุราชการของท่าน ปรากฏกิตติศัพท์ในเรื่อง

การดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมเป็นที่ทราบกันทั่วไปในวงการตุลาการ การที่ท่านได้เจริญก้าวหน้าในราชการ โดยได้เลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่งตั้งแต่เสมียนศาล และเป็นผู้พิพากษาชั้นผู้น้อยขึ้นมาโดยลำดับ จนกระทั่งได้ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกาอันเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูงนั้น ก็เป็นเครื่องแสดงถึงคุณธรรม ความรู้ความเชี่ยวชาญในหลักวิชากฎหมาย และสมรรถภาพในหน้าที่การงานของท่านเป็นอย่างดีอยู่แล้ว

เมื่อข้าพเจ้าทราบว่าพระศิลปสิทธิวินิจฉัยได้ล้มเจ็บลงด้วยโรคหัวใจ ก็ได้พยายามหาโอกาสไปเยี่ยมท่านที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์และที่บ้านซอยเซ็นต์หลุยส์หลายครั้ง เมื่อได้เห็นความทุกข์ทรมานของท่านก็ให้รู้สึกสลดใจ แม้จะตระหนักว่า การเจ็บและการตายนั้นเป็นของธรรมดา ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ก็อดที่จะอธิษฐานภาวนาขอให้อาการป่วยของคุณพระทุเลาขึ้นโดยเร็ว ฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบว่าคุณพระได้ถึงแก่กรรมลงอย่างกระทันหัน จึงมีความเศร้าใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้สูญเสียมิตรดี คนดี ไปคนหนึ่ง

ข้าพเจ้าขอน้อมจิตอธิษฐานขอให้อานสงส์แห่งคุณงามความดีที่คุณพระศิลป-สิทธิวินิจฉัยได้สร้างสมบำเพ็ญอยู่เป็นนิจในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ตลอดจนกุศลบุญราศีที่บรรดาบุตรธิดาและญาติมิตรได้บำเพ็ญอุทิศให้ด้วยความกตัญญูกตเวทีในภายหลังจงเป็นพลวปัจจัย ดลบันดาลให้คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยได้ประสบแต่สันติสุขโดยควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ

(พระบำราศนราดูร)

กระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์

๑๔ ธันวาคม ๒๕๐๙

คำรำลึก

คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ท่านเป็นผู้ใหญ่ในราชการตุลาการ อยู่ในความเคารพรักของพวกเราทั่วไป ท่านเป็นหัวหน้าศาลทั้งเล็กและใหญ่มาหลายศาล ผู้พิพากษาที่เคยอยู่กับท่านล้วนมีความเคารพรัก เพราะท่านนอกจากมีความรู้ดีและชำนาญงานดีอย่างยิ่งแล้ว ยังเป็นผู้มีใจดีและมีความเป็นธรรมอันน่าเลื่อมใสศรัทธายิ่ง ผู้เขียนได้ทราบกิตติศัพท์อันดีงามของท่านมานาน จนในที่สุดท่านดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา จึงมีความใกล้ชิดยิ่งขึ้นและมีความเคารพรักท่านมากขึ้น

คุณพระศิลปสิทธิ ฯ ท่านเป็นผู้สนใจศึกษาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา มีความรู้ธรรมะชั้นสูงขั้นที่เหนือขึ้นไปจากพิธีกรรม ท่านได้เคยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เขียนหลายครั้งหลายคราวในแง่ของพุทธธรรมประยุกต์ คือการนำหลักธรรมอันเป็นส่วนของจิตใจมาใช้ปรับเข้ากับชีวิตประจำวันของพวกเราที่ยังวิ่งวุ่นอยู่ในโลก ผู้เขียนได้ความรู้จากท่านมากในหลายแง่หลายมุม และเคยสังเกตเห็นท่านใช้ธรรมะเข้าปรับกับชีวิตเหมือนอย่างที่พวกเราใช้ตัวบทกฎหมายเข้าปรับกับข้อเท็จจริงในคดีความในโรงศาล

บัดนี้ ชีวิตอดีตของท่านได้สิ้นไปจากภพนี้แล้ว แต่กุศลกรรมแห่งการปฏิบัติธรรมย่อมติดตามท่านไปในอนาคตเหมือนเงาตามตัว มิรู้สิ้นสูญไปไหน เชื่อได้มั่นว่าในภพที่ท่านไปดำรงอยู่ขณะนี้ ธรรมะของท่านจะสูงขึ้น สูงขึ้น ทุกที และในที่สุดท่านก็จะหลุดพ้นไปจากสิ่งเกาะเกี่ยวทั้งหลายทั้งมวล เมื่อนั้นท่านจักเข้าสู่ศานติอันเป็นนิรันดร

ขอคำอธิษฐานของผู้เขียนนี้จงสัมฤทธิ์ผลแด่คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ผู้เป็นที่เคารพรักจงทุกประการเทอญ

สัญญา ธรรมศักดิ์

ประธานศาลฎีกา

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

คำไว้อาลัย

ด้วยในการพระราชทานเพลิงศพคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย (มารค อุณหะนันทน์) ครอบครัวของคุณพระขอให้ข้าพเจ้าเขียนไว้อาลัยคุณพระสักเล็กน้อย เพื่อเป็นอนุสรณ์ครั้งสุดท้าย

ข้าพเจ้ากับคุณพระรู้จักกันเมื่อย้ายมารับราชการร่วมกัน โดยภายหลังจากที่ข้าพเจ้าเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครราชสีมา ๑๐ ปีแล้ว ได้ย้ายมาเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลอยุธยาใน พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๔๗๖ ในระหว่างนี้คุณพระได้ย้ายมาเป็นผู้พิพากษาศาลมณฑลอยุธยา เมื่อได้อยู่ใกล้ชิดกันและถูกอัธยาศัยกัน ก็ค่อย ๆ สนิทสนมและรักใคร่กันมากขึ้น ต่อมาเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ เกิดผันผวนทางการเมือง (พระองค์เจ้าบวรเดช ฯ ยกกองทัพมายึดกองบินดอนเมือง) ข้าราชการตามหัวเมืองริมทางรถไฟสายโคราชและอีกหลายจังหวัดถูกมรสุมการเมืองเล่นงานเอามากบ้างน้อยบ้าง เป็นทิวแถว ข้าพเจ้าเป็นคนหนึ่งในจำพวกนั้น (เวลานั้นยังไม่มีพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ) ต้องล่าถอยมาอยู่กรุงเทพ ฯ ในปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ในฐานะผู้แพ้ ส่วนคุณพระเคราะห์ดี ไม่มีอะไรแผ้วพาน ต่อมาย้ายไปอยู่ที่ไหนบ้างจำไม่ได้เสียแล้ว แต่ในที่สุดก็ย้ายมาอยู่กรุงเทพ ฯ และได้เลื่อนเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกาจนครบเกษียณอายุ ระหว่างอยู่กรุงเทพฯ ก็ยังรักใคร่ไปมาหาสู่กันเป็นครั้งคราวจนกระทั่งคุณพระวายชนม์

คุณพระเป็นผู้มีชื่อเสียงดี นิสัยใจคอเยือกเย็น ซื่อสัตย์สุจริต ไม่ประจบประแจง ชอบอยู่สันโดษเงียบ ๆ เกลียดความจุ้นจ้าน มีมารยาทอันดีงาม และมั่นคงเสมอต้นเสมอปลาย

คุณพระเอาใจใส่ในการเลี้ยงดูบุตรภรรยามาก พยายามอบรมสั่งสอนแม้กระทั่งสอนหนังสือด้วยตนเอง นับว่าเป็นโชคดีของบุตรภรรยาที่ได้บิดาและสามีเช่นนี้ สำหรับข้าพเจ้านับว่าโชคร้ายในมรณกรรมของคุณพระ ที่ขาดเพื่อนที่ดีเอาใจใส่ในข้าพเจ้าไปคนหนึ่ง

ขออำนาจบุญกุศลที่คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยได้ประกอบแต่กรรมดีตลอดมา จงหนุนส่งให้วิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

พระยาสาริกพงศ์ธรรมพิลาส

ฉะเชิงเทรา

๗ ธันวาคม ๒๕๐๙

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าเพิ่งมีโอกาสได้รู้จักใกล้ชิดกับคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ก่อนเวลาท่านครบเกษียณอายุราชการเล็กน้อย ก่อนที่ข้าพเจ้าจะรู้จักกับท่าน ข้าพเจ้าได้ทราบกิตติศัพท์เกี่ยวกับคุณธรรมของท่านมาก่อนบ้างแล้วว่าคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยเป็นคนซื่อสัตย์อยู่ในศีลธรรมและรักความยุติธรรมและไม่เห็นแก่อามิสสินจ้างใด ๆ ทั้งสิ้น และเมื่อข้าพเจ้าได้มาคุ้นเคยกับตัวท่านและครอบครัวของท่านตลอดจนสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ข้าพเจ้าก็ยิ่งซาบซึ้งในคุณธรรมต่าง ๆ ของท่านอย่างปราศจากข้อสงสัย จึงทำให้ข้าพเจ้าทั้งรักและเคารพในตัวท่านเป็นอย่างมาก และคิดคำนึงอยู่เสมอว่าเป็นโชคดีของกระทรวงยุติธรรมที่ได้คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยเป็นคณะตุลาการชั้นสูง คือผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา อันนับเป็นตุลาการตัวอย่างของกระทรวงยุติธรรมได้ ทั้งนี้ย่อมนับว่าเป็นเกียรติประวัติแก่วงศ์ตระกูลของท่าน และข้าพเจ้าเห็นว่าครอบครัวของคุณพระศิลป-สิทธิวินิจฉัยคงจะช่วยกันรักษาเกียรติประวัติอันงดงามนี้ไว้ตลอดไป

ในการฌาปนกิจศพคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ครอบครัวของท่านได้มาขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัย ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีมากที่ได้มีโอกาสมาตีแผ่ความดีของคนดีให้ปรากฏแก่สาธารณชนและเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้วายชนม์ด้วย ขอให้วิญญาณของผู้วาย-ชนม์จงสถิตสถาพรอยู่ในสัมปรายภพโน้นเทอญ

วิทุร จักกะพาก

ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร

๖ ธันวาคม ๒๕๐๙

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าได้รู้จักกับคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ เมื่อคุณพระไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งในขณะนั้นข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งสาธารณสุขมณฑลพายัพและบังเอิญบ้านพักของเราทั้งสองอยู่ใกล้กัน หลังบ้านข้าพเจ้าอยู่ติดกับสโมสรเนาวรัตน์ หน้าบ้านออกถนนใหญ่ ส่วนบ้านพักของคุณพระหน้าบ้านติดถนนใหญ่ ตรงข้ามกับบ้านพักของข้าพเจ้า เมื่อความสัมพันธ์ของเราทั้งสองค่อยสนิทสนมขึ้นเป็นลำดับ ในฐานะที่เป็นคนต่างถิ่นต้องย้ายไปรับราชการต่างจังหวัดและไปทำงานอยู่ร่วมจังหวัดเดียวกัน สองครอบครัวระหว่างคุณพระกับครอบครัวของข้าพเจ้า ต่างก็ทำความรู้จักและไปมาหาสู่ทำความสนิทสนมกันยิ่ง ๆ ขึ้นไป มีธุระอะไรพอช่วยเหลือกันได้ ก็ปรึกษาหารือและช่วยเหลือกันตามสมควร เด็ก ๆ พวกลูก ๆ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยังเล็ก ๆ อยู่ก็พากันไปเล่นที่บ้านคุณพระบ้างที่บ้านข้าพเจ้าบ้าง เมื่อความสนิทสนมได้ทวียิ่งขึ้น ก็ทำให้ข้าพเจ้ารู้จักนิสัยและอัธยาศัยของคุณพระและคุณนายดียิ่งขึ้น คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย เป็นคนมีความประพฤติเรียบร้อย เป็นผู้มีความฉลาดและแม่นยำในหลักวิชากฎหมายและความรู้รอบตัว การปฏิบัติตนเกี่ยวกับการพูดการคุยและความประพฤติ ก็ไม่พูดหรือแสดงกิริยาท่าทางเบ่งหรือรังแกหรือมีเล่ห์เหลี่ยมแก่ผู้ที่นึกว่าโง่กว่า จะพูดจาชี้แจงอะไรก็เข้าใจง่าย อีกประการหนึ่งซึ่งเป็นที่น่าเคารพนับถือเป็นอย่างมากก็คือ คุณพระเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์สุจริตในตัวเองและหน้าที่สมกับตำแหน่งในการเป็นผู้พิพากษาที่ต้องให้ความยุติธรรมแก่ผู้อื่น

ต่อมาในราวปลายปี ๒๔๗๕ ข้าพเจ้าได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งสาธารณสุขมณฑลราชบุรี ระยะนี้ต่างคนต่างอยู่ไกลกัน แต่ในภายหลังข้าพเจ้าย้ายกลับมารับราชการในกรุงเทพ ฯ และคุณพระก็ย้ายเข้ามารับราชการในกรุงเทพ ฯ เช่นเดียวกัน การคบหาไปมาหาสู่ก็เริ่มขึ้นใหม่ คุณพระได้มาที่บ้านข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ไปที่บ้านคุณพระ ตลอดจนเวลาที่คุณนายป่วยข้าพเจ้าก็ได้ไปเยี่ยมอยู่หลายครั้ง จวบจนคุณนายถึงแก่กรรม ในตอนหลังคุณพระย้ายบ้านไปอยู่ซอยเซ็นต์หลุยส์ ขณะนั้นคุณพระได้ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา ข้าพเจ้ารู้สึกชื่นชมในความก้าวหน้าของคุณพระมาก การชื่นชมก็เพราะเคย

เห็นเคยรู้ในความซื่อสัตย์สุจริตของคุณพระมาแล้วแต่เดิม คงจะเป็นที่พึ่งแก่ประชาชนเกี่ยวกับความยุติธรรมได้ดีผู้หนึ่ง ต่อมาคุณพระกับข้าพเจ้าก็ต้องออกจากราชการในฐานครบเกษียณอายุราชการด้วยกัน เพราะคุณพระเกิดปีเดียวกับข้าพเจ้า แต่มีอายุอ่อนกว่าข้าพเจ้าหนึ่งเดือน ตอนหลังเมื่อออกจากราชการมาไม่นานนัก คุณพระมีอาการป่วยด้วยโรคหัวใจ อยู่ในความดูแลของลูกชายซึ่งเป็นแพทย์และนายแพทย์อื่น ๆ ที่ชำนาญทางนี้ ข้าพเจ้าไปเยี่ยมก็ดูรู้สึกว่าร่างกายก็ยังสมบูรณ์ดี แต่มีอาการเหนื่อย การพูดจาสุ้มเสียงไม่ดังเหมือนแต่ก่อน จนต่อมาไม่กี่ปีคุณพระก็ถึงแก่กรรม บรรดาบุตรก็ได้ประกอบบุญและการกุศลให้คุณพระเป็นระยะ ๆ ตลอดมา

มรณกรรมของคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ทำให้ข้าพเจ้าเสียคนดี เพื่อนดี เสียดายเพื่อนอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ที่ต่างพากันจากไป แม้จะรู้ดีกันอยู่แล้วว่า ชาติ, ชรา, มรณะ เป็นของธรรมดา การตายเป็นบุราณกรรม ใคร ๆ ก็หนีไม่พ้น ถึงกระนั้นจิตใจก็ยังไม่วายเสียดายและยังอาลัยอยู่เสมอ เพราะการคบค้ากันมาด้วยดีเสมอต้นเสมอปลายจนถึงเวลาที่คุณพระถึงแก่กรรม รวมเป็นเวลานานกว่า ๓๐ ปี เป็นเพื่อนที่ไม่เป็นภัย และคุณงามความดีของคุณพระยังปรากฏอยู่ ตรงกับภาษิตที่ว่า รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ รูปสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไป ส่วนชื่อเสียงวงศ์สกุลหาได้สูญสิ้นตามไปไม่

ที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมจิตอาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้บุญกุศลและคุณงามความดีที่คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ได้บำเพ็ญตลอดมาในขณะยังมีชีวิตอยู่ จงเป็นผลให้ท่านไปสู่ความสงบสุขในสัมปรายภพนั้นเทอญ

พระบำราบนราพาธ

๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

คำไว้อาลัย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ทางราชการได้ย้ายข้าพเจ้าจากศาลจังหวัดสตูลเข้ามารับราชการ ณ ศาลอาญา ได้เริ่มรู้จักคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย (มารค อุณหะนันทน์) สมัยนั้นท่านยังรับราชการ ณ ศาลอุทธรณ์ ในพ.ศ. ๒๔๘๖ นั้นเอง นายเตมีย์ ประคุณหังสิต บุตร-ชายของข้าพเจ้า ซึ่งสำเร็จวิชาทันตแพทยศาสตร์บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยฟิลิปปินส์ ได้ถึงแก่กรรมลง ข้าพเจ้าคงมารับราชการตามปกติ โดยมิได้แสดงอาการโศกเศร้า ท่านได้ชมเชยข้าพเจ้าว่ามีจิตใจสูง โดยท่านได้ปรารภถึงตัวท่านเองว่า ท่านได้สูญเสียบุตรชายซึ่งสำเร็จวิชาเนติบัณฑิต ท่านมีความโศกเศร้าอาลัยในมรณกรรมของบุตรชายท่านมาก-มาย จนไม่สามารถทำการงานได้ถึง ๗ วัน

คุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย นอกจากจะดำรงตนไว้ในคุณธรรมของตุลาการอย่างดีเลิศ อันเป็นตัวอย่างแก่ตุลาการในรุ่นหลังแล้ว ท่านยังทรงไว้ซึ่งพรหมวิหารธรรมอย่างสูงยิ่ง และมิได้คำนึงถึงเหตุอื่น ๆ แม้ตัวข้าพเจ้าเองก็เคยได้รับความอนุเคราะห์จากท่านโดยมิได้คาดฝัน ซึ่งข้าพเจ้าจะไม่ลืมอุปการคุณของท่านตราบเท่าสิ้นชีวิต

อนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ ระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะศาล-ฎีกา ทางราชการย้ายข้าพเจ้ามารับราชการ ณ ศาลอุทธรณ์ ข้าพเจ้าได้ปรารภกับมิตรสหายถึงการลาออกจากราชการ ข่าวนี้ล่วงรู้ถึงท่าน ท่านได้กรุณามาพบข้าพเจ้าที่ศาลอุทธรณ์และขอร้องให้ข้าพเจ้ารับราชการต่อไป เมื่อท่านทราบว่าข้าพเจ้ายังมิได้ละเลิกความคิดนั้น ท่านก็ได้พยายามขอร้องให้ข้าพเจ้าละเลิกความคิดนั้นถึง ๒ ครั้ง ๒ หน เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าสำนึกในความกรุณาของท่านเป็นอย่างสูง ข้าพเจ้าจึงได้รับราชการต่อมาจนถึงเดือนธันวาคม ๒๔๙๘ ข้าพเจ้าจึงลาออกจากราชการได้ตามความประสงค์ ทั้งนี้ก็โดยท่านหยั่งเห็นจิตใจของข้าพเจ้าอย่างถ่องแท้และเห็นชอบด้วยในการลาออกจากราชการของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้เทิดทูนท่านไว้ในฐานะบุพการีผู้หนึ่ง และกราบไหว้พระคุณของท่านทั้งได้อุทิศผลบุญจากทาน ศีล และภาวนาที่ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติประจำวันแด่ท่านทุกค่ำเช้า

ตั้งแต่ท่านยังรับราชการอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้มิได้ขาด หากท่านสามารถหยั่งทราบกตัญญูกตเวทิตาธรรมของข้าพเจ้าดังกล่าวแล้วโดยญาณวิถีใด ขอท่านได้โปรดอนุโมทนาให้สำเร็จผลในส่วนปัตตานุโมทนามัย โดยสมควรแก่คติในสัมปรายภพนั้น ๆ

สุดท้ายนี้ โดยอธิษฐานจิต เมื่อข้าพเจ้าจุติจากชาตินี้ภพนี้แล้ว หากยังต้องวนเวียนในสังสารวัฏอยู่ตราบใด ก็ขอให้ได้พบท่านผู้บุพการีของข้าพเจ้าในชาตินั้น ๆ ภพนั้น ๆ ตลอดไปตราบเท่าถึงอาสวักขัย

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ	*สรีรรูปของผู้ตายทั้งหลายย่อมเสื่อมสิ้นไป*
นามโคตฺตํ นชีรติ	*แต่ชื่อและสกุลหาเสื่อมสิ้นตามไปไม่*

หลวงประไพพิทยาคุณ

๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

คำไว้อาลัย

ของ

หลวงอนุสสรนิติสาร

เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพพระศิลปสิทธิวินิจฉัย นายแพทย์มนัสวี อุณหะนันทน์ บุตรของท่านได้ปรารภกับข้าพเจ้าว่า อยากจะขอให้ข้าพเจ้าเขียนบทความไว้อาลัยแก่คุณพระ ด้วยความเคารพนับถือคุณพระ ข้าพเจ้ารับปากว่าจะลองเขียนดูเพราะข้าพเจ้าไม่ใช่นักประพันธ์และไม่เคยเขียนบทความเช่นนี้ เมื่อราว ๓๗ ปีมานี้ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งจากทางราชการให้ไปเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดเชียงใหม่ ขณะนั้นข้าพเจ้าอายุยังไม่ถึง ๓๐ ปี รู้สึกงง ๆ ที่ได้รับคำสั่งเช่นนั้น เมื่อไปถึงจังหวัดเชียงใหม่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าแห้งแล้งและเงียบเหงาสู้จังหวัดพระนครไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ใคร ๆ ก็บอกให้ข้าพเจ้าทราบแล้วว่าจังหวัดนี้เป็นจังหวัดที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย ทั้งนี้เป็นเพราะขณะนั้นข้าพเจ้ายังไม่คุ้นเคยกับชีวิตข้าราชการต่างจังหวัด ข้าพเจ้าไปอยู่ไม่นานผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคนเก่าก็ถูกย้าย ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดลำปางมารับหน้าที่แทน ข้าพเจ้าได้ไปรับผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคนใหม่ที่สถานี เมื่อรถไฟหยุดมีสุภาพบุรุษรูปร่างสูงใหญ่และแข็งแรงลงมาจากรถ มีภรรยาและบุตรหลายคนตามลงมา สุภาพบุรุษผู้นี้คือคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย พอท่านทราบว่าข้าพเจ้าเป็นผู้พิพากษาอยู่กับท่าน ท่านก็ได้แสดงความสนิทสนมกับข้าพเจ้าตั้งแต่นั้นมา คุณพระและคุณนายได้มาเยี่ยมเยียนที่บ้านพักข้าพเจ้าอยู่เสมอ ทำให้ข้าพเจ้าและครอบครัวรู้สึกอบอุ่นค่อยบรรเทาความว้าเหว่คิดถึงบ้าน ขณะนั้นข้าพเจ้ายังใหม่ต่อหน้าที่ราชการและไม่สนใจที่จะรู้จักกับใครเท่าใดนัก ในการปฏิบัติหน้าที่ราชการข้าพเจ้ารู้สึกว่ายังใหม่ต่อระเบียบแบบแผนต่าง ๆ คุณพระท่านได้กรุณาแนะนำให้เมื่อติดขัด จึงทำงานในหน้าที่ได้โดยสะดวกและมีความชำนาญยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าเพิ่งเข้าใจว่าการเรียนนั้นอย่างหนึ่ง การปฏิบัตินั้นอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกัน ต้องอาศัยไหวพริบไม่น้อย ขณะนั้นมีเรื่องขำอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าอยากจะขอนำมาเล่า คือระหว่าง

นั้นการตรวจโรคด้วยเครื่องเอ๊กซเรย์เป็นของใหม่ ใคร ๆ ก็พากันทึ่งในเครื่องมือวิเศษนี้ที่สามารถมองทะลุไปเห็นสิ่งซึ่งตาธรรมดาไม่อาจแลเห็นได้ คุณพระท่านเป็นผู้หนึ่งที่ให้ตรวจ เมื่อตรวจแล้วเขาได้แจ้งแก่ท่านว่าท่านเป็นวัณโรคที่ปอด ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าเมื่อทราบแล้วคุณพระท่านมีอาการซีดสลด เพราะขณะนั้นถือกันว่าวัณโรคเป็นโรคร้ายแรงไม่มีทางรักษาให้หายได้ ในวันต่อมา ข้าพเจ้าพยายามพูดปลอบท่านว่าการตรวจอาจไม่แน่ก็ได้ ท่านตอบว่าไม่แน่อย่างไร เมื่อท่านใช้ปรอทวัดร่างกายของท่านปรากฏว่ามีอาการไข้ขึ้นสูงทั้งกลางวันและกลางคืน คุณพระท่านลาหยุดราชการรักษาตัวอยู่กับบ้านประมาณ ๑ อาทิตย์ อาการไม่ทุเลา ท่านจึงลาไปรักษาตัวที่กรุงเทพ ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าเมื่อข้าพเจ้าไปส่งท่านที่สถานีรถไฟ ท่านได้กล่าวลากับข้าพเจ้าเหมือนกับว่าจะไม่ได้กลับมาเห็นหน้ากันอีก คุณพระท่านหายไปราว ๑ เดือน ก็ได้ข่าวว่าท่านจะกลับ ใคร ๆ ก็พากันสงสัยว่าทำไมท่านจึงหายเร็วนัก ข้าพเจ้าได้พบและถามท่านที่สถานี ท่านหัวเราะหึ ๆ บอกว่าแล้วจะบอกให้ เย็นวันนั้นข้าพเจ้าไปหาท่านที่บ้านพัก ท่านเล่าให้ฟังว่าท่านได้ให้แพทย์ที่กรุงเทพตรวจ เขาว่าท่านไม่ได้เป็นวัณโรค ท่านเลยถือโอกาสไปตากอากาศและพักผ่อนจึงได้สบายแข็งแรงกลับมา

คุณพระท่านชอบเล่นถ่ายรูป ท่านสะสมตำราเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มากและสามารถถ่ายรูปต่าง ๆ ได้งดงาม นายทานากาช่างถ่ายรูปชาวญี่ปุ่นที่เชียงใหม่เคยพูดกับข้าพเจ้าว่าคุณพระถ่ายรูปเก่งมาก ช่างถ่ายรูปอาชีพที่นั้นสู้ท่านไม่ได้ เกี่ยวกับการถ่ายรูปนี้คุณพระเคยบอกกับข้าพเจ้าว่าเคล็ดลับของการถ่ายรูปไม่ได้อยู่ที่การถ่ายให้มีรูปออกมาอย่างเดียว ข้อสำคัญอยู่ที่การเลือกถ่ายภาพให้เป็นภาพศิลป์ขึ้นมา นอกจากการถ่ายรูปขณะนั้นเครื่องวิทยุเพิ่งจะเกิดมีขึ้นใหม่ ๆ คุณพระท่านสนใจมาก ท่านสั่งตำรามาอ่านจนสามารถสร้างเครื่องรับวิทยุได้เอง ซึ่งสมัยนั้นมีผู้ทำได้น้อย

ข้าพเจ้ากับคุณพระท่านทำงานด้วยกันที่ศาลจังหวัดเชียงใหม่ไม่นาน ทางราชการก็สั่งยุบศาลจังหวัดเชียงใหม่ คุณพระและข้าพเจ้าถูกสั่งโอนไปรับราชการในศาลมณฑลพายัพซึ่งมีอธิบดีผู้พิพากษาทำหน้าที่เป็นหัวหน้าศาล และศาลมณฑลพายัพนี้ทำหน้าที่เป็นศาลต่างประเทศ มีที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรปนั่งพิจารณาและลงชื่อในคำพิพากษาด้วย คุณพระท่านเคยรับราชการในศาลเช่นนี้มาแล้ว ท่านได้ช่วยแนะนำให้ข้าพเจ้าสั่ง

ตำรากฎหมายต่างประเทศมาศึกษาเพื่อความสะดวกแก่หน้าที่ราชการ ระหว่างนั้นข้าพเจ้ากับท่านได้สนทนาและปรึกษาหารือกันในเรื่องนี้อยู่เสมอ ปรากฏว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการไปด้วยความสะดวกเรียบร้อยไม่มีการขัดข้อง

ข้าพเจ้าสังเกตว่าคุณพระท่านชอบศึกษาในกฎหมายกระบวนวิธีพิจารณา และมีความชำนิชำนาญมาก ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านจดคำพยานด้วยความประณีตและตรงประเด็นกระทัดรัดไม่ฟุ่มเฟือย คำพิพากษาของท่านก็เช่นเดียวกัน จนกระทั่งต่อมาท่านดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา คำพิพากษาของท่านก็มีลักษณะเช่นนั้นอีก มีบางคนพูดว่าคำพิพากษาของท่านสั้นเกินไป แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าการที่จะเขียนคำพิพากษาเช่นนั้นเป็นการทำได้ยากนอกจากผู้เขียนจะเป็นผู้ชำนิชำนาญในวิชากฎหมายดังกล่าวแล้ว

ข้าพเจ้ากับคุณพระรับราชการด้วยกันที่ศาลมณฑลพายัพประมาณ ๓ – ๔ ปี คุณพระท่านจึงย้ายไปเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดอยุธยา ระหว่างรับราชการอยู่ด้วยกันคุณพระกับข้าพเจ้ามีความรักใคร่และช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งในหน้าที่ราชการและกิจการส่วนตัวตลอดมา การที่ท่านย้ายจากไปข้าพเจ้าจึงมีความเสียดายและอาลัยมาก

คุณพระกับข้าพเจ้าได้แยกกันจนราว พ.ศ. ๒๔๙๑ ข้าพเจ้าย้ายกลับมารับราชการในจังหวัดพระนคร ขณะนั้นคุณพระท่านรับราชการเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกา เราก็ได้พบปะเยี่ยมเยียนกันอยู่เสมอไม่ขาด ตลอดจนคุณพระและตัวข้าพเจ้าเองได้ออกจากราชการโดยครบกำหนดเกษียณอายุ ในระยะหลังนี้คุณพระท่านสนใจทางธรรมะ ท่านศึกษาและรวบรวมตำราต่างประเทศเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มาก ส่วนข้าพเจ้าชอบศึกษาจากตำราภาษาไทย เราได้สนทนาธรรมะกันอยู่เนือง ๆ ในระยะหลังนี้คือประมาณ ๓ ปีมานี้ คุณพระท่านป่วยเกี่ยวกับโรคหัวใจ มีอาการทรุดลงเรื่อย ๆ บางครั้งต้องไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล ข้าพเจ้าสังเกตว่าแม้ยามป่วยไข้อาการมากท่านก็มีกิริยาอาการสงบ แสดงว่าท่านสามารถควบคุมสติอารมณ์ไว้ได้เป็นอย่างดี ในเช้าวันที่ท่านถึงแก่กรรมข้าพเจ้าได้รับโทรศัพท์แจ้งข่าว ข้าพเจ้าได้ไปที่บ้านของท่านเห็นศพท่านนอนเหมือนคนหลับสนิทใบหน้าแจ่มใสกว่าเมื่อท่านยังไม่ถึงแก่กรรม ข้าพเจ้ารู้สึกว่าท่านเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตของท่านด้วยความสุจริตยุติธรรมใฝ่หาวิชาความรู้ในแขนงวิชาต่าง ๆ มาใช้เป็นประโยชน์แก่ตนและเป็นผู้มีน้ำใจเมตตากรุณาแก่บุตรธิดาภรรยาและญาติมิตรทั้งหลายเป็นอย่างดียิ่ง เมื่อ

เห็นศพท่านข้าพเจ้านึกรำพึงว่าจะหาใครที่ไหนได้เช่นคุณพระอีก ข้าพเจ้ารู้สึกเศร้าสลดใจแล้วได้หวลนึกถึงเทศนาของท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท) ซึ่งมีว่า "บรรดามนุษย์ที่ได้รับโอวาทของพระพุทธเจ้าจำเพาะพระพักตร์ของพระองค์ก็ดี หรือได้สดับแต่สำนักสาวกของพระองค์ก็ดี แล้วตั้งใจปฏิบัติตามก็ได้รับผลคือดับโสกะความแห้งใจ ดับปริเทวะความบ่นพิรี้พิไร ดับโทมนัส คือความต่ำต้อยเศร้าเสียใจ ดับอุปายาส คือความคับแค้นอัดอั้นตันใจ ทุกข์ ๔ กองนี้ จะเกิดขึ้นอาศัยเหตุภายนอกที่เป็นสิ่งไม่ชอบใจ อาศัยเหตุภายในได้แก่โรคภัยที่เกิดขึ้น ถ้าได้สดับพุทธโอวาทที่พระองค์ทรงสั่งสอนให้รู้เท่าต่อธรรมดา เหตุภายนอกเหตุภายในเหล่านั้นย่อมเป็นธรรมดา คำว่าธรรมดานั้นพึงเข้าใจว่าเป็นของมีประจำอยู่ในโลกตลอดกาลทุกเมื่อ เมื่อรู้จักของจริงแก้ไม่ได้ ไม่คิดแก้ไขของจริง วางไว้แก่ธรรมดาทุกข์ก็เกิดขึ้นไม่ได้"

หลวงอนุสสรนิติสาร

๒๒ ก.ค. ๒๕๐๘

คำไว้อาลัย

ของ

หลวงประจักษ์ศุภอรรถ

วันหนึ่งในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ เมื่อ ๓๘ ปีมาแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางโดยขบวนรถไฟด่วนสายกรุงเทพ - เชียงใหม่ เพื่อไปรับราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดน่าน และจะต้องลงรถที่สถานีรถไฟเด่นไชย จังหวัดแพร่ แล้วเดินทางผ่านจังหวัดแพร่ต่อไปยังจังหวัดน่าน สมัยนั้นการคมนาคมระหว่างจังหวัดแพร่กับจังหวัดน่าน ยังไม่มีทางรถยนต์ จำเป็นต้องเดินทางโดยพาหนะม้า ส่วนสัมภาระเครื่องเรือนต้องอาศัยแรงคนหาบหามไป จะต้องใช้ระยะเวลารอนแรมข้ามเขาลงห้วยกินเวลาร่วม ๕ วัน ๕ คืนกว่าจะถึงจังหวัดน่าน ขณะนั่งมาในรถไฟข้าพเจ้าได้พบกับสุภาพบุรุษผู้หนึ่งรูปร่างใหญ่โตผึ่งผาย สูบบุหรี่ไทยมวนโต ลักษณะท่าทางเป็นผู้มีอารมณ์ดี เมื่อได้สนทนาวิสาสะกัน ก็ทราบว่าท่านผู้นั้นคือคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดลำปาง เมื่อท่านทราบว่าข้าพเจ้าเป็นน้องชายของพระนิติกรมประสิทธิ์ (เปลี่ยน อินทะกนก) เนติบัณฑิตรุ่นเดียวกับท่านและกำลังเดินทางเพื่อไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาเป็นครั้งแรกที่ศาลจังหวัดน่าน ท่านก็แสดงความปรานีให้ความสนิทสนมเป็นกันเองยิ่งขึ้น ถึงกับข้าพเจ้ากล้าแสดงความในใจปรารภให้ท่านฟังว่า ข้าพเจ้าหนักใจในตำแหน่งหน้าที่ เพราะกระทรวงยุติธรรมได้เรียกข้าพเจ้าเข้าเป็นผู้พิพากษาผึกหัดแล้วส่งไปผึกงานอยู่ทางกรมอัยการเพียง ๖ เดือนเท่านั้นก็แต่งตั้งให้ข้าพเจ้าไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดน่าน โดยข้าพเจ้ายังไม่ได้เคยผ่านงานด้านตุลาการอาทิการนั่งพิจารณาคดีความในศาลเลย ท่านก็ได้ให้คำแนะนำและปลอบใจว่าไม่ควรวิตก เพราะได้เคยออกว่าคดีในฐานะพนักงานอัยการ ได้เห็นแบบอย่างการพิจารณาคดีทางศาลอยู่ในตัวแล้ว ยิ่งกว่านั้นที่ศาลจังหวัดน่านก็มีคดีความน้อย ขอให้ข้าพเจ้าหมั่นเอาสำนวนคดีเก่า ๆ ของศาลมาดู เพื่อเรียนรู้แบบแผนและแนวทางดำเนินคดี ซึ่งผู้

พิพากษาอาวุโสเก่า ๆ เขาทำไว้ ตลอดกระทั่งวิธีการจดคำพยาน การเรียงคำพิพากษาชี้ขาดคดีทั้งข้อเท็จจริงและข้อกฎหมาย อนึ่ง ท่านกำชับว่า เราเป็นผู้พิพากษาใหม่ต้องเคารพผู้พิพากษาอาวุโสในศาล อย่าทนงตนว่าเป็นผู้สำเร็จวิชากฎหมายใหม่ ๆ มีความรู้เปรื่องปราชญ์ การจะทักท้วงโต้แย้งผู้พิพากษาอาวุโสเกี่ยวกับคดีความ ต้องกระทำโดยสุภาพ ต้องมีหลักเกณฑ์ และหาหลักฐานยืนยันสนับสนุนข้อโต้เถียงของเรา แม้ท่านไม่เห็นด้วย ก็ไม่ต้องขุ่นเคืองหรือท้อถอยน้อยใจ ต้องคิดเสียว่า ผู้พิพากษาอาวุโสเขามีประสพการณ์มากกว่าเรา เขาได้ผ่านการใช้วิชาชีพกฎหมาย ทั้งในแง่การตีความข้อกฎหมายและการวินิจฉัยชั่งน้ำหนักคำพยานหลักฐานในคดีมามากมายยิ่งกว่าเรา นอกจากนี้ท่านยังแนะนำให้ข้าพเจ้ารับและอ่านคำพิพากษาศาลฎีกา ซึ่งเป็นศาลสูงสุดของประเทศ จัดพิมพ์โดยสำนักงานหนังสือพิมพ์ธรรมสาร ก็จะได้ความรู้กว้างขวาง ได้เห็นแนวทางการวินิจฉัยข้อกฎหมายและการฟังข้อเท็จจริงในท้องสำนวนของผู้พิพากศาลสูงทั้งเตือนว่าต้องหมั่นทบทวนอ่านตำหรับตำรากฎหมายให้สม่ำเสมออย่าอยู่เปล่า กับทั้งได้แนะนำให้หาโอกาสอ่านตำหรับตำรากฎหมายต่างประเทศอาทิ คำอธิบายเรื่องกฎหมายคอมมอนลอว์ (Common Law) ของอังกฤษ เป็นการประดับความรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และเมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปถึงจังหวัดน่านแล้ว ยังได้รับจดหมายจากคุณพระส่งบัญชีรายชื่อตำรากฎหมายอังกฤษว่าจะหาซื้อได้ ณ ที่ใด ซึ่งในสมัยนั้น แม้จะเป็นระยะเวลาร่วม ๓๐ ปีเศษมาแล้ว ทางการไปรษณีย์จังหวัดน่านก็สามารถอำนวยความสะดวกให้ข้าพเจ้าจัดส่งเงินทางธนาณัติติดต่อขอซื้อตำรากฎหมายต่าง ๆ จากร้านขายหนังสือในประเทศอังกฤษได้โดยตรง ในอัตราแลกเปลี่ยนเงินปอนด์ เพียงปอนด์ละ ๑๑ บาท เท่านั้น นับว่าคุณพระเป็นกัลยาณมิตรและมิตรอาวุโสคนแรกในชีวิตแห่งการเริ่มเป็นผู้พิพากษาของขาพเจ้า ที่กรุณาให้กำลังใจให้คำแนะนำตักเตือนส่งเสริมให้ข้าพเจ้าใฝ่ความดีมีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน เอาตัวรอดมากระทั่งปัจจุบันนี้

ยิ่งกว่านั้นใน พ.ศ. ๒๔๗๗ คุณพระยังได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งขณะนั้นข้าพเจ้าก็ได้ย้ายจากศาลจังหวัดน่านมาเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดนครสวรรค์ก่อนคุณพระแล้ว นับว่าคราวนี้ท่านได้มาเป็นผู้บังคับบัญชาของข้าพเจ้าโดยตรง การอยู่ใต้บังคับบัญชาของคุณพระ ทำให้ข้าพเจ้าได้เรียนรู้ถึงการ

ดำเนินงาน การวางตัวและปฏิบัติในหน้าที่การงานของผู้พิพากษาตุลาการอีกมากหลายอาทิ สมัยก่อนที่คุณพระมาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลที่จังหวัดนครสวรรค์ มีผู้พิพากษา ๕-๖ ท่าน เรามีเวรผลัดเปลี่ยนกันตรวจรับประทับฟ้องทั้งคดีแพ่งและอาญาคนละ ๑ วัน ในคดีอาญา ถ้าเป็นคดีที่จำเลยรับสารภาพและไม่เข้าหลักที่จะต้องฟังพยานหลักฐานประกอบสำนวนอีกต่อไปแล้วก็ถือว่าผู้พิพากษาเวรนั้น ๆ ได้เป็นเจ้าของสำนวนจัดทำคำพิพากษาคดีไปตามล็อคกำหนดโทษซึ่งผู้พิพากษาได้ประชุมกันวางหลักเกณฑ์กำหนดไว้ ส่วนคดีที่จะต้องสืบพยาน เมื่อจำเลยปฏิเสธหรือแม้จำเลยรับสารภาพแต่เป็นคดีที่กฎหมายกำหนดโทษไว้สูง จำต้องดูแล้วกำหนดวันนัดพิจารณาสืบพยานไปตามลักษณาการที่ว่าพยานอยู่ไกลหรือใกล้ เพื่อให้พยานได้มีเวลามาให้การต่อศาลได้ทันตามกำหนดนัดหมายของศาล

มีเรื่องที่แปลกแต่จริงก็คือว่า บางวันผู้พิพากษาเวรบางท่าน ไม่ได้รับฟ้องสำนวนคดีอาญาที่จำเลยรับสารภาพเลย คงมีแต่คดีที่จำเลยปฏิเสธจำจะต้องสืบพยานโดยตลอด แต่พอวันรุ่งขึ้นผู้พิพากษาเวรต่อมากลับได้รับฟ้องคดีที่จำเลยรับสารภาพเป็นส่วนมาก เมื่อเป็นดังนี้ก็นับว่าผู้พิพากษาเวรที่ได้รับฟ้องคดีที่จำเลยปฏิเสธโชคไม่ดี เพราะสมัยนั้นการรายงานผลงานของผู้พิพากษา มุ่งเอาแต่จำนวนคำพิพากษาคดีเป็นส่วนสำคัญ มิได้มีการแยะแยกเช่นปัจจุบันนี้ว่า ผู้พิพากษาแต่ละนาย ทำคำพิพากษาคดีในเดือนหนึ่ง ๆ เป็นคดีรับสารภาพกี่เรื่อง คดีที่ต้องพิจารณาสืบพยานและตัดสินกี่เรื่อง ฉะนั้นในสมัยโน้น ถ้าไม่มีสำนวนคดีรับสารภาพช่วยผู้พิพากษาซึ่งทำแต่คดีที่มีการสืบพยานเท่านั้นแล้ว ก็เป็นการเสียเปรียบผู้พิพากษาที่มีคดีรับสารภาพช่วยเป็นอย่างมากทีเดียว ครั้นคุณพระมาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลไม่นานท่านได้เห็นความเหลื่อมล้ำกันในข้อนี้ จึงได้ประชุมผู้พิพากษาปรารภความข้อนี้ขึ้น เพื่อเปลี่ยนแปลงวิธีการเสียใหม่ โดยขอให้มีการแบ่งเฉลี่ยคดีที่รับสารภาพในวันหนึ่ง ๆ ให้แก่ผู้พิพากษาทุกท่านโดยทั่วถึงกัน ซึ่งพวกเราก็เห็นพ้องด้วย ยิ่งกว่านั้นการรายงานผลงานไปกระทรวง คุณพระยังได้ทำรายงานแยกแยะออกไปว่า ผู้พิพากษานายใด ตัดสินคดีรับสารภาพกี่เรื่อง และตัดสินคดีที่มีการสืบพยานกี่เรื่อง ซึ่งนับว่าเป็นการยุติธรรมดี และเป็นกำลังใจแก่บรรดาผู้พิพากษาซึ่งต้องทำคดีซึ่งมีการสืบพยานฝ่ายละมาก ๆ และกินเวลานานเป็นอย่างยิ่ง .

ประการหนึ่งสำนวนคดีที่รอการพิจารณาคดีในวันหนึ่ง ๆ ในสมัยก่อนไม่ได้มีการจ่ายสำนวนเช่นปัจจุบัน คือหมายความว่า ผู้พิพากษาคนใดมาศาลก่อนและไม่มีคดีค้างชำระอยู่ ก็มักจะถือโอกาสเลือกเอาคดีที่ง่าย ๆ มีการสืบพยานน้อย ๆ ไปทำ ทิ้งคดีใหญ่ๆ และพยานมาก ๆ ไว้ ใครมาทีหลังหรือทำคดีที่ค้างอยู่เสร็จก็ต้องเข้าจับเอาสำนวนที่เหลืออยู่ไปทำต่อไป คุณพระท่านเห็นความเหลื่อมล้ำกันในข้อนี้อีก จึงได้ประชุมผู้พิพากษาเสนอความเห็นที่จะให้มีการจ่ายสำนวนแก่บรรดาผู้พิพากษา โดยให้ผู้ใดเป็นเจ้าของสำนวน ผู้ใดเป็นคณะ เป็นกิจจะลักษณะต่อไป พวกเราก็เห็นพ้องด้วย ดังนั้นในตอนเย็นคุณพระจะได้เอาสำนวนที่นัดพิจารณาในวันรุ่งขึ้นมาตรวจดูและพิเคราะห์บัญชีนัดพิจารณาคดีในวันต่อไป เมื่อเห็นว่าใครทำสำนวนค้างอยู่ก็จ่ายลงชื่อผู้นั้นที่หน้าปกสำนวน และใส่ชื่อผู้พิพากษาอีกนายหนึ่งเป็นคณะ ส่วนใครที่ยังไม่มีสำนวนทำค้างอยู่ ท่านก็จ่ายสำนวนใหม่ให้แก่ผู้ว่างอยู่ต่อไป และลงชื่อผู้พิพากษาอีกนายหนึ่งเป็นคณะด้วยโดยเล็งถึงว่าในวันก่อนใครทำสำนวนใหญ่และสำคัญมาแล้วบ้าง เป็นการผลัดเปลี่ยนให้ทุกคนได้ทำคดีหนักเบาเท่าเทียมสม่ำเสมอกัน ไม่ปล่อยให้มีการเลือกเอาแต่สำนวนคดีง่ายๆไปทำเช่นที่เคยมา ส่วนผู้เป็นคณะนั้นเมื่อว่างก็ต้องขึ้นนั่งพิจารณา ช่วยผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนผลัดเปลี่ยนกันจดคำพยานด้วย หรือบางคราวเจ้าของสำนวนมิได้มาศาลเพราะลา ผู้พิพากษาซึ่งเป็นคณะก็จะต้องเอาสำนวนนั้นขึ้นนั่งพิจารณาคำพยานแทน ดังนี้

อนึ่ง ถ้าเป็นคดีสำคัญ หรือล่อแหลมเอิกเกริก อยู่ในความสนใจของมหาชน ท่านก็ได้ระบุชื่อของท่านเป็นคณะร่วมกับเจ้าของสำนวนด้วย เวลาออกนั่งพิจารณาคดี ท่านก็ออก นั่งพิจารณาร่วม และช่วยผู้พิพากษา เจ้าของสำนวนจดคำพยานเช่นผู้พิพากษาอื่นๆ ด้วย ข้าพเจ้าเองเคยได้ออกนั่งพิจารณาคดีกับท่าน ก็ได้รับความรู้เป็นอันดี ในการจดคำพยานสั้นกระทัดรัด กินความมาก และอยู่ในประเด็น แม้การเรียงคำพิพากษาก็รัดกุมสั้นไม่เยิ่นเย้อแต่ได้ความครอบคลุมถึงประเด็นที่คู่ความพิพาทกันโดยจะแจ้ง ผู้พิพากษารุ่นเก่า ๆ เป็นส่วนมากคงจะเห็นพ้องกับข้าพเจ้าว่า คุณพระท่านเป็นเอตทัคคะ ในการเรียงคำพิพากษาสั้นและรัดกุมไม่เยิ่นเย้อ แม้เวลาท่านดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา

วิธีการของคุณพระดังกล่าวมา ได้เป็นแบบฉบับให้ข้าพเจ้าได้ยึดถือและดำเนินตามแนวทางที่ท่านได้ปฏิบัติไว้เสมอมา เมื่อมีโอกาสได้ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้า

ศาลและเป็นอธิบดีผู้พิพากษาภาค ก็สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ราชการและรักษาน้ำใจของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาโดยอาศัยคุณธรรมและสามัคคีธรรม ตามแนวทางของคุณพระที่ได้วางแบบฉบับไว้ ทำให้ราชการในหน้าที่ดำเนินไปโดยราบรื่นและลุล่วงเป็นผลดียิ่ง

ข้าพเจ้าร่วมงานกับคุณพระได้ปีเศษ พอถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ ข้าพเจ้าก็ย้ายจากศาลจังหวัดนครสวรรค์ ไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดตราด ตอนนี้ได้ห่างเหินกันไปกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๙๑ ข้าพเจ้าย้ายจากต่างจังหวัดมาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลแพ่ง คุณพระเป็นผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ และเมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปอยู่ศาลอุทธรณ์ คุณพระก็ไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา มีเวลาได้พบปะวิสาสะกันอีก เพราะศาลฎีกา และศาลอุทธรณ์ สมัยโน้นอยู่ตึกชั้นเดียวกันและอยู่ใกล้ชิดกัน ตอนนี้ท่านมักจะแนะนำให้ข้าพเจ้าสนใจและศึกษาในธรรมะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเมื่อท่านพ้นจากหน้าที่ราชการเพราะสูงอายุ ข้าพเจ้าก็ขึ้นไปอยู่ศาลฎีกา และก็ได้ถือโอกาสไปเยี่ยมเยียนสนทนากับท่านที่บ้านของท่านต่อมา กระทั่งข้าพเจ้าเองก็พ้นจากหน้าที่ราชการเพราะสูงอายุ เมื่อมีเวลาว่าง ก็ได้ถือโอกาสไปเยี่ยมเยียนสนทนากันในทางธรรมะเสมอมา คุณพระได้กรุณาให้หนังสือธรรมะเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ท่านเห็นว่าดีมาให้ข้าพเจ้าอ่านและศึกษา นับว่าคุณพระท่านมีพระคุณแก่ข้าพเจ้าอย่างสูง นับแต่วาระแรกที่ข้าพเจ้าออกเดินทางไปเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดน่าน กระทั่งท่านได้มาเป็นผู้บังคับบัญชาของข้าพเจ้า แม้ในสมัยต่างอยู่ในวัยปูนชรา พ้นจากหน้าที่ราชการแล้ว ท่านก็ยังได้กรุณาอนุเคราะห์ แนะนำข้อธรรมะในพุทธศาสนาแก่ข้าพเจ้า นับว่าท่านได้หยิบยื่นให้แสงสว่างในทางปฏิบัติหน้าที่ราชการในวัยหนุ่ม และการปฏิบัติตนในวัยปูนชราแก่ข้าพเจ้าอย่างดียิ่ง ในความรู้สึกของข้าพเจ้าเห็นว่า คุณพระท่านเป็นผู้มีคุณธรรมสูงส่ง มีความรู้ความสามารถในด้านกฎหมายและความรู้ในหลักธรรมแห่งพุทธศาสนาดีมาก ซื่อสัตย์และโอบอ้อมอารี มีจิตเมตตาปรานีและเผื่อแผ่ รักความยุติธรรมสูงยิ่ง ไม่ถือตัวแต่เด็ดขาด แม้กระทั่งก่อนจะวายชนม์ท่านยังได้ทำพินัยกรรมโดยเขียนเองทั้งฉบับ ซึ่งข้าพเจ้าได้รับเกียรติไปเป็นพยานร่วมในการเปิดพินัยกรรมนี้ เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๐๘ สั่งข้อความอันควรปฏิบัติแก่บรรดาทายาทโดยละเอียดลออยิ่ง แสดงว่าท่านเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ให้ความยุติธรรมแก่บุตร ธิดา และภรรยาอย่างดีเลิศ

ในการพระราชทานเพลิงศพท่านคราวนี้ คุณหมอมนัสวี อุณหะนันทน์ บุตรของท่านได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัยแก่ท่าน เพื่อลงพิมพ์ในหนังสือซึ่งจะได้จัดพิมพ์แจกเป็นของชำร่วยแก่บรรดาท่านที่มาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและขอบพระคุณ คุณหมอมนัสวี อุณหะนันทน์ มาก ที่ให้โอกาสข้าพเจ้าแสดงออกซึ่งความเคารพรักความอาลัยในไมตรีจิต พร้อมทั้งความสำนึกในบุญคุณของคุณพระที่ได้มีต่อข้าพเจ้าดังกล่าวมาแล้ว ให้ปรากฏไว้ในที่นี้ด้วย

ข้าพเจ้าขออนุโมทนา ที่บุตร ธิดา และภรรยาพร้อมทั้งบรรดาญาติมิตรของท่านได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศลให้แก่ท่านในการพระราชทานเพลิงศพ ขออำนาจกุศลผลบุญทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญครั้งนี้ จงเป็นปัจจัยส่งผลถึงคุณพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ขอให้ท่านมีความสุขความสงบในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

หลวงประจักษ์ศุภอรรถ
(ปลั่ง อินทะกนก)

คุณพ่อที่ลูก ๆ รู้จัก

คุณพ่อมีอะไรหลายอย่างที่ไม่เหมือนคุณพ่อของคนอื่นที่ลูก ๆ ได้มีโอกาสรู้จัก ข้อแรกก็คือ คุณพ่อมีความรักและห่วงใยลูกอย่างยากที่จะหาพ่อคนใดในโลกมาเปรียบเทียบได้ พูดอย่างนี้คล้ายจะยกย่องพ่อตัวเองให้เหนือพ่อคนอื่น ๆ ทั้งโลก แต่บรรดามิตรสหายที่คุ้นเคยกับคุณพ่อหลายคนพากันออกปากว่า ยังไม่เคยพบเห็นใครที่รักลูกและเป็นห่วงลูกเท่าคุณพ่อเลย โดยเฉพาะหลังจากที่คุณแม่ได้จากลูก ๆ ไปอย่างไม่มีวันกลับแล้ว คุณพ่อก็ได้ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อและแม่ของลูก ๆ อย่างสมบูรณ์ตลอดมา กล่าวคือได้ให้ทั้งความรักความทะนุถนอม ความอบอุ่น ความอุปถัมภ์ค้ำชูและความคุ้มครองแก่ลูก ๆ อย่างเพียบพร้อมทุกประการ การแบกภาระเลี้ยงลูก ๑๐ คน ซึ่งส่วนใหญ่ยังเยาว์และอยู่ในระหว่างการศึกษา ให้รอดพ้นปากเหยี่ยวปากกาและมรสุมชีวิตมาได้โดยราบรื่น จนกระทั่งทุกคนมีปีกกล้าขาแข็งสามารถตั้งหลักฐานครอบครัวและประสบความสำเร็จในชีวิตได้นั้น อาจนับว่าเป็นวีรกรรมที่ควรแก่การเทิดทูนบูชาของลูก ๆ ได้อย่างหนึ่ง

ไม่ว่าคุณพ่อจะออกจากบ้านไปไหน ลูก ๆ เป็นอันมั่นใจได้ว่า ขากลับคุณพ่อจะต้องมีอาหารและขนมติดมือมาฝากลูกโดยทั่วถึงกันทุกครั้ง ฉะนั้นเมื่อเวลาคุณพ่อกลับมาถึงบ้าน ไม่ว่าจะเป็นเวลาค่ำคืนดึกดื่นเพียงไร ลูก ๆ จะพากันลุกจากที่นอนรีบวิ่งลงบันไดมาชั้นล่างเพื่อรับประทานของว่างและขนมที่คุณพ่อซื้อมาฝาก หากลูกคนไหนหายหน้าไป คุณพ่อจะตะโกนเรียกด้วยเสียงอันแฝงไว้ด้วยอารมณ์สนุกของท่าน จนกระทั่งลูกคนนั้นต้องงัวเงียลงมาร่วม "ปาร์ตี้" กับพี่น้องอื่น ๆ ทุกคนยังคงระลึกได้ดีถึงรสอร่อยของก๋วยเตี๋ยวราดหน้าไก่ใส่กระทงที่คุณพ่อซื้อจากหน้าโรงหนังปากน้ำโพมาฝากลูก ๆ ในยามดึก ข้าวเหนียวมะม่วง ทุเรียนและขนมต่าง ๆ ที่คุณพ่อซื้อจากบางลำภูหรือบางรักมาฝากลูกในตอนกลับจากทำงาน ตลอดจนหอยทอด ก๋วยเตี๋ยวผัดไทย และบะหมี่ราชวงศ์ที่คุณพ่อหอบมาฝากลูกตอนกลับจากงานเลี้ยงเวลาค่ำคืน

คุณพ่อเอาใจใส่ดูแลการเรี่ยนของลูกทุกคนเป็นอย่างดี ในวันฝากเข้าโรงเรียนวันแรกคุณพ่อจะต้องพูดจาฝากฝั่งกับอาจารย์ใหญ่อยู่นาน และจะต้องติดตามไปส่งลูกจนถึงห้องเรียน วิชาใดที่ลูกเรียนไม่ทันเพื่อน คุณพ่อจะกวดวิชาให้ด้วยตนเอง มีอยู่คราวหนึ่งพวกเราต้องย้ายโรงเรียนติดตามคุณพ่อจากจังหวัดเชียงใหม่ไปยังจังหวัดพระนครศรี-อยุธยาในระยะกลางปี ลูก ๆ เรียนไม่ทันเพื่อนเพราะเสียเวลาเรียนไป ๑ เทอมเต็ม ๆ ประกอบกับหลักสูตรแตกต่างกัน ต้องเริ่มต้นใหม่ทั้งหมด คุณพ่ออุตส่าห์นั่งสอนภาษาอังกฤษและจดโน้ตต่าง ๆ ให้ลูกจนดึกดื่นทุกคืน ทั้ง ๆ ที่ภาระหน้าที่การงานในตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลก็หนักอยู่แล้ว เมื่อลูก ๆ ศึกษาสูงขึ้นในชั้นมัธยมศึกษา คุณพ่อก็อุตส่าห์ศึกษาวิชาพีชคณิตและเรขาคณิตจากตำราเพื่อจะได้นำมาอธิบายให้ลูก ๆ ฟังอีกทอดหนึ่ง ตามปกติคุณพ่อเป็นผู้สนใจในการแสวงหาวิชาความรู้อยู่แล้ว เคยซื้อตำราฟิสิคซ์ (ความร้อน แสง เสียง และแม่เหล็กไฟฟ้า) และตำราเคมีของคุณพระดรุณพยุหรักษ์ ซึ่งในสมัยนั้นเป็นตำราวิทยาศาสตร์ชุดเดียวของเมืองไทย มาศึกษาด้วยตนเองจนรอบรู้อย่างปรุโปร่ง สามารถสอนลูก ๆ ให้เข้าใจได้ดีกว่าอาจารย์ที่โรงเรียนเสียอีก นอกจากนี้คุณพ่อยังศึกษาวิชาไวยากรณ์ไทย (ตำราของท่านเจ้าคุณอุปกิตศิลปสาร) และไวยากรณ์อังกฤษ (ตำราต่างประเทศ) จนแตกฉาน สามารถสอนลูก ๆ ได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน คุณพ่อสามารถกวดวิชาให้ลูก ๆ ได้ทุกวิชาแม้จนกระทั่งวิชาแผนที่และวิชาวาดเขียน คุณพ่อพยายามสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาของลูกทุกวิถีทาง ชอบตระเวนไปตามร้านขายหนังสือต่าง ๆ หากพบหนังสือเล่มใดที่คิดว่าจะเป็นประโยชน์ในการเรียนของลูกแล้ว คุณพ่อจะซื้อมาให้ลูกทันที แม้จะเป็นหนังสือนอกหลักสูตรก็ตาม จนกระทั่งเมื่อลูก ๆ เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว คุณพ่อก็ยังซื้อตำราประกอบการศึกษามาฝากลูก ๆ อยู่เป็นนิจ ตำราหลายเล่มที่คุณพ่อกรุณาซื้อมาให้นั้น ปรากฏว่าเป็นหนังสือที่ดีมาก ลูกบางคนยังเก็บไว้และใช้ประโยชน์ได้จนกระทั่งบัดนี้ ด้วยเหตุที่คุณพ่อเอาใจใส่ในการศึกษาของลูก ๆ อย่างยิ่งยวดนี่เอง จึงทำให้ลูก ๆ เรียนได้ดีแทบทุกคน

วันที่ลูก ๆ จะเข้าสอบไล่ คุณพ่อจะเอาใจใส่ดูแลจนกระทั่งเครื่องเขียน คุณพ่อจะตรวจดูอย่างละเอียดว่าทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อย คุณพ่อจะชงกาแฟแก่ ๆ ให้ลูกดื่มหนึ่ง

ถ้วยก่อนออกจากบ้าน บอกว่าจะช่วยทำให้สมองปลอดโปร่งขึ้น บางทีคุณพ่อจะตามไปส่งจนถึงสถานที่สอบเลยทีเดียว ลูกเลยรู้สึกคล้าย ๆ กับเป็นนักมวยจะขึ้นชกนัดสำคัญ เพราะคุณพ่อทำตัวเป็น "โค้ช" มาโดยตลอด เริ่มตั้งแต่บังคับให้ลูกดื่มนมสดและทานยาบำรุงร่างกายหลายขนาน คอยดูแลไม่ให้ดูหนังสือจนดึกเกินไป ก่อนสอบไล่สองสามวัน คุณพ่อจะห้ามไม่ให้ดูหนังสือเลย บอกว่าจะทำให้สมองล้าและมึนงง แนะนำลูกให้พักผ่อนหรือออกไปเที่ยวเสีย คืนก่อนวันสอบคุณพ่อจะไล่ให้ลูก ๆ เข้านอนตั้งแต่ทุ่มหนึ่งหรือสองทุ่ม บอกว่านอนให้อิ่มสมองจะได้สดชื่น แต่กลับได้ผลตรงกันข้าม คือลูก ๆ เลยนอนกระสับกระส่ายอยู่จนดึก เพราะมันผิดเวลาที่เคยนอน ประกอบกับห่วงเรื่องสอบด้วย รุ่งเช้าเลยโผเผไปสอบเพราะได้นอนเพียง ๓ – ๔ ชั่วโมงเท่านั้น

หากท่านผู้อ่านคิดว่าคุณพ่อเร่งรัดลูก ๆ อยากให้สอบไล่ได้ที่ ๑ แล้ว ก็จะเข้าใจผิดถนัดทีเดียว เพราะคุณพ่อไม่สู้จะยินดีนักถ้าหากลูกทำตัวเป็น "หนอนหนังสือ" คุณพ่อเคยพร่ำสอนอยู่เสมอว่า เรียนให้อยู่ในระดับปานกลาง แต่มีการสังสรรค์ร่วมสนุกเฮฮากับเพื่อนฝูงตามสมควร จะประสบความสำเร็จในชีวิตดีกว่าการมุแต่หนังสืออย่างเดียว ด้วยเหตุนี้คุณพ่อจึงไม่เคี่ยวเข็ญในการเรียนของลูกจนเกินไป เว้นเสียแต่ในระยะที่เรียนไม่ทันเพื่อนเท่านั้น บางครั้งลูกมีโอกาสจะเรียนข้ามชั้นหรือสมัครสอบในชั้นสูงขึ้นไป แต่คุณพ่อกลับไม่ยินยอมให้ทำเช่นนั้น เกรงว่าลูกจะต้องเคร่งเครียดตรากตรำกับการเรียนเกินสมควร

คุณพ่อได้ให้ความทะนุถนอมห่วงใยแก่ลูกๆ จนถึงขนาดที่บางคนอาจเห็นว่า "มากเกินไป" ก็ได้ ครั้งหนึ่งที่นครสวรรค์ ทางโรงเรยนจัดให้ลูกเสือเดินทางไกลไปพักแรมต่างอำเภอ คุณพ่อห้ามเด็ดขาดไม่ให้ลูก ๆ ร่วมไปด้วย เกรงว่าจะเกิดอันตรายหรือล้มเจ็บเนื่องจากผิดน้ำผิดอาหาร ครูใหญ่เกรงใจคุณพ่อเลยไม่กล้าบังคับ แต่ลูก ๆ กลับเสียใจจนร้องไห้เพราะอยากไปร่วมสนุกกับเพื่อน ๆ เต็มที่ ทั้งเกรงว่าเพื่อน ๆ จะล้อเลียนว่าเป็นคนอ่อนแอ การกีฬาก็เหมือนกัน คุณพ่อไม่อยากให้ลูกเล่นกีฬาที่เสี่ยงอันตราย เช่น ยิมนาสติค แม้ฟุตบอลก็ห้ามไม่ให้ฟาดแข้งกับเพื่อนๆ คุณพ่ออยากให้เล่นพวกแบดมินตัน ตะกร้อ หรือปิงปอง มากกว่า ความห่วงใยของคุณพ่อที่มีต่อลูก ๆ นั้น แม้ลูก ๆ จะเติบใหญ่จนบรรลุนิติภาวะหรือมีครอบครัวแล้ว ก็หาได้ลดน้อยลงไปไม่ คุณพ่อยังคงเอา

ใจใส่ในทุกข์สุขของลูกอย่างเสมอต้นเสมอปลาย คุณพ่อจึงเป็นที่พึ่งทางใจอย่างวิเศษสุดของลูก ๆ ในยามทุกข์ ไม่ว่าใครจะเดือดร้อนในเรื่องหน้าที่การงานก็ดี หรือในเรื่องส่วนตัวก็ดี ก็มักจะมาปรับทุกข์ปรึกษาหารือขอความแนะนำจากคุณพ่ออยู่เสมอ และทุกครั้งคุณพ่อจะพยายามให้คำแนะนำที่ดีที่สุด หากจะช่วยเหลือลูก ๆ ได้ด้วยทางหนึ่งทางใดแล้วคุณพ่อจะทำทันที โดยไม่คำนึงถึงสังขารและความเหน็ดเหนื่อย บางครั้งลูก ๆ ไม่อยากจะกวนใจคุณพ่อ แต่เมื่อคุณพ่อได้ทราบว่าลูกคนหนึ่งคนใดกำลังประสบความทุกข์ คุณพ่อก็จะไปเยี่ยมเยียนถามข่าวคราวจนถึงบ้านโดยไม่รอช้า คุณพ่อมีประสพการณ์ในชีวิตมามากมาย จะว่าผ่านการต่อสู้มาอย่างโชกโชนก็ได้ คำแนะนำของคุณพ่อจึงมีค่ายิ่งสำหรับลูกๆ บางครั้งคุณพ่อสามารถคาดคะเนเหตุการณ์บางอย่างล่วงหน้าได้อย่างถูกต้องหรือใกล้เคียงที่สุด

ความเป็นห่วงในอนาคตของลูกจนเกินไปนี่เอง ที่ทำให้คุณพ่อกลายเป็นคนคิดมาก ประสาทเครียด และป่วยด้วยโรคความดันโลหิตสูงในที่สุด ตัวอย่างที่แสดงถึงความวิตกกังวลของคุณพ่อมีอยู่มากมาย เช่น ในยามที่ลูกกำลังเดินทางอยู่ในต่างประเทศ หากคุณพ่อได้อ่านหนังสือพิมพ์พบข่าวเครื่องบินตกแล้ว ท่านจะตระหนกตกใจเป็นอันมาก มีอยู่คราวหนึ่งหนังสือพิมพ์ลงข่าวเรือล่มที่ญี่ปุ่นซึ่งทำให้นักทัศนาจรจมน้ำตายเป็นจำนวนมาก บังเอิญในขณะนั้นลูกที่กำลังศึกษาอยู่ในญี่ปุ่นมีจดหมายบอกว่าจะไปทัศนาจรทางเรือ คุณพ่อจึงร้อนอกร้อนใจถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ เฝ้าโทรศัพท์ไปสอบถามตามบ้านลูก ๆ ตลอดคืน ด้วยเกรงว่าเรือลำที่ประสบอุบัติเหตุจะเป็นเรือลำที่ลูกคนนั้นโดยสารไปเที่ยว ดังนี้เป็นต้น

นอกจากความรู้ทางวิชาการที่คุณพ่อได้ประสิทธิ์ประสาทให้แก่บรรดาลูก ๆ และได้ส่งเสียให้ลูกทุกคนได้เรียนจนถึงขั้นสูงสุดเท่าที่จะสามารถเรียนได้แล้ว คุณพ่อยังอบรมบ่มนิสัยลูก ๆ ให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมจรรยาที่ดีงาม คุณธรรมที่ลูก ๆ ได้รับอบรมจากคุณพ่อนั้นเฉพาะข้อที่สำคัญ ๆ มีอยู่หลายประการ คือ:—

๑. **ความซื่อสัตย์สุจริตและเคารพในระเบียบแบบแผน** คุณพ่อเป็นนักกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้พิพากษา คุณพ่อจึงถือว่าความซื่อสัตย์สุจริตในหน้าที่เป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ความจริงคุณพ่อแทบจะไม่ต้องอบรมลูกๆในข้อนี้ เพราะคุณพ่อ

ได้ปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกๆ อยู่แล้วจนตลอดชีวิต คุณพ่อได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเป็นอย่างยิ่งโดยไม่เห็นแก่อามิสใด ๆ และไม่เห็นแก่หน้าผู้ใดทั้งสิ้น ครั้งหนึ่งคุณพ่อต้องตัดสินคดีสำคัญซึ่งจำเลยเป็นพ่อค้ามีอิทธิพลมาก ฝ่ายจำเลยส่งคนมาหาคุณพ่อที่บ้าน นั่งคุยอยู่ครู่ใหญ่ก็ลากลับ พอแขกออกจากบ้านไปแล้ว คุณพ่อจึงพบว่าแขกได้ลืมหมวกทิ้งไว้ที่โต๊ะมุมห้องรับแขก คุณพ่อจึงเดินไปหยิบหมวกเพื่อจะให้คนใช้วิ่งตามไปคืนเจ้าของ แต่คุณพ่อต้องประหลาดใจเป็นอันมากที่พบว่าใต้หมวกใบนั้นมีห่อกระดาษวางอยู่ห่อหนึ่ง เมื่อเปิดออกดูก็เห็นได้ทันทีว่ามีธนบัตรจำนวนมากวางซ้อนกันอยู่หลายมัด คุณพ่อโกรธมากสั่งให้คนใช้รีบวิ่งไปตามอาคันตุกะผู้นั้น ซึ่งเดินออกไปจนเกือบจะถึงปากตรอกอยู่แล้ว ให้กลับมาที่บ้านโดยเร็ว พอเขามาถึงคุณพ่อก็เอ็ดตะโรเอาด้วยอาการโกรธจัดจนหน้าแดง ดุว่าคนผู้นั้นอย่างมากมายจนลูก ๆ เกรงว่าเขาจะบันดาลโทสะทำร้ายร่างกายคุณพ่อเอา แต่เขากลับละล่ำละลักขอโทษเป็นการใหญ่ แล้วก็คว้าห่อกระดาษใส่เงินเดินก้มหน้าออกจากบ้านไปด้วยความละอายใจ เรื่องทำนองนี้ลูกๆ จำได้ว่าเกิดขึ้นหลายครั้ง บางทีผู้ชนะคดีเคยมาขอปลูกบ้านให้คุณพ่อ ทั้ง ๆ ที่คุณพ่อได้ตัดสินคดีไปอย่างเที่ยงธรรมขาวสะอาด แต่เขาผู้นั้นคงเข้าใจผิดคิดว่าคุณพ่อช่วยเหลือให้เป็นฝ่ายชนะ คุณพ่อได้ปฏิเสธอย่างเด็ดขาดทั้ง ๆ ที่เขาเฝ้าอ้อนวอนโดยอ้างว่าเขารักและนับถือคุณพ่อเป็นส่วนตัว ไม่เกี่ยวข้องกับคดีซึ่งผ่านพ้นไปแล้ว คุณพ่อรักษาคุณ-ธรรมข้อนี้ไว้อย่างเคร่งครัดขนาดหนัก มีอยู่คดีหนึ่งจำเลยเป็นชาวบ้านนอก เมื่อถูกปล่อยตัวพ้นข้อหาไปแล้วก็นำไข่ไก่ชะลอมหนึ่งมาให้ที่บ้าน เป็นการแสดงความกตัญญูตามประสาซื่อ ขณะนั้นคุณพ่อไม่อยู่บ้าน ลูก ๆ ไม่รู้เรื่องก็รับเอาไว้ พอคุณพ่อกลับมาบ้านทราบเรื่องเข้า ท่านก็หยิบชะลอมไข่ไก่เดินออกไปที่ท่าน้ำหน้าบ้าน โยนชะลอมลงไปในแม่น้ำพร้อมกับสั่งลูก ๆ ไว้ว่าทีหลังหากมีใครนำของมาให้ที่บ้านก็อย่าได้รับเอาไว้อีกเลยทีเดียว

คุณพ่อสั่งสอนลูก ที่เป็น ข้าราชการ ว่าอย่าได้ นำของหลวงมาใช้ ที่บ้านเป็นอันขาด แม้จะเป็นของเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นกระดาษดินสอ เมื่อคุณพ่อย้ายไปรับราชการที่ศาลต่างจังหวัดแห่งหนึ่งใหม่ ๆ จ่าศาลอยากจะประจบประแจงคุณพ่อ ยกเก้าอี้โยกที่ศาลไปให้คุณพ่อนอนเล่นที่บ้าน คุณพ่อสั่งให้ยกกลับไปตั้งไว้ที่เดิมทันที คุณพ่อเคยสอนลูก ๆ

ไว้ว่า บางทีลูกน้องอาจใช้เล่ห์เพทุบายทำให้นายมีจุดด่างพร้อยด้วยเรื่องเห็นแก่ได้เล็กๆ น้อย ๆ จึงควรระวังตัวอย่าให้ตกเป็นเหยื่อของลูกน้องประเภทนี้

โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับ ข้อกำหนดกฎหมายของบ้านเมือง แล้วคุณพ่อยิ่งเคร่งครัดนัก ทุกปีคุณพ่อจะต้องคอยเตือนลูก ๆ ให้ยื่นประเมินภาษีเงินได้ภายในกำหนดเวลา และให้กรอกรายได้ตามความจริงทุกบาททุกสตางค์ พอลูกย้ายบ้าน คุณพ่อก็เฝ้าเตือนให้รีบไปแจ้งนายทะเบียนท้องถิ่นภายในกำหนดเวลาที่ระบุไว้ในกฎหมาย เมื่อลูกยังเล็กอยู่ เคยเก็บเหรียญสลึงได้จากถนน คุณพ่อบอกว่า ตามกฎหมายจะต้องไปแจ้งความเพื่อคืนเจ้าของ จะเก็บเอาไว้เป็นสมบัติของตนไม่ได้ หากไม่อยากไปแจ้งความก็ให้นำไปทิ้งไว้ที่เดิม

๒. ความเคารพธรรม คุณพ่อสั่งสอนลูกอยู่เสมอให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมตามบทบัญญัติของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องการห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การแผ่เมตตาจิต และการให้ทาน คุณพ่อเคร่งครัดในเรื่องปาณาติบาตเป็นอย่างมาก ไม่ยอมทำลายชีวิตแม้แต่มด เวลายุงกัดคุณพ่อก็ไม่ยอมตบ เพียงแต่ปัดไล่ให้มันบินไปเสีย เมื่อสมัยลูก ๆ ยังเป็นเด็กเที่ยวเอาหนังสติ๊กออกไปยิงนกเล่นกับเพื่อน ๆ หรือเอาเบ็ดไปตกปลาตกกุ้งตามคูคลองใกล้ ๆ บ้าน พอคุณพ่อทราบเข้าก็เทศนาเสียหลายกัณฑ์ ขู่ว่าจะทำโทษหากไม่เชื่อฟัง สมัยเมื่อคุณพ่อรับราชการเป็นหัวหน้าศาลอยู่ที่อยุธยา ในวันหยุดราชการเพื่อนผู้พิพากษามักจะชวนคุณพ่อไปปิคนิคทางเรือ เอาสุราอาหารไปเลี้ยงดูกันอย่างสำราญใจ บางคนเอาปืนยิงนกติดไปด้วย เห็นนกที่ไหนก็ด้อมเข้าไปยิง คุณพ่อไม่ชอบการกระทำบาปเช่นนั้น ด้วยรู้สึกเวทนาและสลดใจในเคราะห์กรรมของสัตว์

คุณพ่อรับราชการเป็นผู้พิพากษาอยู่ถึง ๔๐ กว่าปี แต่คุณพ่อไม่เคยตัดสินประหารชีวิตจำเลยในคดีใด ๆ เลย ทั้งนี้ มิใช่ว่าคุณพ่อหลีกเลี่ยงไม่ยอมตัดสินคดีที่จำเลยอาจจะต้องได้รับโทษถึงขั้นประหารชีวิต แต่เป็นเพราะบังเอิญเหลือเกินที่คดีซึ่งจำเลยจะต้องได้รับโทษประหารชีวิตนั้น เมื่อตกมาถึงมือคุณพ่อ ปรากฏว่าจำเลยได้รับสารภาพตลอดข้อหาเสียทุกคดีไป คุณพ่อจึงตัดสินลดโทษเป็นจำคุกตลอดชีวิต นับว่าเป็นโชคดีของคุณพ่ออย่างหนึ่งที่ไม่ต้องมีมลทินอยู่ในใจว่าได้ก่อเวรโดยส่งนักโทษไปสู่ตะแลงแกง

คุณพ่อชอบทำบุญทำทานอยู่เป็นเนืองนิจ เรื่องการทำทานนี้ลูก ๆ เคยมีความเข้าใจผิด คือไปยึดหลักว่าหากขอทานยังมีร่างกายสมบูรณ์ไม่มีอวัยวะส่วนใดพิการแล้วก็ไม่ควรให้สตางค์ เพราะถ้าขืนให้ก็เท่ากับส่งเสริมให้คนเกียจคร้าน งอมืองอเท้าเที่ยวภิกขาจารเขากินเรื่อยไป คุณพ่อได้แก้ความเข้าใจผิดของลูก ๆ ในข้อนี้โดยสอนว่า การให้ทานนั้น ย่อมเป็นกุศลเสมอ การที่ขอทานจะมีแขนขาบริบูรณ์หรือไม่นั้น ไม่ควรถือเป็นข้อขัดขวางการให้ทาน บางทีเขาอาจจะมีความจำเป็นบางประการ หรือไม่อาจจะหางานทำได้ในขณะนั้น ถึงแม้ว่าขอทานบางคนจะหลอกลวงเสแสร้งแกล้งทำ เราก็ควรให้ทานแก่เขา อย่างน้อยก็ทำให้เราเป็นสุขใจที่ได้แผ่เมตตาแก่เพื่อนมนุษย์ เมื่อคุณพ่อชี้แจงแสดงเหตุผลเช่นนี้ลูก ๆ จึงได้คิด เวลาไปเมืองนอกลูกไม่เคยเสียดายที่ต้องให้ "ทิพ" แก่บ๋อยตามโฮเต็ลหรือคนขับแท็กซี่อย่างจุใจ เพราะถือว่าเป็นการให้ทานอย่างหนึ่ง

๓. **ความเป็นผู้มีสติ** คุณพ่อสอนลูก ๆ ให้รู้จักเหนี่ยวรั้งตนเอง อย่าเห่อเหิมในลาภยศและสรรเสริญ ให้รู้จักระงับความโลภ โกรธ หลง โดยเฉพาะในเรื่องความโกรธคุณพ่อคอยตักเตือนลูก ๆ อยู่เสมอ เพราะลูก ๆ บางคนมีนิสัยใจร้อนและออกจะโกรธง่าย คุณพ่อสอนว่าความโกรธย่อมเผาผลาญตนเอง อีกประการหนึ่งคนที่กำลังโกรธมักขาดสติจึงมักจะพลาดพลั้งได้โดยง่าย นับว่าเป็นภัยอย่างยิ่ง พึงขจัดให้เบาบางเสียได้ก็จะดี นอกจากนี้คุณพ่อยังสอนให้ลูก ๆ เหนี่ยวรั้งความทะเยอทะยาน อย่ายึดมั่นในวัตถุธรรมมากเกินไป คุณพ่อพูดอยู่เสมอว่า คนเราควรขัดเกลากิเลสให้บางลงเสียบ้าง เพราะทุกวันนี้คนเรามีกิเลสหนานัก

๔. **ความสำรวมวาจา** ข้อนี้คุณพ่อสอนลูก ๆ ว่า เวลากล่าวถึงคนอื่นไม่ว่าจะเป็นนายก็ดี ลูกน้องก็ดี เพื่อนก็ดี ศัตรูก็ดี ให้พยายามพูดแต่ส่วนดีของเขา อย่านำเอาจุดอ่อน ความเลว หรือความชั่วร้ายของเขามาพูดเป็นอันขาด หากไม่ชอบไม่นิยมในตัวเขาก็เก็บไว้ในใจ ไม่ควรเที่ยวพูดทั่วไป คุณพ่อบอกว่าเวลาเราพูดถึงความดีของคนอื่น เราก็มักจะสุขใจไปด้วย แต่ถ้าเรานินทาว่าร้ายเขาแล้วอย่างน้อยเราเองก็จะไม่สู้สบายใจนัก คือทำให้จิตไม่เป็นกุศล เป็นบาปแก่ตัวผู้พูดนั่นเอง

๕. **ความถ่อมตน** คุณพ่อสอนลูก ๆ ไม่ให้ถือตัวว่ามีอำนาจวาสนาหรือดีวิเศษหรือฉลาดกว่าผู้อื่น คุณพ่อเกลียดการโอ้อวดยกตนข่มท่านเป็นอย่างยิ่ง คุณพ่อวางตัว

เป็นกันเองกับทุกคนโดยไม่เลือกชั้นวรรณะว่าเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อย แขกประจำบ้านของคุณพ่อจึงมีชนทุกชั้น นับตั้งแต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ลงมาจนถึงชาวไร่ชาวสวน ซึ่งบางครั้งก็ทำความแปลกใจแก่ผู้ที่คุ้นเคยกับคุณพ่อไม่น้อย ในสมัยเมื่ออยู่ต่างจังหวัด เวลาคุณพ่อย้ายไปรับราชการยังจังหวัดอื่น จะมีผู้อาลัยรักคุณพ่อเป็นจำนวนมาก ไม่แต่มิตรสหาย ทนายความ ทหาร ตำรวจ พ่อค้า และคหบดีเท่านั้น แม้แต่จีนแก่คนลากรถพาลูก ๆ ไปโรงเรียนก็ยังอาลัยรักคุณพ่อขนาดที่มานั่งร้องไห้อยู่ที่บ้าน และไปส่งคุณพ่อที่สถานีรถไฟปะปนอยู่ในกลุ่มเจ้านาย (เมืองเหนือ) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพ่อค้าที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนั้นด้วย

๖. ความกตัญญูกตเวที คุณพ่อถือว่าความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณเป็นคุณธรรมอันประเสริฐสุด คุณพ่อจึงสอนลูก ๆ อยู่เสมอว่า อย่าลืมท่านผู้มีพระคุณเป็นอันขาด แม้ผู้ที่เคยทำบุญคุณให้แก่เราเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ไม่ควรจะลืมบุญคุณของเขาง่าย ๆ ให้หมั่นติดต่อไปมาหาสู่และหาช่องทางตอบแทนบุญคุณเขาเมื่อมีโอกาส คุณพ่อบอกว่าอย่าเอาเยี่ยงอย่างคนบางคนที่พอท่านผู้มีพระคุณ "ตกกระป๋อง" หรือหมดอำนาจวาสนาหรือพ้นจากราชการไปแล้วก็ไม่สนใจไปเยี่ยมเยียนหรือไปอวยพรวันปีใหม่และวันเกิดเหมือนที่เคยปฏิบัติมา อันเป็นลักษณะของคนอกตัญญูหรือคนประจบสอพลอเพื่อหวังประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้น เมื่อเห็นว่าเขาไม่มีประโยชน์แก่ตนแล้วก็ผละหนี หันไปประจบคนอื่นต่อไปอีก

เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทีต่อบุพพการีนั้น คุณพ่อได้ทำตัวอย่างให้ลูก ๆ ได้เห็นเป็นที่ประจักษ์ด้วยตัวของท่านเอง กล่าวคือเมื่อคุณปู่มีอายุย่างเข้าวัยชรา คุณพ่อได้แสดงความกตัญญูกตเวทีโดยได้ส่งเสียเงินทองให้แก่ท่านเป็นประจำทุกเดือน ทั้ง ๆ ที่คุณปู่ก็มีทรัพย์สมบัติและมีบำนาญพอที่จะใช้จ่ายได้อย่างเหลือเฟือ แม้คุณพ่อจะรับราชการอยู่ในจังหวัดห่างไกลก็หาโอกาสนั่งรถไฟมาเยี่ยมเยียนดูแลทุกข์สุขของคุณปู่อยู่เสมอ เวลาคุณพ่อออกไปรับประทานอาหารตามภัตตาคาร ขากลับคุณพ่อจะต้องซื้ออาหารอย่างดีติดมือมาฝากคุณปู่ทุกครั้ง คุณพ่อชอบนั่งสูบบุหรี่คุยกับคุณปู่อยู่จนดึกเสมอ ทั้ง ๆ ที่คุณปู่พูดจาหลง ๆ ลืม ๆ เลอะเลือนและชอบนำเอาเรื่องเก่ามาเล่าใหม่ตามประสาคนแก่ คุณพ่อก็มิได้แสดงอาการเบื่อหน่ายเลย กลับร่วมคุยกับคุณปู่อย่างสนุกสนาน เพื่อจะทำ

ให้คุณปู่สบายใจนั่นเอง จนกระทั่งคุณปู่ไล่ให้คุณพ่อเข้านอนเมื่อใดคุณพ่อจึงจะเลิกสนทนากับคุณปู่ (ตอนนั้นคุณพ่อมีอายุอยู่ในวัยกลางคนแล้ว)

ลูก ๆ จำได้ว่าครั้งหนึ่งคุณปู่ถูกแมวข่วนที่หน้าแข้ง เกิดเป็นแผลอับเสบลุกลามถึงกระดูก พอคุณพ่อทราบข่าวก็รีบลาราชการลงมากรุงเทพฯ ทันที พาคุณปู่ไปรับการรักษาที่วชีรพยาบาล เมื่อคุณปู่ออกจากโรงพยาบาลแล้ว จำเป็นจะต้องทำแผลทุกวันต่อไปอีกหนึ่งเดือน คุณพ่อก็ลาราชการต่อ ไปหาซื้อผ้าพันแผล สำลี ยาใส่แผล หม้อนึ่งและปากคีบมาทำแผลให้คุณปู่ด้วยตนเองทุกวัน โดยมิได้รังเกียจความสกปรกและกลิ่นเหม็นจากแผลของคุณปู่เลยแม้แต่น้อย จนกระทั่งคุณปู่หายเรียบร้อยแล้ว คุณพ่อจึงเดินทางกลับต่างจังหวัด

ขณะที่คุณปู่ป่วยหนัก คุณพ่อก็เฝ้ารักษาพยาบาลโดยใกล้ชิด ทำความสะอาดร่างกายให้คุณปู่โดยมิได้รังเกียจสิ่งปฏิกูลอันขับถ่ายออกมาจากร่างกายของคุณปู่เลย เมื่อคุณปู่ถึงแก่กรรมคุณพ่อจึงไม่มีความเศร้าโศกปริเทวนาการจนเกินควร ทั้งนี้ คุณพ่ออธิบายว่า เมื่อคุณปู่ยังมีชีวิตอยู่คุณพ่อได้แสดงความกตัญญูกตเวทีต่อท่านอย่างเต็มสติกำลังแล้ว การแสดงอาการโศกาอาดูรต่อศพจะมีประโยชน์อะไร ถ้าหากผู้แสดงอาการเช่นว่านั้นมิได้แสดงด้วยความจริงใจ ทั้งไม่เคยทำความดีให้แก่ผู้ตายเลยในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ คุณพ่อยังว่าต่อไปอีกว่า คนที่ร้องไห้คร่ำครวญปิ้มว่าหัวใจจะแตกทำลายลงต่อหน้าศพนั้น เห็นจะเป็นเพราะเสียใจที่ตนไม่ได้ตอบแทนความดีของผู้ตายในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่กระมัง นี่ก็เป็นปรัชญาอีกข้อหนึ่งของคุณพ่อซึ่งมีแง่ชวนให้คิดอยู่มากทีเดียว

คุณพ่อชอบชีวิตแบบง่าย ๆ และไม่ถือตัว ท่านไม่สู้จะพิถีพิถันในเรื่องความเป็นอยู่และอาหารการกินนัก ชอบทำตัวเป็นกันเองกับทุกคน แม้คนนั้นจะมีฐานะทางสังคมต่ำต้อยกว่ามากมาย ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาท่านทราบดีว่า ท่านพูดกับเสมียนหรือภารโรงด้วยวาจาอันสุภาพอ่อนโยนเหมือนพูดกับคนในระดับเดียวกัน และมักจะชอบไต่ถามถึงทุกข์สุขของผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยความเป็นห่วงอย่างจริงใจ บางทีท่านจะยืนคุยกับเสมียนที่ระเบียงศาลอยู่ได้ครั้งละนาน ๆ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ท่านพาลูก ๆ อพยพหนีภัยทางอากาศจากบ้านสีลม ไปอยู่ตำบลบางมด อำเภอบางขุนเทียน ฝั่งธนบุรี ในระหว่างที่อพยพนั้นท่านได้ผูกมิตรกับชาวบ้านจนเป็นที่รักใคร่สนิทสนมกันหลายครอบครัว

เมื่อคุณพ่ออพยพกลับมาอยู่กรุงเทพฯ แล้ว ชาวบ้านละแวกนั้นก็ยังคงมาเยี่ยมเยียนคุณพ่ออยู่ไม่ขาดจนกระทั่งเมื่อคุณพ่อป่วยและถึงแก่กรรมแล้ว ชาวบางมดก็ยังมาช่วยเหลืองานศพอยู่อีก

คุณพ่อเป็น "อัจฉริยบุคคล" และ "พหูสูต" สำหรับลูก ๆ ดูเหมือนว่าจะไม่มีอะไรในโลกที่ท่านจะทำไม่ได้หรือเรียนรู้ไม่ได้ ท่านเคยพูดเสมอว่าถ้าหากโรงเรียนแพทย์ในครั้งกระโน้นมีความเจริญก้าวหน้าเหมือนสมัยนี้แล้ว ท่านก็คงจะศึกษาวิชาแพทยศาสตร์อย่างแน่นอน และลูก ๆ เชื่อเหลือเกินว่าท่านจะต้องเป็นหมอดีคนหนึ่งเนื่องจากท่านมีนิสัยละเอียดลออรอบคอบและชอบค้นคว้าอยู่เสมอ ท่านเล่าว่าอนุสนธิที่ท่านจะเข้าเรียนกฎหมายนั้นเนื่องจากวันหนึ่งท่านกำลังนั่งตกปลาอยู่บนสะพานไม้ใกล้บ้าน บังเอิญได้ยินคนเพิ่งพ้นโทษสองคนสนทนากันเกี่ยวกับกฎหมาย เลยเกิดสนใจไปสมัครเข้าเรียนกฎหมายด้วยตนเอง โดยไม่ได้ถามความเห็นชอบจากคุณปู่ด้วยซ้ำ แต่ด้วยใจจริงของท่านแล้ว ท่านชอบวิชาแพทย์มากกว่าวิชากฎหมาย เพียงแต่ว่าในเวลานั้นนักเรียนแพทย์ยังไม่ค่อยโก้เท่านักเรียนกฎหมายเท่านั้น ควรเล่าไว้ด้วยว่า น้องชายของท่านคนหนึ่งได้เข้าเรียนแพทย์ปริญญารุ่นแรกของศิริราชพยาบาล แต่ถึงแก่กรรมเสียก่อนที่จะเรียนสำเร็จ คุณพ่อมีความสนใจในวิชาหมอเป็นอย่างยิ่ง ได้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับสรีรวิทยาและโรคต่าง ๆ จากหนังสืออยู่เสมอ ชอบหยิบยกปัญหาขึ้นมาถามลูกคนที่เป็นแพทย์อยู่บ่อยๆ เมื่อท่านไปนอนเจ็บอยู่ในโรงพยาบาลท่านก็ช่างซักถามเกี่ยวกับโรคที่ท่านเป็นจนกระทั่งบางครั้งทำให้แพทย์ผู้รักษาลำบากใจอยู่ครามครัน

ได้เล่าไว้ในตอนต้นแล้วว่า คุณพ่อได้เคยศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่จากตำราจนมีความรู้ทางพิสิคซ์ เคมี และชีววิทยาในขั้นสูง เหตุที่ท่านสนใจศึกษาวิชาเหล่านี้ก็เพราะเหตุสองประการ ประการแรกเพื่อจะช่วยกวดวิชาให้ลูก ประการที่สองเพื่อจะนำเอาความรู้มาใช้ประโยชน์ในงานอดิเรกของท่าน คือ การเล่นวิทยุ การเล่นไฟฟ้า และการเล่นถ่ายรูป ท่านได้สะสมตำราวิทยุ ตำราไฟฟ้า และตำราถ่ายรูปไว้นับเป็นร้อย ๆ เล่ม เช่นเดียวกับหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาและหนังสือเกี่ยวกับสุขภาพ เมื่อครั้งท่านรับราชการอยู่ต่างจังหวัดท่านมักจะรับซ่อมวิทยุให้แก่เพื่อนฝูงโดยไม่คิดมูลค่าอย่างใด (ในสมัยนั้นวิทยุยังไม่สู้จะแพร่หลายนัก ร้านซ่อมวิทยุก็มีอยู่ในพระนครเพียงไม่กี่แห่ง)

ท่านเคยประกอบวิทยุขึ้นด้วยตนเอง ส่วนการถ่ายรูปนั้น จะนับว่าเป็นงานอดิเรกที่ท่านถนัดมากที่สุดก็ได้ ท่านไม่เพียงแต่ถ่ายรูปเท่านั้น แต่ท่านจะต้องล้างฟิล์มอัด และขยายรูปด้วยตนเอง ท่านได้ลงทุนสร้างห้องมืดขึ้นภายในบ้าน มีอุปกรณ์ในการถ่ายรูป ล้างรูป อัดรูป และขยายรูป อย่างพร้อมมูล วัตถุเคมีบางอย่างที่หายากหรือไม่มีขายในเมืองไทย ท่านก็สั่งให้ลูกที่เดินทางไปต่างประเทศซื้อมาฝาก

พูดถึงงานอดิเรกของคุณพ่อ เลยนึกได้ว่าคุณพ่อมีงานอดิเรกอยู่มากมายจนลูก ๆ จำไม่ได้หมดทุกอย่าง เมื่อตอนอยู่เชียงใหม่ท่านเคยเล่นกล้วยไม้อย่างจริงจังและมีรังกล้วยไม้ขนาดใหญ่ ต่อมาท่านก็เล่นพระพุทธรูปโบราณ ได้ซื้อพระพุทธรูปของเก่างาม ๆ ไว้เป็นจำนวนมาก บางองค์ยังเป็นมรดกตกทอดมาถึงลูกอยู่จนทุกวันนี้ งานอดิเรกชิ้นต่อไปของท่านก็คือ การประกอบอาหารฝรั่งและการทำขนมเค็ก ซึ่งคุณพ่อและคุณแม่สามารถทำได้ดีไม่แพ้ขนมเค็กที่มีชื่อในสมัยนี้ คุณพ่อสนใจในเรื่องเครื่องยนต์กลไกและไฟฟ้าไม่น้อย มักชอบแก้อุปกรณ์ไฟฟ้าต่าง ๆ ด้วยตนเอง เวลาคุณพ่อสนใจจะเล่นอะไรก็เล่นอย่างจริงจังจนไม่เป็นอันกินอันนอน มีบ่อย ๆ ที่ท่านปลุกปล้ำอยู่กับวิทยุหรือเครื่องไฟฟ้าที่ชำรุดอยู่จนตลอดคืน บทท่านจะเล่นขยายรูป ท่านก็ขลุกอยู่ในห้องมืดจนตี ๓ ตี ๔ บางทีไม่ยอมรับประทานอาหารเย็นเพราะกำลังสนุกเต็มที่

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ คุณพ่อเคยเล่นตัดเสื้อกางเกงสากลอยู่พักหนึ่ง เกณฑ์ลูกสาวให้ช่วยตัดกระดาษทำแบบ ส่วนท่านก็ศึกษาส่วนสัดต่าง ๆ จากตำราภาษาอังกฤษ พอสำเร็จรูปขึ้นมา พวกเราเห็นว่ารูปทรงมันไม่ค่อยเหมือนกางเกงที่เจ๊กตัดตามร้าน จึงไม่ค่อยมีใครยอมสวม แต่คุณพ่อก็สวมของท่านไปทำงานได้ ท่านว่ากางเกงของท่านสวยและสวมสบายกว่ากางเกงเจ๊กตัดเป็นกอง ต่อมาเมื่อผู้เขียนออกไปเมืองนอก จึงเห็นว่ากางเกงสำเร็จรูปที่ฝรั่งทำขายตามห้างสรรพสินค้านั้นมันช่างมีรูปทรงคล้ายคลึงกับกางเกงที่คุณพ่อตัดเองครั้งนั้นมากทีเดียว

เพิ่งนึกขึ้นได้เดี๋ยวนี้ว่า คุณพ่อเคยเล่นช่างไม้อยู่พักหนึ่งเมื่อตอนอยู่เชียงใหม่ ท่านซื้อเครื่องมือจำเป็นสำหรับอาชีพช่างไม้มาไว้ที่บ้านครบทุกอย่าง ใส่ลังยาว ๆ เก็บไว้ เมื่อได้ฝึกซ้อมการใช้กบ ใช้สิ่ว ใช้เลื่อย จนคล่องแคล่วพอสมควรแล้ว คุณพ่อก็ซื้อไม้มาจัดแจงต่อโต๊ะเก้าอี้เล่นเป็นการใหญ่ ลูก ๆ จำได้ว่าเก้าอี้ที่ท่านประดิษฐ์ขึ้นนั้น

เมื่อสำเร็จขึ้นมาแล้วขามันยาวไม่ค่อยจะเท่ากัน ต้องเลื่อยขาข้างโน่นข้างนี้ออกเรื่อยไป เก้าอี้จึงเตี้ยลงทุกที อีกประการหนึ่ง มันไม่ค่อยจะทานน้ำหนักได้ดีนัก ไม่ช้าก็โยกคลอน ทำท่าจะหักเอาง่าย ๆ คุณพ่อจึงเลิกเป็นช่างไม้แต่ต้นมา

คุณพ่อเป็นนักเภสัชวิทยา (นักผสมยา) ที่มีความสามารถใช้การได้ทีเดียว ในสมัยนั้นยาฝรั่งไม่มีดาษดื่นเหมือนสมัยนี้ คุณพ่อซื้อพวกเครื่องยาเคมีต่าง ๆ เครื่องชั่งชนิดละเอียด ตลอดจนพวกเครื่องแก้วใช้ตวงของเหลวมาไว้ที่บ้างอย่างครบถ้วน ส่วนสูตรผสมยานั้น ท่านไปจดมาจากเภสัชกรฝรั่งหรือหมอฝรั่งที่โรงพยาบาลไหนผู้เขียนจำไม่ได้ ท่านจดใส่สมุดพกเล็ก ๆ ไว้ ท่านได้ผสมยาขึ้นใช้เองในบ้านหลายขนาน ส่วนมากเป็นพวกมิกซเจอร์ (ยาน้ำ) ที่มีชื่อที่สุดก็คือยาธาตุน้ำแดง ยาของท่านขนานนี้มีรสหอมหวานน่ารับประทานนัก พวกเพื่อนข้าราชการมักจะมาขอรับประทานบ่อย ๆ จนท่านต้องผสมเอาไว้ทีละมาก ๆ ได้กล่าวแล้วว่าคุณพ่อสนใจเรื่องหมอเรื่องยามาก เมื่อคราวไข้หวัดใหญ่ระบาดทั่วโลก เมื่อสมัย ๔๐ กว่าปีมาแล้ว มีคนตายกันมากมายเหมือนใบไม้ร่วง ขณะนั้นคุณพ่อเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดลำปาง ท่านทำการป้องกันโรคให้แก่ครอบครัวอย่างได้ผล ตอนนั้นท่านมีบุตรแล้ว ๕ คน ยังเล็ก ๆ อยู่ทั้งนั้น แต่ปรากฏว่าไม่มีใครในครอบครัวป่วยด้วยไข้หวัดใหญ่เลย ทั้งนี้ก็เพราะท่านกักกันไม่ให้ผู้ใดออกจากบ้าน คนนอกก็ไม่ให้เข้า คนครัวก็ห้ามไม่ให้ไปตลาด รับประทานแต่อาหารแห้ง เช่นกุนเชียง ไข่เค็ม จนกระทั่งโรคสงบ

คุณพ่อยังเคยเป็นนักอุตสาหกรรมเคมีด้วย เคยทำอะไรขึ้นใช้เองในบ้านหลายอย่างที่จำได้ดีก็คือสบู่และครีมใส่ผม ท่านบอกว่าครีมใส่ผมของท่านมีตัวยาดีกว่าครีมใส่ผมที่วางขายกันอยู่ในท้องตลาด ใส่แล้วจะไม่เป็นโรคคันศีรษะหรือผมร่วงเลย ท่านทำไว้ทั้งชนิดเหนียวมากและชนิดเหนียวน้อย พวกลูกชายวัยรุ่นเคยใช้ครีมใส่ผมของท่านอยู่พักหนึ่ง แต่ดูเหมือนจะไม่เป็นที่นิยมกันนัก เพราะขวดที่บรรจุไม่สู้จะสวยงามน่าใช้เหมือนของที่เขาทำขาย เมื่อไม่มีใครใช้คุณพ่อเลยเลิกทำ

นอกจากจะเป็นนักเคมีและนักผสมยาแล้ว คุณพ่อยังผสมค็อกเทลเก่งอีกด้วย เมื่อสมัยที่ท่านยังเป็นหนุ่ม ท่านมีการสังคมกับเพื่อนฝูงมาก เล่นเท็นนิสที่สโมสรทุกเย็น คุณพ่อเป็นคนที่แต่งตัวโก้ที่สุดในสังคมต่างจังหวัดยุคนั้น เสื้อสปอร์ตและกางเกงใส่เล่น

เท็นนิส ท่านสั่งซื้อมาจากห้างในอังกฤษโดยตรง ส่วนของอื่น ๆ ก็นิยมซื้อแต่ที่ห้างไวท์อะเวย์ ห้างบีกริม ห้างเอส.เอ.บี. หรือห้างแบดแมน ตอนเย็น ๆ ที่บ้านมักจะมีการกินเลี้ยงแทบทุกวัน ในระยะนั้นเองที่ท่านสนใจในการผสมค็อกเทล จำได้ว่าตู้ใส่เหล้าในบ้านเต็มไปด้วยสุราต่างประเทศนานาชนิด ทั้งวิสกี้ คองยัค ไวน์ จิน และแชมเปญ ขณะนั้นผู้เขียนยังเป็นเด็กเลยไม่มีโอกาสลิ้มรสค็อกเทลฝีมือท่าน เห็นแต่ท่านเขย่า ๆ อะไรแล้วเทใส่แก้วรูปร่างต่าง ๆ มองดูน่าดื่ม แต่ลูก ๆ มีโอกาสได้ลิ้มรสเอ๊กน้อก (**egg nog**) ที่ท่านผสมดื่มเวลาคริสตมาสบ้าง รู้สึกว่ารสเข้มข้นดีมาก เวลาลูก ๆ เป็นหวัดบางทีคุณพ่อก็ผสมค็อกเทลพิเศษคือกาแฟผสมบรั่นดีให้ดื่ม

พูดถึงเรื่องการแต่งตัว เมื่อหนุ่ม ๆ คุณพ่อพิถีพิถันในเรื่องเสื้อผ้าไม่น้อย ท่านมีผ้าม่วงสีต่าง ๆ มากมาย ดูเหมือนท่านจะมีชุดอิฟนิงเดรสส์หลายชุด ในยุคฟื้นฟูวัฒนธรรม ท่านก็มีชุดสากลเต็มตู้ ตัดที่เงี่ยลอยหรือหลีตูทุกชุด เน็คไทสวย ๆ ท่านสะสมไว้สักร้อยอันเห็นจะได้ เวลาลูกชายมีอายุย่างเข้าวัยหนุ่ม ยังได้อาศัยเน็คไทของท่านใส่ไปเที่ยวเตร่บ่อย ๆ แต่น่าแปลกที่เมื่อท่านมีอายุย่างเข้าวัยชรา และหันเข้ามาฝักใฝ่ในเรื่องศาสนาแล้ว ท่านกลับเปลี่ยนเป็นคนละคน กล่าวคือท่านไม่สนใจในเรื่องเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวเลย ชอบแต่งตัวตามสบายของท่าน แม้ลูก ๆ จะซื้อของดีราคาแพงจากเมืองนอกมาให้ท่าน ท่านก็ไม่ใยดี บอกว่าเป็นของนอกกายทั้งนั้น ท่านกลับบอกให้นำของนั้นไปให้ผู้ใหญ่ที่มีพระคุณเสีย จำได้ว่าเมื่อท่านได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ประถมาภรณ์ช้างเผือก ลูก ๆ ไม่มีใครทราบเรื่องเลย ลูก ๆ เคยอ้อนวอนให้ท่านแต่งตัวเต็มยศถ่ายรูปเอาไว้สักครั้งหนึ่ง ท่านก็ไม่ยอมทำตาม จนกระทั่งเมื่อท่านล้มเจ็บแล้ว ท่านจึงยอมทำตามใจลูก ฝืนใจถ่ายไว้รูปหนึ่ง โดยถ่ายเองที่บ้าน (ท่านตั้งกล้องถ่ายของท่านเอง) ถึงกระนั้นท่านก็ไม่ยอมประดับพวกเหรียญตราต่าง ๆ ให้ครบ คงเลือกติดเฉพาะที่สำคัญ ๆ เท่านั้น

ในบรรดางานอดิเรกของคุณพ่อ เห็นจะไม่มีอะไรที่คุณพ่อโปรดปรานเท่าการอ่านหนังสือ คุณพ่อสะสมหนังสือต่าง ๆ มาตั้งแต่หนุ่มจนแก่ แม้เมื่อตอนป่วยด้วยโรคหัวใจแล้วท่านยังไปตระเวนตามร้านขายหนังสืออยู่อีก ท่านจะเลือกหนังสืออย่างพินิจพิเคราะห์อย่างยิ่ง โดยใช้เวลานับเป็นชั่วโมง ๆ กว่าจะได้หนังสือสักเล่มหนึ่ง บางทีลูกหลานต้องนั่ง

รอในรถจนง่วง หนังสือที่ท่านสะสมไว้ส่วนใหญ่เป็นหนังสือภาษาอังกฤษ มีครบทุกประเภท คือประเภทวรรณคดี ประเภทนวนิยาย ประเภทวิทยาศาสตร์ ประเภทสังคมศาสตร์ ประเภทปรัชญารวมทั้งศาสนา ประเภทประวัติศาสตร์ ประเภทการแพทย์และสุขวิทยารวมทั้งจิตวิทยา ฯลฯ นอกจากนี้มีก็พวกตำรา (textbooks) ต่างๆ ส่วนมากเป็นตำรากฎหมาย ตำราวิทยุ ตำราไฟฟ้า ตำราถ่ายรูป ตลอดจนตำราไวยากรณ์เรียงความ และการใช้สำนวนโวหารภาษาอังกฤษ คุณพ่อเริ่มสนใจภาษาอังกฤษตั้งแต่เมื่อท่านเรียนกฎหมายจบใหม่ ๆ ออกไปรับราชการที่ศาลจังหวัดลำปาง มูลเหตุที่ท่านสนใจในภาษาอังกฤษก็เนื่องจากเวลานั้นยังมีที่ปรึกษากฎหมายชาวต่างประเทศและกงสุลอยู่ที่ลำปาง ท่านจึงต้องติดต่อกับฝรั่งอยู่เสมอ คุณพ่อเรียนภาษาอังกฤษด้วยตนเอง ได้สั่งตำรากฎหมายเล่มโต ๆ จากอังกฤษมาอ่านเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ในระยะหลัง ๆ ท่านก็ยังคงสนใจภาษาอังกฤษอยู่ตลอดเวลาโดยมิได้ทอดทิ้ง แม้เมื่อภายหลังปลดเกษียณแล้ว คุณพ่อก็ยังศึกษาเพิ่มเติมอยู่เรื่อย ๆ ศัพท์ภาษาอังกฤษคุณพ่อศึกษาลึกซึ้งจนถึงรากศัพท์ คุณพ่อมีกระดานดำแผ่นหนึ่งติดไว้ข้างฝา สำหรับจดศัพท์แปลก ๆ ใหม่ ๆ เอาไว้ดูให้ติดตา ต่อเมื่อจำได้แล้วจึงจะลบออก ลูก ๆ ที่เคยเรียนเมืองนอกมาแล้วยังไม่รู้ศัพท์เหล่านั้นเป็นส่วนมาก คุณพ่อสามารถพูดคุยกับฝรั่งได้ดีทั้ง ๆ ที่ท่านไม่เคยไปเมืองนอก และไม่มีโอกาสได้สังสรรค์กับฝรั่งเลย ท่านมีตู้หนังสือเล็ก ๆ อยู่ในห้องน้ำด้วย แสดงว่าท่านมิได้ปล่อยเวลาให้ผ่านไปโดยไร้ประโยชน์ แม้กระทั่งเวลาใช้ห้องน้ำ ปริมาณของหนังสือที่มีอยู่ในบ้านเป็นปัญหายุ่งยากอย่างหนึ่ง ด้วยไม่มีที่เก็บเพียงพอ ทุกระยะ ๒—๓ ปีคุณพ่อจึงต้องทำการ "สังคายนา" คือเลือกคัดหนังสือที่เห็นว่าไม่สู้จะมีประโยชน์นักขายเจ๊กไปทีละมาก ๆ แม้กระนั้นก็ยังมีหนังสือเต็มบ้านอยู่เสมอ เพราะคุณพ่อไปซื้อเพิ่มเติมมาอีกเรื่อย ๆ บางวันขนมาตั้ง ๑๐ เล่ม ลูก ๆ จำได้ว่าเมื่อคราวอพยพหนีภัยสงคราม การขนย้ายหนังสือเป็นปัญหาที่หนักใจที่สุด ต้องบรรทุกเรือเอี้ยมจุ๊นเข้าไปในคลอง เมื่อไปถึงจุดหมายแล้วก็ไม่รู้จะเอาไปเก็บไว้ที่ไหน เพราะบ้านที่พวกเราไปอาศัยอยู่นั้นเป็นบ้านชาวสวน หากขนหนังสือไปไว้บนบ้านทั้งหมด เรือนอาจจะทรุดหรือพังทลายลงมาก็เป็นได้ ในที่สุดเลยต้องเก็บไว้ใต้ถุน ซึ่งคุณพ่อเป็นห่วงเรื่องปลวกนักหนา คอยหมั่นดูหมั่นระวังอยู่เสมอ หนังสือเล่มใดชำรุดหรือขาด ท่านก็ซ่อมให้อยู่ในสภาพเรียบ-

ร้อย การจัดตู้หนังสือและแยกหนังสือเป็นหมวดหมู่นั้น เป็นงานที่คุณพ่อทำอยู่ได้โดยไม่เหน็ดเหนื่อยเลย ตามปกติหากไม่ทำอย่างอื่นแล้ว ท่านจะอ่านหนังสือของท่านอยู่ตลอดเวลา หนังสือที่ท่านชอบอ่านเป็นพิเศษจะต้องกองไว้ข้าง ๆ ตัว ใครจะไปย้ายที่ไม่ได้เป็นอันขาด ดูเหมือนเวลาที่ท่านมีความสุขที่สุด ก็คือเวลาที่ท่านนั่งอ่านหนังสือบนเก้าอี้โยกตัวโปรดตอนใกล้รุ่ง อันเป็นเวลาเงียบสงัดปราศจากเสียงรบกวน ขณะที่อ่านหนังสือท่านจะสูบกล้องหรือซิการ์พร้อมกับจิบชาจีนไปพลาง เป็นภาพที่ชินตาลูก ๆ มานานนับเป็นสิบ ๆ ปี

การสะสมหนังสือดี ๆ ของคุณพ่อได้อำนวยประโยชน์ให้แก่การศึกษาของลูก ๆ อย่างล้นเหลือ ทำให้ลูก ๆ มีนิสัยชอบหนังสือมาแต่เล็ก ๆ หลายคนกลายเป็นคนเขียนหนังสือดีในภายหลัง เนื่องจากเคยอ่านสามก๊กและราชาธิราชจากตู้หนังสือคุณพ่อจนขึ้นใจ ลูกคนโตของท่าน (ถึงแก่กรรมขณะที่รับราชการอยู่ที่ศาลจังหวัดราชบุรี) มีหัวในทางประพันธ์ถึงกับสามารถเขียนนวนิยายขายหนังสือพิมพ์ได้ และเคยร่วมงานหนังสือพิมพ์กับนักหนังสือพิมพ์ยุคแรก ๆ ในขณะที่ยังเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พูดถึงเรื่องการประพันธ์ ทำให้นึกขึ้นได้ว่าคุณพ่อก็มีฝีมือทางเขียนหนังสือและในทางกวีอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ลูกๆไม่สู้จะทราบถึงชีวิตการทำงานในตำแหน่งผู้พิพากษาของท่านโดยละเอียดนัก ทราบแต่ว่าท่านเป็นคนทำงานรวดเร็วมาก สำนวนคดีปึกโต ๆ ท่านนั่งทำไม่ถึงชั่วโมงก็เสร็จ ท่านบอกเคล็ดลับให้ลูก ๆ ฟังว่า ท่านรู้จักเลือกอ่านเฉพาะข้อความหรือประเด็นที่สำคัญ ไม่ได้อ่านดะไปทุกหน้าทุกตัวอักษร อีกประการหนึ่งท่านสามารถเขียนคำพิพากษาให้สั้นที่สุดแต่ได้ความรัดกุมชัดเจนที่สุด แทนที่จะเขียนเยิ่นเย้อวกไปเวียนมาแบบน้ำท่วมทุ่ง เสมียนพิมพ์ที่ศาลมีความพอใจที่จะได้เป็นคนพิมพ์คำพิพากษาของท่าน เนื่องจากทราบอยู่ว่าคำพิพากษาของท่านสั้นกว่าของผู้พิพากษาท่านอื่น ๆ โดยมาก

คุณพ่อเคยเป็นกรรมการสอบไล่เนติบัณฑิตเพื่อคัดเลือกแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาอยู่หลายปี ท่านเพ่งเล็งในเรื่องการเขียนหนังสือของบรรดาผู้เข้าสอบเป็นพิเศษ ทุกครั้งท่านจะบ่นด้วยความเสียใจว่า เด็กสมัยนี้เขียนหนังสือไม่เป็นเรื่อง ตัวสะกดก็เขียนผิดมาก บางฉบับอ่านเท่าใดก็ไม่รู้เรื่อง ไม่ทราบว่าสมัยนี้เขาสอนภาษาไทยกันอย่างไร

คุณพ่อชอบการกวีนิพนธ์มาตั้งแต่สมัยเด็ก ๆ เคยส่งบทกวีไปร่วมสนุกกับหนังสือ "ประตูใหม่" ซึ่งเป็นวารสารรายปักษ์ มีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการกวี คือจัดให้มีการประกวดบทกวีเป็นประจำ มีรางวัลให้แก่บทกวีที่ชนะที่ ๑ ตามสมควร สำนักงานตั้งอยู่ใกล้สี่แยกบางลำภู ตั้งอยู่ได้เพียง ๒ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ ก็เลิกล้มกิจการไป คุณพ่อส่งบทกวีไปประกวดกับเขาในขณะที่ยังมีอายุเพียง ๑๕–๑๖ ปี (กำลังเรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์) ปรากฏว่าเคยได้รับรางวัลที่ ๑ และที่ ๒ หลายครั้ง ส่วนมากเป็นสักวาและโคลงกระทู้ เท่าที่ลูก ๆ ค้นได้มีดังนี้ :–

รางวัลที่ ๑

จำเอ๋ยจำนง จิตประสงค์ไว้ว่าแรกนาขวัญ
ยี่สิบพฤษภจะเก็บพันธุ์ เมล็ดข้าวเหล่านั้นมาทำนา
แล้วทำทานด้วยข้าวเสียเก้าครั้ง คงมั่งคั่งบริบูรณ์นักหนา
โบราณเรื่องราวท่านกล่าวมา เป็นตำราอย่างนี้ดีไหมเอย.

รางวัลที่ ๑

ครกเอ๋ยครกสวรรค์ ลอยอยู่นั่นร่อนเร่ในเวหา
รุ่งโรจน์แสงสว่างกลางนภา ยายกะตาตำข้าวในวงจันทร์
ช่างน่าชมดูซิครกที่ตกยาก ทนลำบากอยู่กับยายไม่เหหัน
แกตำข้าวเลี้ยงชีวิตเป็นนิจรันดร์ สิบห้าวันเห็นครั้งนั่งชมเอย.

รางวัลที่ ๒

ผิวเอ๋ยผิวปาก เป็นลำนางนาคเพราะนักหนา
ได้ยินไหมจอมขวัญกัลยา มัวชมนกเจรจาในกรงทอง
ครั้นจะเรียกให้สำเหนียกได้สนัด ก็ติดขัดจะไม่รู้แต่ชู้สอง
ครั้นผิวปากอยากจะพบประสบน้อง ชะขุนทองเจรจามากลบเอย.

รางวัลที่ ๑

กล ตีปลายเขตข้าง แดนสกัด
ม้า รถปศุสัตว์ ค่ายป้อม
กิน เสบียงบั่นนึกตัด ทางรถ ไฟแฮ
สวน สอบศึกอ้อนล้อม เร่งเร้าสงคราม

เฉียดรางวัล

เสียชีพ รีบสละให้ เสียแทน สัตย์เทอญ
อย่า นึกรักหวงแหน จิตช้ำ
เสีย สัตย์ท่านดูแคลน ดุจดับ แล้วนา
สัตย์ นั่นโอสถล้ำ อาจกู้ชูชนม์

แต่ภายหลังที่คุณพ่อออกจากโรงเรียนไปรับราชการแล้ว ก็มิได้มีโอกาสแสดงฝีมือในทางกวีบ่อยนัก นอกจากบางครั้งผู้ที่ทราบว่าคุณพ่อเคยสันทัดทางกวีมาก่อน ได้ขอร้องให้ช่วยแต่งเนื้อเพลงสำหรับอวยพรในโอกาสต่าง ๆ บ้าง อย่างไรก็ดีเมื่อครั้งเป็นผู้พิพากษาอยู่ที่ลำปาง ท่านเคยแต่งโคลงสี่สุภาพเรื่อง "ฉางกาย" ประกอบด้วยคำโคลงรวม ๒๕ บท ส่งไปลงพิมพ์ในหนังสือ "บุรุษเรืองนาม" ซึ่งลูก ๆ จะขอนำมาลงไว้ในที่นี้เพียง ๒-๓ บท พอเป็นอนุสรณ์แห่งความเป็นกวีของคุณพ่อ

๏ ภูมีใคร่ข่าวน้อง นวลจันทร์
เสนอยุบลเสร็จสรรพ์ แต่ต้น
ทรงราชรางวัล อำมาตย์ นั้นนา
ครุ่นพระทัยหลากล้น ซ่อนซ้อนความใน ฯ

๏ คราวใดทัศนะเจ้า จอมนา-รีเอย
ทรงสิริโสภา ยั่วเย้า
เตือนพระจิตฤษยา บ่หย่อน
ร่ำร่ำนาเรศเจ้า ด่างพร้อยฤๅไฉน ฯ

๏ ผไทบำเหน็จให้ ฉางกาย
รับพระราชทานหลาย ทุกครั้ง
ธ ทรงสอบสวนหมาย เลาเลศ ก่อนฮา
เหตุพระจริตตั้ง แต่ข้างกังขา ฯ

ในงานคล้ายวันสถาปนากระทรวงยุติธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ คุณพ่อได้แต่งเนื้อร้องเพลง "ตุลาการ" สำหรับขับร้องในงานวันนั้นไว้ดังต่อไปนี้

เพลง "ตุลาการ"

เหล่าตุลาการชาญกฎหมาย ไว้ลายว่ายุติธรรมมั่น
เหมือนตราชูดูเด่นเป็นสำคัญ ป้องกันทุจริตผิดใจ
ผู้มาเกี่ยวข้องต้องคดี เป็นที่พึ่งพาอาศัย
อย่านึกว่าอำนาจใด ๆ จะจูงใจตุลาการให้งานทราม
รักษาหน้าที่มีเกียรติ มิให้ใครมาเบียดเหยียดหยาม
ชื่อเสียงสวยสดงดงาม ถือความสุจริตเป็นนิจเอย

นอกจากกวีนิพนธ์ภาษาไทย คุณพ่อยังสนใจกวีนิพนธ์ภาษาอังกฤษเป็นอย่างมาก ในสมัยก่อนยกเว้นนักศึกษาทางอักษรศาสตร์หรือวรรณคดีแล้ว จะหาคนที่สนใจอ่านโคลงกาพย์ภาษาอังกฤษด้วยความซาบซึ้งดื่มด่ำในอรรถรสได้ยากเต็มที แต่สำหรับคุณพ่ออาจเรียกได้ว่า "หลงใหล" ในความไพเราะของวรรณคดีภาษาอังกฤษที่แต่งโดยกวีผู้มีชื่อเสียงของโลก ชอบเลือกอ่านบทที่ไพเราะให้ลูก ๆ ฟังอยู่เสมอ ยังจำได้ว่าเช้าวันหนึ่งนานหลายสิบปีมาแล้ว ขณะที่ลูกกำลังนั่งรอรถที่จะมารับไปโรงเรียน คุณพ่อได้อ่านบทกวีภาษาอังกฤษให้ฟังบทหนึ่ง ใครเป็นผู้แต่งก็จำไม่ได้เสียแล้ว จำได้แต่ว่าเป็นเรื่องของเด็กหญิงเล็ก ๆ คนหนึ่ง ที่เฝ้าอ้อนวอนย่าขอดอกกุหลาบแดงซึ่งย่าปลูกไว้มากมายในสวนหน้าบ้าน แต่ย่าหวงกุหลาบของแกมาก จึงปฏิเสธหลานทุกครั้ง วันหนึ่งเด็กน้อยล้มเจ็บและถึงแก่กรรมลงอย่างปัจจุบันทันด่วน ทำให้ย่าต้องเศร้าโศกเป็นอย่างยิ่ง สำนึกได้ว่าตนมิได้ให้ความเมตตากรุณาแก่หลานเลย จึงเอาดอกกุหลาบทั้งหมดที่มีอยู่ในสวนไปโปรยไว้บนหลุมฝังศพของหลาน แต่จะมีประโยชน์อันใดเล่า เพราะหลานน้อย ๆ ผู้น่าสงสารไม่มีโอกาสได้ชื่นชมกับดอกกุหลาบเหล่านั้นเสียแล้ว ขณะที่คุณพ่อกำลังอ่านให้ฟังนั้นฝนกำลังตกพรำๆ อากาศเยือกเย็น จึงทำให้รู้สึกจับใจและสะเทือนอารมณ์อย่างประหลาดยากที่จะพรรณนาได้ถูกต้อง ความรู้สึกอันนั้นยังคงซาบซึ้งตรึงใจลูกมาจนกระทั่งบัดนี้.

ตามปกติคุณพ่อเป็นผู้มีร่างกายแข็งแรงและมีอนามัยดี ท่านไม่เคยล้มเจ็บถึงขนาดที่ต้องไปนอนรักษาตัวในโรงพยาบาลเลยแม้แต่ครั้งเดียว ท่านเอาใจใส่ในการรักษาสุขภาพอยู่เสมอ เช่นระวังมิให้ท้องผูก พยายามลดน้ำหนักตัวในเมื่อรู้สึกว่าอ้วนเกิน-

ไป ฯลฯ ท่านชอบไปหาซื้อยามาบำรุงรักษาสุขภาพด้วยตนเอง จนมีความรู้ในเรื่องยาต่าง ๆ มากพอใช้ทีเดียว แต่ก่อนที่จะใช้ยาอย่างหนึ่งอย่างใด ท่านจะต้องศึกษาคุณและโทษตลอดจนขนาดยาอย่างรอบคอบเสียก่อน โดยสอบถามจากบุตรที่เป็นแพทย์บ้าง จากนายแพทย์ผู้คุ้นเคยบ้าง และจากการอ่านหนังสือบ้าง

ด้วยเหตุที่ท่านมีร่างกายสูงใหญ่แข็งแรงทรหดอดทนนี่เอง เมื่อท่านล้มเจ็บลงด้วยโรคหัวใจอย่างปัจจุบันทันด่วน จึงทำให้ลูก ๆ รู้สึกเสมือนต้นไม้ใหญ่ซึ่งยืนต้นต่อสู้พายุมาเป็นเวลาช้านานแล้วนั้น อยู่ดๆ ก็ถอนรากล้มครืนลงมา ลูกทุกคนตระหนกตกใจในอาการป่วยของท่านเป็นอย่างยิ่ง แต่ด้วยความสามารถของบรรดานายแพทย์ ท่านก็รอดพ้นมฤตยูมาได้อย่างหวุดหวิด อย่างไรก็ตาม ลูก ๆ ทราบดีว่าท่านจะอยู่กับพวกเราต่อไปอีกไม่นานนัก ถึงคุณพ่อเองก็รู้ตัวของท่านดีว่าอาการป่วยครั้งนั้นเป็นเพียง "จุดเริ่มต้นของวาระสุดท้าย" แห่งชีวิตของท่านเท่านั้น ท่านจึงเตรียมพร้อมเสมอที่จะเผชิญกับความตาย คุณพ่อพูดอยู่เสมอว่า "พ่อเตรียมตัวเตรียมใจไว้พร้อมแล้ว" ตลอดระยะเวลาที่ท่านนอนเจ็บอยู่ ท่านจุดธูปไว้ใกล้ตัวทั้งกลางวันและกลางคืน ท่านบอกลูก ๆ ว่าท่านชอบกลิ่นธูป เพราะทำให้ดวงจิตมีสมาธิน้อมระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยอยู่ทุกลมหายใจ ท่านยังปรารภแก่ลูก ๆ ว่าอยากฟังเสียงพระสวดมนต์ ลูก ๆ จึงไปบันทึกเสียงพระสงฆ์สวดมนต์ในพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามมาเปิดให้ฟังตามความประสงค์ คุณพ่อมิได้หวาดหวั่นพรั่นพรึงต่อความตายแม้แต่น้อย เพราะท่านปลงตกมานานแล้วในเรื่องอนิจจังทุกขังอนัตตา อีกประการหนึ่ง ท่านบอกแก่ลูก ๆ ว่า ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ของท่านโดยสมบูรณ์แล้ว กล่าวคือ ท่านได้กระทำตนเป็นลูกที่ดี ได้ตอบแทนคุณบิดามารดาอย่างเต็มที่แล้ว ท่านได้กระทำตนเป็นพ่อที่ดี โดยให้ความอุปการะเลี้ยงดูแก่บุตรธิดาอย่างดีที่สุดเท่าที่สามารถกระทำได้แล้ว ท่านได้เคยอุปสมบทในพระพุทธศาสนาและตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอยู่ตลอดมา ตลอดจนได้รับใช้ประเทศชาติด้วยความซื่อสัตย์สุจริตอยู่เป็นเวลานานถึง ๔๘ ปี ฉะนั้นท่านจึงพร้อมแล้วที่เดินทางไปตั้งต้นชีวิตใหม่ในภพหน้า ก่อนที่คุณพ่อจะถึงแก่กรรมหนึ่งวัน ท่านมีอาการร่าเริงแจ่มใสอย่างผิดปกติจนลูก ๆ ประหลาดใจ ตอนกลางคืนท่านยังดูโทรทัศน์อย่างตั้งอกตั้งใจจนดึก ทั้ง ๆ ที่ท่านมีอาการอ่อนเพลีย

เป็นอย่างมากจนลุกขึ้นนั่งเองไม่ได้ ลูก ๆ ไม่ได้เฉลียวใจสักนิดว่าคุณพ่อจะจากพวกเราไปในเวลาเพียงไม่กี่ชั่วโมงข้างหน้า

ในที่สุดคุณพ่อก็จากลูก ๆ ไปแล้ว ด้วยเหตุที่คุณพ่อเฝ้าเลี้ยงดูปกปักรักษาลูก ๆ อย่างใกล้ชิดด้วยตัวคนเดียวตลอดมาหลายสิบปี พวกเราทุกคนจึงรู้สึกคล้ายกับว่าโลกทั้งโลกได้เย็นวูบลงโดยฉับพลัน เพราะดวงอาทิตย์ที่เคยให้ทั้งแสงสว่าง ความอบอุ่นและพลังชีวิตได้ดับมืดมิดลงเสียแล้ว ลูก ๆ จะไม่ได้เห็นภาพอันแสนจะชินตา คือภาพคุณพ่อนั่งสูบกล้องอ่านหนังสืออยู่บนเก้าอี้โยกตัวนั้นต่อไปอีกแล้ว วันเสาร์อาทิตย์ที่ลูกๆ เคยซื้ออาหารไปเยี่ยมเยียนสนทนากับคุณพ่อเป็นประจำก็ไม่มีความหมายอะไรที่จะรอคอยให้เวียนมาถึงอีกแล้ว ในยามทุกข์ลูกก็ไม่ทราบว่าจะหันหน้าไปปรึกษาใครได้อีกแล้ว ลูก ๆ เพิ่งสำนึกว่ามีชีวิตที่ขาดทั้งคุณพ่อและคุณแม่นั้น มันแสนจะว้าเหว่ว่างเปล่าและเงียบเหงาเพียงไร

ลูก ๆ ตั้งใจว่าจะเขียนคำไว้อาลัยคุณพ่อแต่เพียงสั้นๆ แต่พอเขียนๆ ไปก็ประจักษ์ว่า คุณงามความดีที่คุณพ่อได้ประกอบไว้มีอยู่อย่างใหญ่หลวงนัก จนไม่สามารถจะเขียนให้สั้นกว่านี้ได้ ทั้ง ๆ ที่ได้หยิบยกมาเขียนเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ฉะนั้น ถ้าหากว่าผู้อ่านเห็นว่ายืดยาวไร้สาระไปบ้าง ก็โปรดให้อภัยแก่ผู้เขียนด้วย

ลูก ๆ ขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้อานิสงส์แห่งกุศลกรรมและคุณงามความดีที่คุณพ่อได้สร้างสมมาในอดีต ตลอดจนกุศลราศีทักษิณานุประทานที่ลูก ๆ ได้บำเพ็ญอุทิศให้แก่คุณพ่อแล้ว และจะได้บำเพ็ญต่อไปอีกนั้น จงเป็นพลวปัจจัย ดลบันดาลให้คุณพ่อประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผล ได้เสวยทิพยสมบัติดำรงอยู่ในสุคติภพตลอดจิรกาล และหากคุณพ่อจะมีญานวิถีใด ๆ ที่จะหยั่งทราบถึงความรู้สึกอันจริงใจของลูก ๆ แล้ว ก็ขอได้โปรดรับทราบไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า ลูก ๆ ได้ตั้งสัตยาธิษฐานขอเกิดเป็นลูกของคุณพ่ออีกทุกชาติไป.

"ลูก ๆ ของคุณพ่อ"



พระศิลปสิทธิวินิจฉัย
เมื่อครั้งเป็นที่หลวงสารนิติบัญชา
ผู้พิพากษาศาลมณฑลมหาราษฎร์
พ.ศ. ๒๔๕๙



ถ่าย ณ สนามเทนนิส สโมสรจังหวัดลำปาง
(พ.ศ. ๒๔๖๓)



พระศิลปสิทธิวินิจฉัย เมื่อครั้ง
อุปสมบท ณ วัดเทพศิรินทราวาส
พ.ศ. ๒๔๖๓



พระศิลปสิทธิวินิจฉัย
(คนกลาง)
เมื่อสมัยดำรงตำแหน่ง
ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล
จังหวัดลำปาง
พ.ศ. ๒๔๖๙

คำนำ

ในปี ๒๕๐๗ ขณะที่อาการป่วยของคุณพ่อ กำลังทรุดลงโดยลำดับ ท่านได้เขียนบันทึกไว้ฉบับหนึ่ง โดยแสดงความจำนงไว้ว่า ใคร่จะให้พิมพ์ลงหนังสือแจกในงานศพของตัวท่านเอง แต่ทั้งนี้สุดแล้วแต่ลูก ๆ จะพิจารณาเห็นสมควร เพราะท่านได้ปรารภว่า "เมื่ออายุสูงขึ้นสำหรับผู้เขียนนี้ การประพันธ์ยิ่งเสื่อม หาศิลปะมิได้เลย" อีกประการหนึ่ง โรคที่กำลังคุกคามสังขารท่านอยู่นั้น ทำให้สมองของท่านมึนซึม ประกอบกับท่านต้องรับประทานยาสงบประสาท และยานอนหลับอยู่เป็นประจำ จึงทำให้จิตใจของท่านในระยะนั้นซึมเศร้าผิดปกติ กล่าวคือ ท่านมีความโน้มเอียงที่จะครุ่นคิดอยู่แต่ว่า "ได้ปล่อยเวลาให้ล่วงไปเป็นอันมาก ทำประโยชน์ได้ไม่บริบูรณ์ เป็นที่น่าเสียดาย" แสดงออกซึ่งภาวะของจิตใจที่กังวลอยู่แต่เรื่องความบกพร่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ในการดำเนินชีวิตของท่านซึ่งความจริงก็เป็นเรื่องธรรมดา เพราะไม่มีปุถุชนใด ๆ ในโลกนี้ที่ไม่เคยทำอะไรผิดพลาดเลยในชีวิต ย่อมมีความบกพร่องอยู่ด้วยกันทุกคน ไม่มากก็น้อย

คุณพ่อได้บำเพ็ญกรณียกิจ ประกอบคุณงามความดีไว้มากมายตลอดชีวิตของท่าน ความบกพร่องในการใช้ชีวิต ซึ่งคุณพ่อหมายถึงการปล่อยเวลาให้ล่วงไปโดยมิได้ศึกษาธรรมะให้รู้ละเอียดลึกซึ้ง และโดยหลงระเริงอยู่ในความสุขทางโลกในระยะแรกของชีวิตนั้น หากจะมีอยู่บ้าง ก็เปรียบเสมือนจุดดำเล็กนิดเดียวในผ้าขาวผืนใหญ่ แต่เป็นด้วยอารมณ์อันหดหู่ซึมเศร้า จิตใจของคุณพ่อจึงเพ่งอยู่แต่จุดเล็กๆ จุดนั้น บันทึกของคุณพ่อจึงมีแต่เรื่องความทุกข์โทมนัสชวนให้สลดใจหรือปลงสังเวชเป็นส่วนมาก ความจริงลูกๆ ได้ปรึกษาหารือกันอยู่นานว่า ควรจะพิมพ์บันทึกของคุณพ่อลงหนังสืออนุสรณ์เล่มนี้ตามความประสงค์ของท่านหรือไม่ เพราะท่านก็อนุญาตให้ลูก ๆ พิจารณาความเหมาะสมเอาเองอยู่แล้ว แต่ในที่สุดลูก ๆ เห็นว่า ไหน ๆ คุณพ่อก็ได้อุตส่าห์ฝืนสังขารเขียนขึ้นมาด้วยความเหนื่อยยากลำบากกาย ก็ควรจะพิมพ์บันทึกของท่านให้คนอ่านสมตามความตั้งใจของท่าน

คุณพ่อเขียนไว้ที่หน้าปกบันทึกของท่านไว้ดังนี้ "หนังสือนี้เขียนไว้เผื่อจะมีผู้อ่าน ผู้อ่านจะมีหรือไม่ก็ตาม ในที่สุดหนังสือนี้ก็สำหรับทิ้งไป เพราะในโลกนี้ความไร้แก่นสารย่อมมีอยู่ทั่วไป"

บุตรและธิดา

๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

บันทึกสุดท้าย

ของ

พระศิลปสิทธิวินิจฉัย

นามเดิมชื่อ มารค อุณหะนันทน์ ต่อมาชื่อหลวงสารนิติบัญชา เมื่ออายุ ๓๐ ปี เปลี่ยนชื่อเป็นพระศิลปสิทธิวินิจฉัย ต่อมาเมื่อกลางคนกลับชื่อมารคอย่างเมื่อเป็นเด็ก แล้วกลับชื่อพระศิลปสิทธิวินิจฉัยอีก การที่ชื่อเปลี่ยนแปลงไปมาอยู่ดังนี้ก็ชี้ให้เห็นอนิจจัง แม้กระทั่งชื่อ ครั้นชีวิตดับลงแล้วยังได้ชื่อใหม่ว่า ผีหรือศพ เมื่อถูกฝังหรือเผาก็จะได้ชื่อใหม่ว่า ขมวนหรือเถ้าถ่าน นี้เป็นส่วนกาย ส่วนจิตหรือวิญญาณนั้นเห็นไม่ได้ แต่ก็เห็นได้ว่า ฐานที่เกิดของจิตหรือวิญญาณคือสมองและระบบประสาทนั้นได้ถูกเผาสิ้นไปแล้ว จิตหรือวิญญาณก็น่าจะหมดไปทำนองเดียวกับกาย จิตหรือวิญญาณเปรียบได้กับเสียงขลุ่ย หยุดเป่าเมื่อใดเสียงขลุ่ยก็หายไปเมื่อนั้น ที่เขียนมานี้ไม่ได้หมายความว่า ตายแล้วสูญ หมายความแต่เพียงว่า จิตหรือวิญญาณไม่มีฐานที่อาศัยต่อไปแล้ว เพราะฐานถูกไหม้ไปหมดแล้ว ความมุ่งหมายก็เพื่อให้เกิดธรรมสังเวชนั่นเอง

ผู้เขียนเกิดที่บ้านหล่อ ผังพระนคร หลังกระทรวงเกษตรที่สร้างใหม่ บ้านหล่อติดต่อกับบ้านพานออกไปถึงวัดตรีทศเทพ ถึงวัดใหม่อมตรส ถึงบางลำภู ครั้งนั้นมีสภาพเหมือนบ้าย่อม ๆ ดาษไปด้วยหญ้าคา ส่วนมากเป็นสวนมีต้นไม้ครึ้มไปหมด มีร่องน้ำคูน้ำซึ่งมีปลาเข็มปลากัดชุมมาก ต้นไม้เป็นที่อาศัยของนกนานาพันธุ์ ไปวัดตรีทศเทพทีไรมักเห็นศพ ไม่ใช่เห็นเพียงหีบศพ เห็นศพตลอดจนตับไตไส้พุง

วันเกิดคืนวันที่ ๑๓ มกราคม ร.ศ. ๑๓๓ หรือ พ.ศ. ๒๔๓๗ เวลา ๑๐ ทุ่ม ๒๕ นาที อีกชั่วโมงเศษก็จะสว่าง บิดามารดาชื่อหลวงและนางอภิบาลภูมิวิภ นามสกุลอุณหะนันทน์ สกุลเดิมฝ่ายมารดาคือศรีเพ็ญ ข้อความบางตอนที่จะเขียน บางคนเขาว่าการนำเอาความไม่ดีมาลงไว้ไม่เหมาะเลย ผู้เขียนเห็นว่ามีประโยชน์จึงขอเขียนต่อไปคือเมื่อเด็ก ๆ เคยเล่นอุตริรังแกสัตว์ไม่เข้าเรื่อง เช่น เอาเบ็ดเกี่ยวหัวปลาทูล่อสุนัขที่หา

กินอยู่ใต้ถุน เอาแมวล่อสุนัขให้วิ่งไล่กัน เอาแมวว่ายน้ำดูว่ามันจะว่ายได้หรือไม่ ใช้ปืนลมเที่ยวยิงนกตามกิ่งไม้ เป่ายานัดถุ์ใส่จมูกสุนัข ขังปลาเข็มปลากัด จนตายไปหลายตัว เล่นซนต่าง ๆ โดยลืมนึกถึงความทุกข์ของสัตว์ตัวเล็ก ๆ ต่อเมื่อโตขึ้นจึงได้คิดว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นบาป ก็ให้รู้สึกสังเวชใจมาจนกระทั่งบัดนี้ ส่วนเรื่องทุจริตและเรื่องแกล้งตัดสินความให้คนอื่นรับทุกข์ไม่เคยทำ เป็นโชคโดยบังเอิญอยู่อย่างหนึ่งคือตลอดอายุราชการ ๔๘ ปี ไม่เคยเรียงคำพิพากษาประหารชีวิตจำเลย คือไม่เคยเป็นเจ้าของสำนวนที่ต้องประหารชีวิตจำเลย เคยเป็นเพียงองค์คณะ ทั้งนี้มิใช่มีเจตนาจะหลีกเลี่ยง แต่เป็นการบังเอิญให้ผ่านพ้นไป

ครั้งอายุ ๖ – ๗ ขวบ เริ่มเข้าเรียน บิดาฝากให้เข้าเรียนโดยให้เดินไปโรงเรียนพร้อมกับครูใหญ่โรงเรียนวัดราชนัดดา ชื่อครูสิงห์ ต่อมาเป็นหลวงและเป็นครูชั้นมีเกียรติ วันแรกที่ไปโรงเรียนพร้อมกับครูผู้นี้ พักกลางวันได้ขึ้นไปเที่ยวเล่นบนโลหปราสาทแต่ผู้เดียว บันไดเป็นบันไดเวียน ขึ้นไปข้างบนแล้วมองลงมาเห็นแผ่นดินเบื้องล่างก็รู้สึกใจหาย กลัวว่าจะพลัดตกลงไป เมื่อเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาแล้วยังเป็นโรคกลัวที่สูงอยู่อีก เดินข้ามสะพานพระราม ๖ ยังรู้สึกใจไม่ค่อยสบาย ขาลงจากโลหปราสาทต้องเสี่ยงภัยมาก บันไดมันชำรุดอยู่หลายตอน ต้องค่อย ๆ ไต่ลงมาตามอิฐปูนเก่า ๆ ด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง พอถึงพื้นดินก็เห็นหมูตัวใหญ่ยืนมองอยู่ด้วยสายตาอันไม่สู้จะเป็นมิตรนัก กลัวมันจะกัดเอาเพราะเห็นเขี้ยวมันยาวโง้งน่าขยาด ออกจากบริเวณไม่ได้จนค่ำ ครูที่บิดาฝากให้มาด้วยก็คอยอยู่จนค่ำ คงทั้งหิวทั้งไม่สบายใจที่เด็กของเขาหายตั้งแต่วันแรก ฉะนั้นพอโผล่เข้าไปเล่าให้ครูฟังก็ถูกเฆี่ยนด้วยไม้เรียว แต่ครูคงไม่ได้เฆี่ยนด้วยโทสะ รวมความว่าถูกเฆี่ยนตั้งแต่วันแรกเข้าโรงเรียน ครูผู้นี้ผู้เขียนไม่ได้มีโอกาสสนองคุณท่านเลย ครูผู้มีพระคุณอีกท่านหนึ่งคือครูประจำชั้นมัธยมปีที่ ๖ โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร ครูผู้นี้บางวันยอมเสียเวลาสอนไปจนมืดค่ำ เสร็จแล้วยังเดินมาส่งผู้เขียนถึงประตูบ้าน สุดท้ายท่านได้บรรดาศักดิ์เป็นพระ ผู้เขียนมิได้มีโอกาสสนองคุณเช่นกัน ต่อเมื่อท่านเหล่านี้ตายแล้วและผู้เขียนชราลง ป่วยหนักแล้วจึงได้คิด เขลาหรือไม่เล่า ของดีมีอยู่เป็นช่องทางให้ได้ประกอบการกุศลกลับไม่คิดและไม่ทำ ส่วนการสนองคุณบิดามารดา ผู้เขียนสนองคุณเรื่อยมาจนกระทั่งท่านจากไป แม้กระนั้นเมื่อผู้เขีนยชราลง ยังนึกเสียดายว่าควร

สนองคุณให้ยิ่งกว่าที่ปฏิบัติมาแล้ว เมื่อครั้งผู้เขียนยังหนุ่มแน่น เอาแต่เที่ยวเตร่หาความสำราญ ประกอบกับต้องไปรับราชการอยู่ต่างจังหวัดถึง ๒๐ ปีเศษ นาน ๆ จึงจะได้ลงมากรุงเทพ ฯ สักครั้งหนึ่ง ผู้เขียนจึงมิได้มีโอกาสปรนนิบัติบิดามารดาโดยใกล้ชิด หารู้ไม่ว่าคนชราต้องการความอบอุ่นจากลูกหลานในการพูดจาคลุกคลีอยู่ด้วย ท่านผู้อ่านทราบข้อนี้ไว้เถิดจะได้ไม่เสียใจภายหลัง

ย้อนกล่าว ถึงครั้ง เรียนที่โรงเรียน วัดราชนัดดา อาหาร กลางวัน ที่โรงเรียนนี้ นักเรียนมีปิ่นโตหิ้วไป ถึงเวลารับประทานอาหาร สถานที่เหมาะก็คือ บนศาลาใกล้กำแพงริมถนนหลวงสายที่จะไปโรงภาพยนตร์เฉลิมไทย รับประทานแล้ววิ่งเล่นหน้าโบสถ์ มีลูกมะผ่อสำหรับแย่งกัน เคยต่อยกับเพื่อน ๆ เรื่องแย่งลูกมะผ่อจนพั้นโยกหรือหักจำไม่ได้ วันหนึ่งออกจากโรงเรียนจะกลับบ้านเดินมาใกล้จะข้ามสะพานผ่านฟ้า นำหน้าพลายมงคลซึ่งตาภู่เป็นควาญ มารดามาคอยรับที่สะพานผ่านฟ้า เห็นดังนั้นก็ตกใจร้องโวยวาย เหลียวหลังไปดูจึงเห็นช้างอยู่ห่างสักวาเดียวเท่านั้น

ต่อมาย้ายมาอยู่โรงเรียนวัดปรินายก วัดนี้คนรุ่นผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่าเดิมมีสองวัด ต่อมารวมเป็นวัดเดียวเรียกว่าวัดพรหมสุรินทร์ ต่อมาจึงเรียกวัดปรินายก สำเร็จจากโรงเรียนวัดปรินายกย้ายมาอยู่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร ระหว่างนั้นทางวัดกำลังสร้างโบสถ์ คือโบสถ์ปัจจุบันนี้ซึ่งสวยงามจนเราอวดชาวต่างประเทศที่มาท่องเที่ยวว่าเป็นโบสถ์หินอ่อน ที่จริงหินอ่อนมีแต่บางส่วนเท่านั้นซึ่งเห็นกันอยู่แล้ว ระหว่างอยู่โรงเรียนนี้ชอบไปวิ่งเล่นในบริเวณเขาดินเป็นประจำ เพราะอยู่ใกล้โรงเรียนวิ่งพักเดียวก็ถึง ครั้งนั้นเนินดินบางส่วนมีชื่อเรียก เช่น เขากบ เป็นต้น จะเล่นรบกันก็ได้คือรูดดอกเทียนตูม ๆ ขว้างกัน บางทีสนุกจนเกินไปกระโดดลงน้ำควักโคลนขว้างกัน วันหนึ่งปาก้อนโคลนที่ค่อนข้างแข็งไปถูกหน้าอกเพื่อนอย่างจัง ทำให้เพื่อนมีอาการจุก ทำท่าจะจมน้ำ ผู้เขียนตกใจกลัวเพื่อนจะถึงตาย เพื่อนผู้นี้ต่อมาสำเร็จโรงเรียนนายร้อย แล้วไปเรียนการบินต่อยังต่างประเทศ เป็นนักบินมีชื่อ เคยชวนผู้เขียนขึ้นเรือบินด้วยกัน ผู้เขียนไม่ขึ้นเพราะกลัวที่สูง เขากลับบอกว่าเครื่องบินมีลวดเส้นเดียวยึดส่วนหางไว้กับส่วนกลางของเครื่องบิน หากลวดเส้นนี้ขาดเมื่อใดเครื่องบินก็ต้องตกเมื่อนั้น ไม่ขึ้นก็ดีแล้ว นักบินผู้นี้ตายเสียแล้วแต่มิได้ตกเครื่องบินตาย สถานที่เที่ยวอีกแห่งหนึ่งคือที่กรมหรือกอง

สารวัตรทหารเดี๋ยวนี้ แต่ก่อนมีโรงโขนหลวง เขาปลูกต้นไม้ไว้สวยงามมาก เราซนไม่ได้เพราะมีคนคอยเฝ้าดูแลอยู่

การไปมาโรงเรียน ถ้าวันใดเห็นสาย พอออกจากบ้านก็วิ่งรุดไปเลย ถึงโรงเรียนทันเวลา ตามทางไม่มีรถชนเราให้แข้งขาหัก เพราะนาน ๆ จะพบรถม้าสักคันหนึ่ง ขากลับบ้านบางทีนึกสนุก ริมถนนราชดำเนินเป็นรั้วพู่ระหง เราหักกิ่งพู่ระหงมาฟาดกันจนเป็นแนวตามตัวเป็นการซ้อมเพลงดาบ เสื้อซื้อใหม่ไม่ทันไรก็ขาด ไม่รู้ว่าพ่อแม่เสียดายสตางค์ บางทีฝรั่งเห็นสนุกมายืนดู ฝรั่งสวมเสื้อนอกแต่งตัวประณีต สวมหมวกเรียบร้อยบางคนถือไม้เท้างามมาก ในสมัยนั้นพวกฝรั่งมักชอบเดินเล่นเวลาเย็นตามถนนราชดำเนิน

การรับประทานอาหารกลางวันต้องรับประทานในโรงอาหาร เดือนหนึ่งเสีย ๔ บาท อาหารดีมาก ชั้นสูงสุดของโรงเรียนมีเพียงชั้นมัธยมปีที่ ๖ มีนักเรียนทั้งชั้นเพียง ๘ คน สำเร็จจากโรงเรียนวัดเบญจมบพิตรแล้วย้ายไปโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ อาจารย์ผู้ปกครองต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยา มิสเตอร์เชอร์ชิลเข้ามาเมืองไทยไม่กี่วันก็เข้าสอนประจำชั้น ขากลับบ้านเผอิญกลับทางเดียวกัน ผู้เขียนเดินตามหลังครูเชอร์ชิลเพราะได้รับคำสั่งสอนให้เดินตามหลังผู้ใหญ่ ครูเชอร์ชิลบอกให้เดินเสมอกัน จึงกล้าเดินเสมอกับครูเป็นครั้งแรก ครั้งนั้นฝรั่งโดยมากสวมเสื้อกระดุม ๕ เม็ด สวมหมวกกะโล่ส่วนนักเรียนสวมหมวกฟางปีกแข็งสานเป็นเกล็ด ชนิดเกล็ดละเอียดก็มีชนิดเกล็ดใหญ่ก็มีเป็นเงางามทั้ง ๒ ชนิด ผ้าพันหมวกเป็นสัญลักษณ์แสดงให้รู้โรงเรียน ผ้าพันหมวกเป็นริ้วสลับสีทำด้วยไหม ฝีมือฝรั่งทำมาจากเมืองนอกสวยงามมาก ข้าราชการทั้งหนุ่มและแก่บางคนสวมหมวกฟางอย่างที่ว่านี้ แต่ผ้าพันหมวกใช้ตามที่ติดมาเดิมจากเมืองนอกเป็นสีเขียวใบไม้บ้าง สีใบตองแห้งบ้าง เสื้อและหมวกเช่นที่กล่าวนี้ เมื่ออยู่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตรก็ต้องใช้ ที่โรงเรียนนี้ค่าอาหารกลางวันเดือนละ ๖ บาท อาหารดี และให้รับประทานจนอิ่ม เห็นนักเรียนสมัยนี้ต้องซื้ออาหารหาบเร่รับประทาน จึงรู้สึกว่าโภชนาการสู้นักเรียนสมัยก่อนไม่ได้

จากโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ไปเรียนต่อโรงเรียนวัดราชบูรณะ เรียกว่าว่าโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ตอนนี้ป่วยหนักอยู่นาน หายป่วยแล้วบวชเณรที่วัดปรินายก แล้ว

เข้าเรียนที่เดิม โรงเรียนนี้อาหารกลางวันดูเหมือนจะมีก๊วยเตี๋ยวแห้งเป็นประจำ ผู้ปรุงมีฝีมือเปลี่ยนรสได้ต่าง ๆ ไม่เบื่อหน่าย ลูกหลานเทือกเถาของก๊วยเตี๋ยวเจ้านี้ก็ยังคงมีอาชีพขายก๊วยเตี๋ยวแถววัดราชบูรณะมาจนกระทั่งบัดนี้

ออกจากโรงเรียนสวนกุหลาบอายุยังน้อย ยังไม่ได้ตัดสินใจว่าจะเรียนอะไรต่อไป จึงได้แต่นั่งเล่น ตามริมถนนบ้างริมคลองบ้าง ไม่เล่าเรียนอะไรเป็นเวลาเกือบปี มีนักประพันธ์ผู้หนึ่งแต่งโคลงกลอนได้ดี ได้รางวัลบ่อย ๆ ในการประกวดบทกวีในวารสารรายปักษ์ชื่อว่า "ประตูใหม่" สำนักที่ตั้งอยู่ที่บางลำภู (ครั้งนั้นเรียกว่าประตูใหม่) กับอีกผู้หนึ่งเป็นบุคคลชั้นบัณฑิต คนแรกเคยกระทำความผิดทางอาญา (ไม่ควรกล่าวว่าผิดอะไร) ส่วนคนหลังเผลอเอาเงินหลวงไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว ทั้งสองพบกันในเรือนจำ ครั้นออกจากเรือนจำแล้วเขาไปอยู่บ้านใกล้กัน ได้ยินเขาสนทนาเรื่องวิชากฎหมาย ให้นึกอยากเรียนกฎหมาย

ต่อมาไปเข้าเรียนกฎหมาย โรงเรียนกฎหมายชั้นบนหอศิลป์เดี๋ยวนี้ มีทางเดินติดต่อถึงกันได้อีกสองตึก ใช้เป็นที่ทำการกระทรวงยุติธรรม ศาลฎีกา ศาลอุทธรณ์ ข้าหลวงพิเศษ กองหมาย กองล้มละลาย กองล่ามและอื่น ๆ อีกจำไม่ได้ เริ่มเข้าเรียนกฎหมายเสียเงินยี่สิบบาท ทุกวันมีน้ำชาจีนให้ดื่ม มีข้อบังคับว่าเมื่อผู้ใดสอบไล่เนติบัณฑิตได้แล้วให้รับเงินยี่สิบบาทคืนไป ไม่เคยทราบว่ามีใครไปขอรับคืน บางครั้งผู้บรรยายใช้ทรัพย์ส่วนตัวจ้างพิมพ์หัวข้อเกี่ยวกับการสอนแจกให้เปล่า ๆ มีห้องบรรยายเล็กอีกห้องหนึ่ง ให้เข้าเรียนตอนบ่ายอีกสองชั่วโมง อาจารย์มีทั้งไทยและฝรั่ง ตำรากฎหมายที่ใช้ประกอบการศึกษาเป็นฉบับย่อ ต้องสั่งตรงจากเมืองนอก เช่นตำราว่าด้วยกฎหมายโรมันเป็นต้น ตำราเหล่านี้เขาแจกให้เปล่า ๆ อาจารย์ทั้งไทยและฝรั่งมีจำนวนรวมกันมากกว่านักเรียนเสียอีก ทั้งนี้เพราะนักเรียนที่แยกมาห้องเล็กมี ๔ คนเท่านั้น ทางราชการต้องจ่ายให้อาจารย์ผู้สอนแต่ละคนชั่วโมงหนึ่งดูเหมือน ๑๐ บาท ทั้งเดือนทั้งปีสำหรับนักเรียน ๔ คน ค่าใช้จ่ายสำหรับจ้างอาจารย์จึงเป็นเงินไม่น้อย

ต่อมาโรงเรียนกฎหมายย้ายมาอยู่ที่เรือนไม้ชั้นเดียวใกล้กับตึกเนติบัณฑิตสภา ส่วนห้องบรรยายเล็กแยกออกไปอยู่ที่ชั้นบนตึกเนติบัณฑิตสภา ด้านหลังตึกนี้เป็นกรงขังผู้ต้องหา วันหนึ่งมีไม่กี่คน ตำรวจผู้คุมมีสัก ๔-๕ คน กองมหันตโทษก็ตั้งอยู่ในบริเวณ

เดียวกันนั้น ปัจจุบันนี้เป็นบริเวณเนติบัณฑิตสภาที่สร้างใหม่ เป็นสโมสรเนติบัณฑิตสภา และเป็นศาลหลายศาล กองมหันตโทษนี้ถ้าขึ้นไปบนศาลอาญาครั้งนั้นก็มองเห็นนักโทษข้างใน

การสอบไล่กฎหมายสมัยนั้นมีนักเรียนเข้าสอบปีละราวสี่ร้อยคนเศษ ต้องใช้ระเบียงวัดสุทัศน์บ้าง ระเบียงวัดพระแก้วบ้างเป็นที่สอบ แต่ปรากฏว่าสอบได้ปีละไม่กี่คน ผู้สอบไล่ได้จะได้รับเชิญไปร่วมรับประทานอาหารร่วมกับอาจารย์ผู้มีเกียรติ เช่นกรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฐ์ ประธานศาลฎีกาก็เคยทรงเมตตาเสด็จมาร่วมเสวยด้วย คืนวันดินเน่อร์ได้รับหนังสือแจกหลายเล่ม สำหรับผู้เขียนตอนนั้นเขาเรียกว่าเป็นเนติบัณฑิตแล้ว แต่เขลาสิ้นดี ไม่อ่านไม่เอาใจใส่ในหนังสือที่ได้รับแจก ซึ่งเป็นหนังสือชั้นดีทั้งนั้น เช่นหนังสือที่สมเด็จพระสังฆราชทรงนิพนธ์เป็นต้น

สอบไล่ได้แล้วราว ๑ อาทิตย์ ถ้าต้องการเป็นผู้พิพากษาก็เข้าฝึกหัดเงินเดือน ๑๒๐ บาท ครั้งนั้นเงินมีค่าสูง ถ้าขึ้นภัตตาคารใหญ่ เสิฟอาหารฝรั่งชุดละ ๔–๕ อย่าง เริ่มแต่ซุบ ลงท้ายด้วยข้าวและแกงชามใหญ่ เช่น แกงกะหรี่ ส่งมาทั้งชามใหญ่ จะตักเท่าไรไม่มีใครว่า เครื่องรับประทานประกอบแกงยังมีอีกหลายอย่าง เช่น ไข่เค็ม ชัทนี่ ปลาแดงตัวเล็กๆ (ส่งมาจากอินเดีย) ถั่วทอด ของหวานก็มีไอสครีม ขนมหวาน กาแฟ ผลไม้ ทั้งสิ้นนี้ต้องจ่ายเงินเพียง ๑ บาท เวลาชำระเงิน ๑ บาท ยังได้รับแจกบุหรี่อียิปต์ หรือเตอรกิช บางทีก็ซิการ์มวนโต สูบคาบเดินเตร่ออกไปอย่างโก้ สโมสรบางแห่งกำหนดราคาเหล้า เช่นตราขาวครั้งละ ๕๐ สตางค์ ผู้ขายไม่ใช่ผู้รินเขาจัดวางบนถาดส่งมาให้ทั้งขวด สมาชิกผู้ซื้อรินเอาตามถนัด เพราะบางคนชอบเข้มก็รินมากได้ไม่มีใครว่า เติมโซดาให้เสร็จ ร้านสุราที่เจ้าของเป็นฝรั่ง เจ้าของชอบมานั่งดื่มด้วย เราซื้อให้เขาดื่มบ้าง เขาซื้อให้เราดื่มบ้าง มีโต๊ะหลายโต๊ะ บางทีนักดื่ม ๑๐ คนนั่งร่วมโต๊ะเดียวกัน โดยมากไม่เคยรู้จักกันมาก่อน เราเรียกสุรา ๑ รอบแจกให้หมดทุกคนเป็นสุรา ๑๐ แก้ว พอใน ๑๐ คนนั้นดื่มใกล้จะหมดคนอื่นก็จะเรียกสุรามาแจกอีกรอบหนึ่ง แจกกันไปแจกกันมาจึงเป็นอันว่าแต่ละคนต้องดื่มสุรา ๑๐ แก้ว เสร็จแล้วมึนเมาออกจากร้านไปสนุกสนานที่อื่นต่อไปอีก ในด้านสังคมคน ๑๐ คนนั้นรู้จักกันหมดเป็นประโยชน์ในวันหน้า บางทีเจ้าของร้านผู้ขายเข้าร่วมวงด้วย และเสียสุราไป ๑๐ แก้ว

เหมือนกัน บางวันใจดียังทำอาหารเล็กๆน้อยๆไว้ให้รับประทานแกล้มเหล้าอีกด้วย เพราะเขาไม่ขายอาหาร ร้านนี้อยู่ที่สี่กั๊กพระยาศรี ทางที่จะไปสะพานมอญ เจ้าของร้านนี้อยู่มาจนอายุเกือบ ๙๐ ปี เพิ่งตายเมื่อปีกลาย ผู้เขียนยังได้ไปเผาท่าน อนึ่ง มีผู้นิยมซื้อสุราทั้งขวด เมื่อดื่มพอสมควรแล้วฝากขวดไว้ในร้าน ร้านโน้นบ้าง ร้านนี้บ้างหลายร้าน วันต่อมาเดินผ่านร้านไหนก็แวะดื่มสุราที่ฝากไว้ในร้านนั้น ไม่เคยพบว่าร้านที่ฝากไว้ปลอมปนหรือเบียดบังสุราที่รับฝากไว้ จะเห็นได้ว่า เงินเดือน ๑๒๐ บาทสนุกแค่ไหน ส่วนโทษก็มี นักประพันธ์มีชื่อ พ่อค้ามีชื่อ และนักกฎหมายมีชื่อในครั้งนั้น จบชีวิตด้วยสุราไปแล้วหลายคน

ผู้เขียนเริ่มตำแหน่งชั้นต่ำที่สุด ได้เงินเดือนขั้นแรกเพียงเดือนละ ๒๐ บาท ในขณะนั้นยังเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ หน้าที่การงานไม่มีอะไร เกือบจะเรียกว่านั่งเฉย ๆ คือ ทำหน้าที่เป็นเสมียนนั่งอยู่หน้าบัลลังก์ มีหน้าที่เรียกพยานและให้พยานลงชื่อเมื่อเบิกความจบ แต่การทำงานหน้าที่นี้ก็ได้รับประโยชน์มากทีเดียว เช่นมีโอกาสได้ฟังผู้พิพากษากับทนายความโต้กัน ทนายความกับทนายความถกเถียงกัน มีโอกาสได้สังเกตไหวพริบในเชิงคดี นอกจากนี้ยังเป็นโอกาสที่จะใช้เวลาอ่านและคัดลอกวิชากฎหมายที่ศึกษาอยู่ นั่งเช่นนี้วันหนึ่งไม่ถึงสองชั่วโมง เวลานอกนั้นต้องไปเรียนกฎหมายทั้งเช้าและบ่าย

ต่อมาผู้เขียนสอบไล่กฎหมายเกือบจะได้ จึงได้รับตำแหน่งฝึกหัดผู้พิพากษารองที่ศาลโปรีสภา ตรงข้ามตลาดน้อย ได้เพิ่มเงินเดือนเป็น ๕๐ บาท โดยปกติอีก ๖ เดือนหลังจากฝึกหัดจึงจะได้เงินเดือน ๑๒๐ บาทและได้รับแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษารอง แต่ต้องออกหัวเมือง ผู้เขียนขอไม่เป็นตัวผู้พิพากษารอง เพราะต้องการจะอยู่กรุงเทพ ฯ ต่อไปจนถึงปลายปี จะเรียนกฎหมายให้สอบไล่ได้ในปีนั้น ได้กราบเรียนข้อคิดนี้ให้ท่านเสนาบดีทราบ ท่านมีความกรุณารับฟังด้วยดี ความจริงคำพูดที่ผู้เขียนพูดไปนั้นเข้าลักษณะพูดอวดเก่ง แสดงความมั่นใจเกินไปว่าปีนั้นจะต้องสอบไล่ได้ เสนาบดีท่านก็ไม่ถือ และยอมให้อยู่ในกรุงเทพ ฯ ต่อไป บังเอิญปีนั้นสอบไล่ได้

เมื่อสอบไล่ได้แล้วฝึกหัดอยู่ที่ศาลอาญา ๑ ปี ต่อมาผู้เขียนถูกส่งไปลำปาง ขาไปเดินทางไปพร้อมกับอธิบดี ท่านมางานสหชาติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ขาไปนี้เหมารถไฟทั้งหลังเสีย ๒๔๐ บาท ตลอดทางคนอื่นขึ้นไม่ได้ แวะพิษณุโลกขึ้นพักบนสถานี นายสถานีเอื้อเฟื้อให้บริโภคสุราอาหารอย่างบริบูรณ์ การเดินทางเที่ยวหลัง ๆ ถ้ามาชั้นหนึ่งก็ได้อยู่โดยลำพังคนเดียวทั้งห้อง ในสมัยนั้นรถไฟชั้นหนึ่งมีคนโดยสารเพียงเที่ยวละ ๒-๓ คน ส่วนห้องมีหลายห้อง ไปประจำลำปางเกือบ ๑๔ ปีจึงย้าย ครั้งนั้นบริเวณสำนักงานไปรษณีย์ประจำจังหวัดลำปางเป็นที่รก จนถึงกับกระบือเข้าไปนอนปลัก แต่ปริมาณงานรับส่งหนังสือและพัสดุภัณฑ์นับว่าต้องทำอย่างล้นมือ เพราะพวกฝรั่งมีการติดต่อกันมาก บางราย เช่นผู้จัดการบริษัทป่าไม้ต้องส่งแขกยามเอากระสอบมารับหนังสือของเขาแบกไปบ้านเป็นประจำ บุรุษไปรษณีย์ส่งไม่ไหว เพราะผู้รับหนังสือทีละมากซองนั้นมีอยู่หลายรายด้วยกัน ราชการศาลนอกจากผู้พิพากษา ยังมีเสนายุติธรรมเป็นเจ้าชาวลำปาง กับมีคนอังกฤษเรียกว่าที่ปรึกษากฎหมายอยู่ประจำร่วมงานด้วย กงสุลอังกฤษและกงสุลฝรั่งเศสมาติดต่ออยู่เสมอในคดีที่เกี่ยวกับคนในบังคับของเขา

ครั้งนั้นที่ลำปางบางโอกาสมีงานเลี้ยงอย่างมโหฬาร บนโต๊ะอาหารมีเครื่องประดับและของตั้งไว้ดูเล่นโต๊ะละหลายสิบชิ้น ทำด้วยเงินมาจากนอก เช่นบางชิ้นทำเป็นตัวยีราฟยื่นคอคาบอินทผลัม ชิ้นนี้สูงศอกกว่า สุราอาหารก็ล้วนแต่อย่างเลิศ ระหว่างการเลี้ยงก็มีดนตรีทั้งเครื่องสายไทย ดนตรีพื้นเมือง และแตรวงบรรเลงสลับกันอยู่ตลอดเวลา เป็นที่เพลิดเพลินอย่างยิ่ง บ้านฝรั่งผู้เป็นเจ้าภาพมีสุรานานาชนิดไว้รับแขกอย่างฟุ่มเฟือย แต่ฝรั่งบางคนต้องซื้อไก่กินทีละครึ่งตัวราคา ๑๕ สตางค์ ทั้งนี้ก็เพราะฝรั่งบางคนมีรายได้น้อยเดือนละ ๑๕๐ บาทเท่านั้น มิใช่จะได้รับเงินเดือนสูงทุกคนไป

ผู้เขียนชอบเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ถ้าทางไกลหน่อยก็ขี่จักรยานไป มีกล้องถ่ายรูปติดไปด้วยเสมอ ผู้เขียนชอบดั้นด้นไปในป่าละเมาะที่อยู่รอบ ๆ ตัวเมือง บางทีขึ้นไปบนเนินเตี้ย ๆ เรียกว่า ม่อน บางม่อนมีวัดข้างบน แต่ไม่ใคร่เห็นพระสงฆ์เพราะท่านมักจะอยู่แต่ในกุฏิแสวงหาความวิเวก ตามทางบางทีพบคนถืออาวุธมีดเดินสวนมาอยู่เสมอ แต่อาวุธนั้นใช้ตัดฟืน ไม่ใช้ในทางผิด ส่วนมากได้ยินแต่เสียงเกราะหรือกระดึงที่ผูกคอโคกระบือดังมาแต่ไกล รวมความว่าเป็นที่เปลี่ยวแต่ไม่มีภัย ในตัวเมืองเที่ยวคืนยังรุ่งก็ไม่

เคยถูกทำร้าย ผู้เขียนเคยขี่จักรยานไปเที่ยวสนทนากับสาว ๆ ตามบ้าน (“แอ่วสาว”) ญาติพี่น้องของเขาช่วยยกจักรยานข้ามโคลนตมข้ามคันนาแล้วหลบไป ปล่อยให้สนทนากันตามลำพัง จะแสดงอาการโกรธขึ้งรังเกียจแต่น้อยก็หามิได้ บางบ้านมีที่นอนหมอนมุ้งตลอดจนคณโฑน้ำเตรียมไว้สำหรับแขกมาพักพิง จึงเห็นได้ว่าสภาพบ้านเมืองทางภาคเหนือในสมัยโน้นมีแต่ความร่มเย็นและเงียบสงบสุขสบาย ตำรวจมีงานทำน้อยเต็มทีเพราะไม่ค่อยมีคดีอุกฉกรรจ์ โจรผู้ร้ายก็มิได้ชุกชุม บางอำเภอ เช่นอำเภอเถิน หาคดีมาสู่ศาลยาก ทั้งปีไม่มีคดีเลยเป็นส่วนมาก นายอำเภอเป็นคนพื้นเมืองสูงอายุ เช้าตรู่ถือไม้เรียวเดินตรวจตามหมู่บ้าน ใครนอนสาย นายอำเภอก็ปลุกขึ้นถามเหตุผล ถ้าปรากฏว่าเกียจคร้านก็แนะให้ทำมาหากิน เช่นให้เพาะปลูก วันหลังก็ผ่านไปเยี่ยมอีกเพื่อดูว่าทำตามคำแนะนำหรือเปล่า นายอำเภอผู้นี้สุดท้ายได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระ

แต่เจ้าหน้าที่ก็ไม่ใช่จะหย่อนความสามารถ รายหนึ่งที่อำเภอแจ้ห่ม กำนันทำไม่ดี ลูกบ้านเกลียดชังมาก จับกำนันฆ่าเสียแล้วเผาไฟเป็นจุณ ทีแรกนายอำเภอหาพยานบุคคลไม่ได้เลย แม้ศพก็หาไม่พบเพราะไหม้เป็นเถ้าถ่านไปหมด นายอำเภอมิได้ย่อท้อทำการตรวจค้นหลักฐานอย่างละเอียดลออ ในที่สุดก็พบเศษกระจกสีคล้ำที่กองเถ้าเป็นกระจกแว่นตาป้องกันแสงแดดที่กำนันเคยใช้เป็นประจำ นายอำเภอจำได้ กระจกนี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญแสดงว่ากำนันถูกฆ่า ผู้ฆ่าเห็นความฉลาดของนายอำเภอและบางทีจะประกอบกับเหตุอื่น ๆ ด้วย จึงยอมสารภาพโดยดีหมดทุกคน

ผู้เขียนไปอยู่ลำปางได้ ๔ ปี บุตรชายสองคนตายระยะห่างกันคนละปี สลดใจจึงอุปสมบทที่วัดเทพศิรินทราวาส สำนักคณะกลาง โดยพำนักอยู่ ณ กุฏิซึ่งปัจจุบันนี้พระภิกษุพระยานรรัตน์ฯใช้เป็นที่จำศีล ครั้งนั้นผู้เขียนชื่อหลวงสารนิติบัญชา ฉายา อภิชาโต อุปปัชฌาย์ คู่สวด พระพี่เลี้ยง พระที่อยู่ร่วมกุฏิ บัดนี้สิ้นชีวิตหมดแล้ว เรื่องบวชนี้เป็นประโยชน์แน่ แต่ควรจะเลือกวัดให้ดี มิฉะนั้นอาจได้รับประโยชน์น้อย

ต่อมาได้ย้ายไปอยู่จังหวัดเชียงใหม่ ที่เชียงใหม่มีโรงพยาบาลมิชชันนารีเพิ่งสร้างใหม่ มีหลายตึก (โรงพยาบาลแม็คคอร์มิค) ผู้อำนวยการชื่อหมอคอร์ต เป็นคนมีน้ำใจเมตตากรุณามาก เช่น ยอมอนุญาตให้ญาติพี่น้องคนไข้นำเครื่องครัว อาทิ หม้อไห สมุกใส่ข้าวเหนียว (ทางเหนือเรียก “แอบ”) ไปวางไว้บนพื้นหน้าห้องคนไข้ทั้ง ๆ

ที่พื้นสะอาดเอี่ยม ๆ หามีผู้ใดตะคอกมิได้ ดึกดื่นเที่ยงคืนเด็กร้องไห้ผิดปกติ หมอคอร์ตจะเดินจากที่พักไปดูเด็ก ต่อมาผู้เขียนย้ายเข้ากรุงเทพ ฯ แล้ว ผู้อำนวยการคงรู้ตัวว่าจะตายจึงเดินทางกลับอเมริกา ไม่ช้าก็ตาย อายุ ๗๐ ปีเศษ

ภูมิประเทศของเชียงใหม่เหมาะสำหรับถ่ายภาพ มีป่าเขาลำเนาไม้ บนยอดเขามีหมอกปกคลุมอยู่เสมอ มีช้างม้าวัวควายอยู่ทั่วไป มีวัดโบราณและกำแพงเมืองในสภาพปรักหักพัง ถ่ายภาพได้สวย ส่วนวิทยุกระจายเสียงเพิ่งจะเริ่มมี ผู้เขียนชอบเล่นวิทยุมาแต่ครั้งนั้น (ดูเหมือน พ.ศ. ๒๔๗๒) แต่หลักวิชาวิทยุในสมัยนี้ก้าวหน้าไปรวดเร็วมาก สมองตามไม่ทัน ตอนชราจึงต้องวางมือ จากเชียงใหม่มาประจำอยุธยาไปอยู่ได้ ๒–๓ วัน ก็เกิดกบฏพระองค์เจ้าบวรเดช อยู่อยุธยาได้ปีเดียวก็ย้ายไปประจำจังหวัดนครสวรรค์

ระหว่างที่อยู่นครสวรรค์นี้บุตรชายคนเล็กป่วยเป็นนิวมอเนียตายอีก แล้วภรรยาป่วยมาตายที่กรุงเทพ ฯ มีบุตรทิ้งไว้ให้ ๑๐ คน ผู้เขียนอยากจะกลับกรุงเทพ ฯ เพื่อจะได้อยู่ใกล้บิดา ทางราชการก็ให้ย้ายมาอยู่ศาลอาญา คำสั่งย้ายออกราว ๑๐ วันหลังจากภรรยาตาย แต่เราเองกลับเป็นฝ่ายขัดข้อง คือถ้าย้ายเข้ากรุงเทพฯ ขณะนั้นบุตรจะต้องย้ายสถานที่เรียนตอนกลางปี เสียผลในการที่จะสอบไล่ จึงต้องเป็นฝ่ายขออยู่นครสวรรค์ต่อไปอีกราว ๖ เดือน เวลานั้นเจ้าคุณกฤติราชทรงสวัสดิ์เป็นปลัดกระทรวง ผู้เขียนเป็นฝ่ายขอร้องกลับไปกลับมาถึงเพียงนี้ ทางราชการก็ยังให้ความสะดวก อนุญาตให้อยู่ต่อไปได้ตามความประสงค์ ความเมตตากรุณาของผู้บังคับบัญชาในสมัยนั้นมีอยู่มากนัก

ย้ายกลับเข้ากรุงเทพ ฯ ต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๘๑ ไปรดน้ำบิดาในวันสงกรานต์ หลังจากนั้นบิดามาเยี่ยมถึงที่บ้านเห็นหน้ากันอีกครั้งหนึ่ง สองวันต่อมาบิดาเส้นโลหิตสมองแตกสิ้นสติเสียแล้ว อยู่ได้สองวันก็จากไป เป็นอันว่าบุตรคนเล็กตายต่อมาภรรยาตาย มีบุตรหลายคนเป็นทุกข์มาก ครั้นได้กลับบ้านเพียงเดือนเดียว บิดาก็ตายลงอีก ห่างกันประมาณ ๖ เดือน หลังจากนั้นบุตรชายหัวปีสำเร็จเนติบัณฑิตแล้วตายลง ต่อมาบุตรหญิงตายอีกคนหนึ่งระหว่างเป็นนิสิต นี่เป็นความทุกข์โทมนัสครั้งใหญ่ ๆ ในชีวิต ที่ย่อย ๆ ยังมีอีกมาก ข้างหน้าจะมีอะไรอีกก็ไม่รู้ ทั้ง ๆ ที่พระพุทธศาสนาสอนว่าคนคิดและยึดเอาข้างหน้าเป็นจริงคือคนโง่ แม้กระนั้นมีใครกี่คนที่ไม่โง่

กล่าวถึงด้านความสุข ตั้งแต่เริ่มรับราชการมา ไม่เคยทำสิ่งใดให้ดีเด่นเหนือผู้อื่น ทำงานไปเรื่อย ๆ อย่างสบายใจตลอดเวลา ๔๘ ปี เฉพาะเรื่องรับราชการจึงไม่มีอะไรทุกข์ร้อน จะเรียกว่าราบรื่นมาโดยตลอดก็ได้ ในสมัยที่ยังเป็นหนุ่ม ผู้เขียนชอบดื่มสุราเป็นประจำ แต่ก็ระวังตัวมิให้เมามายจนเสียกิริยา และระวังไม่ดื่มจัดจนเสียสุขภาพ เพื่อนที่ร่วมดื่มร่วมเที่ยวมาด้วยกันตายไปก่อนหลายคน ต่อมาในระยะหลังผู้เขียนรู้ตัวว่าหากดื่มสุราเป็นประจำต่อไปอีก ก็อาจจะตายเสียก่อนที่ลูกคนเล็กเรียนจบ จึงเลิกดื่มสุรา แต่นาน ๆ ก็อดลิ้มรสเสียทีหนึ่งไม่ได้ ผู้เขียนเห็นว่าการเลิกสุราทำได้ง่าย แต่การเลิกบุหรี่นี่สิยากที่สุด ผู้เขียนสูบทั้งบุหรี่ธรรมดา ซิการ์ และกล้องยาเส้น เคยพากเพียรจะเลิกอยู่หลายครั้ง แต่ไม่สำเร็จ ทั้ง ๆ ที่บุหรี่ให้โทษน้อยกว่าสุราก็ยังทิ้งไม่ได้ ใครไม่เชื่อก็ลองเลิกดู

ในด้านงานอดิเรก ผู้เขียนสนุกหลายอย่าง ซื้อสัมภาระต่าง ๆ มาสะสมเอาไว้มากจึงเป็นสมบัติรุงรัง เสียค่าซื้อหนังสือ ค่าเครื่องเล่นถ่ายรูป ถ่ายภาพยนตร์ ตลอดจนเครื่องวิทยุจิปาถะ เล่นถ่ายภาพทั้งภาพนิ่งและภาพยนตร์ ทั้งภาพขาวดำและภาพสี มีของแปลก ๆ ใหม่ ๆ ล่อให้ซื้อเรื่อย ๆ ไป ถ้าศึกษาให้เข้าใจดีก็ยิ่งเพลิน ยิ่งเสียเงินแพง เฉพาะผู้เขียนนี้ตั้งแต่หนุ่มจนชราได้รับความเพลิดเพลินจากการถ่ายภาพ ร่างกายและจิตใจก็สดชื่นขึ้นเป็นคราว ๆ การเล่นถ่ายภาพไม่ว่าภาพชนิดไหน ถ้าจะไม่ให้เบื่อต้องศึกษามีหลายประการที่ต้องศึกษา เช่น หลักเกณฑ์แห่งศิลปะ ภาพอย่างไรเป็นศิลปะ องค์ประกอบที่ทำให้ภาพน่าดู ฯลฯ เป็นต้น ในด้านเทคนิคก็ต้องเรียนวิชาเคมีเอาไว้บ้าง เพื่อจะได้รู้จักกระบวนการต่าง ๆ เช่นการล้างฟิล์ม การอัดรูป ฯลฯ เหล่านี้เป็นเรื่องใหญ่ ศึกษาตลอดชีวิตก็ไม่จบ

เมื่อหนุ่ม ๆ ครั้งอยู่ลำปาง เชียงใหม่ เคยเล่นเท็นนิสเป็นประจำ ข้าราชการหลายคนอยู่อำเภอห่างไกล นาน ๆ จึงจะได้เข้ามาในเมืองและได้จับแร็กเก็ตสักครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าพวกเขาเหล่านั้นเล่นได้ดีมาก จึงสังเกตเห็นว่า คนเรานี้มีความสามารถประจำตัวไม่เหมือนกัน รู้สึกว่าตัวเองไม่มีอุปนิสัยทางกีฬาอย่างเขา การเล่นเท็นนิสจึงระงับ ส่วนการเล่นภาพถ่ายขาวดำ เริ่มเล่นตลอดมาก่อนนั้นแล้ว จึงได้มีเวลาอยู่ในที่มีอากาศโปร่ง ได้มีโอกาสรับแสงแดดและได้ออกกำลังกายปีนป่ายบ้าง จึงมีประโยชน์ทางพลานามัยเท่า ๆ กับการเล่นเท็นนิส

กล่าวแล้วว่า หลังภรรยาตายได้ย้ายเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ อายุ ๔๓ ปี ครั้งนั้นการได้เข้ากรุงเทพฯ เป็นที่พอใจด้วยมีสิ่งสนุกเพลิดเพลินหลายอย่าง สนุกอื่นจะไม่กล่าวถึง จะกล่าวถึงเฉพาะการแสวงหาหนังสือซึ่งดีพิมพ์ตั้งแต่โบราณ ตกมาครั้งนั้นก็หายากเสียแล้ว โดยเฉพาะหนังสือประเภทพุทธศาสนา หนังสือประเภทนี้ที่ประพันธ์ตั้ง ๑,๐๐๐ ปีเศษมาแล้วก็มี แปลเป็นไทยสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง อ่านภาษาไทยที่แปลออกมาก็ยังดีเลิศ แม้หนังสือรุ่นหลังครั้งสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ ถอดเป็นภาษาไทย บางฉบับก็ยังมีสำนวนโวหารรัดกุมลึกซึ้งดีอยู่

ในส่วนโคลง กลอนครั้งโบราณ ที่มีชื่อโด่งดัง อยู่แล้ว ไม่ต้อง กล่าว ถึง ส่วนที่ประพันธ์เมื่อ ๖๐-๗๐ ปีมานี้ก็มีที่ดีมากหลายฉบับ มีบางรายบิดาประพันธ์ไว้และพิมพ์ออกมา ครั้นบิดาสิ้นอายุลง บุตรเป็นเจ้าภาพในการศพ กลับไปเอาหนังสือคนอื่นมาพิมพ์แจก ซึ่งบางทีมีสาระเพียงเล็กน้อย บุตรหาทราบไม่ว่าบิดาเคยประพันธ์หนังสือดี ๆ ไว้ เป็นเหตุให้หนังสือดี ๆ สูญหายไปมาก ส่วนเจ้าภาพที่ไม่ยอมให้สูญก็ใช้วิธีพิมพ์แจกในงานศพ เช่น กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายธรรมชาติที่เห็นประจักษ์ตลอดถึงนิพพาน พิมพ์แพร่หลาย ลองอ่านดูเถิดจะพบความไพเราะและสงบ หนังสือเรียนบางฉบับเช่น คำเทียบมคธ สันสกฤต-ไทย คัดเอาลงพิมพ์เฉพาะคำที่ใช้ประโยชน์ได้ดีในการประพันธ์ เช่นในการแต่งฉันท์ แต่ก่อนนักเรียนแม้ชั้นต่ำ ๆ ก็ต้องท่องให้ชินปาก บัดนี้หายากแล้ว ผู้เขียนต้องขวนขวายขอยืมจากห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ

กล่าวถึงหนังสือที่ไม่ใช่ประเภทวิชาการโดยเฉพาะ แต่เป็นหนังสือซึ่งให้ความสบายใจ อ่านได้ทั่วกันนั้นมีหลายฉบับ หนังสือที่มีชื่อเสียงโด่งดัง รู้จักกันแพร่หลายแล้วจะไม่กล่าวถึง จะกล่าวถึงแต่เฉพาะหนังสือดี ๆ ที่ไม่ใคร่มีใครรู้จัก เช่นคำฉันท์เรื่องทีฆายุ สมเด็จพระสังฆราชวัดบวรนิเวศทรงนิพนธ์เมื่อครั้งยังมีพระชนมายุราว ๒๐ พรรษาเท่านั้น หนังสือคำฉันท์สองเรื่อง กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาทรงนิพนธ์ เรื่องนิราศเกาะแก้วกาลกัดตาเป็นกลอนแปด ผู้แต่งมีบรรดาศักดิ์เป็นพระอะไรจำไม่ได้แน่ หนังสือบทละครครั้งโรงละครปรีดาลัยที่แพร่งสรรพศาสตร์และโรงละครปราโมทัยที่สาม-ยอด มีผู้แต่งฝีปากดีหลายท่าน อนึ่ง ท่านที่คุ้นกับหนังสือวัด จะทราบว่าหนังสือโสฬส

ปัญหาใครอ่านแล้วจับเนื้อความยาก มีอุบาสิกาผู้หนึ่งอายุ ๗๒ ปี เก็บใจความประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ ไพเราะและได้ความดีมาก ผู้เขียนไม่ระบุนามท่าน เพราะหากบังเอิญท่านจะยังมีชีวิตอยู่ท่านจะพอใจให้ระบุหรือไม่ก็ไม่ทราบ หนังสือประทีปแห่งทวีปอาเซีย เป็นคำฉันท์ภาษาไทย ผู้ประพันธ์จะต้องเหนื่อยมากทีเดียวในการที่จะหาคำแปลที่เหมาะเจาะ ตลอดจนการตีความให้เข้าสนิทกับภาษาไทย หนังสือนี้ต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งประพันธ์ไว้ไพเราะนัก เข้าใจหาเรื่องสอดแทรก อ่านแล้วจะนึกเห็นภาพสมัยพุทธกาลได้อย่างแจ่มชัด ใจจะสงบชั่วคราวไม่ฟุ้งซ่าน บทดอกสร้อยชื่อดอกไม้ฉบับหนึ่ง กลอนแปดอีกฉบับหนึ่ง ของผู้แต่งนามปากกา "หมื่นศรี" (ดูเหมือนจะมีบรรดาศักดิ์เป็นพระ) สองฉบับนี้ประพันธ์ไพเราะจับใจมาก หนังสือทางพระพุทธศาสนา พระเถรานุเถระในเมืองไทยท่านมีความเพียรแก่กล้าและฉลาดมาก ได้ร้อยกรองไว้มีข้อความลึกซึ้งเป็นประโยชน์หลายฉบับ พระเถระบางรูปแต่งหนังสือเก่ง คำประพันธ์ของท่านอ่านแล้วชุ่มชื่นใจ อ่านก่อนนอนทำให้นอนหลับสนิท สังเกตเห็นว่าพระเถระที่สามารถถึงขนาดนี้ ท่านปฏิบัติได้จริง มิใช่สักแต่ว่าเทศนาให้คนเชื่อเท่านั้น หนังสือออกรายเดือนชื่อ "ลักวิทยา" ผู้ร้อยกรอง ผู้ประพันธ์ส่วนมากทำได้ดี ผู้เขียนเมื่อครั้งเป็นเด็กชอบมาก หนังสือ "วชิรญาณ" ออกรายเดือนหรือรายกี่เดือนจำไม่ได้ในนั้นใช้ภาษาไทยอย่างภาษาไทยที่บริสุทธิ์แท้ หนังสือรุ่นเก่ามากฉบับ บทประพันธ์โคลงกลอนเป็นโคลงกลอนและฉันท์จริงๆ ไม่ใช่สักแต่ว่าเอาคำมาเรียงให้สัมผัสคล้องจองกันแล้วเรียกผลงานนั้น ๆ เอาเองว่า "กวีนิพนธ์"

ชีวิตบั้นปลายตอนอายุ ๖๐ ปีเศษเล็กน้อย งานอดิเรกก็คือการศึกษาในเรื่องพระพุทธศาสนา จึงขวนขวายอ่านหนังสือพุทธศาสนา ทั้งๆ ที่เคยบวชแล้วเต็มพรรษาก็ยังไม่รู้จักพระพุทธศาสนาเท่าที่ควร หากจะเปรียบกับการศึกษาศิลปะ ถ้าไม่ได้ศึกษาหลักวิชาเกี่ยวกับศิลปะให้รู้ชัดเจน หรือแม้ศึกษาแล้วก็ตาม แต่ขาดวิจารณญาณ การรู้จักศิลปะย่อมสำเร็จประโยชน์มิได้เลย ดูรูปปั้นไม่รู้จักสวยงาม ดูภาพเขียนภาพถ่ายไม่รู้จักซาบซึ้งสะเทือนใจ คุณสมบัติพิเศษอยู่ตรงไหนมองไม่เห็น ต่อจากนั้นก็เกิดความเบื่อหน่าย ของที่ดีกลับทิ้งไป ของไม่ดีกลับเห็นเป็นดีเก็บเอาไว้ฉันใด เกี่ยวกับการเข้าถึงพระพุทธศาสนาก็ฉันนั้น จำเป็นต้องเรียนให้รู้จริง เมื่อกล่าวถึงการเรียนรู้พระพุทธ-

ศาสนา ผู้เขียนขอเล่าอะไรให้ฟังสักเล็กน้อย คือผู้เขียนรับราชการอยู่จังหวัดลำปาง และเชียงใหม่นานราว ๑๗ ปี พบวัดที่สงบเป็นอันมาก แต่ผู้เขียนกลับไม่สนใจในความวิเวก ไม่สนใจที่จะคบหาสนทนากับท่านผู้รู้ เอาแต่เที่ยวถ่ายภาพ บางวันจะเห็นอุบาสกอุบาสิกาเดินกลับจากวัดเป็นแถวยาว มีทั้งชาวพื้นเมืองและชาวพม่า ผู้เขียนเข้าใจว่าเขางมงาย ตัวเราปราชญ์เปรื่องกว่า คราวหนึ่งชาวพม่าเคร่งวัดผู้หนึ่งร่างจดหมายจะยื่นต่อกงสุล พม่าผู้นี้นำร่างจดหมายมาขอให้ผู้เขียนช่วยตรวจแก้ ผู้เขียนต้องบอกเขาตามจริงว่า ภาษาอังกฤษที่เขาร่างมานั้น ผู้เขียนจะทำเท่าเขาก็ไม่ได้ เขารู้มากกว่าผู้เขียนเป็นไหน ๆ ถึงเพียงนี้แล้วผู้เขียนก็ยังไม่รู้สึกตัว การที่เอาแต่เที่ยว ไม่สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้จริงอย่างเขานั้น เป็นการโง่เขลาเหลือเกิน ที่วัดหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ อันเป็นที่ทำงานประจำวันของผู้เขียน มีเจ้าคุณอุบาลี (สิริจันโท) ไปเทศนาเป็นประจำ ผู้เขียนไม่เคยแวะเข้าไปฟังเลยสักครั้งเดียว นี่แหละความโง่ของผู้เขียนเมื่อยังหนุ่ม บัดนี้ผู้เขียนทราบแน่ว่า พระพุทธศาสนาทำให้สัตว์โลกคลายทุกข์ได้อย่างแท้จริง แม้กระนั้นพระพุทธศาสนายังถูกวิพากษ์วิจารณ์ในทางตำหนิและโต้แย้งจากผู้ที่เรียกกันว่านักปราชญ์ เช่น เขาว่าข้อความบางสูตรขัดกัน พระอภิธรรมเขียนขึ้นเนื้อความสับสน จิตดวงเดียวแยกไปตั้ง ๑๒๑ ดวง บ้างก็ว่าพระพุทธศาสนาแห้งผาก เล็งเห็นแต่ส่วนความทุกข์ ไม่ช่วยให้ใจเบิกบาน (เขียนมาถึงตรงนี้นึกถึงคำสวดมนต์เมื่อครั้งเป็นเด็กว่า "อนึ่งในพระทัยท่าน ก็เบิกบานคือดอกบัว") เช่นนี้เป็นต้น ตำหนิอื่น ๆ ยังมีอีกมาก ตำหนิโดยจงใจก็มี ไม่จงใจแต่ตำหนิโดยไม่รู้ก็มี บ้างก็ว่าไม่มีหลักฐานว่าข้อความตรงนั้นตรงนี้เป็นคำของพระพุทธเจ้า ปัญหาที่ว่า ส่วนใดเป็นคำของพระพุทธเจ้าหรือคำของสาวกก็ไม่เห็นสำคัญ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้อย่างชัดเจนว่า ข้อความอย่างใดเป็นพุทธศาสนา ให้เรากำหนดรู้ได้เอง แม้จะเป็นคำของสาวกก็ด้อยอยู่เมื่อไร สมัยนี้มีใครที่รู้พุทธศาสนาได้เท่าเทียมท่านเหล่านั้น ที่สุดจนบทคาถาต่าง ๆ ของพระเถระ อุบาสก ครั้งพุทธกาลก็เป็นคำประพันธ์ไพเราะจับใจ สมัยหลังผู้แปลบางท่านปิดชื่อก็มี ถ้าได้อ่านคำแปลของท่านแล้วจะเห็นว่า ภาษาไทยที่ท่านแปลนั้นรัดกุมเข้าที เช่นหนังสือพระอภิธัมมัตถสังคหะที่พระอนิรุธาจารย์แต่งขึ้นไว้เป็นต้น ต่อมามีผู้แปลเป็นภาษาไทยที่รัดกุมดี ใครจะแปลได้ขนาดนั้นหาตัวยาก หนังสือวิสุทธิมรรคภาษาไทยก็ดีถึงขนาดเช่นเดียวกัน

ผู้มีชื่อเสียงในปัจจุบันหลายชาติหลายภาษาเขียนหนังสือเกี่ยวกับปรัชญาแห่งชีวิต เพื่อให้มนุษย์ไร้กังวลสุขสบาย หนังสือเหล่านั้นเฉพาะที่เป็นภาษาอังกฤษ ผู้เขียนมีเวลาว่าง เที่ยวหาซื้อมาอ่านหลายฉบับ ได้ความรู้ชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้กฎความจริงแห่งชีวิตดีกว่าผู้แต่งหนังสือประเภทนั้นเป็นไหน ๆ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้รู้วิธีคิด วิธีปฏิบัติมิให้เกิดทุกข์ ไม่ให้เกิดความกลัว เช่นกลัวจน กลัวลำบาก กลัวการพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรัก กลัวการเผชิญกับสิ่งที่ตนเกลียด กลัวการติฉินนินทา กลัวความแก่ กลัวความเจ็บ ตลอดจนกลัวตาย กลัวสารพัดอย่าง พระบรมศาสดาทรงสอนให้ระงับเสียได้สิ้น

อนึ่ง ลักษณะแห่งจิตเจตสิกเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้มองเห็นทะลุปรุโปร่ง คือจิตเจตสิกมีความสำคัญ โรคที่มีสาเหตุเกี่ยวกับจิตนั้นมีอยู่มากมาย ที่เห็นชัดเช่นโรควิกลจริต และโรคประสาทชนิดต่าง ๆ แม้โรคทางกายที่มีจิตเป็นสาเหตุร่วมปะปนอยู่ก็มีมาก อย่างที่ภาษาแพทย์เขาเรียกว่า "Psycho—Somatic" แปลว่าจิตทำให้กายเปลี่ยนแปลงได้ คลื่นเสียง คลื่นแสง คลื่นรังสี คลื่นวิทยุ ท่านก็ตรัสรู้มาก่อน อวัยวะรับความรู้สึกของมนุษย์เราย่อมรับคลื่นที่มากระทบได้ในขนาดคลื่นที่จำกัด คลื่นที่ถี่เกินไปหรือห่างเกินไปมนุษย์เราก็รับไม่ได้ และแปลออกมาเป็นรูปเป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นสัมผัส ไม่ได้ แต่มนุษย์เราก็ยึดถือเอาสิ่งที่ตนแปลความหมายได้อย่างจำกัดนั้นเป็นจริงเป็นจังไปหมด สมมุติเป็นโน่นเป็นนี่ จนวุ่นวายทั่วไป ผู้เขียนเชื่อว่า จิตที่ฝึกถึงขนาดแล้ว คงจะสามารถรับคลื่นต่าง ๆ ที่ไม่อาจจะรับได้ด้วยจิตสามัญอย่างแน่นอน อย่างที่เรียกว่ามีหูทิพย์มีตาทิพย์นั่นเอง แต่ก่อนที่จะรับคลื่นเหล่านั้นได้ ก็จะต้องทำให้จิตว่างเสียก่อน สิ่งเหล่านี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อย่างชัดแจ้งมานานแล้ว

กล่าวถึงการพิจารณาโลก ไม่ว่าจะเป็นชั้นอณูปรมาณูก็ตาม ชั้นโปรตอนนิวตรอนอีเล็กตรอนก็ตาม ยังหยาบอยู่ทั้งนั้น ครั้งกระโน้นพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ละเอียดยิ่งกว่านั้นเช่นในโมฆราชปัญหา ท่านสอนให้โมฆราชเห็นโลกเป็นของสูญ เป็นของว่างเปล่า ทั้งนี้ก็ตรงแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ยุคปัจจุบัน ทุกวันนี้เราพูดกันแต่จิตวิทยา ชีววิทยา ฟิสิคซ์ เคมี ฯลฯ แต่ไม่มีใครคิดเอาสิ่งเหล่านั้นมาสัมพันธ์กับหลักพุทธศาสนา หากศึกษาอย่าง

ลึกซึ้งจริง ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาสอนให้สุขไม่ใช่ทุกข์ นิโรธ (อริยสัจข้อ๓) เป็นเรื่องของความสุข พระพุทธศาสนาไม่ใช่จะแห้งแล้งปราศจากความชุ่มชื่นดังที่บางคนตำหนิ เมื่อได้เรียนรู้ตามสมควรแล้วจะยิ่งเพลิดเพลินและจะขวนขวายที่จะคืบหน้าต่อไป คืบหน้าไปจนถึงการปฏิบัติอันประณีต

อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าพระพุทธศาสนา แม้แยกนิกายออกไปจากเถรวาท (ทักษิณนิกาย) จะอยู่ในเมืองไทยก็ตาม หรือจะไปสถิตอยู่ในประเทศอื่น ๆ ก็ตาม ก็ยังมีความลึกซึ้ง ที่สำคัญมักไม่ทิ้งหลัก จะต่างกันก็แต่แนวความคิดปลีกย่อยและคำจำกัดความต่าง ๆ ซึ่งผิดเพี้ยนกันไปบ้างเท่านั้น เช่นกล่าวว่า สังสารวัฏกับนิพพานมีความหมายเหมือนกัน หรือเมื่อกล่าวถึงอุบัติ (การเกิดขึ้น) ฐิติ (การตั้งอยู่) และ ภวังค์ (การดับไป) บางนิกายเขาเถียงว่า การตั้งอยู่มีไม่ได้ มีแต่เกิดแล้วก็ดับเท่านั้น เพราะทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา บางคนอ้างว่า ทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา ทั้งสามอย่างนี้เป็นเรื่องเดียวกัน แยกจากกันไม่ได้ ดังนี้เป็นต้น แต่ถ้าตรึกตรองให้ดีแล้ว จะได้ประโยชน์จากแนวคิดเหล่านั้นเป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม แม้คำจำกัดความต่าง ๆ ในวิชาวิทยาศาสตร์ก็ยังมีการถกเถียงกันอยู่เสมอ พุทธศาสนาเข้าใจยากกว่าวิทยาศาสตร์เป็นไหน ๆ จะไม่ให้เถียงกันเลยนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้

ในปัจจุบันพุทธมามกะที่ฉลาดยังมีอยู่ทั้งในเมืองไทยและในต่างประเทศ เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นหนังสือชาวต่างประเทศเขียนขึ้นใหม่ ๆ ก็เมินเสีย หรือตรงกันข้ามคืออ่านแล้วเชื่อไปหมดทุกถ้อยกระทงความอย่างนี้ไม่ถูก ผู้เขียนพบหนังสือเขียนใหม่โดยชาวต่างประเทศ เมื่อลองอ่านดูพบความคิดดีหลายตอน เขาเข้าใจย่นย่อพระอภิธรรม อ่านไม่เบื่อกลับสนุก ทั้งชี้หลักให้สังเกตและแนะนำความสะดวกในการจำอริยสัจสี่กับปฏิจจสมุปปบาท เขาทำไดอะแกรม (แผนผัง) ให้เห็นว่าเกี่ยวโยงกันอย่างไร ทำให้เข้าใจและเลื่อมใสความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ายิ่งขึ้น เช่นนี้เป็นต้น

เท่าที่เขียนเรื่องหนังสือมาเสียยืดยาวนี้ก็เพื่อจะให้ท่านผู้สนใจในเรื่องหนังสือได้รับประโยชน์บ้าง เรื่องงานอดิเรกขอจบเพียงแค่นี้ ขอเน้นว่า งานอดิเรกคุ้มกับเงินที่ต้องจ่ายไป คือช่วยให้เกิดสติปัญญาได้ตามสมควร อนึ่ง เมื่อเกิดความสนใจเรื่องใดก็ต้องขวนขวายหาหนังสือมาอ่าน เมื่อก่อนนี้ผู้เขียนไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนภาษาอังกฤษมากนัก

แต่ครั้นสนใจในงานอดิเรกประเภทใด ก็ใคร่จะศึกษาให้รู้จริง ซึ่งจะต้องอาศัยตำราต่างประเทศ งานอดิเรกจึงเป็นชนวนให้อ่านหนังสือต่างประเทศอยู่เสมอ เมื่ออ่านได้บ้างแล้วก็เป็นชนวนให้คืบหน้าต่อไป เพราะต้องการความลึกซึ้งในงานอดิเรกนั้น ๆ เมื่อใดเกิดความสนใจ เมื่อนั้นการศึกษาก็ขยายตัวเพิ่มพูนขึ้นเป็นธรรมดา ภายหลังเลยสนใจอ่านหนังสือภาษาต่างประเทศประเภทอื่น ๆ ด้วย เช่นพวกนวนิยาย วรรณคดี และประวัติศาสตร์ เป็นต้น

ได้กล่าวแล้วในตอนต้นว่า ความสุขสนุกสบายและความทุกข์อันเป็นส่วนของมนุษย์แต่ละคนนั้น ถ้าชั่งน้ำหนักกันแล้ว ชีวิตมีทุกข์มาก สุขมีน้อย เพียงช่วยสลับฉากให้ลืมทุกข์ชั่วครู่ชั่วขณะเท่านั้น ถ้าไม่มีธรรมชาติให้ลืมทุกข์เสียบ้างแล้ว ชีวิตก็จะมีแต่ทุกข์แทบจะทนมิได้ ฝ่ายคนฉลาดท่านนี้รู้วิธีดับทุกข์ คือท่านฝึกจิตให้หลุดพ้นจากทุกข์ ถ้าหากเราพิจารณาเหตุผลก็พอเห็นได้ว่า ท่านหลุดพ้นได้จริงและเป็นความมุ่งหมายสุดท้ายในพระพุทธศาสนา เปรียบเหมือนผู้ต้องขังจำนวนมากรวมกันอยู่ในเรือนจำหรือค่ายกักกัน ผู้ต้องขังบางส่วนก็เห็นแต่ฝาห้องหรือกำแพงคุก บางคนก็เห็นเลยออกมาข้างนอกแค่เลนตม บางคนมองไกลกว่านั้น เห็นความงามของทุ่งนาป่าเขาอยู่ลิบ ๆ แต่บางคนมองดูดาวในท้องฟ้าซึ่งห่างจากโลกนับล้านปีแสงและเพลิดเพลินอยู่กับดาราศาสตร์ ทุกข์เนื่องจากการถูกขังก็คลายลง เทียบได้กับผู้ฝึกจิตดังกล่าวแล้ว

ผู้เขียนอายุเต็ม ๖๔ ปีก็ต้องปลดเกษียณ เป็นสมัยระงับการต่ออายุปีที่ ๖๕ หลังจากปลดเกษียณแล้วยังมีกำลังวังชาไปตระเวนตามวัดวาอารามต่าง ๆ บ้าง ไปตามร้านขายหนังสือบ้าง บางครั้งลูก ๆ ชวนไปเที่ยวตามจังหวัดต่าง ๆ ได้มีโอกาสเห็นปูชนียสถานที่สำคัญ ๆ มากแห่ง การได้พบโบราณวัตถุที่ปรักหักพังช่วยทำจิตใจนึกถึงความไม่เที่ยงแท้ ผู้เขียนได้ทำบุญทำทานตามอัตภาพอยู่เนือง ๆ

การเจ็บป่วยนั้น เมื่ออายุราว ๑๔ ปีเคยป่วยมากครั้งหนึ่ง ต่อมาจนกระทั่ง ๕๐ ปีเศษไม่เคยป่วยร้ายแรง อย่างมากแค่ปวดฟัน หรือเป็นไข้ ๒ – ๓ วันก็หาย ครั้นอายุ ๖๗ ปี ๒๒ วัน ป่วยหนักเป็นครั้งแรกในชีวิต เริ่มป่วยตรงกับวันแรกตามที่เขาลือกันเรื่องดาวร้ายหลายดวงจะโคจรมารวมกลุ่มชุมนุมอยู่ในจักรราศีเดียวกัน เริ่มแต่วันที่ ๕

กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ พอตกค่ำวันนั้นเองผู้เขียนก็ล้มเจ็บ เป็นโรคคอโรนะรี-ธรอมโบสิส คือหลอดเลือดหล่อเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจอุดตัน เป็นโรคร้ายหมิ่นต่อความตาย ที่นำข้อปลีกย่อยส่วนตัวออกมาแสดงก็เพื่อให้พิจารณาถึงกรรมและวิบากของผู้เขียน ซึ่งคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านบ้างไม่มากก็น้อย หลักวิชาในทางแพทย์ว่าโรคนี้เกิดจากผนังหลอดเลือดหนาขึ้นเนื่องจากมีสารบางอย่างไปจับเกราะกรังอยู่ ประกอบกับมีความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากชราภาพ เมื่อหลอดเลือดตีบแคบเข้า เลือดก็ไหลผ่านลำบาก หากผนังขรุขระมาก เลือดก็อาจไหลช้าจนเกาะตัวแข็งเป็นก้อนขึ้น อุดหลอดเลือดอยู่เช่นนั้น ในที่สุดเลือดผ่านไปเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจส่วนนั้นไม่ได้ เนื้อหัวใจก็ตายไปเป็นบางส่วน ทำให้หัวใจเสื่อมกำลังลงไปจนอาจตายทันทีก็ได้ ที่ผู้เขียนรอดมาได้ก็เป็นบุญนักหนา แต่ต่อไปจะมีชีวิตอยู่อีกนานเพียงใดนั้น ย่อมสุดแล้วแต่ว่าหัวใจจะต่อสู้ทำงานต่อไปได้อีกเท่าใด ซึ่งผู้เขียนรู้ตัวดีว่าคงเหลือเวลาอยู่อีกไม่มากนัก จึงได้รวบรวมกำลังเขียนบันทึกนี้ขึ้นไว้ จะเรียกว่าเป็นประวัติชีวิตบางตอนก็ได้ ประสงค์แต่เพียงจะให้ท่านผู้อ่านเห็นว่า ชีวิตของคนเรานี้ต้องต่อสู้กับความทุกข์กายทุกข์ใจตั้งแต่เกิดตลอดไปจนกระทั่งตาย ส่วนความสุขนั้นแม้จะมีสลับอยู่บ้าง หากพิจารณาดูให้ลึกซึ้งแล้ว ก็จะเห็นว่ามิได้เป็นความสุขอย่างแท้จริงเลย กลับเป็นมูลเหตุที่จะทำให้เกิดทุกข์ต่อไปอีกในเบื้องหน้า วน-เวียนอยู่ดังนี้ ผู้ฉลาดรู้เท่าทันกฎความจริงแห่งชีวิตจึงควรแสวงหาความสุขอันแท้จริงจากการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เพื่อจะเป็นทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ต่อไป อย่ามัวหลงระเริงในโลกียสุขอยู่เลย ด้วยช่วงเวลาแห่งชีวิตคนเรานั้นมีอยู่สั้นนัก และเวลาย่อมเสียไปเปล่าในสิ่งที่ไร้แก่นสารเป็นอันมาก

ในที่สุดนี้ขอแทรกโคลงสักบทหนึ่ง :–

เห็นหน้ากันเมื่อเช้า สายตาย
สายอยู่สุขสบาย บ่ายม้วย
บ่ายยังรื่นเริงกาย เย็นดับ ชีพนอ
เย็นอยู่หยอกลูกด้วย ค่ำม้วยดับสูญ

ผู้อยู่หลังที่ใกล้ชิดคือบุตรภรรยาคณาญาติและมิตรสหายตลอดจนผู้มีพระคุณที่อยู่ห่างคือเพื่อนร่วมโลก ขอให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกันเถิด.

เรื่องของโชคชะตา หรือ ชะตากรรม

ของ

ท. เลียงพิบูลย์

เจ้าภาพขอขอบพระคุณท่าน "ท. เลียงพิบูลย์"
เป็นอย่างสูง ที่กรุณาอนุญาตให้นำเรื่องในชุด
"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" ของท่านมาลงพิมพ์
ในหนังสืออนุสรณ์เล่มนี้

เรื่องของโชคชะตา หรือ ชะตากรรม

ของ

ท. เลียงพิบูลย์



เรื่องของโชคชะตาหรือชะตากรรมเคยมีผู้เล่าและเขียนกันมาแล้ว โดยยืนยันว่าเป็นเรื่องที่มีผู้วิเศษ หรือ ผู้เชี่ยวชาญในการทำนายทายทักผ่านสายตาของข้าพเจ้ามาแล้วหลายต่อหลายเรื่อง ข้าพเจ้าก็เพียงแต่ให้ความสนใจ ว่าเป็นเรื่องที่แปลกเหลือเชื่อเพราะข้าพเจ้าเป็นผู้ที่จะยอมรับนับถือหรือเชื่อถือสิ่งสุดวิสัยที่ไม่ได้ประสบด้วยตาตนเองนั้นยากนัก แทบจะกล่าวได้ว่าข้าพเจ้าไม่ยอมเชื่อวิชาไสยศาสตร์โหราศาสตร์เลย เคยร่วมฟังก็เออ ๆ คะ ๆ ไปด้วย เพื่อมิให้เป็นที่ขัดใจของผู้อื่นเท่านั้น

แต่ในกรณีของเรื่องที่ข้าพเจ้านำมาบรรยายสู่ท่านทั้งหลายต่อไปนี้ ข้าพเจ้าขอยอมรับรองว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวของข้าพเจ้าเอง และข้าพเจ้าไม่กังวลใจเลยว่า ผู้อ่านจะเชื่อเรื่องที่ข้าพเจ้าจะบรรยายนี้หรือไม่ เพราะความรู้สึกเชื่อหรือไม่เชื่อนี้ได้เคยมีกับข้าพเจ้ามาก่อนแล้ว หากว่าเรื่องที่ข้าพเจ้านำมาเล่าสู่ท่านทั้งหลายนี้ จะมีประโยชน์ในทางคติธรรม และสาระพอที่จะทำให้เกิดความเมตตาความกรุณาแก่มนุษย์และสัตว์ผู้ร่วมชะตากรรมอยู่ในโลกเดียวภพเดียวกันกับท่านผู้อ่านแล้ว ข้าพเจ้าก็จะมีความปีติเป็นอย่างยิ่ง ที่อดีตชะตากรรมของข้าพเจ้าสามารถยังประโยชน์สุขให้แก่ชีวิตอันคับแค้นของผู้ที่อยู่ร่วมกันในโลกนี้ได้บ้าง นอกไปจากที่ข้าพเจ้าได้เคยบำเพ็ญมาแล้ว ดังที่ข้าพเจ้าจะขอดำเนินเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของข้าพเจ้าต่อไปนี้

ก่อนที่มหาสงครามเอเซียบูรพา อันมีกองทัพซามูไรชาติญี่ปุ่นบุกขึ้นประเทศไทยจะระเบิดขึ้นไม่กี่เดือน เช้าวันหนึ่งขณะที่บรรยากาศการเมืองอันตึงเครียดในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์ที่ข้าพเจ้ากำลังอ่านอยู่อย่างใจจดใจจ่อ ภรรยาของข้าพเจ้าเดินกลับมาใน

บ้าน หลังจากที่ได้กระทำกิจวัตรในการทำบุญตักบาตรแก่พระภิกษุสามเณรแล้ว ก็ตรงมาหาที่เก้าอี้นอนที่ข้าพเจ้ากำลังสำราญอารมณ์อยู่ เอ่ยขึ้นอย่างอาการตื่นเต้นว่า

"คุณคะ คุณทราบไหมคะ ว่ายายแปลกกับตามีคนเฝ้าสวนที่อยู่หลังบ้านเรานี้มีโชค ถูกรางวัลสลากล็อตเตอรี่ที่หนึ่งคะ"

ข้าพเจ้าได้ฟังก็ตอบโดยไม่ละสายตาจากหนังสือพิมพ์ "ก็ดีแล้วนี่ เป็นโชคของแก"

ภรรยาของข้าพเจ้ามีกิริยากระสับกระส่าย ที่เห็นข้าพเจ้าไม่มีอาการตื่นเต้นอย่างที่เธอคาดหวัง แล้วพูดต่อไปอีกว่า

"มันไม่ใช่เรื่องอย่างนั้นน่ะซีคะ"

"เรื่องมันไม่ใช่อย่างนั้นหรือ แล้วมันจะเป็นอย่างไรล่ะ ถ้าไม่ใช่กฎธรรมดาของคนที่มีโชคดีคนใดคนหนึ่ง ต้องมีโอกาสถูกรางวัลสลากกินแบ่งแต่ละงวดในเดือนหนึ่ง ๆ ทุกเดือน" ข้าพเจ้ายังเพ่งสายตาอยู่กับหนังสือพิมพ์ต่อไป

"เรื่องมันเป็นอย่างนี้ค่ะ" ภรรยาข้าพเจ้าพยายามดำเนินเรื่องให้ข้าพเจ้าสนใจต่อไป "เขาว่ามีอาจารย์ปะขาวผู้หนึ่งมาจากเขาชื่ออะไรไม่ทราบแห่งหนึ่งในจังหวัดภาคเหนือมาพักอยู่ที่กุฏิของท่านมหา ฯ ที่เราใส่บาตรท่านทุกวันนี้แหละ เขาว่าท่านดูดวงชะตาให้ยายแปลกและตามี ยายแปลกแกไปที่วัดเมื่อวันพระก่อนนี้ ไปบ่นกับท่านอาจารย์ว่ามีความขัดสนยากจนเหลือเกิน ท่านก็เลยกรุณาตรวจดวงชะตาให้ ท่านทำนายว่า ต่อไปอีก ๗ วันนี้จะมีลาภใหญ่บังเกิดขึ้นแก่สองผัวเมีย แถมยังรับรองอย่างมั่นคงว่ามีลาภแน่ ๆ แล้วคุณก็ดูซิคะ พอครบกำหนด ๗ วันจริง ๆ สองผัวเมียก็ได้ลาภอย่างที่ท่านอาจารย์ปะขาวรับรอง เป็นลาภใหญ่รางวัลที่ ๑ เสียด้วย"

แล้วเธอก็จ้องดูข้าพเจ้าเมื่อกล่าวจบว่าจะมีการสนใจขึ้นบ้างหรือยัง ข้าพเจ้าพอจะเดาความคิดของเธอได้ว่า เธอพยายามจูงใจให้ข้าพเจ้าเลื่อมใสในการเชื่อคำพยากรณ์คำทำนายโชคชะตา ซึ่งไม่ใช่นิสัยของข้าพเจ้าที่จะยอมเชื่อในสิ่งที่ข้าพเจ้าไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ข้าพเจ้าจึงเสริมเพื่อไม่ให้เป็นที่ขัดใจเธอว่า

"ก็ดี ทายแม่นดี น่าจะไปหาที่นั่งตามโคนต้นมะขามที่ท้องสนามหลวง คงจะรวยแน่ ๆ"

"คุณขา ดิฉันอยากจะขอให้คุณไปพบกับท่านอาจารย์ปะขาวค่ะ หมู่นี้ดิฉันมีความรู้สึกไม่ค่อยจะสบายใจเลย นอนหลับก็ฝันไม่สู้ดีบ่อย ๆ ค่ะ"

"เธออย่าไปเอานิยมนิยายอะไรกับเรื่องความฝันนักเลย มันจะทำให้เกิดความกลุ้มใจเปล่า ๆ อย่างไร้เหตุผล คนเราถ้านอนมากก็ฝันมาก นอนน้อยก็ฝันน้อย" ข้าพเจ้าปลอบโยนให้เธอคลายความหงุดหงิดใจ แต่ไม่เป็นผล เธอกลับรบเร้าวิงวอนข้าพเจ้าไปตรวจดูดวงชะตาเพื่อให้เป็นที่แน่ใจ และเพื่อเธอจะได้คลายความข้องใจในความฝันต่อไป ทำให้ข้าพเจ้าบังเกิดความเอ็นดูสงสารขึ้นมา เพื่อจะไม่ให้เป็นที่ขัดน้ำใจของเธอต่อไป ข้าพเจ้ารับคำว่ายอมจะไปด้วย ทั้ง ๆ ที่ในใจของข้าพเจ้ายังยืนยันมติเดิมคือไม่เลื่อมใสอยู่นั่นเอง

หลังจากนั้นเราก็ชวนกันไปหาอาจารย์ปะขาวที่วัดข้างบ้าน ท่านพักอยู่ที่กุฏิท่านมหา ฯ องค์ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในข้างต้น ท่านมหา ฯ องค์นี้มีความคุ้นเคยกับทางครอบครัวของข้าพเจ้าอย่างดี เมื่อเราไปถึง ณ ที่นั้นท่านอาจารย์ไม่อยู่ ทราบว่ามีผู้มารับไปพบปะกับท่านผู้ใหญ่คนหนึ่ง จะเป็นผู้ใดข้าพเจ้ามิได้สอบถาม กลับเริ่มสนใจกับผู้คนจำนวนมากหลายที่กำลังชุมนุมรอท่านอาจารย์ปะขาวอยู่ ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าคะเนว่าคงจะเป็นเพราะกิตติศัพท์ของการทำนายอันแม่นยำของท่าน ที่มีอำนาจดึงดูดความสนใจของประชาชนทั่วไป ข้าพเจ้ายังวาดภาพบุคลิกลักษณะของท่านอาจารย์ปะขาวก่อนที่จะได้เห็นตัวจริงว่า คงมีอายุย่างเข้าวัยชราประมาณ ๘๐ เศษ ถือไม้เท้ายันกายและมีลูกประคำคอท่องบ่นพระเวทย์ตามธรรมดาของปะขาว โยคี หรือฤาษีชีไพร

เมื่อเราได้ผ่านเวลาไปด้วยการสนทนาในเรื่องต่าง ๆ กับท่านมหา ฯ สักพักใหญ่ท่านอาจารย์ปะขาวก็กลับมา ท่านมหา ฯ ก็แนะนำให้ข้าพเจ้ากับภรรยาได้กระทำการคารวะเป็นที่รู้จักกัน ข้าพเจ้ารู้สึกผิดหวัง ที่ได้คาดคะเนในรูปร่างลักษณะของท่านอาจารย์ปะขาวผิดไปหมด ความจริงปรากฏว่ายังไม่แก่เกินไป ร่างของท่านอาจารย์มีส่วนสัดสันทัด มีท่วงทีสง่าน่ายำเกรง ดวงหน้ามีแววยิ้มแย้มละมุนละไมบริสุทธิ์ปราศจากลักษณะที่เคลือบแฝงด้วยเล่ห์ซึ่งอาจจะสังเกตได้จากแววตา ดูเป็นบุคคลที่มีอารมณ์เปิดเผยเยือกเย็น ทำให้เกิดความรู้สึกเย็นตา เย็นจิต แก่ผู้ที่ได้พบได้วิสาสะด้วย ข้าพเจ้าเกิดความเคารพเลื่อมใสขึ้นมาบ้าง ดีกว่าก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้พบกับตัวท่านอาจารย์

ในวาระนั้นภรรยาของข้าพเจ้าก็เริ่มวิสาสะกับท่านอาจารย์โดยทันที ในขณะเดียวกับผู้คนที่มารออยู่ก่อนหน้าที่เรามาถึง ก็พากันเข้ามาขอเครื่องลางและของขลังต่าง ๆ ตามความต้องการของแต่ละบุคคล เมื่อได้แล้วก็ค่อย ๆ พากันทยอยกลับ จนเหลือข้าพเจ้าและภรรยาเท่านั้น ภรรยาของข้าพเจ้าก็ขอร้องให้ท่านอาจารย์ทำนายให้กับข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารู้สึกไม่พอใจ แต่ก็มิได้กล่าวทักท้วงว่าประการใด

"ท่านอาจารย์นั่งพับเพียบประนมมือหลับตาอยู่สักครู่หนึ่งแล้วลืมตาขึ้นกล่าวว่า

"สามีของคุณนายมีความรู้สึกไม่พอใจนัก ในการที่จะให้ตรวจทำนายทายทักดวงชะตา"

ข้าพเจ้าสะดุ้งขึ้นในใจทันทีที่ได้ยินกล่าวเช่นนั้น เพราะข้าพเจ้าก็มิได้แสดงท่าทีอย่างไรที่จะให้ผู้อื่นได้ทราบว่า ข้าพเจ้ามีความไม่พอใจ ท่านอาจารย์กลับทายความรู้สึกนึกคิดของข้าพเจ้าได้อย่างถูกต้องตรงเผงทีเดียว อีกใจหนึ่งยังไม่ยอมจำนนคิดไปว่าท่านอาจจะมีสายตาอันละเอียดไวพอที่จะจับความพิรุธในดวงตาหรือกิริยาผิดแปลกบางประการได้ จึงสามารถที่จะทำนายได้อย่างแม่นยำเช่นนี้ ขณะที่กำลังครุ่นคิดอยู่ก็ได้ยินเสียงภรรยาข้าพเจ้ายืนยันกับท่านอาจารย์ต่อไปว่า

"ดิฉันได้ตกลงแล้วว่า จะขอให้ท่านอาจารย์ช่วยกรุณาทำนายให้ ขออย่าให้เสียความตั้งใจเลยนะคะท่าน"

ท่านอาจารย์ปะขาวก็เริ่มหลับตานิ่งอีกสักครู่แล้วก็ลืมตา อากัปกิริยาตอนนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัดเจน แววตาแห่งความยุ่งยากบ่งถึงความหนักใจฉายเด่นออกมาจากดวงตาทั้งสองของท่านอาจารย์ แล้วก็ค่อย ๆ พูดช้า ๆ ด้วยอาการตริตรองอย่างหนักว่า

"ด้วยความสัตย์จริงฉันไม่ใคร่อยากจะทำนายดวงชะตาของคุณในลักษณะอย่างนี้ เพราะต่อแต่นี้ไปอีกหนึ่งปีข้างหน้า จะต้องมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดกับตัวคุณเอง มันเข้าขั้นร้ายแรง และฉันเองก็ไม่สมัครใจบอกตรง ๆ เพราะจะทำให้เกิดขวัญเสียได้ แต่ปัจจุบันนี้ทุกอย่างเป็นปกติดีอยู่ อย่างไรก็ตามในรอบปีต่อไปนี้แหละคุณ"

ข้าพเจ้าฟังแล้วอดรนทนอยู่ไม่ไหวจึงพูดขึ้นว่า

"ขอท่านอาจารย์โปรดแจ้งมาให้ชัดเจนเถิดครับ เรื่องจะมีอาการร้ายแรงขนาดไหนผมฟังได้ทั้งนั้น จิตใจของผมเข้มแข็งพอครับ"

ท่านอาจารย์ปะขาวนิ่งคิดอยู่สักครู่ ทำให้ข้าพเจ้าคิดไปว่าท่านคงไม่อาจตัดสินใจอะไรลงไปได้อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่แล้วก็กล่าวว่า

"ดวงชะตาของคุณนั้นบ่งว่าจะต้องตายอย่างผีไม่มีญาติ"

ข้าพเจ้าถึงกับสะดุ้งทันที โดยปกติข้าพเจ้ามีอารมณ์เย็นไม่เคยสะดุ้งกลัวภยันตรายหรือเหตุร้ายใด ๆ ที่เกิดกับตัวข้าพเจ้ามาก่อนนี้เลย และในเมื่อได้ฟังการทำนายโชคชะตาครั้งนี้ก็ไม่อยากจะเชื่อเสียเลยว่า ข้าพเจ้านี้จะต้องตายอย่างผีไม่มีญาติ ทั้ง ๆ ที่ฐานะของข้าพเจ้าก็มิใช่จะร่ำรวยนัก แต่ก็ไม่ยากจนแร้นแค้นอะไร ข้าพเจ้ายังมีภรรยาที่รักข้าพเจ้า เคารพข้าพเจ้า เป็นห่วงข้าพเจ้าดุจดังเทพเจ้าของเธอฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้ามีผู้รักและห่วงใยอย่างนี้แล้ว ใยจะมาบอกให้ข้าพเจ้าได้เชื่อว่าข้าพเจ้าจะต้องตาย และตายอย่างผีไม่มีญาติ

ภรรยาข้าพเจ้ามีท่าทางกระวนกระวายใจ แสดงว่ามีทุกข์หนักอยู่ภายในใจเมื่อได้ฟังคำพยากรณ์ของท่านอาจารย์ปะขาวอย่างตรงไปตรงมา รีบถามขึ้นทันทีว่า

"ท่านอาจารย์มีวิธีใดบ้างที่จะช่วยสะเดาะเคราะห์เพื่อผ่อนหนักให้เป็นเบา กลับเหตุร้ายกลายเป็นดีได้บ้างคะ ได้โปรดกรุณาด้วยค่ะ"

ท่านอาจารย์ปะขาวอธิบายว่า การสะเดาะเคราะห์เป็นเพียงการช่วยให้กำลังใจดีขึ้นเท่านั้น แต่ผลที่จะได้รับนั้นคงไม่สมบูรณ์ตามที่คาดหวังนัก เรื่องนี้ผู้อื่นจะช่วยได้ยากนัก ทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามดวงชะตาของกุศลกรรมและอกุศลกรรม คือกรรมดีและกรรมชั่ว บางคนอ้างว่าเคยทำแต่กรรมดีตลอดมา แต่เหตุไฉนจึงได้รับแต่ชะตากรรมของความลำบากยากแค้น เรื่องนี้กรรมเก่าที่เคยสร้างแต่ปางก่อน มาสนองในชาตินี้ก็ได้กว่าจะหมดกรรมเก่าหรือวิบากกรรมแล้วก็ผ่านกรรมดี บางคนได้ผ่านกรรมดีแล้วก็ผ่านวิบากกรรม ดวงชะตาชี้เส้นทางเดินถ้าจะเปรียบก็ไม่ผิดกับทางเดินของชีวิต เราจะเดินผ่านทางราบเรียบตลอดชีวิตเหมือนเราเดินผ่านสวนดอกไม้อันสวยงามน่าชมนั้นไม่ได้ การเดินเพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทางนั้น เมื่อเราเดินพ้นจากสิ่งที่ราบรื่นแล้วก็อาจถึงที่ทุรกันดารตลอดไป บางทีท่านก็ผ่านทั้งดีและร้ายเป็นระยะ ๆ ไปกว่าจะถึงจุดหมายปลายทางคือ อวสานแห่งชีวิต ทางเดินเส้นชะตาชีวิตกับเส้นทางเดินของชีวิตก็ไม่ผิดกัน จะเปรียบได้ก็เหมือนกับกลางวันและกลางคืนเท่านั้น การเดินทางของเส้นชะตาชีวิตนั้น

เปรียบเหมือนกลางคืน การเดินผ่านตำบลต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นเปรียบเหมือนกลางวัน การจะช่วยเหตุร้ายให้กลายเป็นดี เราต้องพึ่งตัวเราเอง การแก้ไขก็อยู่ที่ใจเราเป็นใหญ่ เราจะสร้างสวรรค์หรือนรกก็ได้ที่ใจเรา

ตอนนี้อาจารย์ปะขาวก็หัวเราะสีหน้าเปลี่ยนเป็นยิ้มแย้มผิดกับตอนต้น แล้วกล่าวต่อไปว่า

"สำหรับคุณนายอีกสัก ๖ เดือนก็จะเสียคนเก่าแก่ ต่อไปจะเสียทรัพย์สินในระยะติดต่อกัน"

ข้าพเจ้าก็รับฟังไว้โดยไม่สนใจว่าจะจริงจังอะไรนัก

หลังจากข้าพเจ้ากับภรรยาได้ไปหาอาจารย์ปะขาวแล้ว อาจารย์ปะขาวก็เดินทางกลับไปจังหวัดภาคเหนือ ต่อจากนั้นมาประมาณ ๖ เดือน นายบัวคนขับรถซึ่งเป็นคนอยู่มาเก่าแก่ก็ป่วยลง ขั้นแรกเป็นไข้ธรรมดา ข้าพเจ้าได้พยายามรักษาเกือบจะหายก็มีโรคปอดบวมเข้ามาแทรก เหลือกำลังที่นายแพทย์จะเยียวยาต่อไป หลังจากนั้นก็ถึงแก่กรรมลง ข้าพเจ้าและภรรยารู้สึกมีความเสียดายอาลัยคนเก่าที่ซื่อสัตย์เป็นอย่างยิ่ง

เมื่อได้จัดการฌาปนกิจให้เรียบร้อย ข้าพเจ้านึกถึงคำทำนายของอาจารย์ปะขาวเริ่มเป็นความจริงขึ้นมาแล้วหนึ่งข้อ เป็นปฐมแห่งการต้องยอมจำนนต่อคำพยากรณ์ที่ไม่สามารถหาเหตุผลพิสูจน์ได้เป็นครั้งแรกในชีวิตของข้าพเจ้า จะเป็นการบังเอิญหรืออย่างไรก็เหลือเดา

เมื่อคนรถเก่าแก่ถึงแก่กรรมลงแล้ว ต่อมาข้าพเจ้าก็ได้คนใหม่คนหนึ่งชื่อเชิดเป็นคนหนุ่มและแข็งแรงดี อยู่ทำงานได้สัก ๒-๓ เดือน เครื่องเพชรและเครื่องทองซึ่งเป็นของภรรยาข้าพเจ้า จะเป็นโดยเผลอเลอหรืออย่างไรไม่ทราบเมื่อเอาออกมาแล้วได้ลืมเอาเก็บเข้าที่ ขโมยจึงยกเอาไปทั้งหีบเหล็กซึ่งไม่สู้ใหญ่นัก เราสงสัยคนในบ้าน แต่คนเคยอยู่ในบ้านนั้นล้วนแต่เป็นคนซื่อและเก่าแก่ทั้งสิ้นจึงไม่น่าจะสงสัยใคร จะมีก็แต่นายเชิดคนขับรถ เป็นคนเดียวเท่านั้นที่มาอยู่ใหม่ ไม่มีใครรู้ประวัติหัวนอนปลายตีนนอกจากเป็นผู้คุ้นเคยชอบพอกันกับคนเก่าที่ถึงแก่กรรมไปแล้ว และภรรยาคนเก่าเป็นผู้แนะนำมาให้

เหตุการณ์ครั้งนี้ภรรยาข้าพเจ้าไม่ค่อยรู้สึกเสียใจเท่าใดนัก คล้ายกับรู้ตัวว่าจะต้องถูกโจรกรรมตามคำพยากรณ์ล่วงหน้าอยู่แล้ว รู้สึกว่าเธอเป็นห่วงตัวข้าพเจ้ามากกว่า เธอพูดกับข้าพเจ้าว่าของเหล่านี้เป็นของนอกกายไม่ค่อยจะเสียดายเท่าใด เพราะท่านอาจารย์ปะขาวได้ทายไว้ล่วงหน้าแล้วก่อนเหตุการณ์จะเกิดขึ้น บัดนี้เรื่องอะไรก็เป็นความจริงขึ้นแล้วสองประการ จึงเป็นห่วงข้าพเจ้ามากกว่าและคิดล่วงหน้าว่า มันจะต้องเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าแน่ ๆ หลังจากมีการไต่สวนเรื่องของหายแล้วไม่กี่วัน เมื่อนายเชิดคนขับรถใหม่ของเราก็หายไปและไม่มีใครรู้จักที่อยู่บ้านช่องของเขาเลย ข้าพเจ้าจึงต้องขับรถเอง ภรรยาของข้าพเจ้าพยายามทัดทานไม่ยอมให้ข้าพเจ้าออกจากบ้านบ่อยนัก เพราะยังจำคำทำนายของอาจารย์ปะขาวได้อย่างฝังใจทำให้หวาดระแวงอยู่เสมอ

วันหนึ่ง ข้าพเจ้าขับรถไปทางถนนสายหนึ่งในกรุงเทพ ฯ บังเอิญข้าพเจ้ามองไปข้างหน้ารถ ข้าพเจ้าเห็นมีรถเก๋งสีดำคันหนึ่งแล่นอยู่ในระยะไกลพอจะมองเห็น ได้แฉลบหลบรถสามล้อ แล้วชนเอาแม่ค้าคนหนึ่งซึ่งกำลังหาบของอยู่ข้างถนน แม่ค้านั้นล้มลง หาบและไม้คานกระเด็นและของหกกระจัดกระจาย รถคันนั้นไม่ได้หยุดลงช่วยกลับแล่นหนีไป เป็นการกระทำของคนขับรถที่เลวที่สุด เจ้าหน้าที่การจราจรก็ไม่ค่อยเข้ม-งวดนักเพราะในพระนครยังมีรถน้อย พอข้าพเจ้าขับรถไปถึงก็หยุดรถข้างถนน พอดีแม่ค้าหาบเร่นั้นแกกำลังยันตัวจะลุกขึ้น ข้าพเจ้าเข้าไปประคองแกลุกขึ้น เห็นว่าแกไม่ค่อยจะมีบาดเจ็บมากนัก เพราะรถเพียงแต่ชนหาบเฉี่ยวไปเท่านั้นนับว่าบุญของแกมาก มีบางคนช่วยแกเก็บหาบไปไว้ข้างถนนเพื่อไม่ให้กีดขวางทางรถ เผอิญขณะนั้นไม่มีตำรวจ รถคันนั้นก็ลอยนวลไปได้อย่างสบาย

ข้าพเจ้าพยุงแกเข้าไปนั่งข้างถนน และช่วยกันเก็บเศษสตางค์ที่ตกเรี่ยราดมามอบให้ ขนมที่หกเกลื่อนถนนนั้นมี ขนมตาล ข้าวเหนียวสังขยา ขนมใส่ไส้และขนมกล้วย เข้าใจว่าแกจะเข้าไปขายทางบริเวณโรงเรียนแห่งใดแห่งหนึ่งแถวนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกสงสารแกมาก เพราะเห็นแกมีอายุมาก คะเนว่าไม่ต่ำกว่า ๖๐ เป็นวัยที่ไม่น่าจะมาหาบเร่ขายของเลย ควรจะอยู่บ้านเฝ้าเรือนดูแลลูกหลานดีกว่า ข้าพเจ้าจึงถามว่า

"ยายเจ็บมากหรือเปล่า เห็นเสื้อผ้าขาด"

แกตอบว่า

"ไม่มากหรอกคุณ รู้สึกขัดยอกนิดหน่อย"

"ยายอยู่ที่ไหนฉันจะพาไปส่งบ้านให้"

แกจึงบอกที่อยู่ของแกให้ทราบ ข้าพเจ้าจึงชวนให้แกขึ้นนั่งรถข้าพเจ้า ๆ จะพาไปส่งถึงบ้าน แกอิดเอื้อนสักครู่หนึ่ง ข้าพเจ้าก็หยิบหาบและไม้คานและข้าวของที่เหลือยังไม่เสียหายบ้าง

แกยกมือขึ้นไหว้ข้าพเจ้าแล้วร้องว่า "โอยทำไมคุณถึงใจดีอย่างนี้ คุณไม่ได้เป็นคนชนอิฉันเลยคุณกลับช่วยเหลืออิฉัน ส่วนคนชนอิฉันมันหนีไป แต่อิฉันไม่โกรธมันหรอก มันเป็นบาปกับเคราะห์ของอิฉันเอง ทำอย่างไรได้คนเรามีเคราะห์แล้วก็หนีเคราะห์ไม่พ้น"

ข้าพเจ้าได้ยินถึงต้องสะดุ้งในคำพูดที่แกบอกว่า บาปเคราะห์นั้นหนีไม่พ้นแน่ ข้าพเจ้าหวนระลึกถึงคำพยากรณ์ของอาจารย์ปะขาวแล้วก็มานึกถึงตัวเอง คิดคำนึงว่าก่อนที่ข้าพเจ้าจะตาย ข้าพเจ้าขอทำความดี การสร้างความดีเท่านั้นที่จะทำให้จิตใจของข้าพเจ้าสบาย

ข้าพเจ้าถามว่า "ยายแก่แล้วทำไมถึงได้มาหาบของขายอย่างนี้ล่ะ ลูกหลานยายไม่มีหรือ"

"ลูกหลานมีเหมือนกันแหละคุณ อิฉันอยู่กับลูกสะใภ้กับหลาน ๆ อีก ๓ คน ลูกสะใภ้กำลังไม่สบายอยู่"

ก่อนส่งบ้านก็พาไปแวะที่คลีนิคซึ่งมีหมอชอบพอกับข้าพเจ้า เพื่อให้ใส่ยาแดงที่บาดแผลเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วพาแกไปส่งตามตำบลบ้านที่แกอยู่ จอดรถที่ปากซอยแคบ ๆ แห่งหนึ่งแล้วค่อย ๆ พยุงแกลงจากรถ ชาวบ้านแถวนั้นถามกันเซ็งแซ่ว่ายายเป็นอะไรแล้วหันมาถามข้าพเจ้าว่า

"แกเป็นอะไรคุณ คุณเป็นคนขับรถชนแกหรือ"

"ยังไม่ทันที่จะตอบ หญิงชราแม่ค้าก็ตอบเองว่า

"โอ๊ย คุณแกไม่ได้ขับรถชนฉันหรอก รถคันอื่นมันชนแล้วมันก็หนีไป คุณแกเป็นคนช่วยเหลือฉันต่างหาก"

ข้าพเจ้าเปิดประตูหลังหยิบหาบสาแหรกไม้คานขึ้นมา ทันใดนั้นชาวบ้านที่มามุงดูก็ยกหาบตามแม่ค้าชรา มีชาวบ้านคนหนึ่งช่วยพยุงแกไป ข้าพเจ้าเดินตามไปพอหมดระยะถนนเล็ก ๆ แล้วก็เป็นสะพานไม้ ๒ แผ่น ข้างล่างมีน้ำดำเหมือนหมึกซึ่งเต็มไปด้วยลูกน้ำเป็นแหล่งเพาะยุง มองดูสองข้างทางแล้วหาที่สะอาดเจริญตาไม่ได้เลย ตามปกติข้าพเจ้าไม่เคยเดินตามตรอกซอกเหล่านี้เลย เมื่อมาเห็นสภาพนี้แล้วรู้สึกสมเพชคนที่อยู่ในซอยนี้มาก เพราะมีทั้งเศษกากอาหารที่ส่งกลิ่นชวน ๆ จะอาเจียนอย่างยิ่ง

สักครู่หนึ่งก็ถึงบ้าน แม่ค้าชราร้องเชิญให้ข้าพเจ้าเข้าไปในห้อง ข้าพเจ้ามัวดูสภาพของกลุ่มชนหมู่หนึ่งซึ่งเรียกว่า คนในประเภทหาเช้ากินค่ำ จนไม่ได้ยินเสียงเด็ก ๆ ในซอยนั้นร้องทักถามยายแม่ค้าคนนั้นมาตลอดทาง

ข้าพเจ้าเดินตามเข้าไปในห้องแถว มองดูรอบ ๆ ตัวรู้สึกว่าไม่มีสิ่งของใดมีค่าเลย มีลังไม้ที่ใช้ใส่ปีบน้ำมันเบ็นซินหรือน้ำมันก๊าดตั้งอยู่ ๒ ใบ ยายแม่ค้าลากเอามาแล้วเอาผ้าปัดละอองฝุ่นให้ข้าพเจ้านั่งแทนเก้าอี้ ข้าพเจ้านั่งโดยไม่นึกรังเกียจหรือกลัวเสื้อผ้าจะเปื้อน สายตาเหลือบไปพบหญิงคนหนึ่งนอนห่มผ้าเก่าตลบมุ้งซึ่งไม่สู้สะอาดนักแสดงว่าไม่สบาย ข้างตัวมีโกร่งบดยาและมีแก้วน้ำซึ่งมีดอกมะลิลอยอยู่ ดูหญิงคนนั้นคะเนอายุคงไม่เกิน ๓๐ แต่ไม่แน่ใจ เพราะคนกำลังป่วยอยู่อาจจะดูแก่กว่าอายุจริงก็ได้ สภาพเช่นนั้นทำให้รู้สึกสงสาร ข้าง ๆ ตัวคนป่วยมีเด็กหญิงคนหนึ่งอายุประมาณ ๓ ขวบ และเด็กชาย ๒ คน เด็กหญิงคนนั้นต้องเป็นน้องไว้จุก เด็กชาย ๒ คนคงเป็นพี่คนโตอายุไม่เกิน ๘ ขวบไม่นุ่งผ้า กำลังนั่งเล่นกระป๋องนมชนิดแขวนอยู่ตามร้านกาแฟ ส่วนน้องสาวมีผ้าขาวม้าเย็บเป็นโสร่งนุ่ง คนกลางนั้นอายุประมาณ ๔ ขวบไม่นุ่งผ้า หญิงชราแม่ค้าไล่ให้ไปหาผ้านุ่งแล้วให้มาไหว้ข้าพเจ้าทั้ง ๓ คน หญิงที่กำลังนอนอยู่เห็นข้าพเจ้าไปนั่งก็พยายามจะลุกขึ้น ข้าพเจ้าห้ามไว้เพราะเห็นผิวหน้าคล้ำด้วยพิษไข้ หญิงชราบอกว่า

"นี่ค่ะคุณ ลูกสะใภ้อิฉันมันเป็นไข้มาหลายวันแล้ว นี่ก็หลาน ๆ ทั้ง ๓ คนนี้แหละค่ะ ไม่ทราบว่าจะทำอะไรเลี้ยง ก็ต้องรับขนมเขาไปขายพอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องกันตายไปวันหนึ่ง ๆ แหละคุณ"

ข้าพเจ้าถามว่าลูกชายทำงานอะไร

แกบอกว่า "เดิมมันก็ขับรถแหละค่ะ นี่มันหายหัวไปหลายเดือนแล้ว บ้างก็ว่ามันไปอยู่บางกะบี่ บางคนก็บอกว่ามันติดตราง มันอยู่ก็เหมือนไม่อยู่ เพราะมันไม่เคยหยิบยื่นเงินให้ใช้เลย"

ข้าพเจ้าถามถึงลูกสะใภ้เป็นไข้ไปหาหมอรักษาหรือเปล่า แกตอบว่า

"เปล่าค่ะ คุณเจ้าขา จะไปหาหมอที่ไหนและเอาเงินที่ไหนไปรักษา จะไปโรงพยาบาลหรือคนไข้ก็แน่น กว่าจะได้ตรวจก็ตั้งครึ่งวันค่อนวัน อิฉันเลยรักษาเอาเองตามมีตามเกิด เอายาหอมบ้างยาเขียวบ้างพอระงับไข้จนกว่าจะหาย คนจนนี่คุณ จะกินเข้าไปก็ลำบากอยู่แล้ว มันหลายปากหลายท้อง รักษากันไปตามบุญตามกรรม"

มองดูแล้วอดสังเวชใจไม่ได้ ข้าพเจ้าอยากจะช่วยเหลือครอบครัวนี้ และภายหลังข้าพเจ้าได้ทราบว่าแกชื่อโฉม ลูกสะใภ้ชื่อชมชื่น ข้าพเจ้าจึงบอกกับยายโฉมว่า

"ยาย ฉันจะช่วยหาหมอรักษาให้ ส่วนค่าหยูกยาค่ารักษาเป็นหน้าที่ของฉันเอง ฉันสงสารยายและฉันไม่ต้องการอะไรตอบแทน ประเดี๋ยวฉันจะให้หมอมารักษาลูกสะใภ้ของยาย"

ข้าพเจ้าพูดพลางหยิบเงินจำนวนหนึ่งให้แก

"นี่ยาย ฉันขอมอบเงินนี้ไว้ให้ใช้ก่อนนะ รับเอาไว้เถิด แล้วฉันจะช่วยเหลือต่อไปอีก ให้ซื้อเสื้อผ้าให้เด็ก ๆ ซื้ออาหารดี ๆ ให้ลูกสะใภ้"

แล้วข้าพเจ้าก็ลุกมาโดยไม่ต้องการจะรับการขอบใจจากแก ถึงกระนั้นหญิงชราก็รีบกอดขาข้าพเจ้า น้ำตาไหลพูดออกมาอย่างเสียงสะอื้นไห้

"โอ พ่อคุณ พระมาโปรดยายแล้ว ยายดีใจจนพูดไม่ถูก ท่านให้เงินยายมากมายอย่างนี้ยายขายขนมตั้งกี่ปีก็เก็บไม่ได้ วันนี้ยายนึกว่าจะอดแล้ว ข้าวสารก็ไม่มี ถ่านก็ไม่มี ค่าเช่าก็ยังไม่ให้เขา เหมือนกับผีนไปเจ้าค่ะ"

ความจริงเงินที่ข้าพเจ้าให้นั้นไม่มากมายสำหรบคนธรรมดา แต่สำหรับคนจนเช่นหญิงชราผู้นี้ข้าวสารก็ไม่มี ถ่านและอะไร ๆ อีกหลายอย่างแกยังไม่มี จึงเห็นเป็นของมากมายและมีค่ายิ่ง แกพร่ำบ่นถึงบุญคุณที่ข้าพเจ้าได้ช่วยแก

หลังจากนั้นข้าพเจ้าได้ไปตามนายแพทย์ผู้เป็นเพื่อนแล้วนำไปดูอาการของลูกสะใภ้ยายโฉม เมื่อหมอตรวจเรียบร้อยก็บอกว่าเป็นไข้มาลาเรีย จัดการให้ยาและฉีดยาเสร็จ ดูหมอรู้สึกงง ๆ เหมือนกันไม่คาดว่าข้าพเจ้าจะพามารักษาคนไข้ในบ้านสัปปะรังเคเช่นนั้น ข้าพเจ้าอธิบายให้เข้าใจ หมอจึงรู้สึกโมทนาในความมีใจกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ที่ข้าพเจ้ากระทำไป

วันนั้นข้าพเจ้ากลับบ้านด้วยหัวใจอิ่มเอิบสบายใจ เล่าเรื่องให้ภรรยาฟัง เธอก็พลอย แสดงความ ยินดี ด้วย ข้าพเจ้า พยายาม ช่วยเหลือ ยายโฉม ตามมี ตามเกิด เท่าที่สามารถจะช่วยได้โดยมิได้ทอดทิ้ง นาน ๆ ข้าพเจ้าก็ไปเยี่ยมแกสักครั้งหนึ่ง สภาพของเด็กก็มีเสื้อผ้าสวมใส่ดีขึ้น บ้านช่องก็จัดสะอาดเรียบร้อยมีของเครื่องใช้ที่จำเป็นมากขึ้น ทำให้ข้าพเจ้าอิ่มใจและพอใจในการช่วยเหลือครั้งนี้มาก ส่วนลูกสะใภ้นั้นเมื่อหายเรียบร้อยแล้วก็มิได้นิ่งนอนอยู่กับบ้าน ออกค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามอาชีพเดิมเป็นการช่วยเหลือให้ยายโฉมได้หยุดพักอยู่กับบ้านได้

วันหนึ่งหลังอาหารเย็น มีเด็กเข้ามาบอกว่ามีคนมาหา ข้าพเจ้าจึงบอกให้เชิญเข้ามาในห้องรับแขก ขณะนั้นไม่มีใครอยู่บนบ้านเมื่อแขกผู้นั้นเข้ามาข้าพเจ้าจำได้ว่าผู้มาเยี่ยมนั้นเคยเป็นเพื่อนร่วมโรงเรียนกันมาแต่เด็ก ๆ และข้าพเจ้าทราบข่าวว่าเขาอยู่ภาคเหนือ และทำการค้าใหญ่โต แต่เราไม่ค่อยติดต่อกันมานานนับสิบ ๆ ปี เมื่อข้าพเจ้าพบเขาข้าพเจ้าก็มีความยินดีมากในฐานะที่ได้พบเพื่อนเก่าซึ่งจากกันไป นาน ๆ จะได้พบกันสักครั้ง แต่ข้าพเจ้าสังเกตดูสีหน้าและดวงตาของเพื่อนหมองคล้ำมาก เข้าใจว่าเพื่อนข้าพเจ้าคนนี้คงจะเจ็บป่วยหรือมีทุกข์ร้อนอะไรสักอย่าง จะพูดจาก็มีอาการอึกอักกระสับกระส่ายเหมือนหวั่นกลัวหรือหนีภัยอะไรสักอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงชวนเข้าไปในห้องเขียนหนังสือส่วนตัวของข้าพเจ้า ซึ่งไม่มีคนพลุกพล่าน เมื่อเราอยู่ด้วยกันสองคน ข้าพเจ้าจึงพูดนำขึ้นก่อนว่า

"รู้สึกว่าเพื่อนจะมีทุกข์ร้อนอะไรมา ถ้าช่วยเหลือได้ขอให้บอกเถิด ยินดีจะช่วยเหลือ"

ข้าพเจ้า เห็นดวงตา ของเขามีความ แจ่มใสขึ้น มาทันที หลังจากที่ ข้าพเจ้าได้พูดจบ เขาพูดอย่างตะกุกตะกัก

"ผมกำลังมีความทุกข์หนักอยู่จริง ๆ คนงานและกรรมกรประมาณสองร้อยกว่าครัวเรือน กำลังรอคอยความหวังจากผม ถ้าผมพลาดหวังพวกนี้จะได้รับความลำบากมากถึงกับอดอยากตายแน่ ทุนของผมหมด สินค้าส่งออกไม่ได้ ผมมากรุงเทพฯ สักสิบวันกว่าแล้วได้เที่ยววิ่งเต้นหาเงินแต่ก็ไม่สำเร็จสักราย ผมได้พยายามอ้อนวอนเพื่อให้เขาเห็นใจ เพื่อนฝูงที่รักใคร่พอที่จะช่วยเหลือผมได้และทั้งที่ผมเคยช่วยเหลือมาแล้ว ทุกคนไม่มีใครเห็นใจ ผมมาหาคุณเป็นคนสุดท้ายแล้วทั้ง ๆ ที่เราออกจากโรงเรียนก็ไม่ค่อยได้ติดต่อกันเลย มาบัดนี้ผมร้อนมากขอพึ่งความร่มเย็นจากคุณ สำหรับผมเองก็ไม่มีความหมายอะไร แต่สงสารอีก ๒๐๐ กว่าครอบครัว จะต้องอดอยากได้รับความลำบาก"

ข้าพเจ้าบอกให้เขาทราบว่าข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว ข้าพเจ้าเห็นใจและอนุญาตว่าเขาต้องการจะให้ข้าพเจ้าช่วยอย่างไร ถ้าสามารถช่วยได้แล้วก็ไม่มีอะไรขัดข้อง เขาจึงบอกจำนวนเงินที่เขาต้องการให้ข้าพเจ้าทราบเป็นจำนวนเงินไม่น้อย ถ้ายามปกติแล้วข้าพเจ้าก็ต้องบอกปัดทันที ในโอกาสเช่นนี้ ข้าพเจ้าต้องการสร้างความดีไว้ก่อนที่ข้าพเจ้าจะตาย เพื่อนคนนี้เป็นคนดีและคนซื่อด้วย เมื่อข้าพเจ้าตายแล้วเงินก็ไม่มีประโยชน์อะไรกับข้าพเจ้า สู้ช่วยเหลือมนุษย์ด้วยกันในยามยากดีกว่า

ข้าพเจ้าตอบตกลงว่าข้าพเจ้าจะให้เงินจำนวนนั้น

ทันใดนั้นดวงตาของเพื่อนข้าพเจ้าแจ่มใสด้วยความยินดี และพูดเสียงสั่น ๆ

"โอ ท่านช่วยชีวิตผมไว้ได้แล้ว พรุ่งนี้ผมจะนำหลักฐานและทนายความมาพร้อมกับทำสัญญา"

ข้าพเจ้าบอกว่าไม่ต้อง แล้วข้าพเจ้าก็ไขโต๊ะเขียนหนังสือหยิบเช็คธนาคารมาเขียนจำนวนเงินตามที่เพื่อนข้าพเจ้าต้องการ ลงนามแล้วยื่นให้เขา........รู้สึกว่าเขาตกตะลึงเหมือนถูกผีหลอกหรือฝันไป ฉะนั้นเมื่อหยิบเช็คมองดูอย่างงง ๆ แล้วก็ทรุดตัวลงกอดขาข้าพเจ้าไว้ น้ำตาลูกผู้ชายไหลออกมาด้วยความดีใจ ข้าพเจ้าได้ยินเสียงเขาสะอื้นน้ำตาไหลหยดลงต้องเท้าข้าพเจ้าหลาดหยด ข้าพเจ้าเองก็พลอยอกน้ำตาคลอไม่ได้ พยุงให้ลุกขึ้นนั่ง เมื่อค่อยสร่างความดีใจแล้วเขาก็พูดเน้นว่า

"ท่านได้ช่วยผมคราวนี้ ท่านได้ช่วยชีวิตในนาทีสุดท้ายแล้ว ที่ผมมาหาคุณครั้งนี้ก็นึกวาดภาพว่าความสำเร็จนั้นมีหวังน้อยประตูมาก เพราะผู้ที่ผมไปขอความช่วยเหลือ

มานั้นต่างก็มีฐานะดีและมีความชอบพอกันมาก เป็นส่วนที่มีความหวังได้มากมายกลับผิดหวัง เมื่อผมว่าจะมาหาท่านยังมีคนบอกว่าเห็นจะไม่ได้ผลเพราะคุณเป็นคนตรงคุณไม่ต้องการของใคร แต่ผมก็บอกว่าผมเป็นคนกำลังจะจมน้ำตาย แม้จะเป็นต้นอ้อที่ลอยน้ำมา เมื่อไม่มีอะไรก็ต้องจับไว้ก่อน แต่เมื่อมาถึงคุณกลับได้ผลเกินคาดหมาย คุณได้ชุบชีวิตของผมให้เป็นผู้เป็นคนขึ้นมาต่อสู้กับโลกอีก ผมคิดว่าวันนี้จะเป็นวันสุดท้ายแห่งชีวิตของผมแล้ว"

ข้าพเจ้าถามว่า "เพราะเหตุใดจึงว่าเป็นวันสุดท้ายแห่งชีวิตของคุณ"

เพื่อนข้าพเจ้าตอบว่า "เมื่อผมมาหาคุณเป็นคนสุดท้ายแล้ว ถ้าผิดหวังครั้งนี้ผมกลับไปโรงแรมก็จะยิงตัวตาย ทุกสิ่งทุกอย่างผมได้เตรียมไว้แล้ว"

พลางก็หยิบปืน ๖.๓๕ ม.ม. จากกระเป๋าพร้อมกับจดหมาย ๓ ฉบับให้ข้าพเจ้าดูเป็นหลักฐาน ฉบับหนึ่งถึงตำรวจ อีกสองฉบับถึงมารดาและภรรยา จ.ม. ถึงตำรวจนั้นมีใจความว่าตัวเขาสมัครใจฆ่าตัวตายเองอย่าเอาผิดสงสัยผู้อื่นเลย ส่วน จ.ม. ถึงมารดาและภรรยามีใจความว่าขอลาตายและสั่งเสียอะไรหลายอย่าง ข้าพเจ้าเห็นหลักฐานเช่นนั้นก็ขนลุก ข้าพเจ้าดีใจที่ได้ช่วยชีวิตมนุษย์ไว้อีกผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าสบายใจมาก หลังจากเพื่อนผู้นั้นไปแล้วข้าพเจ้าได้เล่าเรื่องที่ได้ช่วยเหลือเพื่อนผู้นั้นให้ภรรยาฟัง ภรรยาข้าพเจ้าพลอยดีใจด้วย และเมื่อเล่าถึงกิริยาของเพื่อนที่แสดงความดีใจแกเลยพลอยน้ำตาไหล กล่าวได้ว่าไม่มีครั้งใดที่ข้าพเจ้ามีความอิ่มใจและสบายใจเท่าที่ได้รับเหมือนครั้งนี้ในชีวิต

ในขณะนั้นภาวะสงครามเอเชียบูรพาบีบบังคับไทยเข้าสู่สงคราม ทำให้สินค้าต่าง ๆ ขึ้นราคา และยารักษาโรคต่าง ๆ ราคาแพงขึ้นทุกวัน เฉพาะอย่างยิ่งชนิดซัลฟาขึ้นราคามาก ทำให้คนยากจนต้องเสียชีวิตเพราะป่วยเป็นโรคปอดบวมมิใช่น้อย ส่วนมากเป็นเด็กที่น่าสงสาร สำหรับข้าพเจ้ายังคงไม่ลืมนึกถึงคำพยากรณ์ของอาจารย์ปะขาวเหมือนกับคอยเตือนก้องอยู่ในหูว่าวันตายของข้าพเจ้าใกล้เข้ามาทุกทีแล้ว มาตอนนี้เองข้าพเจ้ารู้สึกเฉย ๆ จิตใจไม่มีกังวลอะไรเลย ข้าพเจ้าไม่มีบุตรที่ต้องเป็นห่วง แม้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกันมาเป็นสิบ ๆ ปีแต่ก็ไม่มีวี่แววว่าจะมีบุตรด้วยกัน ภรรยาข้าพเจ้าอ้อนวอนขอ

ให้ข้าพเจ้าหาภรรยาอีกคน เพื่อมีบุตรสืบสกุลต่อไป ข้าพเจ้าเห็นใจ ความรู้สึกอันสูงของภรรยาข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงปฏิเสธว่าสุดแต่บุญกรรมดีกว่า

ตามที่อาจารย์ปะขาวเคยบอกข้าพเจ้าว่า จะต้องตายกลางถนนอย่างผีไม่มีญาติ ยังมองไม่เห็นเลยว่าจะเป็นไปได้ เพราะฐานะของข้าพเจ้าก็ไม่ถึงกับแร้นแค้น เหตุใดจึงว่าจะตายอย่างผีไม่มีญาติ ข้าพเจ้าข้องใจสงสัยนัก แล้วยังบอกอีกว่าการสะเดาะเคราะห์หรือการถ่ายเคราะห์นั้น มันเป็นการช่วยกำลังใจเท่านั้น การจะช่วยได้ก็ต้องด้วยใจของตัวเอง คนอื่นยากที่จะช่วยเราได้ ข้อนี้ข้าพเจ้าเห็นจริงเพราะที่ข้าพเจ้าได้ช่วยเหลือบุคคลต่าง ๆ นั้น มันทำให้ข้าพเจ้าสบายใจได้อย่างประหลาด หลังจากวันไปให้อาจารย์ปะขาวทำนายแล้ว ข้าพเจ้าก็พยายามสร้างแต่ความดี ข้าพเจ้าทราบว่าการสร้างความดีนั้นเห็นผลช้ามาก ถ้าจะเปรียบการทำชั่วแล้วผลที่จะได้เห็นนั้นเร็วกว่า และข้าพเจ้าก็ไม่นึกว่าจะหวังต้องการตอบแทนความดีใด ๆ ทั้งสิ้น

สงครามทางเอเซียอุบัติขึ้นประมาณปีกว่า ฝ่ายสัมพันธมิตรได้มาทิ้งระเบิดในพระนครวันแรกที่ตึก ๗ ชั้น ถนนเยาวราช และที่สถานทูตเยอรมัน ในเวลากลางคืน ประชาชนในพระนครต่างตื่นตกใจ เพราะไม่เคยประสบภัยทางอากาศมาก่อนเลย ต่างก็อพยพหนีภัยไปในที่ต่าง ๆ บ้างก็ไปต่างจังหวัด บ้างก็ไปเพียงชานพระนคร ให้ห่างจากชุมนุมชนและจุดยุทธศาสตร์

ข้าพเจ้าเป็นห่วงยายโฉมกับหลาน ๆ และลูกสะใภ้ ที่ข้าพเจ้าได้อุปการะมานั้น คิดว่าถ้าแกจะต้องการอพยพพวกเด็ก ๆ ข้าพเจ้าก็จะช่วยเหลือ จึงได้บอกความประสงค์ให้แกทราบ แกย้อนถามข้าพเจ้าว่า

"ท่านจะไปไหนคะ"

ข้าพเจ้าบอกว่าข้าพเจ้าไม่ไป เพราะข้าพเจ้าไม่มีเด็กเป็นห่วง แกก็บอกว่าแกก็ไม่ไปเหมือนกัน ข้าพเจ้ารบเร้าให้แกไปเพราะห่วงเด็ก ๆ ข้าพเจ้าจะจัดการหาที่อยู่อาศัยไม่ให้ลำบาก แกก็ไม่ยอม แกบอกว่า

"ท่านเป็นคนช่วยชีวิตให้อิฉันพ้นความลำบาก ในเมื่อท่านไม่ไปอิฉันและเด็ก ๆ ก็ไม่ยอมไปหรอกค่ะ พวกอิฉันไม่กลัว ท่านอยู่ได้อิฉันก็อยู่ได้"

ข้าพเจ้าพยายามปลอบโยนแกอย่างไร แกก็ไม่ยอมไป ข้าพเจ้าก็จนใจ

วันหนึ่งข้าพเจ้าจดจำได้ติดตาติดใจในชีวิตอย่างแม่นยำไม่ลืม วันนั้นถ้าจำไม่ผิดก็เป็นวันพระ และเป็นวันสำคัญของชาติและศาสนาคือวันวิสาขบูชา วันนี้ข้าพเจ้าได้มาธุรกิจแถวถนนพาหุรัด เสียงสัญญาณภัยทางอากาศดังขึ้นบอกเหตุว่าข้าศึกได้ส่งเครื่อง-บินมาโจมตีกรุงเทพฯ แล้ว และดูเหมือนจะเป็นครั้งแรกที่เครื่องบินข้าศึกมาโจมตีพระนครในเวลากลางวัน ในระยะไม่ห่างจากสัญญาณภัยทางอากาศเท่าใดนัก เครื่องบินข้าศึกก็บินอยู่เหนือพระนครและทิ้งระเบิดในที่ต่างๆ ตามหลุมหลบภัยแน่นด้วยประชาชนที่หนีภัยจนล้นออกมา เวลานั้นระเบิดได้ถูกทิ้งจากเครื่องบินข้าศึกซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก บังเอิญภาพยนตร์รอบเช้าเลิกพอดี ผู้คนต่างวิ่งหนีอย่างชุลมุนต่างคนต่างเอาตัวรอด เสียงร้องไห้ระเบ็งเซ็งแซ่ในเมื่อระเบิดตกลงใกล้ ๆ

ข้าพเจ้าได้เร่งฝีเท้าเดินผ่านโรงภาพยนตร์ ตั้งใจว่าจะเข้าไปพักอาศัยวัดแห่งหนึ่งเพื่อหลบภัย บังเอิญข้างหน้ามีเด็กหญิงเล็ก ๆ เดินหลงทางร้องไห้อยู่ไม่ทราบว่าผู้ใหญ่ที่มาด้วยกันนั้นไปทางไหน ผู้คนต่างหนีชุลมุนเอาตัวรอดไม่ได้เอาใจใส่ต่ออะไรทั้งสิ้น ข้าพเจ้ารู้สึกสงสารเพราะเด็กคนนั้นอายุประมาณไม่เกิน ๓ ขวบ ข้าพเจ้ารีบวิ่งเข้าไปหาเพื่อจะได้อุ้มหนีหลบไปทางอื่น รู้สึกว่าเสียงระเบิดเป็นระยะ ๆ ได้ใกล้เข้ามาทุกทีพอข้าพเจ้าจวนจะถึงเด็กคนนั้นก็พอดีเด็กล้มคว่ำลง ......

........ข้าพเจ้าย่อตัวก้มลงไปอุ้ม เสียงระเบิดและสะเก็ดตกลงใกล้ตัวทำให้หมวกกะโล่ที่สวมอยู่บนศีรษะ ถูกปาดยอดไปเหมือนถูกคมมีดโกน ลมปะทะวาบเย็นศีรษะ ข้าพเจ้าเกือบจะคะมำล้มทับเด็กลงไป มันเป็นนาทีแห่งชีวิตของการอยู่กับการตายภายในพริบตาเดียวของข้าพเจ้าแท้ ๆ ถ้าไม่มีเด็กล้มลงที่นั้นในชั่วระยะที่ข้าพเจ้าก้มลงอุ้มเด็กคนนั้น ชีวิตของข้าพเจ้าก็หมดความหมายและยุติเพียงเท่านั้น

ข้าพเจ้าอุ้มเด็กกำลังจะวิ่งข้ามถนน เห็นมีคนถูกสะเก็ดระเบิดนอนคอพับเลือดโซมกาย มองไปทางไหนเห็นแต่เศษปูน เศษอิฐ เศษไม้เกลื่อนถนน นอกนั้นยังมีซากมนุษย์หลายคนอยู่ในที่ต่าง ๆ ข้าพเจ้ากับเด็กน้อยเคราะห์ดีมาก ข้าพเจ้ารู้สึกตกใจมากเพราะเมื่ออุ้มเด็กน้อยขึ้นมาเด็กนั้นไม่ร้อง ข้าพเจ้านึกว่าเด็กนั้นคงตาย แต่เปล่าเด็กนั้นคงลืมตาแจ๋วมองดูข้าพเจ้าอุ้มวิ่งข้ามถนน เพื่อจะหลบเข้าประตูวัดสุทัศน์ เสียงระเบิดค่อย ๆ ห่างออกไป

ข้าพเจ้าเดินทางเข้าไปในวัด เห็นผู้คนหลบภัยเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมากทั้งชายและหญิง เด็กผู้ใหญ่ ข้าพเจ้าเห็นหญิงผู้หนึ่งอายุประมาณ ๓๐ กำลังเดินร้องไห้ มีหญิงสาวเดินตามมา ๓–๔ คน และมีเด็กเดินตามออกมา กำลังเถียงกันเรื่องเด็กหายต่างเข้าใจว่าคนนั้นคงอุ้มมา คนนี้ก็ว่าคนนั้นอุ้มมา เพราะต่างวิ่งหนีมาคนละทาง พอรวมกันเข้าแล้วจึงทราบว่าเด็กหายไป เมื่อหญิงนั้นกำลังจะเดินไปหาเด็กที่หายพอเห็นข้าพเจ้าอุ้มเด็กไปก็ดีใจรีบวิ่งมารับเด็ก เด็กก็โผเข้าหาร้องเรียก 'แม่' ส่วนหญิงนั้นรับเด็กจากมือข้าพเจ้าไปกอดรัดเหมือนกับว่าไม่ยอมให้จากไปอีกในชีวิต ปากก็พร่ำพูดแต่ว่า

"ลูกของแม่ ลูกของแม่ เหมือนเกิดใหม่"

พวกที่ตามมาข้างหลังก็พากันมาห้อมล้อมดีอกดีใจ ข้าพเจ้าถือโอกาสที่พวกญาติของแม่หนูกำลังตื่นเต้นดีอกดีใจ รีบเดินผ่านฝูงชนเข้าไปในบริเวณโบสถ์แล้วเดินออกอีกประตูหนึ่งเพื่อหาทางกลับต่อไป ข้าพเจ้าคิดว่าเมื่อญาติของแม่หนูเหล่านั้นรับขวัญหายตื่นเต้นแล้ว คงมองหาข้าพเจ้าเพื่อขอบอกขอบใจ แต่ข้าพเจ้าไม่ต้องการ เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้เห็นความดีอกดีใจของญาติของแม่หนูที่ข้าพเจ้าได้ช่วยเหลือแก้ไว้ หรือแม่หนูเป็นผู้ช่วยชีวิตข้าพเจ้าไว้ก็ยังไม่แน่

ข้าพเจ้ายังสงสัยอยู่ไม่รู้หาย อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าได้รับความสุขสบายใจแล้วเมื่อได้พบสภาพเช่นนั้น ต่อจากวันที่ข้าพเจ้าได้ช่วยเด็กหญิงให้ได้พบกับผู้เป็นแม่ หรือจะพูดให้ยุติธรรมหน่อยก็คือ เด็กหญิงเล็ก ๆ ผู้นั้นได้ช่วยชีวิตข้าพเจ้า เพราะถ้าข้าพเจ้าไม่ก้มลงอุ้มเด็กน้อย ป่านนี้ข้าพเจ้าคงเป็น ผีไม่มีญาติ ใครจะทราบว่าข้าพเจ้าเป็นใครอยู่ที่ไหน มีตัวอย่างปรากฏว่าบางคนเมื่อถูกระเบิดแล้วเสื้อผ้าหายไปหมดเนื้อตัวแหลกเหลวจำไม่ได้ แล้วใครเล่าจะไปรู้ว่าใครเป็นใคร คนเก็บศพก็คงรวมเป็นผีไม่มีญาติข้าพเจ้านึกถึงตอนนี้ข้าพเจ้าสะดุ้งขึ้นมาทันที รำลึกถึงคำพยากรณ์ของอาจารย์ปะขาวได้ว่า ข้าพเจ้าจะต้องตายกลางถนนอย่างผีไม่มีญาติ ข้าพเจ้าไม่นึกไม่ฝันว่าจะต้องมาตายแบบนี้ แต่ข้าพเจ้าก็รอดตายอย่างหวุดหวิดเต็มที คิดแล้วก็ใจหายว่าข้าพเจ้าจะต้องเผชิญต่อทุกข์กรรมอันนี้เมื่อใดอีก การสะเดาะเคราะห์นั้นเพียงช่วยกำลังใจเท่านั้น ใจเราเท่านั้นที่จะช่วยตัวเราได้

เมื่อข้าพเจ้านึกถึงคำพูดเช่นนี้แล้วมาประกอบกับเหตุการณ์ที่ผ่านไป ในนาทีสุดท้ายที่ข้าพเจ้าได้วิ่งเข้าไปอุ้มเด็กหญิงที่หกล้มคว่ำอยู่ ในเวลานั้นไม่ได้คำนึงถึงอันตรายที่ตัวอาจได้รับ ตัดสินใจทันทีที่จะช่วยเด็กน้อยให้ได้ ทั้ง ๆ ที่เวลานั้นก็มีผู้คนวิ่งชุลมุนแต่ไม่มีใครเอาใจใส่ต่อแม่หนูน้อยนั้นเลย เพราะต่างคนต่างรักชีวิตเพื่อรักษาตัวของตัวให้รอด จึงไม่ได้เอาใจใส่ต่อเราทั้งสิ้น ทางหลุมหลบภัยก็พยายามแย่งกันเข้าไป ราวกับว่าคนอื่นตายก็ช่างมัน ขอให้ตัวกูรอดก็แล้วกัน ด้วยจิตใจที่เป็นกุศลเช่นนั้นแหละจึงทำให้ข้าพเจ้ารอดตายมาได้

บัดนี้ข้าพเจ้าเป็นสุขใจแล้ว สิ่งใดที่ข้าพเจ้าทำไปนั้นเวลานี้ได้เห็นผลทันตาที่ข้าพเจ้าได้ช่วยเด็กน้อยเพียงคนเดียวทำให้อีกหลายคนมีความสุขสบายใจ อย่างน้อยก็มีพ่อมีแม่ของแม่หนู ถ้าข้าพเจ้าไม่ช่วยคงจะมีอีกหลายคนเศร้าโศกถึงแม่หนูที่น่ารักน่าเอ็นดูดุจที่ข้าพเจ้าได้เห็นมากับตา เมื่อแม่หนูได้มาพบญาติเช่นนี้ ข้าพเจ้ามีความพอใจและสบายใจมาก

หลังจากได้รอดจากภัยทางอากาศกลางวันวันนั้นเป็นต้นมา การโจมตีทางอากาศก็ได้ทวีความรุนแรงขึ้นทุกคราว วันหนึ่งมีพระภิกษุองค์หนึ่งมาหาข้าพเจ้าที่บ้าน ข้าพเจ้านิมนต์ท่านพักโดยความเคารพ สังเกตดูท่านเคร่งมาก ท่านแจ้งว่าท่านอยู่เขาทางภาคเหนือ ท่านผ่านมาก็แวะมาเยี่ยม เพราะท่านได้ทราบข่าวจากเพื่อนข้าพเจ้า เพื่อนผู้นั้นคือผู้ที่ข้าพเจ้าได้ช่วยเหลือการเงินครั้งก่อน ข้าพเจ้านิมนต์ให้ท่านพักที่บ้านและถวายอาหารเช้าและเพลแก่ท่านด้วยความเคารพและศรัทธา

ภรรยาข้าพเจ้าได้จัดที่พักให้ท่านอยู่ชั้นบนห้องของเรา เราทั้งสองลงมาอยู่ห้องชั้นล่าง เย็นวันนั้นภรรยาและข้าพเจ้าได้นั่งสนทนากับท่าน ตอนหนึ่งภรรยาของข้าพเจ้าได้ถามท่านว่า อยากจะให้ท่านตรวจชะตาชีวิตของข้าพเจ้าว่าเมื่อไรจะพ้นเคราะห์หรือจะเป็นอย่างไรต่อไป ท่านได้พูดออกตัวว่า

"อาตมาก็ไม่ใคร่จะดูให้ใครนักเพราะมันจะทำให้อาตมาพูดความจริง เห็นร้ายก็บอกร้ายเห็นดีก็บอกดี เป็นพระสงฆ์องค์เจ้าต้องระวังมากในเรื่องเหล่านี้ แต่สำหรับโยมเมื่อขอร้องแล้วไม่เป็นไรอาตมาจะตรวจดูให้ คนเราเกิดมาก็ต้องมีบุญมีกรรมทุกรูปทุกนาม จะมีกรรมดีและกรรมชั่วก็สุดแต่ที่จะสร้างสมมาแต่ปางก่อน"

ท่านพูดแล้วก็หลับตานั่งนิ่งประมาณครึ่งชั่วโมง ข้าพเจ้ากับภรรยาต่างก็นั่งมองดูตากัน หลังจากนั้นท่านก็ลืมตาขึ้นแล้วยิ้มด้วยอารมณ์ดี

"อาตมาตรวจแล้วเห็นว่าเดิมเคราะห์ของโยมผู้ชายชะตาจะขาด จุดดวงชะตาสิ้นสุดในวันสำคัญคือวันวิสาขบูชา แต่บัดนี้ได้ผ่านพ้นมาแล้ว เหตุใดจึงผ่านพ้นมาได้อย่างน่าอัศจรรย์ อาตมาก็ได้เพ่งถึงอะไรที่คุ้มครองชีวิตของโยมผู้ชายให้รอดมาได้อย่างนี้ จึงเห็นได้ว่าโยมผู้ชายได้พยายามสร้างความดีงาม ได้ช่วยชีวิตคนไว้ และได้สร้างกรรมดีตลอดมา กุศลผลบุญอันนี้เป็นบารมีได้ช่วยให้โยมผู้ชายพ้นเคราะห์ ต่อไปนี้จะพ้นเคราะห์แล้ว โยมทั้งสองจะอยู่เย็นเป็นสุข"

เราคุยกับท่านพอสมควรกับเวลาก็นิมนต์ท่านพักผ่อน ก่อนที่ท่านจะขึ้นห้องชั้นบน ท่านได้หันมาพูดกับข้าพเจ้าว่า

"คืนนี้ถ้าหากมีเรื่องอะไรที่น่าตกใจก็ไม่ต้องตกใจกลัว และก็อย่าได้ขึ้นไปปลุกอาตมาเลย ขอให้โยมทั้งสองจงนอนหลับให้สบาย"

ท่านพูดเป็นนัยแล้วท่านก็เข้าห้องที่จัดให้ท่านจำวัด แล้วเราก็ลงมาพักผ่อน

คืนนั้นดูภรรยาของข้าพเจ้ามีจิตใจชื่นบานแจ่มใสมากเป็นพิเศษ ซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ได้เห็นมาแรมปีแล้ว ในกลางดึกของคืนวันนั้นข้าพเจ้าได้ยินสัญญาณภัยทางอากาศดังขึ้น ข้าพเจ้าปลุกภรรยาให้ลุกขึ้นแล้วก็นึกถึงพระภิกษุซึ่งจำวัดอยู่ในบ้าน ข้าพเจ้าตั้งใจจะไปปลุกท่าน แต่เมื่อนึกถึงคำที่ท่านได้พูดไว้เมื่อตอนหัวค่ำว่า จะเกิดอะไรขึ้นก็ดีไม่ต้องไปปลุกท่าน ทั้งให้ข้าพเจ้านอนให้สบายใจด้วย เราจึงตกลงไม่ไปปลุกท่าน

เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรเริ่มบินว่อนเหนือกรุงเทพ ฯ แล้วก็โปรยระเบิดลงมาสนั่นหวั่นไหว ข้าพเจ้า สั่งให้ คนในบ้าน ทั้งหมด เข้าสู่ หลุมหลบภัย ซึ่งสร้างไว้ ที่สนามหน้าบ้าน เราได้ยินเสียงเครื่องบินวนเวียนอยู่เหนือศีรษะ แล้วก็ได้ยินเสียงระเบิดดังสนั่นหวั่นไหว คนที่อยู่ในหลุมหลบภัยก็สั่นสะเทือนเหมือนกับว่าอยู่ท่ามกลางคลื่นลมจัด เราต้องทนทรมานกันอยู่ในหลุมหลบภัย กว่าสัญญาณปลอดภัยจะดังขึ้นก็จวนสว่าง

ข้าพเจ้า ออกจาก หลุมหลบภัย นึกว่า บ้านช่อง คงจะ พังทลาย หมด แต่ก็เปล่าทุกสิ่งเรียบร้อยดี ข้าพเจ้าและภรรยาง่วงนอนทั้ง ๆ ได้ยินเสียงคนโจษกันระเบ็งเซ็งแซ่อยู่รอบบ้านถึงการทิ้งระเบิดคราวนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่ได้เอาใจใส่เพราะว่าง่วงนอนจนเจะลืมตา

ไม่ขึ้นจึงเข้านอน เช้าตื่นนอนสายมาก พอรู้สึกตัวเป็นห่วงพระที่มาพักเพราะจะต้องจัดอาหารถวายท่าน นึกเป็นห่วงท่านตั้งแต่เมื่อคืนนี้แล้ว ครั้นลุกขึ้นมาก็เห็นภรรยาตื่นอยู่ก่อน พอภรรยาข้าพเจ้าเห็นก็เข้ามาบอกว่า พระที่ท่านมาพักจำวัดบ้านเรานั้น ท่านได้กลับไปแต่เช้าแล้วในขณะที่ข้าพเจ้ายังนอนหลับอยู่ ได้ความจากแม่ครัวว่า ท่านสั่งว่าไม่ต้องปลุกข้าพเจ้า และได้สั่งให้บอกข้าพเจ้าว่าต่อไปนี้จะมีแต่ความสุขให้มั่นอยู่ในศีลธรรม แล้วท่านก็เดินออกจากบ้านพอดีกับภรรยาข้าพเจ้าตื่นมาพอดีกับท่านจะออกประตูบ้าน ยังเห็นผ้าเหลืองแว็บออกไปพ้นประตู ภรรยาของข้าพเจ้าก็วิ่งไปนิมนต์ให้ท่านฉันเช้าก่อน แต่พอออกประตูก็ไม่เห็นองค์ท่าน มองไปทางซ้ายขวาก็ไม่พบไม่ทราบว่าท่านหายไปได้อย่างไร

เมื่อข้าพเจ้าตื่นขึ้นข้าพเจ้าก็ต้องตกใจเมื่อได้ทราบว่า บ้านข้าพเจ้ามีลูกระเบิดทำลายตกอยู่ตั้ง ๒ ลูก แต่มันช่างบังเอิญอะไรอย่างนั้น ทั้ง ๒ ลูกอยู่ข้างบันไดหลังฝังลึกอยู่ในดินเกือบมิดข้างละลูก ทั้ง ๆ ที่ดินตอนนั้นก็มีเพียงเล็กน้อย ถ้าหากพลาดไปนิดเดียวถูกซีเมนต์ก็จะต้องระเบิดขึ้น นี่ช่างเหมาะเจาะที่ได้ฝังลกลงไปในดินโดยไม่ระเบิด ข้าพเจ้าจึงให้คนไปแจ้งต่อทางราชการ ให้ทหารช่างแสงมาขุดขนเอาออกจากบ้านในวันนั้นต่อมาก็ไม่มีเหตุอันใดพิสดารเกิดขึ้นแก่ครอบครัวและข้าพเจ้าอีก จวบจนญี่ปุ่นได้ยอมแพ้ฝ่ายสัมพันธมิตร

วันหนึ่งข้าพเจ้าไปเยี่ยมยายโฉม ซึ่งข้าพเจ้าเคยช่วยเหลือแกตลอดมา พอโผล่เข้าไปในบ้าน ข้าพเจ้าก็แปลกใจมาก เพราะเห็นคนขับรถซึ่งเคยอยู่กับข้าพเจ้ามาในระยะสั้นแล้วก็ออกไปโดยไม่ต้องบอกกล่าว และภรรยาข้าพเจ้าสงสัยว่าต้องเป็นคนลักเอาเครื่องประดับอันมีค่าของเธออยู่ในบ้านนั้นด้วย ข้าพเจ้าทักทายปราศรัยเป็นอันดี

"ยังไงนายเชิด สบายดีหรือ เป็นอย่างไรบ้าง"

เมื่อข้าพเจ้าได้นั่งลงเรียบร้อยแล้ว นายเชิดก็ตรงเข้ามากราบที่เท้าทำให้ข้าพเจ้างง ยายโฉมหญิงชราได้เดินมาแล้วร้องบอกว่า

"เจ้าเชิดลูกชายอิฉันเจ้าค่ะ มันไปติดตรางมา อิฉันบอกมันว่าท่านเป็นผู้มีพระคุณมาก ท่านได้กรุณาจึงได้อยู่เย็นเป็นสุขมาถึงทุกวันนี้ เวลานี้เจ้าเชิดมันบอกว่ามันจะกลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีต่อไป"

ข้าพเจ้าสนับสนุนว่า

"ขอแสดงความยินดีด้วยนายเชิด คนเราทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ถ้าเรานึกได้ว่าเราเคยทำชั่วจงพยายามกลับตัวทำดี พระท่านยกโทษให้ในเมื่อรู้สึกผิดชอบ แม้แต่ศาลก็ยังมีความกรุณาต่อผู้ที่สารภาพโทษสำนึกผิด"

นายเชิด ก้มลงกราบ น้ำตาซึม ด้วยไม่นึกว่า ผู้ที่อุปการะแม่ของเขานั้น เป็นข้าพเจ้า เสียงนายเชิดพูดขึ้นว่า "พรุ่งนี้ผมจะไปกราบเท้าท่านและคุณนายที่บ้านสารภาพผิดครับ"

ข้าพเจ้าห้ามว่า "ไม่ต้องก็ได้ เรากลับตัวได้ ภรรยาฉันก็คงดีใจด้วย"

หลังจากสนทนาอยู่พอสมควรแล้วข้าพเจ้าก็ลากลับ

รุ่งขึ้น ขณะที่ข้าพเจ้ากับภรรยากำลังรับประทานอาหารเช้าอยู่ มีคนมาบอกว่านายเชิดมาหา ข้าพเจ้าจึงบอกว่าเข้ามาได้อย่างกันเอง พอนายเชิดเข้ามาข้าพเจ้ามองดูก็เห็นถือห่ออะไรห่อหนึ่งแต่รู้สึกว่าเป็นของไม่เบา พอนายเชิดเข้ามาก็ก้มลงกราบข้าพเจ้าแล้วก็เข้ามากราบภรรยาข้าพเจ้า ส่วนภรรยาข้าพเจ้าเมื่อก่อนไม่เคยชอบหน้านายเชิดตั้งแต่ของหาย มาบัดนี้ดูทักทายอย่างยิ้มแย้มแจ่มใสดี นายเชิดพูดขึ้นว่า

"ท่านครับ ผมได้ทราบจากแม่ผมว่าได้ท่านเป็นผู้อุปการะพร้อมทั้งลูกและเมียผมให้ได้รับความสุขสบาย แม่พร่ำสอนผมว่า แม่สวดมนต์ทุกคืน ขอพรพระช่วยดลบันดาลให้ท่านมีความสุขความเจริญยิ่งขึ้น ผมจึงตื้นตันใจนึกถึงพระคุณของท่านอยู่ตลอดเวลา บัดนี้ผมได้สำนึกกลับตัวกลับใจเป็นคนดี ก่อนนี้ผมเคยเป็นคนชั่วช้าเลวทรามบังอาจลักทรัพย์ของท่านไป บัดนี้ผมนำเอาของมาคืนแล้ว ทุกอย่างของท่านคงอยู่ครบผมไม่ได้แตะต้องข้างในเลย เพราะเมื่อลักของท่านไปแล้วก็ไปฝังไว้ที่กลางสวนแห่งหนึ่งกลัวท่านจะแจ้งตำรวจจับ แต่พอฝังอยู่ไม่ทันไรก็มีเพื่อนมาชวนไปปล้น ผมก็ไปด้วยแต่แล้วก็เสียรู้เจ้าทรัพย์ซึ่งรู้ตัวอยู่ก่อนแล้ว ตำรวจล้อมจับได้ทั้งหมด ผมจึงถูกนำขึ้นศาล ๆ ตัดสินจำคุก ผมรับสารภาพผิดในเรื่องปล้นแต่ไม่ทันลงมือ จึงถูกศาลสั่งจำคุกฐานกรุณาได้ลดหย่อนผ่อนโทษบ้าง พอผมออกจากคุกก็ตรงเข้าไปในบ้านนึกว่าคงพบแม่อยู่ในสภาพที่แย่ ลูกและภรรยาผมคงจะลำบาก แต่เมื่อไปถึงกลับตรงกันข้ามกับที่คาดไว้ แม่และลูกเมียอยู่สุขสบาย ลูก ๆ ได้เข้าเรียน เมื่อได้ทราบว่าท่านเป็นผู้อุปการะ

ผมรู้สึกเป็นพระคุณอย่างยิ่ง ผมจึงได้ไปขุดเอาของที่ผมลักไปมาคืนและกราบขอโทษด้วย”

แล้วนายเชิดก็แก้ห่อออก มันเป็นหีบเหล็กขนาดย่อมที่หายไปจริง ๆ จะผิดก็ที่มันเปื้อนดินและมีสนิมขึ้น เมื่อภรรยาข้าพเจ้าให้เปิดหีบด้วยกุญแจก็เปิดได้ง่าย เมื่อเปิดดูข้างในทุกอย่างเรียบร้อย ภรรยาข้าพเจ้าจึงหยิบสร้อยทองคำหนักหนึ่งบาท ๑ เส้นฝากให้นายเชิดนำไปให้ภรรยา นายเชิดก้มลงกราบภรรยาข้าพเจ้าปากก็พร่ำขอบคุณแทนภรรยา ข้าพเจ้าเฝ้าสังเกตดูเหตุการณ์และกิริยาของนายเชิดก็แน่ใจว่ากลับตัวได้แน่ คนเราแม้จะพยายามเป็นคนดีอย่างไร หากมีสิ่งแวดล้อมบีบบังคับอาจเปลี่ยนจิตใจภายหลังก็ได้ และหลังจากวันนั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้พานายเชิดไปฝากทำงาน ณ ที่แห่งหนึ่งเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงครอบครัวเป็นสุขต่อไป

ต่อมาอีกไม่ช้า ข้าพเจ้าก็ได้ รับจดหมายจากเพื่อน ผู้ที่รอดจากการฆ่าตัวตาย เพราะการช่วยเหลือจากข้าพเจ้า แจ้งมาว่าบัดนี้เขาได้มีกิจการใหญ่โตขึ้นอีกแล้ว รายได้ก็สูงขึ้นมาก เขาจะเดินทางเข้ามากรุงเทพ ฯ ในเร็ว ๆ นี้ เพื่อจะได้นำเงินจำนวนหนึ่งมาคืนให้ข้าพเจ้า พร้อมกันนั้นก็จะพาบุตรและภรรยามากราบเคารพข้าพเจ้าด้วย เพราะเป็นผู้มีพระคุณอย่างสูงสุดในชีวิตของเขา ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเขาไปว่า อย่าได้เอาเรื่องการช่วยเหลือเพียงเท่านี้เป็นเรื่องใหญ่เลย ข้าพเจ้ากระดากใจและอาย อย่าให้ลำบากแก่ภรรยาและบุตรที่จะต้องรอนแรมมาด้วยเรื่องเฉพาะมาขอบคุณข้าพเจ้านั้น ขอให้งดดีกว่า

หลังจากข้าพเจ้าจดหมายตอบไปประมาณสัก ๑๐ วัน เขาก็มากรุงเทพ ฯ พร้อมกับบุตรสาวบุตรชายและภรรยา แล้วก็นำธูปเทียนและมีของเครื่องใช้บางอย่าง มีขันน้ำผักส้มป่อย ทำให้ข้าพเจ้าคิดว่าใครคนหนึ่งคงจะมาลาบวช กลับได้ความว่าเขาจะดำหัวข้าพเจ้าก็หัวเราะเพราะไม่ค่อยจะได้ยิน หรือเคยได้ยินมาแต่ลืม แต่เมื่อนึกได้ว่าการดำหัวของภาคเหนือนี้ก็คือ รดน้ำท่านผู้ใหญ่ที่นับถือนั่นเอง

เมื่อเสร็จการรดน้ำตามประเพณีภาคเหนือแล้ว ข้าพเจ้าอวยพรให้แก่ครอบครัวเขาพอสมควร แล้วเขาก็หยิบเช็คจ่ายเงินมาให้ข้าพเจ้า ซึ่งเขาเตรียมเขียนไว้เรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้ารับมาดูเห็นจำนวนเงินเกินกว่าที่ข้าพเจ้าจ่ายให้เขาในคราวก่อนนั้นมากมาย

ข้าพเจ้าจึงส่งคืนไม่ยอมรับ เขาก็พยายามวิงวอนให้ข้าพเจ้ารับไว้ โดยอ้างถึงค่าของเงินในระยะนั้นกับระยะนี้ผิดกันมาก ที่เขาจ่ายให้ยังไม่คุ้มค่าน้ำเงิน เมื่อเทียบกับเวลาที่เอาไป แล้วเขายังบอกว่าเวลานี้กิจการของเขาเจริญมีรายได้มากมาย ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าคนเดียวที่ชุบชีวิตของเขาที่ตายแล้วให้ฟื้นขึ้นรุ่งเรืองเช่นนี้

ข้าพเจ้ายืนยันว่า ข้าพเจ้าตั้งใจช่วยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน ข้าพเจ้าเป็นคนไม่มีบุตร เมื่อตายไปแล้วสมบัติที่อยู่ก็เอาไปไม่ได้ ข้าพเจ้าไม่ยอมรับเงินส่วนเกิน เขาก็จนใจจำเป็นต้องเปลี่ยนเช็คให้ใหม่ แล้วกล่าวคำยกยอบุญคุณให้บุตรและภรรยาเขาทราบและให้ระลึกถึงบุญคุณจนตลอดไปชั่วลูกหลานทั้งตระกูล ข้าพเจ้ารู้สึกกระดากใจจนไม่รู้จะวางหน้าอย่างไร ผลแท้จริงที่ข้าพเจ้าได้รับคือความสุขใจความสบายใจซึ่งจะหาไม่ได้ในโลกนี้ ถ้าจิตใจเราไม่ศรัทธา แม้จะมีเงินล้นฟ้าก็ไม่สามารถจะหาความสุขสบายใจเช่นนี้ได้ ข้าพเจ้าไม่ลืมเลยว่า ทุกอย่างอยู่ที่ใจของเรา

บัดนี้ ข้าพเจ้ายิ้มรับความตายได้แล้วอย่างเป็นสุข

หมายเหตุ สรรพนาม คำว่า "ข้าพเจ้า" ในเรื่องนี้ ขอเรียนให้ท่านทราบว่ามิได้หมายถึงผู้เขียน เรื่องนี้เป็นเรื่องของเพื่อนของผู้เขียน ท่านจะเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงหรือเรื่องอิงนิยาย ก็โปรดใช้วิจารณญาณดูเถิด.

ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

และ

การทำบุญทำกุศลที่สูงสุด

โดย

พุทธทาสภิกขุ

ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

โดย

พระราชชัยกวี (ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ)

ณ หอประชุมราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล ธนบุรี

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมะทั้งหลาย

โอกาสของการบรรยายครั้งเดียวเป็นพิเศษเช่นนี้ อาตมามีความเห็นว่า ควรจะได้กล่าวถึงเรื่องซึ่งเป็นใจความสำคัญ เป็นหัวข้อสรุปความของหลักธรรมจะเหมาะกว่าอย่างอื่น ฉะนั้นจึงได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา โดยหวังอยู่ว่าถ้าจับใจความหรือแนวที่เป็นใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนาได้แล้วจะเป็นการง่ายสะดวกอย่างยิ่งในการที่จะศึกษาก้าวออกไปอย่างกว้างขวาง ถ้าจับใจความหรือแนวไม่ได้จะสับสน และจะรู้สึกว่ามันมากมาย แล้วจะเพิ่มขึ้น ๆ จนมากมาย เหลือที่จะจำ จะเข้าใจหรือจะปฏิบัติ อันนี้เป็นมูลเหตุของความล้มเหลว เพราะให้เกิดความท้อถอยและมีความสนใจที่พร่าหรือลางเลือนออกไปทุกที ในที่สุดก็คล้าย ๆ กับว่าเหมือนกับแบกเอาความรู้ตั้งมากมายเข้าไว้ แล้วไม่สามารถที่จะศึกษา หรือเข้าใจ หรือประพฤติปฏิบัติให้เป็นชิ้นเป็นอันได้ ฉะนั้นขอให้สนใจที่จะทบทวนหรือฟัง ในลักษณะที่จะจับใจความสำคัญทั้งหมดของพระศาสนา เพื่อจะได้ความรู้ชนิดที่เป็นมูลฐาน สำหรับเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง อาตมาขอเน้นตรงที่ว่ามันเป็นหลักมูลฐาน เพราะความรู้ชนิดที่ไม่ใช่หลักมูลฐานก็ดี และเข้าใจอย่างไม่ถูกต้องก็ดี คือมันเขวออกไปทีละน้อยๆ จนเป็นพุทธศาสนาใหม่ คือถึงกับเป็นพุทธศาสนาเนื้องอกที่งอกออกไปเรื่อย ๆ

ที่ว่าหลักพุทธศาสนามูลฐานนั้น หมายความว่า มันเป็นหลักที่มีความมุ่งเฉพาะไปยังความดับทุกข์นี้อย่างหนึ่ง แล้วมันเป็นสิ่งที่มีเหตุผลอยู่ในตัวมันเองที่ทุกคนอาจเห็นได้ โดยไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่น นี้อย่างหนึ่ง นี่คือส่วนประกอบที่สำคัญของสิ่งที่เป็น

มูลฐาน ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านทรงปฏิเสธไม่ยอมเกี่ยวข้องด้วย ไม่ยอมพยากรณ์ อย่างปัญหาที่ว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรไปเกิด เกิดอย่างไร ได้รับผลอย่างไร อย่างนี้มันไม่ใช่เป็นปัญหาที่มุ่งตรงไปยังเรื่องความดับทุกข์ และยิ่งกว่านั้นมันยังไม่เป็นพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ไม่อยู่ในขอบวงของพุทธศาสนา เพราะไม่ได้มุ่งหมายที่จะดับทุกข์ นี้อย่างหนึ่งแล้ว แล้วยังมีอยู่ว่าผู้ถามนั้นก็ได้แต่เชื่อตามผู้พูดดายไป เพราะว่าผู้ตอบก็ไม่อาจจะเอาอะไรมาแฉให้เห็นได้ ได้แต่พูดไปตามความรู้และความรู้สึก ผู้ฟังก็ไม่อาจจะเห็นสิ่งนั้นได้ก็ต้องเชื่อดายไปตามผู้พูด มันก็เลยเตลิดออกไปนอกเรื่องทีละนิด ๆ จนเป็นเรื่องอะไรไป ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์ และอยู่ในลักษณะที่ผู้ฟังต้องเชื่อตามผู้พูดอย่างหลับหูหลับตาเรื่อยไป แล้วเดินออกไปนอกวงของการดับทุกข์ยิ่งขึ้นทุกที

ทีนี้ถ้าหากว่าไม่ตั้งปัญหาอย่างนั้น จะตั้งปัญหาเรื่องว่า มีความทุกข์หรือไม่ และจะดับทุกข์ได้อย่างไร นี่พระพุทธเจ้ายอมตอบ ตอบทุกคำ ผู้ฟังจะเห็นจริงได้ทุกคำโดยไม่ต้องเชื่อดายไป ไม่ต้องเชื่อตามผู้พูดดายไป ก็เลยยิ่งเห็นจริงขึ้นทุกที จนเข้าใจในเรื่องนั้นได้ และถ้าเข้าใจถึงขนาดดับทุกข์ได้นั้น นั่นหมายถึงความเข้าใจที่เป็นไปถึงที่สุด จนถึงกับรู้ว่าแม้เดี๋ยวนี้มันก็ไม่มีคนที่กำลังมีชีวิตอยู่ คือมีความรู้สึกถึงขนาดที่มองเห็นโดยประจักษ์ว่า ไม่ได้มีตัวตนหรือของตน มันเป็นแต่ความรู้สึกว่าตัวกูของกู ที่รู้สึกขึ้นมาตามความโง่ความเขลาที่ไปหลงตามสิ่งที่มาแวดล้อมปรุงแต่ง ทางตา ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย อะไรเหล่านี้ พอมองเห็นชัดขนาดที่ดับทุกข์ได้อย่างนี้แล้ว สิ่งที่เรียกว่าตัวเรานั้นหายไป ความรู้สึกว่าตัวของกูเหล่านี้ไม่มีเหลืออยู่ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครเกิดอยู่ที่นี่ มันจึงไม่มีใครตาย แล้วไปเกิดใหม่ ปัญหาที่ถามว่าตายแล้วเกิดจึงเป็นปัญหาที่เขลาที่สุด และไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเลย เพราะเหตุนี้ เพราะเหตุที่ว่าพุทธศาสนามุ่งหมายที่จะบอกให้รู้ว่า ไม่มีคนที่ว่าเป็นตัวเราหรือของเรานั้นไม่มี มีแต่ความเข้าใจผิดของจิตที่ไม่รู้ สิ่งที่มีอยู่ก็เพียงแต่ร่างกายกับจิตใจ ซึ่ง mechanism ก็ล้วนแต่เป็นธรรมชาติ หรือเป็นธาตุตามธรรมชาติ มันมี mechanism ปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงอะไรได้อยู่ในตัวมันเอง ถ้าผิดวิธีก็เกิดความโง่ ความหลงขึ้นมา จนให้รู้สึกว่า มีตัวเรามีของเรา ถ้าถูกวิธีมันก็ไม่เกิดความรู้สึกอย่างนั้น แต่จะเป็นสติปัญญาอยู่ตามเดิม รู้แจ้งเห็นจริง

อยู่ตามเดิม ว่าว่างจากตัวเราหรือของเรา นี่เมื่อเป็นอย่างนี้ก็เป็นอันว่า ในวงของพุทธศาสนานั้น ไม่มีปัญหาที่ว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่ หรืออะไรทำนองนั้น แต่มปัญหาว่าทุกข์หรือไม่ จะดับมันอย่างไร และก็รู้จักมูลเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็ดับทุกข์เสียได้ และมูลเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือความหลง ความเข้าใจผิดว่ามีตัวเรามีของเรานั่นเอง ฉะนั้นเรื่องตัวเรา เรื่องของเรา เรื่องตัวกู เรื่องของกูนี้ คือปัญหาเพียงอันเดียว ข้อเดียวและเป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาเพียงข้อเดียว เรื่องเดียว ที่จะต้องสะสางให้หมดไป แล้วจะเป็นอันว่ารู้ เข้าใจ และปฏิบัติพุทธศาสนาทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ เพราะฉะนั้นขอให้ตั้งใจฟังให้ดี

ที่ว่าหลักมูลฐานนั้น มีส่วนที่เป็นหลักอยู่ไม่มากมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านเรียกของท่านว่า "มันกำมือเดียว" มันมีเรื่องเพียงกำมือเดียว ไม่มากมายเต็มไปทั้งบ้านทั้งเมือง หรือทั้งป่า ซึ่งในสูตรที่มีอยู่ในสังยุตนิกาย เล่าเรื่องนี้ไว้ชัดว่า เมื่อกำลังเดินอยู่ในป่า พระพุทธเจ้าท่านกำใบไม้ที่เรี่ยราดอยู่ขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วถามภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า ใบไม้ที่กำขึ้นมานี้กับใบไม้หมดทั้งป่า มันมากน้อยกว่ากันกี่มากน้อย ทุกคนก็เห็นว่ามันมากกว่ากันมาก จนเปรียบกันไม่ไหว ถึงแม้พวกเราที่นี่ เดี๋ยวนี้ก็ลองทำมโนภาพถึงของจริงในเรื่องนี้ดูให้เห็นชัดว่ามันมากยิ่งกว่ากันเสียก่อน พระพุทธเจ้าจึงบอกว่านี่มันอย่างนี้ คือว่าเรื่องมีตรัสรู้และรู้นั้นมันมากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า แต่เรื่องจำเป็นที่ควรรู้ ควรนำมาสอบสวนและนำมาปฏิบัตินั้นเท่ากับใบไม้กำมือเดียว ข้อความเรื่องนี้มีคนเอาไปเขียนเป็นนวนิยาย อย่างเรื่องกามนิต คนที่เคยอ่านเรื่องกามนิตก็คงจะสังเกตเห็น เป็นเรื่องที่มีอยู่จริงในพระบาลี ซึ่งเป็นเหตุให้ถือได้ว่า หลักมูลฐานที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ โดยสิ้นเชิงนั้น เทียบส่วนแล้วมันกำมือเดียว ในเมื่อไปเปรียบเทียบกับของทั้งบ้านทั้งเมืองทั้งป่าทั้งดง คำว่ากำมือเดียวนี้เราก็ต้องรู้สึกได้ว่าเป็นของไม่มากมายหรือไม่เหลือวิสัยไม่เกินวิสัยของคนเราจะเข้าถึงได้ และเราอาจเข้าใจอย่างถูกต้องได้ นี่คือใจความสำคัญ ในวาระแรกที่เราต้องทำความเข้าใจกัน เมื่อทุกคนจะต้องเข้าใจหลักมูลฐาน สำหรับเข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า พุทธศาสนา. ขอให้เข้าใจคำนี้ตรงหรืออย่างถูกต้องอีกเช่นเดียวกันด้วย ว่าสิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนานั้น เมื่อตกมาถึงสมัยนี้แล้วมันพร่ามาก คือมัน

กว้างขวางไม่ค่อยจะมีขอบเขต ถ้าเป็นอย่างสมัยพุทธกาลก็ใช้คำอื่นคือคำว่า ธรรมะ หมายถึงธรรมเฉพาะที่ดับทุกข์ เขาไม่ได้เรียกกันว่าพุทธศาสนาอย่างที่เราเรียกกันเดี๋ยวนี้ เขาเรียกกันว่า "ธรรมะ" ถ้าธรรมะของพระพุทธเจ้าก็เรียกว่าธรรมะของสมณโคดม ถ้าธรรมะของลัทธิอื่นเช่นนิคันถนาฏบุตร ก็เรียกว่า ธรรมะของนิคันถนาฏบุตร ใครชอบธรรมะของใครก็พยายามศึกษาจนเข้าใจ แล้วก็ปฏิบัติตามแนวนั้น ดังนั้นจึงมีชื่อเรียกกันว่าธรรมะล้วน ๆ แล้วก็เป็นธรรมะล้วนจริง ๆ ไม่มีเปลือกกะพี้ หรือส่วนที่มาเกี่ยวข้องที่หลังมากมายเหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้เราเรียกสิ่งนั้นว่าพุทธศาสนา แล้วเราเผลอไป หรือจะด้วยเหตุใดก็ตาม คำว่าพุทธศาสนาของเรานี้มันพร่ากว้างออกไป จนถึงกับรวมเอาสิ่งเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ท่านต้องสังเกตดูให้ดีว่า มันมีพุทธศาสนาอยู่ส่วนหนึ่ง แล้วมันมีสิ่งที่เกี่ยวข้องหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง ส่วนนี้มากมายเหลือเกิน แล้วเราเอามารวมกันเป็นอันเดียวกันเรียกว่า พุทธศาสนา อย่างที่เข้าใจกันเดี๋ยวนี้ ลำพังตัวพุทธศาสนาแท้ ๆ มันก็มากอยู่แล้ว มากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า ส่วนที่ต้องศึกษาต้องปฏิบัติมีเพียงกำมือเดียว นี้ก็เรียกว่ามากอยู่แล้ว ทีนี้เอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเข้ามาอีก เช่นเรื่องประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา เรื่องจิตวิทยาที่ขยายออกไป เช่นในแง่ของอภิธรรม บางส่วนก็กลายเป็นเรื่องจิตวิทยา บางส่วนก็เป็นรูปของปรัชญา ขยายออกไป ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในทางฝ่ายนั้น ก็ยังมีอีกมากมายหลายแขนง เรื่องที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามันจึงมากมาย และถูกกวาดเอามารวมเข้าในคำพุทธศาสนา มันเลยทำให้มาก ถ้าคนไม่รู้ก็ไม่รู้จักจับเอาใจความสำคัญ มันก็เลยเหมือนกับว่าเห็นของมากแล้วก็ไม่รู้จะเลือกเอาอันไหนดี เหมือนกับเราเข้าไปในร้านขายของที่มีสารพัดอย่างจนงงไปหมด ทำนองนี้ ก็เลยปล่อยไปตามความรู้สึกสามัญสำนึก นั่นบ้างนี่บ้าง ตามเรื่องตามราว แล้วส่วนมากก็ไปถูกเอาเรื่องที่ตรงกับกิเลสมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของสติปัญญา เลยกลายเป็นเรื่องทำพิธีรีตองต่าง ๆ ทำบุญพอว่าให้แล้ว ๆ ไป อย่างนี้ หรือเพื่อประกันความหวาดกลัวอะไรบางอย่าง มันเลยไม่ถูกพุทธศาสนาตัวจริง เพราะฉะนั้นขอให้เราแยกสิ่งที่เป็นพุทธศาสนาออกไปเสียจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกันกับพุทธศาสนา แต่เข้ามารวมในชื่อของพุทธศาสนาด้วยเหมือนกัน แม้ในส่วนที่เป็นพุทธศาสนานั้น ก็ยังต้องรู้จักแยกออกไปว่า อะไรเป็นหลักมูลฐาน หรือเป็น

ใจความสำคัญ ฉะนั้นอาตมาจึงตั้งใจจะกล่าวถึงเรื่องที่เป็นมูลฐานอันสำคัญ ที่เป็นใจความสำคัญ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังรู้สึกงงว่าจะพูดในรูปไหนดี

ทีนี้ในการที่เข้ามาในโรงพยาบาลนี้ มันเป็นความรู้สึกที่ดลใจหรือเกิดขึ้นเอง คือทำให้นึกขึ้นมาได้เอง ถึงลักษณะอรรถกถาทั้งหลายได้เรียกพระพุทธเจ้าโดยชื่อชื่อหนึ่งว่าเป็นแพทย์ทางฝ่ายวิญญาณ นี่บัดนี้ท่านได้ยินคำว่า "แพทย์ในทางฝ่ายวิญญาณ" แล้วอาตมาก็กล่าวไปตามตัวหนังสือ ท่านอาจไม่เข้าใจในทันทีก็ได้ จึงต้องการคำอธิบายบ้าง คือตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสธรรมะไว้บางหมู่ และตามอรรถกถาที่ต้องการจะอธิบายธรรมะหมู่นั้น เกิดมีหลักถือกันว่ามีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๒ ประเภท คือ โรคทางกาย กับ โรคทางจิต บาลีใช้คำว่า "โรคทางจิต" ในครั้งกระนั้น แต่เดี๋ยวนี้คำว่าโรคทางจิตนี้มันมีความหมายไม่ตรงกับโรคทางจิตในสมัยอรรถกถาหรือสมัยพุทธกาล โรคทางจิตในสมัยพุทธกาลหมายถึงโรคทางความคิดเห็น หรือทางกิเลสตัณหา แต่ก็เรียกว่าโรคทางจิตใจ เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่าโรคทางจิตไปใช้กับโรคทางจิตตามธรรมดาที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ซึ่งไปปนกันอยู่กับโรคทางกายจึงเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจโรคทางฝ่ายวิญญาณ เพราะฉะนั้นจึงขอบัญญัติคำกันขึ้นมาใหม่เป็น ๓ คำว่า โรคทางกายหรือ physical disease โรคทางจิตหรือ mental disease สองอย่างนี้เอาไว้ในฝ่ายโรคทางกายหมด แล้วก็มีคำว่า spiritual disease นี้แหละคือโรคในทางวิญญาณ ซึ่งตรงกับโรคทางจิตในสมัยพุทธกาล คำว่า spiritual และ mental นี้ต่างกันไกลลิบ mental หมายถึงจิตที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับกาย สัมพันธ์กันกับกาย ถ้าหากเราเป็นโรคทาง Mental นี้ก็ไปโรงพยาบาลประสาท หรือโรงพยาบาลสมเด็จฯ มันก็เป็นเรื่องทาง mental มิได้เป็นโรคทาง spiritual นั้น คำว่า "วิญญาณ" ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าวิญญาณภูตผีปีศาจ ถูกผีสิง อะไรทำนองนั้นไม่ใช่ มันหมายถึงวิญญาณหรือจิต หรือมโนส่วนลึกที่มันเป็นโรคได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คืออวิชชาหรือมิจฉาทิฏฐิ มันเป็นจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาหรือมิจฉาทิฏฐิ แล้วก็เป็นโรคทางวิญญาณ คือเห็นผิดก็เป็นเหตุให้พูดผิด คิดผิด ทำผิด แล้วก็เป็นโรคตรงที่ ทำผิด คิดผิด พูดผิด ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า spiritual disease นี้เป็นกันทุกคนไม่ยกเว้นใคร ส่วน physical disease, mental disease นั้นเป็นกันบางคน และเป็นบางเวลา และเรื่องมันก็ไม่

มากมายเสียหายใหญ่โตอะไรนัก คือมันไม่ทำให้ใครเป็นทุกข์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออกได้เหมือนกับโรคทางวิญญาณ เพราะฉะนั้นโรคทาง physical หรือทาง mental นี้ ไม่เกี่ยวกันกับพุทธศาสนาซึ่งเป็นยาแก้โรคทางวิญญาณ หรือไม่เกี่ยวกันกับพระพุทธเจ้าที่เป็นแพทย์ในทางวิญญาณโดยตรง มันจึงเหลือแต่โรคที่อรรถกถาเรียกว่า "โรคทางจิต" หรือในบัดนี้เราต้องบัญญัติลงไปว่า spiritual disease และเรียกว่า "โรคทางวิญญาณ" ดีกว่า เมื่อมันทำให้อาตมานึกถึง ข้อที่อรรถกถา เรียกพระพุทธเจ้าว่า เป็นแพทย์ทางวิญญาณ ก็รู้สึกต่อไปว่า ถือเอาแนวนี้พูดกันรู้เรื่องง่ายกว่า โดยเหตุที่คนทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณ จึงทุกคนต้องการรักษาเยียวยาในทางวิญญาณ นั่นแหละคือธรรมะ นั่นแหละคือพุทธศาสนากำมือเดียวที่จะต้องเข้าให้ถึง คือเอามาใช้ มากิน มาเยียวยารักษาโรคให้จงได้

ที่ต้องสนใจต่อไปอีกก็คือว่า มนุษย์เราสมัยนี้ไม่สนใจในเรื่องโรคทางวิญญาณ เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นโรคทางวิญญาณกันหนักขึ้น ทั้งทางส่วนตัว และส่วนรวม เพราะเมื่อทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณแล้ว โลกนี้ทั้งโลกก็เป็นโรคทางวิญญาณไปหมด เป็นโลกที่มีโรคทางจิตทางวิญญาณ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าวิกฤติการณ์ถาวรก็เข้ามาแทนที่ของสันติภาพถาวร จะปลุกปล้ำอย่างไร ๆ มันก็ไม่เป็นสันติภาพ แม้ชั่วขณะขึ้นมาได้ อย่าพูดถึงสันติภาพถาวรให้ป่วยการ เพราะว่าทั้งสองฝ่ายมันเป็นโรคทางวิญญาณ คือทั้งฝ่ายที่เรียกตัวเองว่าเป็นฝ่ายถูกและเรียกฝ่ายอื่นว่าเป็นฝ่ายผิดนั้น มันทั้งสองฝ่ายนั้นเป็นโรคทางวิญญาณ จึงมีแต่เรื่องที่จะสร้างความทุกข์ขึ้นทั้งแก่ตัวเองและแก่ผู้อื่น มันเป็นเหมือนเครื่องจักรผลิตความทุกข์ขึ้นมาในโลก แล้วโลกนี้จะสงบได้อย่างไร การแก้ไขมีอยู่ว่า ต้องทำให้ทุกคนในโลกนี้หยุดเป็นโรคทางวิญญาณ แล้วมันจะมีอะไรมาแก้? มันก็ต้องมีหยูกยาที่มีไว้เฉพาะโรคนี้ คือธรรมะกำมือเดียวใน พระพุทธศาสนา ที่จะต้องเข้าให้ถึงให้ได้ นั่นแหละคือคำตอบที่ว่า ทำไมพุทธศาสนาจึงไม่เป็นที่พึ่งแก่คนในโลกนี้ให้เต็มความหมาย คือตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาได้ ทั้ง ๆ ที่เราถือกันว่าเดี๋ยวนี้พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน หรือมีส่วนที่เข้าใจถูกต้องกันยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จริงอยู่ในข้อที่ว่ามีการศึกษาพุทธศาสนามากและเข้าใจกันมากขึ้น แต่ถ้าไม่รู้สึกในฝ่ายตัวเองว่ากำลังเป็นโรคทางวิญญาณแล้ว จะเอาพุทธศาสนาไปกินไปใช้ได้

อย่างไร ถ้าเราไม่รู้สึกว่าป่วย เราก็ไม่มาหาหมอ เราก็ไม่กินยา นี่ใคร ๆ ก็เห็นกันอยู่ ทีนี้คนเราในโลกโดยมาก ส่วนมากก็เป็นอย่างนี้ มันเลยเป็นเรื่องเห่อยา ไปฟังธรรมะ ไปศึกษาธรรมะในฐานะที่เป็นยา แต่ก็ไม่รู้สึกตัวว่าตนเป็นโรค ไปเอามาไว้เพียงสำหรับเก็บไว้ให้รกรุงรัง หรือไว้พูดไว้เถียงกันเล่น จนกลายเป็นทะเลาะวิวาทไปก็มี นี่แหละธรรมะยังไม่เป็นที่พึ่งให้แก่โลกได้เต็มที่ก็เพราะเหตุนี้ ฉะนั้นถ้าเราจะตั้งกลุ่มพุทธบริษัทขึ้นอย่างที่นี่เดี๋ยวนี้ก็ควรรู้ความหมายที่แท้จริง ให้กิจการนี้ดำเนินไปตรงจุดคือว่าโดยประการที่ธรรมะนี้ จะช่วยรักษา เยียวยาโรคทางวิญญาณ ได้โดยตรงและโดยเร็ว อย่าให้พร่าจนไม่รู้ว่าไปทางทิศไหน ขอให้เป็นไปในรูปที่ว่าเป็นยาอมฤตศักดิ์สิทธิ์เพียงกำมือเดียว ใช้ให้มันถูก ใช้ให้มันตรง มันจะแก้โรคได้หมด แล้วการที่ตั้งกลุ่มหรือสมาคมขึ้นมาอย่างนี้จะเป็นบุญกุศลอย่างยิ่งหรือเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นให้เราทำให้มันสำเร็จประโยชน์อย่างยิ่ง อย่าให้เป็นที่น่าหัวเราะเยาะแต่ประการใดแม้แต่นิดเดียว

ทีนี้ข้อที่ว่าเป็น โรคทางวิญญาณนั้นอย่างไร แล้วจะรักษากันด้วยธรรมะกำมือเดียวอย่างไรนั้น เราจะวินิจฉัยกันต่อไป คำว่าโรคทางวิญญาณนั้น ก็คือโรคที่มีเชื้ออยู่ที่ความรู้สึกว่าตัวเรา ว่าของเรา หรือว่าตัวกู หรือว่าของกูนั่นเอง ที่มีอยู่ในใจประจำอยู่ในใจ เป็นเชื้อโรคอยู่แล้วก็เบิกบานออกมาเป็นความรู้สึกว่าตัวกู - ของกู แล้วก็เห็นแก่ตัว แล้วก็ทำไปตามอำนาจความเห็นแก่ตัว มันจึงเป็นเรื่องของความโลภความโกรธ ความหลง ทำให้เดือดร้อนกันทั้งตัวเองและผู้อื่น นี่คืออาการของโรควิญญาณอันเป็นอยู่ภายใน ฉะนั้นให้เรียกกันเพื่อจำง่ายว่าโรคตัวกู-ของกู จะดีกว่าง่ายกว่าพวกเรามีโรค "ตัวกู – ของกู" กันอยู่ทุกคน แล้วก็รับเชื้อนี้เพิ่มเติมเข้ามาทุกคราวที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง และคิดไปในใจตามประสาคนที่ไม่รู้ เขาเรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๖ อย่าง คู่กันกับตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ๖ อย่างด้วยเหมือนกัน คือว่ามีการรับเชื้อหรือสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เป็นโรคนี้ ที่ปรุงแต่งให้เป็นโรคนี้ อยู่ทุกคราวที่มีการเห็นรูป ฟังเสียงดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จักเชื้อ คือความยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่าอุปาทาน อุปาทานแปลว่าความยึดมั่นถือมั่น ความยึดมั่นถือมั่นมี

อยู่ ๒ อย่าง คือยึดมั่นว่าเรา และยึดมั่นว่าของเรา ยึดมั่นว่าเรานั้น คือรู้สึกว่าเราเป็นเราอยู่ เราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างนี้ เราเป็นลูกผู้ชาย แพ้ใครไม่ได้ นี่เรียกว่าเรา ทีนี้ของเราคือว่านั่นของเรา นั่นของเราที่เรารักที่เราชอบ แม้ที่เราเกลียดก็ถือว่าเป็นศัตรูของเรา นี่เราเรียกว่าเป็นความรู้สึกว่าของเรา ถ้าเรียกอย่างบาลีก็เรียกว่า "อัตตา" นี้คือตัวเรา "อัตนียา" นี้คือของเรา ถ้าเรียกกว้างออกไปอย่างที่เรียกในทุกแขนงของปรัชญาในอินเดียแล้วเขาเรียกว่า "อหังการ" นี้คือตัวเรา "มมังการ" นี้คือของเรา อหัง-การแปลว่าทำความรู้สึกว่าเรา เพราะคำว่า "อหัง" แปลว่าเรา และมมังการ แปลว่าทำความรู้สึกว่าของเรา เพราะคำว่า "มมะ" แปลว่าของเรา ความรู้สึกว่าเป็นอหังการมมังการนี้คือตัวอันตรายที่ร้ายกาจที่สุดหรือตัวสิ่งที่เป็นพิษที่ร้ายกาจที่สุด ซึ่งเราเรียกว่าโรคในทางวิญญาณ ในที่นี้ ซึ่งทุกแขนงของปรัชญา หรือธรรมะในอินเดียครั้งพุทธกาลต้องการจะกวาดล้างสิ่งนี้ด้วยกันทั้งนั้น แม้จะเป็นลัทธิอื่นนอกไปจากพุทธศาสนาก็ต้องการจะกวาดล้างสิ่งที่เรียกว่าอหังการและมมังการนี้ทั้งนั้น มันมาผิดกันตรงที่ว่าถ้ากวาดล้างออกไปแล้วเขาไปเรียกมันใหม่ว่าตัวตนที่แท้จริง อาตมันบริสุทธิ์ที่ต้องการ พุทธศาสนาเราไม่ยอมเรียกว่าตัวตนที่บริสุทธิ์หรืออาตมันที่ต้องการ เพราะไม่ต้องการจะยึดถือตัวตนหรือของตนอะไรขึ้นมาอีก เลยจัดเป็นความว่างที่สุดที่เรียกว่านิพพาน อย่างในบทที่ว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ ซึ่งแปลว่าว่างที่สุดนั่นแหละคือนิพพาน ก็แปลว่าว่างจากตัวกู ว่างจากของกูโดยเด็ดขาดโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือเยื่อใยนั่นแหละคือนิพพาน หรือความหายจากโรคทางวิญญาณในเรื่องความรู้สึกว่าตัวกู ของกูนี้ มันมีความลับมาก ถ้าไม่สนใจจริง ๆ แล้วก็เข้าใจไม่ได้ มันเป็นตัวการของความทุกข์หรือเป็นตัวการของโรคทางวิญญาณ

สิ่งที่เรียกว่าอัตตาหรือตัวตนนี้ มันก็ตรงกับคำว่า Ego ในภาษาลาตินที่รู้จักกันดี ถ้าความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวตนเกิดขึ้น เราเรียกว่า Egoism เพราะว่าถ้ารู้สึกว่ามีตัวเราแล้วมันก็ต้องคลอดความรู้สึกว่าของเรานี้ออกมาด้วยเป็นธรรมดา ช่วยไม่ได้ เพราะฉะนั้นความรู้สึกว่าตัวตนและของตนรวมกันนั้นก็คือ Egoism ความรู้สึกที่เป็นตัวตน Ego นี้กล่าวได้ว่าเป็นของธรรมชาติธรรมดาที่ต้องมีอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต แล้วยังแถมเป็นศูนย์กลางด้วย Ego ถ้าแปลเป็นภาษาอังกฤษก็ต้องแปลว่า Soul คืออัตตา และมันก็ตรงกับภาษา

กรีกว่า Kentron ซึ่งแปลเป็นอังกฤษว่า Centre คำ Kentron นี้ตรงกับคำว่า Centre ในภาษาอังกฤษซึ่งแปลว่าศูนย์กลาง เมื่อ Ego และ Kentron คือสิ่งเดียวกันแล้ว Soul อัตตานี้ก็เป็นสิ่งที่ถือกันว่าเป็นศูนย์กลางของสิ่งที่มีชีวิต เป็น Nucleus ที่จำเป็นสำหรับสิ่งที่มีชีวิต เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถเอาออกไปได้ หรือเราไม่สามารถจะเว้นจากสิ่งนี้ได้สำหรับคนธรรมดา จึงเป็นอันว่าทุกคนที่เป็นปุถุชนจะต้องมีความรู้สึกที่เป็น Egoism อยู่เป็นประจำ แม้ไม่แสดงออกมาให้เห็นชัดตลอดเวลาก็จริง แต่ว่าก็จะแสดงออกมาทุกคราวที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนังหรือนึกอะไรขึ้นในใจ ฉะนั้นทุกคราวที่มันเกิดรูปขึ้นมาเป็นความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู ให้ถือว่าเป็นโรคโดยสมบูรณ์แล้ว จะโดยการเห็นรูปหรือการดมกลิ่น หรือลิ้มรส หรืออะไรก็ตาม ถ้าในขณะนั้นเกิดความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู แล้วละก็ ถือว่าเป็นโรคโดยสมบูรณ์ คือมันเกิดความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวจัดขึ้นมา ตอนนี้เราไม่เรียกว่า Egoism แล้ว แต่เราจะไปเรียกว่า Selfishness หรืออะไรทำนองนั้น คือมันเป็น Egoism ที่เดือดพล่านและน้อมไปในทางต่ำ หรือผิด หรือข้างเห็นแก่ตัวจนไม่ดูหน้าใคร คือไม่เห็นแก่ผู้อื่น เพราะฉะนั้น มันจึงทำอะไรที่เป็นไปในข้างเห็นแก่ตัวหมด เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่ปรารถนาตัวหมด นี่คืออาการของโรค แสดงออกมาเป็น Selfishness แล้วมันก็ทำอันตรายผู้อื่นและรวมทั้งตัวเองด้วย คือเป็นอันตรายแก่โลกมากที่สุด ที่โลกมันลำบากยุ่งยากอยู่เดี๋ยวนี้มันก็ไม่มีอะไร นอกจากสิ่งที่เรียกว่า Selfishness ของแต่ละคนของแต่ละฝ่ายที่คุมกันเป็นพวก ๆ อยู่ในโลกในเวลานี้ การที่ต้องรบกันอย่างที่ไม่อยากจะรบก็จำต้องรบกันนี้ มันก็เพราะบังคับสิ่งนี้ไม่ได้ หรือทนต่ออำนาจของสิ่งนี้ไม่ได้ มันจึงเกิดเป็นโรคขึ้นมา โรคนี้มันตั้งขึ้นได้ มันรับเชื้อเข้ามาแล้วก่อเป็นโรคขึ้นมาได้ ก็เพราะว่าทุกคนไม่รู้จัก สิ่งซึ่งเป็นเครื่องต้านทานโรค กล่าวคือ "หัวใจของพุทธศาสนา" แต่เดี๋ยวนี้อาตมาได้กล่าวคำว่าหัวใจของพุทธศาสนา ขอให้เข้าใจคำว่าหัวใจของพุทธศาสนาต่อไป

เมื่อถามกันขึ้นว่า "อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา" อาจเห็นมีชิงกันตอบจนปากสลอนกันไปทั้งหมด คือใคร ๆ ก็ตอบได้ แต่มันอาจจะถูกหรือผิดนั้นอีกเรื่องหนึ่ง และที่เขาตอบนั้นมันตอบตามที่จำ ๆ เขามา หรือว่าเขามองเห็นด้วยสติปัญญาของเขาเองว่า

มันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาจริง ๆ ขอให้ลองสังเกตดูในส่วนนี้เถอะว่ามันเป็นกันอยู่อย่างไรในบัดนี้ ใครรู้จักหัวใจของพุทธศาสนาจริง ๆ บ้าง เมื่อถามกันว่าอะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา คงจะมีคนตอบว่า อริยสัจ ๔ ประการบ้าง หรือเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บ้าง หรือบางคนก็อ้างหลักว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำความดีให้เต็ม ทำจิตให้บริสุทธิ์ นี้คือหัวใจของพุทธศาสนา อย่างนี้ก็ได้เหมือนกัน แต่มันถูกน้อยที่สุด และว่าเอาเองด้วย แล้วก็ยังเป็นเรื่องว่าตาม ๆ กันไปด้วย ไม่ได้เห็นเอง ไม่ได้เห็นจริงด้วยตนเอง สิ่งที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้น อาตมาอยากจะแนะถึงประโยคสั้น ๆ ที่มีกล่าวอยู่ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" คือเรื่องมันมีอยู่ในพระบาลี มัชฌิมนิกายว่า คราวหนึ่งมีคนทูลถามพระพุทธเจ้า โดยทูลว่า พระพุทธวัจนะทั้งหมดที่ตรัส ถ้าจะสรุปให้สั้นเพียงประโยคเดียวจะได้หรือไม่ จะว่าอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านว่าได้ พระองค์ก็ตรัสว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" สพฺเพ ธมฺมา แปลว่าสิ่งทั้งปวง, นาลํ แปลว่าไม่ควร, อภินิเวสาย เพื่อจะยึดถือมั่น, "สิ่งทั้งปวงไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น" แล้วพระองค์ก็ย้ำลงไปอีกทีหนึ่งว่า ถ้าใครฟังความข้อนี้ คือได้ฟังทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ถ้าได้ปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ถ้าได้รับผลข้อนี้ คือได้รับผลทั้งหมดในพุทธศาสนา ลองคิดดูเองว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาหรือยัง เพราะมันเป็นทั้งเรื่องวิชา เป็นทั้งปฏิบัติ และเป็นทั้งเรื่องผลของการปฏิบัติ มันสมบูรณ์อย่างนี้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ได้ผลมาเป็นจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นจิตที่ว่างที่สุด จึงถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ทีนี้ถ้าใครเข้าถึงความจริงข้อนี้ สิ่งทั้งปวงล้วนแต่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ก็แปลว่ามันไม่มีเชื้อที่จะเกิดโรค เป็นโลภ โกรธ หลง หรือการทำความผิดอย่างอื่น ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต และเมื่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ประดังกันเข้ามา เชื้อต่อต้านภายในที่ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" เป็นเชื้อต้านทานโรคอย่างยิ่ง มันไม่รับเชื้อโรค หรือว่าถ้ารับมันก็รับเข้ามาทำลายหายไป มันไม่ก่อเชื้อลุกลามเป็นโรคขึ้นมาได้ เพราะมันมีสิ่งต่อต้านทานคอยทำลายอยู่เรื่อย เป็น Immunity อย่างสูงสุดอยู่เรื่อย นี่แหละคือหัวใจของพุทธศาสนา คือหัวใจของธรรมะทั้งหมด ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือ

มั่น หรือเป็นบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย เพราะฉะนั้นบุคคลชนิดนี้จึงเป็นบุคคลที่เหมือนกับมีเชื้อต้านทานโรค หรือเชื้อทำลายโรคอยู่ในตัวเขา เขาจึงเป็นโรคทางวิญญาณไม่ได้ แต่คนธรรมดาสามัญที่ไม่รู้หัวใจของพุทธศาสนานั้น มันก็ต้องเป็นตรงกันข้าม คือเป็นเหมือนกับบุคคลที่ไม่มีอำนาจต้านโรคหรือ Immunity ในตัวเสียเลยแม้แต่นิดเดียว มันจึงลุกลามเป็นโรคโดยเร็ว เป็นโรคทางวิญญาณนี้โดยเร็ว และอยู่เป็นประจำ

เมื่อพูดถึงเท่านี้ก็คงจะเข้าใจได้แล้วว่า คำว่าโรคทางวิญญาณหรือแพทย์ผู้รักษาโรคทางวิญญาณนี้ มันหมายความว่าอย่างไร และมันได้แก่ใคร ต่อเมื่อเราเห็นว่าได้แก่พวกเรา เมื่อนั้นเราก็จะกระตือรือร้นกันอย่างยิ่งและถูกทางด้วย ที่จะรักษาโรคของเราก่อนหน้านี้เราไม่รู้ เราก็สนุกสนานกันไปตามเรื่อง เหมือนกับคนที่เป็นโรคร้าย ๆ เช่นโรคมะเร็ง โรควัณโรค หรืออะไรก็ตาม เขาไม่รู้เขาก็ต้องหลงใหลเพลิดเพลินไปตามเรื่องตามราว ไม่คิดจัดการเยียวยารักษาโรคจนกระทั่งสายเกินไป แล้วจะต้องตายเพราะเหตุนั้นเราจะไม่เป็นคนประมาทถึงขนาดนั้น อย่างนั้นเรียกว่าประมาท สมตามพระพุทธเจ้าท่านสอนว่า อย่าประมาท จงสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท หมายถึงอย่างนี้ เพราะฉะนั้นผู้ไม่ประมาทก็ต้องเหลือบตาดูเสียบ้าง ว่ามันเป็นโรคทางวิญญาณอย่างไร หรือพยายามสอบสวนให้รู้จักเชื้อโรคหรือตัวโรค ทางมาของโรคในทางวิญญาณอย่างถูกต้องอยู่เสมอๆ แล้วก็จะต้องได้รับสิ่งที่ดีที่สุด มนุษย์ควรจะได้รับทันในชาตินี้เป็นแน่นอน

เราจะต้องดูกันให้ละเอียดต่อไปอีก ถึงข้อที่ **ความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นตัวโรคหรือว่าเป็นเชื้อโรค แล้วก็ลุกลามเป็นโรคได้อย่างไร** ถ้าท่านสังเกตสักนิดหนึ่งก็จะได้เห็นด้วยกันทุกคนว่า ความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกูก็ตาม เป็นของกูก็ตาม นี่แหละคือแม่บทของกิเลสทั้งปวง กิเลสนั้นเราจะแยกเป็น โลภะ โทสะ โมหะ ก็ได้ ราคะ โกธะ โมหะ ก็ได้ หรือจะซอยลงไปให้ละเอียดเป็น โลภ โกรธ หลง แต่ว่าทั้งโลภ ทั้งโกรธทั้งหลง ทั้งสามอย่างนั้นรวมเหลืออย่างเดียวก็ได้ คือความรู้สึกว่าตัวกู ว่าของกูความรู้สึกว่าตัวกูของกูที่เป็น Nucleus อยู่ภายในนั้น มันคลอดออกมาเป็นโลภ เป็นโกรธ เป็นหลง ออกมาเป็นโลภ คืออยากได้ หรือกำหนัดรักใคร่คือออกมาดึงดูดหรือรับเอาอารมณ์ที่มากระทบ ถ้าในขณะอื่นมันออกมาในรูปที่ผลักดัน ผลักไสอารมณ์

ออกไปมันก็เป็นเรื่องของความโกรธหรือโทสะ แต่ในบางคราวมันก็โง่อยู่ ไม่รู้ว่าเป็นอะไรดี ได้แต่วนเวียนอยู่รอบ ๆ คือว่าไม่ดึงดูดหรือไม่ก็ผลักออก มันก็เป็นโมหะ ที่กล่าวอย่างนี้ก็กล่าวเพื่อให้สังเกตง่าย ราคะหรือโลภ นั้นคือดูดเอาอารมณ์เข้ามา มีการดึงดูดเข้าหากัน ที่เป็นโกธะหรือโทสะนั้น คือผลักออกจากกัน ที่เป็นโมหะความหลงนั้น มันวนเวียนอยู่โดยไม่แน่ใจว่าจะทำอย่างไรดี คล้ายวนเวียนอยู่รอบ ๆ จะผลักก็ไม่กล้าจะดึงเข้าก็ยังไม่กล้า อาการของความรู้สึกที่เป็นกิเลสจะมีอยู่ ๓ ประเภท ที่มันจะมีต่ออารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มันแล้วแต่อารมณ์นั้น มันมาในรูปไหน คือมาในรูปเปิดเผยหรือเร้นลับ มาในรูปที่ยั่วให้เข้าหาหรือยั่วให้ผลักออก หรือว่ามันไม่อาจเข้าใจได้ มันงง ๆ อยู่อย่างนี้ทั้งนั้น แต่ว่าแม้จะแตกต่างกัน ทั้งสามอย่างนี้มันก็เป็นกิเลส เพราะมันมีมูลมาจากตัวกู-ของกู ที่รู้สึกอยู่เป็นภายใน เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวได้ว่า **ความรู้สึกที่เป็น ตัวกู-ของกู ที่เป็นแม่บทของกิเลสทั้งปวงนี้เป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง คือเป็นมูลเหตุของโลกทั้งปวง**

อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงความทุกข์ไม่ค่อยจะสังเกตกันให้ดี ๆ เลยเข้าใจผิดไปเข้าใจว่าเกิดเป็นทุกข์ นั้นเป็นอาการที่แจกออกไปเป็นลักษณะของอาการ แต่ท่านได้ตรัสสรุปท้ายไว้ว่า "สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปฺปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา" แปลว่า เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น คืออุปาทานนั่นแหละเป็นตัวทุกข์ ข้อนี้หมายความว่า สิ่งใดมีความยึดถือหรือถูกยึดถือก็ตามว่า ตัวกูของกูแล้วสิ่งนั้นคือทุกข์ ในสิ่งใดไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกูของกูแล้ว สิ่งนั้นไม่มีตัวทุกข์ เพราะฉะนั้นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย อะไรก็ตาม ถ้าไม่ถูกยึดมั่นในฐานะว่าเป็นตัวกูของกูแล้ว มันหาทุกข์ไปได้ไม่ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่ถูกยึดมั่นว่าเป็นตัวของกูเท่านั้นที่จะเป็นความทุกข์ ร่างกายและจิตใจนี้ก็เหมือนกัน ไม่ใช่ว่าเป็นร่างกายและจิตใจแล้วมันจะต้องเป็นทุกข์กันไปหมดไม่ใช่ มันต้องต่อเมื่อในนั้นมีความยึดมั่นว่าตัวกูของกูต่างหากมันจึงจะเป็นทุกข์ ส่วนในร่างกายจิตใจที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่เจืออยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกูของกูนี้ไม่ทุกข์เลย เช่นร่างกายและจิตใจของผู้ที่เราถือกันว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นร่างกายและจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่เจือด้วยกิเลส คือตัวกูของกูจึงไม่ทุกข์ ไม่รู้สึกเป็นทุกข์ เราจะต้องรู้ว่าตัวกูของกูนี้ เป็นมูลเหตุของความทุกข์

ทั้งปวง เมื่อมีความรู้สึกที่เป็นความยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็มีลักษณะไปในทางมืด เป็นอวิชชา ไม่ใช่แสงสว่าง เพราะมันไม่ว่าง มันกลัดกลุ้มเดือดพล่านอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกูของกู ทีนี้สิ่งที่ตรงกันข้ามก็คือ จิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าตัวกูของกู คือเป็นจิตว่างไม่เดือดพล่านอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกูของกูอย่างที่ว่านั้น จิตอย่างนี้เต็มอยู่ด้วยสติปัญญา ฉะนั้นเราจึงต้องจับข้อเท็จจริงข้อนี้ให้ได้ว่า มันมีของอยู่ ๒ อย่าง คือความรู้สึกว่าตัวกูของกูนั้นอย่างหนึ่ง และสติปัญญาอีกอย่างหนึ่ง สองอย่างนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างตรงกันข้าม ถ้าสิ่งนี้เข้ามา อีกสิ่งหนึ่งต้องกระเด็นออกไป ถ้าสิ่งหนึ่งมีอยู่แล้ว อีกสิ่งหนึ่งอยู่ไม่ได้ ถ้าความรู้สึกที่ว่าตัวกูของกูปรื่อยู่แล้วละก็ สิ่งที่เรียกว่าสติปัญญานี้เข้ามาไม่ได้ ถ้าสติปัญญามีอยู่แล้ว ตัวกูของกูก็หายไป ว่างจากตัวของกู หรือว่างจากตัวกูของกูนั่นแหละคือสติปัญญา เพราะฉะนั้นถ้าจะกล่าวอย่างฉลาดๆ คือกล่าวอย่างรวบรัด แต่ค่อนข้างจะน่ากลัวนี้ ก็กล่าวอย่างพวกนิกายเซ็น หรืออย่างฮวงโปกล่าวว่า ความว่างนั้นคือธรรมะ ความว่างนั้นคือพุทธะ ความว่างนั้นคือจิตแท้หรือจิตเดิมแท้หรือจิตตัวแท้ นี้ฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายไม่ว่าง ความไม่ว่างหรือความวุ่นนั้น คือไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่พุทธะ ไม่ใช่จิตเดิมแท้ แต่เป็นความคิดปรุงแต่งใหม่ เกิดเป็นของ ๒ อย่างตรงกันข้ามขึ้นมาอย่างนี้ เมื่อเรารู้จักของ ๒ อย่างนี้แล้ว จะเข้าใจธรรมทั้งหมดได้ง่ายที่สุด อย่างท่านที่นั่งฟังที่นี่เดี๋ยวนี้ กำลังว่างอยู่ กำลังไม่มีความปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู-ของกู กำลังฟังอยู่ และกำลังมีสติปัญญาอยู่ ความรู้สึกว่าตัวกูของกูเข้ามาไม่ได้ แต่ว่าถ้าบางคนหรือโอกาสอื่นมันมีอะไรมากระทบ เกิดความรู้สึกว่าตัวกูของกูขึ้นมาแล้ว ความว่างในใจอย่างที่ท่านมีอย่างที่นี่หายไปทันที เพราะฉะนั้นย่อมหมายความว่าสติปัญญาได้หายไปทันที

ตรงนี้ขอแทรกนิดหน่อยว่า สิ่งที่เรียกว่าสติปัญญานี้ เราหมายถึงสติปัญญาที่แท้จริง เพราะยังมีสติปัญญาไม่ใช่ที่แท้จริง คือสติปัญญาที่ไม่เกี่ยวกันกับความว่างจากตัวกูนั่นเอง สติปัญญาเฉลียวฉลาดในทำนองนั้น ภาษาบาลีเขาไม่เรียกว่าสติปัญญา มีคำอีกคำหนึ่งในภาษาบาลี สำหรับเรียกสติปัญญาชนิดนั้นว่า "เฉโก" เฉโกก็แปลว่าปัญญาเหมือนกัน ถ้าแปลเป็นภาษาไทยก็แปลว่าปัญญา แต่มันไม่ใช่สติปัญญาอย่างที่ว่างจากตัวกู มันกลับเป็นสติปัญญาที่เต็มอัดอยู่ด้วยตัวกูของกู คือสติปัญญาโง่ที่จะไปเอา ไปเป็น

ไปยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง สติปัญญาอย่างนี้ต้องได้รับการยกเว้น ไม่รวมอยู่ในคำว่าสติปัญญาที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ **Egoism** เพราะว่า เฉโก อย่างนั้น มันเป็น **Egoism** เสียเอง อย่าเอามาปนกัน ถ้าเอามาปนกันแล้วจะยุ่ง

ถ้าเรามีความว่างจาก **Egoism** ไม่มีความรู้สึกว่าตัวกูของกูแล้ว **สติปัญญาแท้ที่จะดับทุกข์ได้ที่เป็นยาแก้โรคทางวิญญาณอยู่ในตัวนั้น มันมีอยู่** เพราะฉะนั้นในขณะนั้นโรคเกิดไม่ได้ หรือโรคที่เกิดอยู่ก่อนก็หายไปทันทีเหมือนปลิดทิ้ง เพราะฉะนั้นในขณะนั้นจึงมีธรรมะเต็มไปหมด สมกับที่กล่าวว่าความว่างนั้นคือสติปัญญา ความว่างคือธรรมะ ความว่างคือพุทธะ เพราะว่าในขณะที่จิตว่างจากตัวกูของกู ในขณะนั้นจะมีธรรมะทุกอย่างทุกประการหมดทั้งพระไตรปิฎกที่เราควรปรารถนา เอากันอย่างง่าย ๆ ว่า ในขณะนั้นจะมีสติสัมปชัญญะที่สุด มีหิริโอตตัปปะ คือความละอายบาปกลัวบาปที่สุด มีขันติโสรัจจะ ความอดกลั้นอดทนที่สุด มีความกตัญญูกตเวทีที่สุด ความสัตย์ซื่อที่สุด เรื่อยไปจนกระทั่งมียถาภูตญาณทัสนะที่จะทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้ อาตมาแจกลูกไปแต่ต้นว่าจะต้องมี หิริโอตตัปปะ ขันติโสรัจจะ กตัญญูกตเวที นี้ก็เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นธรรมะเหมือนกัน ธรรมะที่เป็นที่พึ่งแก่โลกได้เหมือนกัน แม้แต่หิริโอตตัปปะเกลียดบาป ละอายบาป กลัวบาปนี้ลองมีซิ โลกนี้ก็สงบเป็นสันติภาพถาวร เดี๋ยวนี้มีแต่คนหน้าด้าน ไม่รู้จักกลัวบาปอายบาปแก่ตัวเอง จึงทำสิ่งที่ไม่ควรทำอยู่ได้ แล้วยืนยันและยืนกรานที่จะทำอยู่เรื่อยทั้ง ๆ ที่เห็นว่านี้มันจะทำความพินาศให้ทั้งโลก ยังยืนกรานที่จะทำอยู่เรื่อย เพราะไม่มีหิริโอตตัปปะ โลกนี้จะต้องวินาศลงเพราะไม่มีธรรมะแม้เพียงข้อนี้ หรือธรรมะต่ำแคบกว่านั้นอีก คือธรรมะที่ชื่อว่ากตัญญูกตเวทีอย่างนี้ลองมีธรรมะข้อนี้ข้อเดียวในโลกนี้ก็สงบได้ เพราะเราต้องยอมรับว่าทุกคนในโลกมีบุญคุณแก่กันและกัน ในฐานะที่ช่วยกันสร้างโลกให้น่าดูให้งดงามอย่างนี้ คือความคิดค้นวิชาขึ้นมาใส่โลกอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะคนทุกคนในโลกมีบุญคุณต่อกัน ไม่ต้องพูดถึงคนหรอกแม้แต่สุนัขและแมวยังมีบุญคุณแก่มนุษย์ แม้แต่นกกระจอกก็ยังมีบุญคุณแก่มนุษย์ ถ้าเรารู้จักบุญคุณของสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็ทำอะไรชนิดที่เป็นการเบียดเบียนกันไม่ได้ โดยอำนาจธรรมะ คือ ความกตัญญูกตเวทีเท่านั้นมันก็ช่วยโลกได้ เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าขึ้นชื่อว่าธรรมะนั้น ถ้าธรรมะจริงแล้ว มันเหมือนกันหมด คือมันช่วยโลกได้ทั้งนั้น

ถ้าธรรมะไม่จริงแล้วมันขัดขวางกันหมด มันดูมากมายรกรุงรังไปหมด เมื่อมีธรรมะจริง คือมีว่างจากตัวกูของกูแล้ว ก็มีธรรมะหมด มีพุทธะหมด มีอะไรหมดอยู่ในนั้นเอง ในจิตดวงเดียวนั่นเองซึ่งเป็นจิตแท้ หรือจิตที่เป็นสภาพเดิมแท้ ถ้าตรงกันข้ามคือว่าจิตกำลังปรุงอยู่ด้วยตัวกูของกู พล่านอยู่ในใจแล้ว ธรรมะก็ไม่มี ขณะนั้นไม่มีสติปัญญา มีสภาพผลุนผลัน ไม่คิดไม่นึก ไม่ยับยั้งชั่งใจ มีอหิริ มีอโนตตัปปะ ไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป เป็นคนด้านต่อความชั่วที่สุด และเป็นคนอกตัญญูที่สุด ตลอดถึงเป็นคนที่ทำทุกสิ่งเป็นการทำลายโลกก็ได้ มันมืดมัวถึงขนาดนี้แล้ว ไม่ต้องพูดถึงว่าจะมีญาณทัสนะเห็นแจ้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรืออะไรทำนองนั้น มันเป็นไปไม่ได้ นี่แหละเราต้องรู้จักของ ๒ อย่างนี้เสียก่อน คือว่าว่างจากตัวกูกับไม่ว่างจากตัวกู ว่างจากตัวกูนี้ก็เรียกว่า "ว่าง" แล้วไม่ว่างจากตัวกู เราเรียกว่า "วุ่น" เพื่อประหยัดเวลาในการออกเสียงก็มี "ว่าง" กับ "วุ่น"

ทีนี้อาจรู้สึกด้วยสามัญสำนึกทันทีขึ้นมาเดี๋ยวนี้แล้วว่า ทุกคนไม่มีใครชอบวุ่น ถ้าถามว่าใครชอบวุ่นลองยกมือขึ้น ถ้าใครยกมือมาแล้วคงจะขำพิลึก เพราะว่าทุกคนนี้ก็ชอบว่าง จะว่างชนิดไหนก็ล้วนแต่ชอบทั้งนั้น ว่างขี้เกียจไม่ต้องทำงานก็ยังมีคนชอบ ว่างจากไม่มีอะไรมากวน ไม่มีลูกมีหลานมีเหลนมากวนอย่างนี้ใคร ๆ ก็ชอบ แต่ว่าว่างอย่างนั้นเป็นเรื่องข้างนอก ยังไม่ใช่ว่างจริง ว่างข้างในนั้นคือการที่มีใจคอปกติ ใจคอไม่ระส่ำระสายวุ่นวาย อย่างนี้เรียกว่าว่าง ถ้าใครรู้จักก็จะยิ่งชอบ ถ้าว่างยิ่งขึ้นไปอีกก็ถึงที่สุด คือว่างจากความรู้สึกที่เป็น **Egoism** ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวเราอย่างนี้ เป็นนิพพาน ว่างอย่างยิ่ง นี้เราเรียกว่าว่าง ที่วุ่นนั้นก็ตรงกันข้าม วุ่นได้ทุกอย่าง ทุกอย่างทุกทาง ทั้งทางกายทางใจ และทางวิญญาณ มันวุ่นคือว่าถูกรบกวนไปหมด ไม่มีความสงบสุขเลย ในตัวความว่างนั้นคือธรรมะ คือพุทธะ คือสภาพเดิมแท้ของจิต หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก ในตัววุ่นนั้นคือไม่มีธรรมะ ไม่มีพุทธะ แม้แต่จะร้องตะโกนอยู่ว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ หรืออะไรมันก็ไม่มีธรรมะไปได้ นี้แหละ คนที่มีจิตใจวุ่นอยู่ด้วยตัวกูของกู ถึงจะไปรับไตรสรณาคมน์ รับศีล ทำบุญ ให้ทานอะไรมันไม่มีพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงขึ้นมาได้ มันเป็นเพียงพิธีไปหมด ถ้าเป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงแล้ว มันอยู่ด้วยจิตว่าง เมื่อใดจิตว่างจากตัวกูของกูแล้ว เมื่อนั้นมันมี พุทธะ

ธรรมะ สังฆะ แท้จริงอยู่ในจิตนั้น ถ้ามีอย่างชั่วคราว ก็เป็น พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ชั่วคราว ถ้าเป็นเด็ดขาดไปก็มี พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงและถาวร อุตส่าห์ปรับปรุงให้จิตใจว่างจากตัวกู-ของกู อยู่เรื่อยไปก็แล้วกัน มันจะมีพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ในระดับหนึ่งประจำอยู่ในจิตใจ ทำให้เรื่อย ๆ ไปจนกว่าจะเต็มที่ สมบูรณ์ หรือเด็ดขาด นี้เรียกว่าเราได้รับเอาธรรมะที่เป็นยาแก้โรคด้วย เป็นเชื้อต้านทานโรคด้วย พร้อมกันไปในตัว เข้าไปใส่ไว้ในจิตใจ ในวิญญาณก็ได้ มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดโรคทางวิญญาณ

ทีนี้เราควรจะได้พูดกันถึงส่วนที่เป็นการรักษาเยียวยานั้นให้ชัดเจนลงไปสักเล็กน้อย การที่จะป้องกันหรือรักษาเยียวยาโรคนี้ก็ต้องมีหลักอย่างที่กล่าวมาแล้ว คือว่าไม่ให้ตัวกูของกูเข้ามาเกี่ยวข้อง ทีนี้มันจะโดยวิธีใดบ้าง มันก็มีอยู่หลายวิธีเหมือนกัน เพราะว่าแม้แต่รักษาโรคทางกายนี้หรือทาง Mental ก็ตามซึ่งในโรคเดียวกันนั้นก็ยังมีวิธีรักษาได้หลายแบบ ไม่ใช่มันจะแบบเดียวตายตัว แต่ความมุ่งหมายหรือผลของมันนั้นก็มีเป็นอย่างเดียว ถ้าว่าเราจะรักษาโรคทางวิญญาณละก็ พระพุทธเจ้าท่านก็ได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัตินี้ไว้มากมายหลายอย่างเหมือนกัน เพื่อให้เหมาะสมแก่บุคคล แก่เวลา แก่สถานที่ ตามโอกาส เราจึงได้ยินได้ฟังธรรมมากมายหลายชื่อ บางทีฟังแล้วน่าตกใจว่าตั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ ถ้า ๘๔,๐๐๐ เรื่องแล้ว ท่านทั้งหลายจะรู้สึกท้อถอย ถ้าขืนเอาให้ได้ก็ตายเปล่า คือมันไม่อาจจะได้ มันก็เรียนแล้วลืม ลืมแล้วเรียน เรียนแล้วลืมอยู่นั่น หรือว่าสับสนกันหมด เพราะว่าที่แท้จริงแล้วมันมีเพียงกำมือเดียว หรือเรื่องเดียว อย่างพระพุทธเจ้าท่านบอกแล้วว่าท่านสรุปลงไปในคำๆ เดียวว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น" ได้ยินข้อนี้ก็คือได้ยินทั้งหมด ปฏิบัติข้อนี้ก็คือปฏิบัติทั้งหมด ได้ผลข้อนี้ก็คือหายจากโรคทั้งหมด ที่ว่ามีวิธีหลายแบบในการขจัดโรคตัวกูของกูนี้ ความจริงล้วนแต่สามารถขจัดตัวกูของกูนี้ออกไปทั้งนั้น เหมือนกันทุกแบบแล้วแต่ว่าจะปฏิบัติโดยวิธีอะไรบ้าง คือมีหลายอย่างเช่นวิธีทำการพิจารณาอยู่เสมอ ให้เห็นว่าตัวกูของกูนี้เป็นเพียงมายา ตัวมายาคือสิ่งที่ไม่มีตัวจริง Illusion, Hallucination หรืออะไรทำนองนี้ เรียกว่ามายา ให้เห็นว่าที่เรารู้สึกว่ามีตัวตน มีก้อน มีชิ้น มีดุ้น ว่าตัวกูของกูนั้นที่แท้มันเป็นเพียงมายา ตามวิธีปฏิบัติที่เรียกกันว่า ปฏิจจสมุปบาท

เรื่องปฏิจจสมุปบาท นี้ ถ้าจะกล่าวทางทฤษฎีหรือทางหลักวิชามันยืดยาวใช้เวลาเรียนถึงเดือนหนึ่งหรือสองเดือนก็ได้ สำหรับเรื่องปฏิจจสมุปบาทเพียงเรื่องเดียว เพราะในทางทฤษฎี หรือหลักวิชานั้น มันขยายไปในรูปของ จิตวิทยาหรือ ปรัชญาเรื่อยไป จนกระทั่งเป็นน้ำท่วมทุ่งเพ้อเจ้อไปเลย แต่ว่าปฏิจจสมุปบาทในฝ่ายภาคปฏิบัติแท้ ๆ นั้น มันก็มีเพียงหยิบมือเดียวหรือกำมือเดียวเท่าที่พระพุทธเจ้าท่านว่า คือว่าเมื่อสัมผัสกันเข้ากับรูป หรือเสียง หรือกลิ่น หรือรส อะไรก็ตาม ทางตา หางหู ทางใดทางหนึ่ง เมื่อมีการกระทบแล้ว ก็เรียกว่าสัมผัส บาลีว่า ผัสสะ ผัสสะนี้ปรุงให้เป็นเวทนา เวทนานี้ปรุงเป็นตัณหา ตัณหานี้ปรุงเป็นอุปาทาน อุปาทานปรุงเป็นภพ ภพปรุงเป็นชาต คือความเกิด ต่อจากชาตก็คือ แก่ เจ็บ ตาย คือตัวทุกข์ ให้ดูที่ว่าพอมากระทบอารมณ์ก็เป็นผัสสะ แล้วมันปรุงเป็นเวทนา หรือที่ปรุงต่อ ๆ กันไปนั้น ก็เรียกว่าอาการของปฏิจจสมุปบาท คือ อาการของการที่สิ่งต่างๆ มันอาศัยสิ่งหนึ่งแล้วปรุงสิ่งหนึ่งขึ้น แล้วอาศัยสิ่งนั้นปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น อาศัยสิ่งนั้นแล้ว ปรุงสิ่งหนึ่งขึ้น อาการอย่างนี้ หรือภาวะอย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท คืออาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ได้มีตัวจริงที่ไหน เพียงแต่พึ่งอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น แล้วเกิดขึ้น เอาอาการที่อาศัยกันเกิดขึ้นนี้เป็นปฏิจจสมุปบาท วิธีที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็คือว่าอย่าให้มันอาศัยกันเกิดขึ้นได้ ให้ตัดตอนมันเสีย ก็คือว่าเมื่อผัสสะกระทบทางตาเป็นต้น แล้วมันขาดตอนลงไป อย่าให้ปรุงเวทนา อย่าให้รู้สึกเป็นพอใจ หรือไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่าไม่ปรุงเวทนา เมื่อไม่ปรุงเวทนาแล้วก็ไม่เกิดตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นตัวกูหรือของกู มันเป็นตัวกูของกูอยู่ตรงที่เกิดตัณหาอุปาทานนั่น มายาที่อยู่ตรงนั้น ถ้าพอว่ากระทบอารมณ์เป็นผัสสะล้วน ๆ แล้วหยุดแต่แค่นั้น มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดตัวกูของกู ก็ไม่เป็นโรคทางวิญญาณและไม่เป็นทุกข์

ทีนี้อีกทีหนึ่งก็คือว่า คนธรรมดาสามัญนี้ที่จะไม่ให้ผัสสะปรุงเป็นเวทนานั้นยากนัก เพราะพอกระทบเข้าแล้วก็เลยไปรู้สึกเป็นพอใจหรือไม่พอใจเสียเสมอไป ไม่หยุดอยู่ได้เพียงแค่ผัสสะ เพราะว่าไม่เคยได้ศึกษาอบรมในทางธรรม แต่ก็ยังมีทางเอาตัวรอดอีกตอนหนึ่งคือตอนที่ว่า ปรุงเป็นเวทนาแล้วนี้ พอใจหรือไม่พอใจแล้วนี้ก็ให้หยุดอยู่เพียงนั้นอีก ให้เวทนาสักว่าเวทนาแล้วดับไป อย่าให้เลยไปเป็นตัณหาความอยากอย่างนั้น

อย่างนี้ อย่างโน้น ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ เพราะถ้าพอใจก็อยากได้ รักใคร่ หลงใหล หึงหวง ริษยา อะไรกันเป็นแถวเลย ถ้าไม่พอใจแล้วอยากตีให้ตาย อยากทำลาย อยากล้างผลาญมันเสียเลย อยากจะฆ่ามันเสียเลย ถ้าอยากอย่างนี้แล้วได้ชื่อว่า มันปรุงเป็นตัณหาแล้ว เวทนานั้นได้ปรุงเป็นตัณหาเสียแล้ว ถ้าอย่างนี้แล้ว ต้องเป็นโรคทางวิญญาณที่เป็นทุกข์ ไม่มีใครช่วยได้ ต่อให้พระเจ้าทั้งหมดรุมกันช่วยก็ช่วยไม่ได้ พระพุทธเจ้าท่านก็ว่าท่านช่วยไม่ได้ ท่านไม่ใช่ผู้บังคับกฎธรรมชาติได้ ท่านเป็นเพียงผู้เปิดเผยกฎธรรมชาติให้ไปปฏิบัติกันเอาเอง ถ้าปฏิบัติผิดมันก็ต้องเป็นทุกข์ ถ้าปฏิบัติถูกมันก็ไม่เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าเวทนาปรุงเป็นตัณหาแล้วไม่มีใครช่วยได้ จึงต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน เพราะมันทำให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว เป็นตัณหาแล้ว ทีนี้ในตัวความอยากนั้นในตัวที่เกิดขึ้นเป็นความอยากพล่านอยู่ในใจนั้น ขอให้มองดูให้ดี ๆ มองดูแยกส่วนออกไปให้ได้ว่าในนั้นมันมีความรู้สึกที่เป็นตัวผู้อยาก คือตัวกู หรือตัวเรา ที่รู้สึกอยากอย่างนั้น อยากอย่างนี้ อยากจะทำอย่างนั้น อยากจะทำอย่างนี้ หรือว่ากระทำลงไปแล้วอย่างนั้นอย่างนี้ หรือว่าได้รับผลการกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ มันมีตัวผู้อยากอยู่ นั่นแหละคือตัวกู ที่มันอยากมันก็จะได้เอามาเป็นของกู หรือว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นทรัพย์สมบัติของกู เกียรติยศของกู เป็นชัยชนะของกู เป็นความปลอดภัยของกู ในนั้นมันมีความรู้สึกว่าของกูอยู่ด้วย ความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกูนี้เรียกว่า อุปาทาน เกิดมาจากตัณหา ตัณหาปรุงเป็นอุปาทาน ถ้าปฏิจจสมุปปาทได้ส่งกันมาถึงตัณหาอุปาทานแล้ว มันก็เป็นมูลเหตุของความทุกข์ได้โดยสมบูรณ์แล้ว นี้แปลว่าเดี๋ยวนี้เชื้อโรคฟักตัวเต็มที่แล้ว เชื้อโรคที่รับเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในขณะของผัสสะ หรือเวทนานั้น เมื่อมาถึงขั้นของตัณหาอุปาทานนี้ มันฟักตัวเต็มที่ถึงขนาดจะแสดงเป็นอาการของโรคโดยสมบูรณ์แล้ว เพราะว่าหลังจากอุปาทานก็มีภพ อุปาทานทำให้เกิดภพ ภพแปลว่าความมี ความเป็น ความมีความเป็นของอะไร? ของตัวกู และของกูนั่นเอง กรรมภพคือการกระทำที่ทำให้เกิดตัวกูและของกู เรียกว่าภพเฉย ๆ ก็คือภาวะแห่งตัวกูเต็มที่ ภพให้เกิดชาติ ก็หมายความว่า ความเต็มที่มันแสดงออกมาเป็นชาติ คือ ความเกิดทีนี้ตัวกูได้เกิดออกมาแล้ว เป็นความทุกข์ เป็นความแก่ความตาย โศกะ ปริเทวะ

ทุกขะ โทมนัส มากมายเหลือที่จาระไนอาการ แต่รวมเรียกว่าเป็นทุกข์ ขณะนี้ก็เป็นอาการที่เรากำลังเจ็บปวดทุรนทุรายอยู่ด้วยผลของโรค นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปปาทได้เป็นมา ได้ส่งทยอยกันมาจนถึงกับเกิดโรค หรือเกิดทุกข์

ในทางปฏิบัติเราหยุดมันเสียได้ ตรงที่ไม่ให้ผัสสะปรุงเวทนา หรือถ้าพลาดตรงนั้นก็ให้มาทำตรงที่ไม่ให้เวทนาปรุงเป็นตัณหา หลังจากนี้แล้วช่วยไม่ได้ เพราะฉะนั้นเราพยายามมีธรรมะกันให้ได้ตรงที่เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่นนี้ โดยที่เราศึกษาอบรมอยู่เป็นประจำ ถือข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แปลว่า คนธรรมดาเขามีแนวว่า ถ้าเกิดผัสสะแล้วก็เกิดเวทนา แล้วเกิดตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ นี้เป็นทางที่เดินกันจนเตียนโล่งไปหมด เดินง่ายที่สุด แต่เราไม่เอาอย่างนั้น พอมีผัสสะกระทบแล้ว เราก็วกกลับเดินไปในทางของสติปัญญา ไม่เดินไปทางตัวกูของกู หรือแม้ว่าไปจนถึงเวลาแล้วก็ตาม ยังยักกลับไปทางของสติปัญญาก็ได้ ไม่ลอยไปตามกระแสแห่งตัวกู – ของกู อย่างนี้ไม่มีทุกข์เลย ทุกวันทุกคืนจะไม่มีทุกข์เลย แล้วถ้าทำได้เก่งคือว่าทำไปตามวิธีที่ถูกต้อง ถึงที่สุดแล้วเป็นพระอรหันต์ได้ในตัวเอง

ถ้าเอาตามหลักที่พระพุทธเจ้ากล่าว มันก็มีหลักง่าย ๆ คือหลักที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสแก่พระสาวก ชื่อพาหิยะว่า "ดูกร พาหิยะ เมื่อใดเธอได้เห็นรูป สักว่าตาเห็น ได้ฟังเสียง สักว่าหูได้ยิน ได้ดมกลิ่น ก็สักแต่ว่าได้กลิ่น ได้ลิ้มรสก็สักแต่ว่าได้ชิม ได้สัมผัสผิวหนังก็สักแต่ว่าเป็นการกระทบผิวหนัง จะคิดนึกขึ้นมาในใจก็สักแต่ว่า รู้สึกตามธรรมชาติขึ้นมาในใจ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว เมื่อนั้นตัวเธอจักไม่มี" คือตัวกูไม่มี เมื่อตัวเธอไม่มีการวิ่งไปทางโน้นหรือวิ่งมาทางนี้ หรือหยุดอยู่ที่ไหนก็ตาม มันก็ไม่มี นั่นแหละคือที่สุดของความทุกข์ นั่นแหละคือที่สิ้นสุดของความทุกข์ นั่นแหละคือนิพพาน เมื่อใดเป็นอยู่อย่างนั้น เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ถ้าเป็นถาวรก็เป็นนิพพานถาวร ถ้าเป็นชั่วคราวก็เป็นนิพพานชั่วคราว นี่แปลว่าเป็นหลักอย่างเดียว เพียงอย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นจะปฏิบัติอีก วิธีไหนให้เป็นไปเพื่อเฉยได้หรือหยุดได้ต่ออารมณ์ที่มากระทบ ทั้งนี้จะทำวิปัสสนาแบบไหนก็ตามเถอะ ถ้าถูกต้องหรือไม่หลอกลวงกันแล้ว ก็จะต้องมาในรูปนี้รูปเดียวกัน คือในรูปที่ให้อารมณ์ไม่ปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู – ของกู ขึ้นมาได้ และอันนี้มันไม่ยากที่จะทำลายกิเลส เพราะเมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ทำได้อย่างนี้ มันทำลาย

กิเลสของมันเอง มันฆ่ากิเลสอยู่ในตัวมันเอง เปรียบง่าย ๆ เหมือนว่าถ้าเราอยากจะให้ไม่มีหนูมารบกวน เราเอาแมวมาเลี้ยง เรื่องของเราก็เพียงแต่เอาแมวมาเลี้ยงแล้วก็เลี้ยงแมว หนูมันก็หมดไปได้ โดยที่เราเองไม่ต้องไปจับหนู แมวมันทำหน้าที่ของมันเอง หนูก็ไม่มีได้ สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาก็ไม่มีเพราะเหตุนี้ ทีนี้เราทำแต่ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ถูกวิธีเท่านั้น ตอนที่จะฆ่ากิเลสนั้นมันเป็นการฆ่าของมันเอง นี้พูดอย่างสมมุติก็ว่าเหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า 'ถ้าพวกเธออยู่กันให้ถูกต้องแล้ว โลกนี้ก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์'' ฟังดูให้ดี ๆ ว่าอยู่กันให้ถูกต้องเท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรมากกว่าอยู่ให้ถูกต้อง แล้วโลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ คำนี้ไม่ใช่คำเล็กน้อย ใจความมันก็บอกอยู่แล้ว แล้วมันไม่ใช่เล็กก็ตรงที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านสั่งเมื่อใกล้ ๆ จะนิพพานว่า ''อิเม เจ ภิกฺขเว ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺส'' ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเหล่านี้จะพึงเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ สมฺมา วิหเรยฺยุํ แปลว่า พึงเป็นอยู่หรือพึงอยู่โดยชอบ

อยู่โดยชอบนี้อยู่อย่างไร โลกจึงจะไม่ว่างจากพระอรหันต์? อยู่โดยชอบก็คืออยู่ในลักษณะที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนี้เข้ามาแตะต้องไม่ได้ คือ มากระทบไม่ได้ แต่ว่าจะมาปรุงแต่งให้เกิดเวทนา เกิดตัณหา อุปาทานนั้นไม่ได้ เราอยู่ในลักษณะที่ฉลาดอยู่ด้วยสติปัญญาหรือความว่างจากตัวกูอย่างที่กล่าวแล้ว เพราะเราศึกษาเพียงปฏิบัติมันจนเคยชินเพียงพอ เพราะฉะนั้นมันมา ก็มากระทบตายเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง เหมือนกับบ้านเรามีแมว หนูมาจากบ้านอื่น หรือมาจากป่า มาบนเรือนนี้มันก็ตายหมด เพราะแมวมันคอยฆ่าอยู่เรื่อย ถ้าเรามีการเป็นอยู่อย่างถูกต้องตามหลักของความไม่ยึดมั่นแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ก็ไม่มาทำอันตรายเราได้ มากระทบได้ มาเกี่ยวข้องได้ แต่เราใช้มันด้วยสติปัญญา จัดการกับมันด้วยสติปัญญา กินมันก็ได้ บริโภคมันก็ได้ มีมันก็ได้ เก็บมันไว้ก็ได้ แต่ไม่มีผล เป็นทุกข์เพราะมัน มีค่าเท่ากับไม่มี ไม่เป็น ไม่ใช้ ไม่เก็บ เพราะไม่มีตัวเรา ไม่มีของเรา ในทางที่ตรงข้ามนั้น มันไปมีตัวเรา มีของเราหมด เพราะฉะนั้นมันจึงทุกข์ตลอดเวลา ไม่ทันกินไม่ทันเก็บมันก็ทุกข์แล้ว กินอยู่เก็บอยู่ มันก็ทุกข์อีก มันเป็นทุกข์ไปหมดเพราะเหตุนี้ นั่นเรียกว่า ไม่อยู่โดยชอบ ไม่ได้เป็นอยู่โดยชอบ ก็กลุ้มไปด้วยโรคหรือความทุกข์ ถ้าเป็นอยู่โดยชอบมันก็ไม่มีทางที่

จะเกิดโรคหรือความทุกข์ได้ คำ ๆ นี้ อธิบายได้ต่อไป ถึงกับว่าเป็นอยู่อย่างนั้นกิเลสไม่ได้อาหารหล่อเลี้ยง กิเลสผอมตายเอง เปรียบเหมือนว่าเสือดุร้ายนี้เราล้อมคอกมันไว้ได้แล้ว เราก็ล้อมมัน มันก็ไม่ได้กินอาหาร เพราะในคอกนั้นมันไม่มีอาหาร เราไม่ต้องฆ่ามัน มันก็ตายเอง เพราะฉะนั้นเราล้อมไว้ให้ถูกวิธีตรงรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รอบตัวเรา ล้อมตรงนี้คือปฏิบัติถูกต่อสิ่งเหล่านี้ ที่ตรงนี้ กิเลสไม่มีทางได้กินอาหาร ก็ไม่อาจเกิด ไม่อาจเจริญงอกงาม เชื้อของกิเลสจึงหมดไป มันก็เลยไม่มีเชื้อที่จะให้เกิดกิเลสหรือทำให้เกิดทุกข์

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าอยู่ให้ชอบ อยู่ให้ถูกวิธีเท่านั้น โลกจักไม่ว่างจากพระอรหันต์ นี้เรียกว่าปฏิบัติตามหลักของปฏิจจสมุปปาท เรียกว่าเป็นอยู่ถูกต้องชนิดที่เกิดกิเลสไม่ได้ โดยที่เห็นว่าตัวกูของกูนี้เป็นเพียงมายาเพราะมันเพิ่งเกิดมา เมื่อมีรูปมากระทบตาหูเป็นต้น เกิดเวทนา และปรุงเป็นความอยาก ถ้าจะมีอะไรมาปรุงเป็นความอยาก มันก็ไม่เกิดอุปาทานว่าตัวกูว่าของกู เพราะฉะนั้นจึงพึงเข้าใจให้ถูกต้องว่ามันเพิ่งเกิดหยก ๆ เพราะการปรุงขึ้นมา ไม่ใช่ตัวจริง มันเป็นมายาเหมือนกับหน่วยคลื่นที่เกิดขึ้นเพราะลมพัดน้ำ น้ำก็มีอยู่จริง ลมก็มีอยู่จริง แต่ตัวคลื่นเป็นมายา นี่เปรียบเทียบโดยวัตถุ แต่จะเอาเป็นเรื่องเดียวกันแท้ไม่ได้ มุ่งหมายแต่จะชี้ตรงความเป็นมายาของคลื่นที่เกิดขึ้นมาเพราะการปรุงแต่ง คือลมพัดน้ำให้กระฉอกให้เป็นลูกคลื่น ยกเป็นสันลูกคลื่นขึ้นมา แล้วก็หายไป เพราะฉะนั้นความรู้สึกว่าตัวกูของกู คราวหนึ่งในวันหนึ่ง ซึ่งเกิดอยู่หลายคราวนั้นก็เป็นเหมือนคลื่นที่มีมาจากน้ำ คืออารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้วก็กระทบด้วยลมคือ ความโง่ ความหลงอวิชชาแล้วเกิดเป็นคลื่นคือตัวกู ของกู โผล่ขึ้นมาเป็นคราว ๆ วันหนึ่งหลายคราว ที่ความรู้สึกว่าตัวกูของกู หรือ Egoism โผล่มาคราวหนึ่งนี้ ท่านเรียกว่าชาติหนึ่ง; ชาติคือความเกิดที่หนึ่งนี่แหละความเกิดที่แท้จริงหมายถึงความเกิดในสิ่งนี้ อย่าได้ไปหมายถึงความเกิดจากท้องแม่คนหนึ่งเกิดจากท้องแม่ที่หนึ่งแล้วเข้าโลงไปที่หนึ่งนั้น ไม่ใช่การเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย มันเป็นการเกิดทาง Physical มากไป ความเกิดที่พระพุทธเจ้ามุ่งหมายนั้นเป็นฝ่าย Spiritual หมายถึงการเกิดที่เป็นอุปาทานว่าตัวกูของกู วันหนึ่งเกิดได้หลายชาติ หลายสิบชาติ หรือหลายร้อยชาติก็ตามแล้วแต่ใครจะเกิดเก่งสักกี่มากน้อย แต่ทุกคราวจะต้องเป็นชาติ เป็นตัวของกูขึ้นมา

ทีหนึ่งเสมอไป แล้วมันก็จางไป เดี๋ยวมันก็ดับลง แล้วก็ตายไป เดี๋ยวก็เกิดโผล่มาใหม่อีก เมื่อไปกระทบรูป เสียง หรือกลิ่น อย่างอื่นขึ้นมาอีก และแต่ละชาติมี **reaction** ส่งต่อถึงกัน อย่างที่เราเรียกว่ากรรมเก่าของชาติก่อนมาส่งผลให้เกิดในชาตินี้ เป็นอย่างนี้เป็นผลขึ้นมา แล้วส่งต่อกันไปอย่างนี้ทุก ๆ ชาติ คำว่าผลกรรมหรือการรับกรรมก็ให้มุ่งหมายอย่างนี้ จะได้ถูกต้องที่พระพุทธเจ้าท่านสอน ถ้าไม่อย่างนั้นจะออกนอกเรื่องนอกราวไป เราเข้าใจเรื่องเกิด เรื่องกรรม ผลกรรม และการรับผลกรรม อย่างนี้

อย่างว่าเกิดเป็นผู้อยากได้ของรักอย่างใดขึ้นมาแล้ว ตายไป แล้วเกิดเป็นผู้ไปขะโมยหรือ หรือว่าไปทำโจรกรรมเข้าจริง ๆ แล้วก็ตายไป แล้วไปเกิดเป็นผู้บริโภคสิ่งนั้นเข้าไป หรือว่าไม่ได้บริโภคสิ่งนั้นเข้าไป เดี๋ยวไปเกิดเป็นว่าถูกกล่าวหาแล้ว เดี๋ยวไปเกิดเป็นนักโทษอยู่ในตรางแล้ว ความเกิดอย่างนี้มีได้มาก และสับสนกันอย่างยิ่ง หลาย-สายหลายแนวพร้อมคลุกเคล้ากันไป ดูมันให้ดี ๆ เข้าใจแล้ว ทำการหยุดความเกิดเสียได้เมื่อไหร่ เมื่อนั้นเป็นนิพพานซึ่งไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย

ถ้ายังมีเกิด เป็นต้องรู้สึกว่าตัวกูของกูอยู่เรื่อย มีเกิดเรื่อยก็เป็นวัฏฏสงสารไปเรื่อย คือทุกข์เรื่อยเป็นลูกโซ่ไปเลย แต่เราอย่าไปเข้าใจผิดตรงที่ว่า ไม่เกิด ๆ นี้มันหมายถึงว่าสงบขนาดว่าไม่มีความรู้สึกอะไร ไปนั่งตัวแข็งเป็นท่อนไม้นี้ไม่ใช่ มันกลับ **active** มากที่สุด ที่ว่างจากตัวกู หรือว่างจากการเกิดมากที่สุดกลับเป็นสติปัญญามากที่สุด ทำอะไรได้คล่องแคล่วที่สุด เพราะมันไม่อาจทำผิด คิดผิด พูดผิดแล้วมันจึงทำได้โดยเร็ว เพราะว่ามันไม่มีทางที่จะผิดได้ เพราะมันเป็นสติปัญญาอยู่โดยธรรมชาติ ในตัวธรรมชาติเป็นอัตโนมัติ สิ่งที่เรียกว่าความว่างจากตัวกูมันเป็นอย่างนี้ "เรา" ที่ว่าว่างจากตัวกู หรือที่ว่างจากตัวกูหรือผู้ที่เป็นนิพพานอยู่นี้ ทำอะไรได้หมด แต่แล้วไม่ทำอะไรผิดเลย เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง รวดเร็วอย่างยิ่ง มากมายอย่างยิ่งดีอย่างนี้ อย่าได้ไปเข้าใจว่าถ้าเกิดความรู้สึกอย่างนี้แล้วมันทำอะไรไม่ได้ หยุดทำอะไรไปหมด หนืดไปหมด เนือยไปหมด มันอยู่เฉยไปเลยนั้นว่าเอาเองเพราะความโง่ของตัวเอง ก็เลยทำให้กลัว กลัวความว่าง กลัวนิพพาน หรือกลัวจะหมดกิเลสตัณหา แล้วจะไม่สนุก อย่างนี้เป็นต้น ความหมดกิเลสตัณหายิ่งสนุกอย่างยิ่ง ยิ่งเป็นสุขอย่างยิ่ง แต่ถึงอย่างไรก็ต้องเป็นความสุข หรือความสนุกที่แท้จริง คือจะไม่เป็นอันตรายไม่หลอกลวง

ไม่เป็นมายา ในความสุขสนุกของคนปุถุชนนั้น มันไม่จริง มันลอกหลวง มันเป็นมายา แล้วมันให้ความทุกข์ให้แก่ผู้นั้นเหมือนกับเหยื่อที่กินเข้าไปแล้วมันติดเบ็ด นี้เรียกว่าตกอยู่ในอำนาจพระยามารมันก็วุ่นกันอยู่ตลอดเวลา มันก็จมอยู่ในวัฏฏสงสาร คือห่วงโซ่ของความทุกข์ หรือว่าทะเลวนของความทุกข์ขึ้นมาไม่ได้ นี้เรียกว่ามีการดับตัวกูเสียได้ด้วยมองเห็นตัวกูของกูนี้เป็นมายา โดยอาศัยการปฏิบัติตามหลักของปฏิจจสมุปปาท นับว่าเป็นอย่างหนึ่งแนวหนึ่ง หรือวิธีหนึ่ง

อาตมาจะยกตัวอย่างมาหลาย ๆ แนวเพื่อให้เป็นตัวอย่าง เช่นว่ามองที่อารมณ์ คือมองลงไปที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ หกประการที่มันจะมากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ว่าแม้แต่อารมณ์นี้มันก็เป็นมายา โดยอาศัยความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เราอย่าทำเล่นกับเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันไม่ใช่เรื่องสำหรับคนแก่ หรือว่าเรื่องไว้สวดศพตายเสียแล้ว มันเป็นเรื่องที่ต้องนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน สำหรับคนเป็น ๆ ถ้าใครสามารถเอาความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้ามากำกับอยู่กับชีวิตประจำวันแล้ว คนนั้นชื่อว่ามีเชื้อต้านทานโรคสูงสุด แล้วอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส นั้นจะไม่เกิดเป็นพิษขึ้นมาได้ เราจะมีอยู่เป็นอยู่อย่างมีความเกษม บาลีใช้คำว่า เขมะ เกษมนี้เป็นภาษาสันสกฤต คือ กฺษมะ แล้วมาเป็นไทยว่า เกษม เราจะเป็นอยู่อย่างเกษม ก็น่าแปลกเหมือนกันที่ท่านไม่ใช้คำว่าเป็นสุข เพราะคำว่าสุขนี้ออกจะเป็นมายาหรือหลอกลวงอยู่รูปหนึ่งเหมือนกัน เอาแต่เกษมก็แล้วกัน เกษมหมายความว่า อิสระ และสงบเย็น จะพูดให้เห็นชัดหน่อย ไม่ให้เป็นที่ตั้งของความหลงก็เรียกว่าเกษมจากโยคะ โยคะคือเครื่องรบกวน เกษมจากเครื่องรบกวนนั้นคือว่างหรือนิพพาน หากต้องการจะมีชีวิตอย่างเกษมแล้วก็ต้องอาศัยความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้สมบูรณ์ มันจะต่อต้านกันได้กับอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มากระทบไม่ให้ไปหลงรัก หรือหลงเกลียด เรื่องวุ่นวายมีอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น คือไปหลงรักอย่างหนึ่ง ไปหลงเกลียดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้หัวเราะ และต้องร้องไห้ ถ้าใครมองเห็นว่าหัวเราะก็กระหืดกระหอบ มันเหนื่อยเหมือนกัน สู้อยู่เฉย ๆ ดีกว่า อย่าต้องหัวเราะ อย่าต้องร้องไห้ นี่แหละมันเป็นความเกษม เพราะฉะนั้นเราอย่าให้ไปเป็นทาสของอารมณ์ จนไปหัวเราะหรือร้องไห้ตามที่อารมณ์มายั่ว เราเป็นอิสระแก่ตัว หยุดอยู่ หรือเกษมอยู่ อย่างนี้ดีกว่า

นี้คือ การที่เราใช้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเครื่องมือกำกับชีวิตเป็นประจำวัน สามารถเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นมายา เป็น Illusion เหมือนอย่างของกูเป็น Illusion เพราะว่าตัวของกู มันเกิดมาจากอารมณ์ตัวกูของกูเป็นมายา อารมณ์ทั้งหลายก็เป็นมายา เห็นได้ด้วยหลัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โรคก็ไม่เกิด ความทุกข์ไม่เกิด

ทีนี้เราจะตัดลัดมองไปดูสิ่งที่เป็นสุขเวทนา คือความสุขสนุกสนาน เอร็ดอร่อยที่เป็นสุขนั้น เรียกว่า สุขเวทนา ตัวสุขเวทนานั้นมันเป็นมายา เพราะว่ามันเป็นเหมือนลูกคลื่นที่เกิดขึ้นเป็นคราว ๆ ไม่ใช่ตัวจริงอะไร ที่พูดดังนี้ก็เพราะว่าในบรรดาสิ่งทั้งปวงในโลกทั้งหมดทุกโลก ไม่ว่าโลกไหน มันมีค่าอยู่ก็ตรงที่ให้เกิดสุขเวทนา คิดดูให้ดีว่าท่านศึกษาเล่าเรียนทำไม ท่านประกอบอาชีพหน้าที่การงานทำไม ท่านสะสมทรัพย์สมบัติเกียรติยศชื่อเสียง พวกพ้องบริวารทำไม มันเพื่อสุขเวทนาอย่างเดียว เพราะฉะนั้นแปลว่าอะไร ๆ มันก็มารวมจุดอยู่ที่สุขเวทนาหมด ถ้าเรามีความรู้ในเรื่องนี้ จัดการกับเรื่องนี้ให้ถูกต้องเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น ทุกเรื่องมันถูกหมด เพราะฉะนั้นจึงต้องดูสุขเวทนาให้ถูกต้องตามที่เป็นจริงว่ามันก็เป็นมายาชนิดหนึ่ง เราจะต้องจัดการให้สมกันกับที่มันเป็นมายา ไม่ใช่จะต้องไปตั้งข้อรังเกียจ เกลียดชังมัน อย่างนั้นมันยิ่งบ้าบอที่สุด ถ้าเข้าไปหลงรัก หลงเป็นทาส มันก็เป็นเรื่องบ้าบอที่สุด แต่ว่าไปจัดการกับมันอย่างไรให้ถูกต้องนั่นแหละเป็นธรรม เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า ที่จะเอาชนะความทุกข์ได้และไม่ต้องเป็นโรคทางวิญญาณ มันก็ต้องทำโดยวิธีที่พิจารณาให้เห็นว่าสุขเวทนานี้ที่แท้ก็คือมายา เป็นเหมือนลูกคลื่นลูกหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะน้ำถูกลมพัด หมายความว่า เมื่อรูป เสียง กลิ่น รส เข้ามาแล้ว ความโง่คือ อวิชชา โมหะ ออกรับกระทบกันแล้วเป็นคลื่นขึ้นมาดังกล่าวคือสุขเวทนา เดี๋ยวมันก็แตกกระจายไปอย่างนี้ แล้วเราไม่เป็นทาสของสุขเวทนา เราสามารถจะควบคุม จะจัด จะทำกับมันได้ในวิธีที่ไม่เป็นทุกข์ ตัวเองก็ไม่เป็นทุกข์ ครอบครัวก็ไม่เป็นทุกข์ เพื่อนบ้านก็ไม่เป็นทุกข์ คนทั้งโลกก็ไม่พลอยเป็นทุกข์ เพราะมีเราเป็นมูลเหตุ ถ้าทุกคนเป็นอย่างนี้โลกนี้ก็มีสันติภาพถาวร คือความสุขที่แท้จริง และถาวรนี่คืออานิสงส์ของการหายโรค โดยวิธีต่าง ๆ กัน ไม่เป็นโรคตัวกูไม่เป็นโรคของกู

อาตมายกตัวอย่างมาเพียง ๓ อย่างก็พอแล้ว เพราะเวลาจะหมดอยู่แล้ว ว่าเราจะเห็นตัวกูของกูนี้เป็นมายา โดยหลักของปฏิจจสมุปปาทก็ได้ หรือว่าอีกวิธีหนึ่งเราจะเห็นอารมณ์ทั้งหก คือ รูป เสียง กลิ่น รส นี้ มันเป็นมายาโดยหลักของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้ หรือว่าเราจะเห็นสุขเวทนาว่าเป็นมายา โดยหลักของการเห็นว่ามันเป็นของปรุงแต่ง หรือเป็นเพียงสังขารเท่านั้น ไม่ใช่ของจริง อะไรอย่างนี้ก็ได้ ทั้งหมดนั้นจะเป็นได้อย่างนั้น ก็ดูให้ดี หรือระมัดระวัง มีสติสัมปชัญญะกันให้มากตรงขณะที่อารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั่นเอง เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านกำชับพระพาหิยะให้เห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน อย่าให้ปรุงเป็นเวทนา หรือถ้าปรุงเวทนาแล้วก็อย่าให้ปรุงเป็นตัณหาก็ได้ ยังได้อีกทีหนึ่ง แล้วก็ไปสนใจเรื่องว่างเรื่องวุ่นให้มากที่สุด

พูดเพียงครั้งเดียว หรือฟังเพียงครั้งแรกนี้ พอเข้าใจเลา ๆ ต้องสังเกตจนจับให้ได้ว่า เราเองนี้แท้ที่จริงก็มีความว่างอยู่มาก เวลาที่เราว่างไม่วุ่นหรือมีสติปัญญามีอยู่มาก วุ่นหรือความรู้สึกเป็นตัวกูของกูนั้นมาเป็นพัก ๆ คราว ๆ ที่เรียกว่าความเกิดนั้นมันมาเป็นคราว ๆ เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที ขณะที่ไม่เกิดนั้นไม่เป็นทุกข์เลย และมีอยู่มากแล้วคนก็โง่เอง มองข้ามไปเสียเอง คือมองข้ามนิพพานที่มีอยู่เองไปเสีย แล้วมันจึงมองไม่เห็นว่ามีนิพพาน แม้เป็นนิพพานน้อย ๆ นิพพานชิมลองก็จริง แต่ว่าก็เป็นนิพพานอย่างเดียวกับนิพพานจริงหรือนิพพานถาวร เพียงแต่ว่ามันไม่ถาวร เพราะว่าเราไม่สามารถป้องกันโรค ไม่สามารถทำลายโรค โรคจึงมาแทรกเสียเป็นพัก ๆ นิพพานก็ขาดเป็นห้วง ๆ ถ้าใครมีบุญคือฉลาดถึงกับรู้ว่า โดยที่แท้คือพื้นฐานนั้นเป็นว่าง หรือเป็นนิพพานอยู่เองแล้ว เรื่องมันก็ระวังอยู่แต่เพียงว่า อย่าให้ของใหม่เข้ามาแทรกแซงเจ้าบ้านว่างดีอยู่แล้ว แขกอาคันตุกะนั่นคือวุ่น เพราะฉะนั้นอย่าให้มันเข้ามา ไล่มันออกไป ไม่ให้เข้ามาในบ้านในเรือนของเรา มันว่างอยู่ตลอดเวลาได้ วิธีไล่ออกไปก็คือปฏิบัติธรรมะ เกิดวิมังสา สอดส่องอยู่เสมอ แล้วมันก็สำเร็จ เป็นของที่ไม่ยาก แต่ถ้าว่าโง่ในตอนแรกแล้ว มันยากอย่างยิ่ง คือว่ายากยิ่งกว่ากลิ้งครกขึ้นภูเขา แต่ถ้าคลำถูกเงื่อนถูกปมแล้วละก็ มันง่ายยิ่งกว่ากลิ้งครกลงมาจากภูเขาอีกทีหนึ่งหรืออีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เรามีความรู้สึกตัวอยู่เสมออย่าลืมและอย่าประมาท คอยจับให้พบความว่างและ

ความวุ่นที่เกิดอยู่เป็นประจำวัน คำว่าเรา นี้หมายถึง จิต ไม่ใช่เราคือตัวกู ของกู ให้มีจิตรักและพอใจในความว่าง คือนิพพานนี้อยู่เสมอไป อย่าได้มีจิตโน้มไปในทางที่เข้าใจผิดไปหลงสิ่งที่วุ่น

เดี๋ยวนี้ปัญหายากที่สุดมันอยู่ตรงที่ทุกคนไม่ชอบความดับทุกข์ จนไม่กล้าจะยืนยันว่าเกิดมานี้เพื่อไม่ทุกข์ มันกลายเป็นว่าเกิดมาเพื่ออะไรก็ได้เอาทั้งนั้น ขอแต่ให้ได้ตามใจตัวสนุก ๆ ก็แล้วกัน ก็เลยปล่อยตามเรื่องไปหมด ที่จริงเรื่องดับทุกข์นี้มันไม่ยากไม่เหลือวิสัยอะไร มันก็พอ ๆ กัน แต่เราไม่เข้าใจเราหันหลังให้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นทุกข์อยู่เรื่อย เป็นอันว่าความหมดโรคหรือไม่เป็นโรคทางวิญญาณนี้ มันอยู่ตรงที่รู้จักทำไม่ให้ ตัวกูของกู เกิดขึ้นมา นั่นแหละคือความไม่มีโรค ซึ่งเราเรียกกันว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง คำนี้เป็นคำโฆษณาชวนเชื่อของคนขายยาครั้งพุทธกาลว่า "อโรคยา ปรมาลาภา" เที่ยวร้องก้องไปตามสี่แยก ไปตามถนนหนทาง มันไม่ได้หมายถึงโรคอย่างนี้ เพียงเป็นโรคปวดหัว ปวดฟัน หรืออะไรทำนองนั้น โรคทางวิญญาณของพระพุทธเจ้านี้ท่านหมายถึงโรคที่เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นโรคอย่างจริงอย่างนี้ แล้วหมดโรคก็เป็นจริงถึงขนาดนี้ เราพ้นโรคอยู่เป็นประจำทุกวันนี้ เป็นการพ้นโรคอย่างตทังคปหาน ตทังควิมุติ มันพ้นโรคโดย co-incident อยู่เป็นประจำวันอยู่เหมือนกัน co-incident ก็มีมาอีกรูปหนึ่งถือว่ามีโรคฟลุคขึ้นมาแทรกแซงอยู่เสมอเหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดี เราอย่าลืมว่าเราพ้นโรคเป็นประจำตามธรรมดาโดยไม่รู้สึกตัวนั้นก็มีอยู่ เรียกว่า ตทังควิมุติ ทีนี้บางคราวเราตั้งอกตั้งใจควบคุมมัน ก็ว่างได้มากกว่านั้นอีก พ้นจากโรคได้มากขึ้นอีก อย่างนี้เรียกว่า วิขัมภนะวิมุติ เพราะเราคอยคุมมันไว้ ถ้าเราจัดการเด็ดขาดเลย ถอนรากถอนเง่า ถอนเชื้อได้หมดเลย อย่างนี้เรียกว่า สมุจเฉทวิมุติ หรือสมุจเฉทปหาน คือฆ่าตายเลยไม่เพียงแต่ฟลุค หรือไม่เพียงแต่ข่มขี่ไว้ชั่วคราว ฉะนั้นตามธรรมดาเราจึงได้ผลอย่างน้อยก็ได้เป็นผล ตทังควิมุติ ได้กำไรมากอยู่แล้ว ถ้ามากกว่านั้นก็เป็นวิขัมภนะวิมุติและเป็นสมุจเฉทวิมุติซึ่งเป็นอันดับสุดท้ายไปเลย เราก็ไม่ได้อยู่โดยความโลภความหลงและความไม่ปรารถนาต่าง ๆ แต่ว่าเป็นอยู่ด้วยความเกษม เต็มอยู่ด้วยสติปัญญา ความไม่ทุกข์ ไม่ร้อน เป็นความสดชื่น เหมือนกับภาวะแห่งความหนุ่มความสาวที่ไม่รู้จักแก่เฒ่า นี่แหละคือความหายจากโรคทางวิญญาณ

ในที่สุดนี้ ขอให้เราทุกคนที่รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มของพุทธบริษัทนี้ รู้จักความมุ่งหมายอันแท้จริงของการรวมกลุ่ม ถ้าเห็นว่าดีจริงอย่างนี้แล้ว ก็ช่วยกันสามัคคีในการที่จะเสียสละสิ่งที่ถูกกว่า เพื่อซื้อเอาสิ่งที่แพงกว่า ดีกว่า ประเสริฐกว่า เข้ามาให้ได้ คือช่วยกันรักษากิจการนี้ไว้ อย่าให้ล้มไป ให้เจริญก้าวหน้า เพื่อประโยชน์แก่ตัวเอง แก่เพื่อนมนุษย์ทุกคน ก็จะได้ชื่อว่า เกิดมาทีหนึ่งได้ทำสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะทำและได้รับสิ่งที่ดีที่มนุษย์ควรจะได้รับ แล้วมันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น มันมีเท่านั้นก็เป็นอันว่า จบเรื่องที่จะต้องเรียนจะต้องทำ หรือว่าจะต้องเสวยผลของการกระทำ และมีชีวิตอยู่โดยไม่เป็นทุกข์เลย ทั้งในขณะแสวงหา และขณะบริโภค เมื่อประกอบการงานเพื่อแสวงหา รวมทั้งการศึกษาเล่าเรียน การทำอาชีพเหล่านี้ เป็นการแสวงหา ขณะนี้เราก็ไม่ทุกข์ ครั้นได้ผลเป็นเงินเป็นทองทรัพย์สมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง อะไรมาบริโภค มันก็ไม่เป็นทุกข์ มันไม่เป็นทุกข์ทั้ง ๒ สถานอย่างนี้ มันก็วิเศษอย่างยิ่งเหมือนกับไปจับปลากินก็ไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ ได้ปลามากินแล้วก็ไม่ถูกก้างปลาเลย เมื่อจับปลาก็ไม่ทุกข์ เมื่อกินปลาก็ไม่ทุกข์ มันก็หมดกันเท่านั้น มันไม่มีอะไรมากกว่านั้น เพราะฉะนั้นขอให้ทุกคนรู้จักโรคทั้งทางกาย Physical disease และทางจิต Mental disease และทั้งทางวิญญาณคือ Spiritual disease กันให้ครบถ้วนอย่าให้ขาดตกบกพร่อง เว้าแหว่ง แต่ประการใด แล้วแก้ไขเยียวยามันไปทุกโรค ให้เป็นผู้ไม่มีโรคและชื่อว่า อโรคยา ปรมา ลาภา ที่แท้จริง.

อาตมาขอยุติการบรรยาย "ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา" ตามโอกาสนี้เพียงเท่านี้.

การทำบุญทำกุศลที่สูงสุด

เมื่อพิจารณาดูตามคำของพระพุทธเจ้าแล้ว จะเห็นว่าการทำบุญที่สูงสุดนั้น คือการทำให้คนเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ให้เขาได้รับความสุขด้วยการมีหัวใจอันสะอาดปราศจากกิเลส สว่างจากความมัวเมาเข้าใจผิด สงบจากความเร่าร้อนแผดเผาในจิตใจ มีการเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างถูกต้องนั่นเอง การกระทำอื่น ๆ ไม่ได้บุญชั้นสูงสุด แม้จะบริจาคเงินมากมายจนหมดเนื้อหมดตัวเพียงไรก็ตาม ดังจะยกตัวอย่างเช่น การสร้างโรงพยาบาล สร้างโรงเรียน และสร้างโบสถ์วิหารมาเป็นเครื่องเปรียบเทียบดูสัก ๒-๓ เรื่อง

การสร้างโรงพยาบาลเพื่อช่วยชีวิตคนทุกประเภท ตั้งแต่สุภาพบุรุษจนกระทั่งคนเกเรเกกมะเหรกให้ได้การรักษาพยาบาลนั้น จัดว่าเป็นการกุศลโดยไม่มีปัญหา แต่ไม่ใช่กุศลอย่างสูง เพราะเป็นเพียงการรักษาคนไข้ให้รอดตาย เพื่อให้มีชีวิตอยู่สำหรับจะต้องทนทุกข์ต่าง ๆ อื่น ๆ ต่อไปตามเดิมเท่านั้น มันเลยมีค่าเท่ากับขังคนไว้ให้ถูกทรมานอยู่ในโลกไปตามเดิม ตามความเห็นของพระอริยเจ้า ท่านถือว่าแม้จะมีความไม่ทุเรศในทางกายพอเป็นเครื่องสบายตาอยู่บ้าง แต่ก็ยังมีภาวะที่น่าทุเรศในทางจิตหรือทางวิญญาณเท่าเดิม ถ้าใครอุ่นใจในการรักษาพยาบาลแล้วนอนใจพากันมัวเมาในการไม่มีโรค มีความประมาทหลงใหลในความสุขในทางเนื้อทางหนัง มีชีวิตอยู่ด้วยความหลงยิ่งขึ้นไปอีกอย่างนี้แล้วก็ไม่สามารถทำตนหรือทำโลกให้สงบได้ ฉะนั้น การช่วยคนให้รอดตายในทางร่างกายทำนองนี้ จะเป็นที่ชอบใจก็แต่พวกที่มัวเมาในทางเนื้อหนังเท่านั้น พระอริยเจ้าอาจเพียงยิ้ม ๆ เพราะท่านเห็นว่าการกระทำบุญเช่นนี้ก็เป็นเพียงการช่วยให้คนมีชีวิตอยู่เพื่อมัวเมาหรือทนทุกข์ทรมานในวัฏฏสงสารไปตามเดิมและเท่าเดิม ฉะนั้น การสร้างโรงพยาบาลจึงเป็นเพียงกุศลชนิดหนึ่งแต่หาใช่เป็นเรื่องสูงไม่ และไม่เป็นบุญกุศลชั้นสูงสุดเว้นไว้แต่จะมีการทำคนป่วยไข้ให้มีความเห็นถูกต้องในทางธรรมะอยู่ด้วยเท่านั้น

การสร้างโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยก็ทำนองเดียวกัน เป็นการกุศลจริงแต่ไม่สูงและยังจะกลายเป็นผลร้ายแก่สังคม ถ้านักเรียนมีแต่ความรู้ล้นเหลือเหนือความมีศีลธรรมไม่ใช้ความรู้ไปในทางที่ถูก เพราะคุมจิตใจตัวเองไม่อยู่ โลกที่มีแต่คนหนุ่มสาวที่แสนจะฉลาดปราชญ์เปรื่อง แต่ใช้ความรู้ผิดทางหลงไปตามกิเลสของตนนั้น จะเป็นโลกที่

ป่าเถื่อนไปอีกแบบหนึ่ง ร้ายยิ่งไปกว่าโลกของคนที่ไม่รู้หนังสือแต่มีความสงบ ความฉลาดนั้นเหมือนอาวุธที่มีคม เป็นอันตรายอย่างยิ่งถ้ายื่นให้แก่ "คนป่าเถื่อน" ชนิดใหม่ที่ว่านี้ การมอบความรู้ให้แก่กันอย่างล้นเหลือเหนือความรู้สึกผิดชอบชั่วดี โดยไม่พอเหมาะไปกับความสูงทางใจนั้น จะทำให้โลกนี้กลายเป็นนรกชนิดหนึ่งโดยไม่ต้องสงสัย โรงเรียนและมหาวิทยาลัยทั้งหลายในโลกก็ยังแก้ปัญหาอันนี้ไม่ตกกันอยู่ทั่ว ๆ ไป ทั้งนับวันนับจะยิ่งขึ้น ผลที่เห็นอยู่เวลานี้ก็คือคนกำลังฉลาดในการหาประโยชน์ใส่ตนอย่างเดียว เห็นแก่ตัวจัดยิ่งขึ้นกว่าในสมัยที่คนไม่รู้หนังสือไปเสียอีก เกิดความเดือดร้อนที่ลึกซึ้งซับ-ซ้อนยิ่งขึ้นไป ฉะนั้นการศึกษาชนิดที่โลกเรากำลังให้กันอยู่ ณ บัดนี้ จึงยังไม่ใช่การศึกษาที่ถูกต้องแท้จริง และจะว่าเป็นการกุศลที่ดีจริงก็ยังยืนยันไม่ได้เลย แล้วจะว่าเป็นกุศลสูงสุดไปได้อย่างไร เพราะมันอาจทำให้เด็กหนุ่ม ๆ สาว ๆ ของเรากลายเป็นปีศาจที่มีรูปร่างท่าทางงดงามชดช้อยชนิดใดชนิดหนึ่งเท่านั้น ถ้าดูผิว ๆ แล้วก็เห็นแพรวพราว ในใจอาจไม่สูงไม่งามหรือไม่มีความเป็นมนุษย์แม้แต่กะผีกเดียว ถึงแม้การศึกษาสมัยนี้จะทำให้อยู่ดีกินดีทางวัตถุ แต่ก็ทำให้จิตใจต่ำเหลือประมาณ การถือว่าเมื่อกายสูงแล้วใจก็สูงตามเองนั้น คือหลักของวัตถุนิยมอย่างแรงกล้า ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจผิดในยุคปัจจุบันอันนำไปสู่สงคราม หรือยังผลให้เกิดลัทธิการเมืองชนิดซ้ายจัดขวาจัดขึ้นในโลก ลัทธิเหล่านั้นได้ถือหลักนี้เป็นอุดมคติกันอย่างรุนแรง ฉะนั้น การศึกษาทุกชนิดที่นำมนุษย์ไปสู่ลัทธิวัตถุนิยมอันแรงกล้า ย่อมหาใช่การศึกษาที่สามารถทำคนให้เป็นอิสระจากกิเลสได้ไม่ และเมื่อกล่าวตามหลักพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่เป็นการศึกษาเลย เว้นไว้แต่จะมีการอบรมนักศึกษาให้มีความเข้าใจที่ถูกต้องในทางธรรมะรวมอยู่ด้วยเท่านั้น.

การสร้างโบสถ์วิหารวัดวาอารามและเจดีย์ก็อย่างเดียวกัน ยังหาอาจจัดว่าเป็นการกุศลอันสูงสุดไม่ มิใช่ว่าประกวดประชันกันสร้างโบสถ์วิหารการเปรียญให้เต็มบ้านเมืองแล้วจะทำให้คนเข้าถึงอริยสัจหรือก็เปล่า โบสถ์วิหารส่วนมากกำลังเป็นเพียงศิลปวัตถุและเป็นที่ประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีเท่านั้น หาได้เป็นที่ทำให้คนแจ่มแจ้งในสัจ-ธรรมตามความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าไม่ โบสถ์ที่ลงทุนสร้างกันตั้งล้านบาทหรือเกินกว่านั้นก็ยังไม่เคยทำให้ใครละจากมิจฉาทิฏฐิ มาตั้งตนอยู่ในสัมมาทิฏฐิ เลยกลายเป็นสิ่งที่มีไว้ดูเล่นกันสวยๆ พระพุทธเจ้าสั่งสอนคนตามพื้นดินตามป่าไม้ โดยไม่เกี่ยวข้องกับศิลป-วัตถุเหล่านี้ พระสาวกในปูนหลัง ๆ ต่อมาก็ยังไม่เคยเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ และท่านก็

สามารถประกอบกิจพระศาสนาทุกชนิด และสามารถกลับหัวใจคนจากดำเป็นขาวได้มาก-มายนับไม่ถ้วน แต่ในสมัยที่แผ่นดินรกรุงรังไปด้วยสถาปัตยกรรมและศิลปวัตถุประเภทนี้ เรากลับไม่ได้รับผลในทางจิตใจสมกับทุนรอนที่ได้ลงไป อย่าหวังถึงธรรมะในชั้นปรมัตถ์ปรัชญาที่ลึกซึ้งเลย แม้แต่เพียงศีลธรรมชั้นต้น ๆ ก็ปรากฏว่าตกต่ำเสื่อมทรามลงไปมาก ทั้งที่เราก็มีโบสถ์สวย ๆ ทวีจำนวนยิ่งขึ้นทุกที คนแก่ขนาดต้องถือไม้เท้าหรือต้องมีคนคอยระวังข้างเมื่อไปไหนมาไหน ก็ไม่ค่อยปรากฏตัวตามโบสถ์วิหาร แต่กลับหาดูได้ง่ายตามบ่อนตีไก่ชนโคสนามแข่งม้ายิ่งกว่า ความงามและความมากของโบสถ์วิหารกลับทำให้ผลผิดไปจากสิ่งที่เคยได้ในสมัยที่พระอรหันต์แห่งยุคพุทธกาลท่านใช้พื้นดินหรือป่าไม้เป็นที่กลับใจคน ทั้งนี้ก็เพราะว่าตัวโบสถ์หรือวิหารที่สวย ๆ หาสามารถทำให้เข้าถึงเหตุผลได้ไม่ มีแต่จะทำให้หนักไปในทางยึดถือความศักดิ์สิทธิ์ติดอยู่ในทางวัตถุ พุ่งเพื่อในทางประกวดประขัน จนกระทั่งสมภารเจ้าวัดและชาวพุทธพากันหมดเวลาในการเข้าถึงธรรมะที่แท้ไป เพราะเหตุนั้นในสมัยนี้การท่องเที่ยวไปสั่งสอนอย่างสมัยพุทธกาลก็มีไม่ได้ เพราะภิกษุของเราติดวัด หรือติดธุระอันเกี่ยวกับตัววัดนั่นเอง ผลจึงเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยที่ไม่มีวัดจะติดอย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้แหละ สถาปัตยกรรมหรือศิลปวัตถุเหล่านี้จึงกลายเป็นของเหลือเฟือ และไม่กระทำคนให้เข้าถึงอริยสัจหรือนิพพาน เป็นเพียงเครื่องช่วยให้คนติดวัดเท่านั้น จึงไม่จัดว่าเป็นกุศลชั้นสูงสุด การให้ธรรมเป็นทานซึ่งพระองค์ตรัสว่าชนะการให้ทั้งปวงนั้น มิได้อาศัยการมีโบสถ์วิหารสวย ๆ มาก ๆ ฉะนั้นการสร้างวัดวาอารามโบสถ์วิหารการเปรียญพระเจดีย์ จึงไม่ใช่การกุศลชั้นสูงสุด เพราะเหตุนั้นเราจะสร้างหัวใจมนุษย์ด้วยธรรมะ หรือจะสร้างวัตถุด้วยอิฐปูนกันดี ? วัตถุมีรกหนาขึ้นมากเพียงใด ก็ย่อมบังพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นองค์จริงให้หายลับไปมากขึ้นเพียงนั้น

การกุศลที่แท้จริงและสูงสุดนั้น คือการทำให้มนุษย์รู้ถึงสิ่งที่มนุษย์ควรรู้หรือจำเป็นต้องรู้ และให้ได้ถึงสิ่งที่ควรเข้าถึงหรือจำเป็นเข้าถึง กล่าวคือธรรมะที่ทำให้ใจสูง ได้แก่การที่ใจมีความสะอาดปราศจากกิเลส ใจสว่างปราศจากความเห็นผิด และใจสงบจากความทุกข์ร้อนภายในทุกประการ จะรู้หนังสือหรือไม่รู้หนังสือ และมีชีวิตสั้นหรือยาว จะมีโบสถ์สำหรับสวดมนต์ทำพิธีหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่สำคัญเท่าความสะอาดสว่างสงบของจิตใจซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นด่วนหรือต้องการก่อนสิ่งอื่นใดทั้งหมดสิ้น

เราควรเปิดองค์การเผยแพร่คำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า หรือแม้บริการการกุศลชนิดที่ทำให้มนุษย์มีความเห็นที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฏฐิบุคคลตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา หรือตามหลักความจริงสากลของธรรมชาติทางฝ่ายจิตให้มากที่สุด ไม่ใช่แต่เพียงให้คนรู้หนังสือหรือรอดตาย หรือมีโบสถ์วิหารสวย ๆ เอาไว้สำหรับสวดมนต์

ด้วยเหตุนี้แหละ เราจะต้องรีบจัดตั้งองค์การที่จะช่วยทำคนให้เป็นมนุษย์อย่างถูกต้อง อันจะเป็นเหตุทำให้โลกนี้มีสันติสุขอย่างแท้จริงได้ นี้แหละเป็นบุญ เป็นกุศลชั้นสูงสุดจริง ๆ ซึ่งวิญญาณทุกวิญญาณกำลังต้องการ เพราะกำลังเร่าร้อนกันอยู่ทั่วทุกหัวระแหง โดยเหตุที่ขาดแคลนสถาบันชนิดที่กล่าวนี้นั่นเอง

สำหรับประเทศไทยเราที่ยังด้อยในการเผยแพร่พุทธศาสนา หรือไม่มีศีลธรรมและความสงบสุขตามแบบแห่งชาวพุทธให้สมชื่อ ก็เป็นเพราะไม่นิยมต่อการกุศลที่แท้จริงและสูงสุด หรือไม่กระทำกันให้เป็นล่ำเป็นสันเหมือนการกุศลที่ไม่แท้และไม่สูงสุด (ซึ่งกลับเข้าใจกันว่าแท้จริงและสูงสุด เลยทำกันอย่างฟุ่มเฟือยเหลือเฟือ) นั่นเอง ฉะนั้นเรื่องการกุศลที่แท้จริงและสูงสุด จึงเป็นที่ควรหยิบยกขึ้นมาพิจารณาดูกันใหม่ด้วยความละเอียดถี่ถ้วนให้ถูกหลักวิชาและไร้ความงมงาย ในขณะที่เรามัวสาละวนอยู่กับการกุศลชั้นธรรมดากันเท่านั้น ฉะนั้น ขอให้พวกเราหันมาสนใจในการทำบุญทำกุศลประเภทที่ถูกต้องและจะได้ประโยชน์อย่างสูงสุดกันสักพักเถิด.

ทั้งหมดนี้ หาได้มีเจตนาจะคิดค้านการสร้างโรงพยาบาล โรงเรียน และวัดวาอารามไม่ แต่เป็นการยืนยันว่าสิ่งเหล่านี้ยังมิใช่การกุศลชั้นสูง เพราะมันมิใช่การกุศลชั้นสูงสุดจริงๆ จึงกล้ายืนยันและขอวิงวอนให้พวกเราทั้งหลายได้ช่วยกันขะมัก-เขม้นในการทำคนให้มีความเห็นอันถูกต้อง และมีความรู้ในทางพุทธศาสนาที่แท้จริง ขอให้เราเขยิบเลื่อนชั้นกันอีกทีเถิด เขยิบจากการสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล สร้างวัดวาอารามมาเป็นการสร้างหัวใจคนให้เต็มไปด้วยมนุษยธรรม อันจักเป็นการทำบุญทำกุศลชั้นสูงสุด ขอจงรีบทำกันโดยเร็วและให้เป็นล่ำเป็นสันจริง ๆ เถิด

ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ

สวนโมกขพลาราม

ไชยา

ชาวพุทธควรจะเชื่ออย่างไร

และ

อย่าทำคนให้หลงผิด

โดย

ปัญญานันทภิกขุ

ชาวพุทธควรจะเชื่ออย่างไร

ปาฐกถาแสดง ณ โรงพยาบาลสงฆ์ กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒

ท่านพุทธบริษัททั้งหลาย

วันนี้ ข้าพเจ้าได้มาปรากฏตัวแก่ท่านทั้งหลาย ก็เพราะว่าข้าพเจ้าเดินทางไปภาคใต้ จังหวัดปัตตานี เพื่อแสดงปาฐกถารวบรวมทุนสร้างตึกภิกษุอาพาธที่จังหวัดนั้น เมื่อเดินทางกลับมาก็พบกับคุณปุ่น คุณปุ่นบอกว่าท่านลงมานี่ก็ดีแล้ว มีโอกาสว่างช่วยแสดงปาฐกถาสักหน่อย ข้าพเจ้าบอกว่าไม่ขัดข้อง เพราะการแสดงปาฐกถานั้น เป็นงานเป็นชีวิตของข้าพเจ้า ไปที่ไหนถ้าเสียงไม่แห้งแล้วก็ยินดีที่จะพูดสู่กันฟังเสมอ และในการมาพูดที่หอประชุมโรงพยาบาลสงฆ์วันนี้ รู้สึกว่าท่านทั้งหลายได้มาประชุมกันอย่างคับคั่งเต็มสถานที่ ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกมีความปลื้มใจในความเป็นผู้ใคร่ต่อธรรมะของพี่น้องทั้งหลายอย่างเหลือเกิน

เรื่องที่จะนำมาพูดกันในวันนี้นั้น ความจริงข้าพเจ้าปาฐกถาที่ไหนก็ไม่อยากจะตั้งชื่อ เพราะว่าชื่อเรื่องนั้นไม่สำคัญ พูดเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมให้ฟังแล้วก็เป็นใช้ได้ แต่ว่าคุณปุ่นผู้ตั้งองค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เคี่ยวเข็ญจะเอาชื่อเรื่องให้ได้ ข้าพเจ้าเลยบอกว่าจะพูดเรื่อง "ชาวพุทธควรจะเชื่ออย่างไร" แต่ก่อนที่จะพูด อยากจะเล่าอะไร ๆ ให้ฟังนิดหน่อย

(ตะบองเพชร)

คือเมื่อเดือนก่อน ข้าพเจ้าเดินทางไปจังหวัดสุราษฎร์ แสดงปาฐกถาในงานศพของท่านพระครูผู้มีอายุสูงผู้หนึ่ง เสร็จจากนั้นแล้วก็เดินทางไปอำเภอทุ่งสง เพื่อไปร่วมงานผูกพัทธสีมา ซึ่งเป็นงานใหญ่เกือบทุกแห่ง ประชาชนได้มาในงานเป็นจำนวนมาก ในวัดที่ข้าพเจ้าไปนี้ก็เช่นเดียวกัน มีคนมาประชุมกันในงานอย่างล้นหลาม เขาให้ข้าพเจ้าแสดงปาฐกถาในเวลากลางคืน ข้าพเจ้าก็พูดให้เขาฟังตามสมควรแก่เวลา ในคืนที่จะถึงวันผูกพัทธสีมา

ในคืนนั้น ข้าพเจ้าเข้าไปดูในโบสถ์ซึ่งสร้างใหม่ เพื่อดูว่าเขาเตรียมอะไรกันบ้าง เมื่อเข้าไปก็เห็นวัตถุชนิดหนึ่ง คือใบตาล ใบตาลโตนดนี่เอง เขาเอามารวมกันไว้เป็นมัดใหญ่ แล้วที่ใบตาลนั้นมีอักษรเขียนเป็นภาษาขอม (อักษรเขมร) ข้าพเจ้าชักมาใบหนึ่ง แล้วก็อ่านใจความที่เขาเขียน ถ้าแปลเป็นไทยก็ว่า "เทวดาก็ดี ยักษ์ก็ดี ปีศาจก็ดี ถ้าได้มาเห็นใบตาลนี้แล้ว ขอให้หนีไปเสีย" ข้าพเจ้าเลยถามว่านี่มันอะไรกัน พระที่อยู่ในโบสถ์ก็บอกว่า นี่เขาเรียกว่า ตะบองเพชร "ตะบองเพชรอะไร ? มันใบตาลแท้ๆ" เขาบอกว่านั่นแหละสมมุติชื่อว่าเป็นตะบองเพชร "เอามาใช้ทำอะไร ?" "เอามาไว้แจกชาวบ้านในวันที่ผูกพัทธสีมา คือวันที่หินอันเป็นเครื่องหมายพัทธสีมาลงหลุมแล้ว ก็เอาใบตะบองเพชรนี้แจกชาวบ้านกัน" ข้าพเจ้าถามว่า "ชาวบ้านเอาไปทำอะไร ?" – "เอาไปปักไว้ในนาแล้วหนูไม่กินข้าว ถ้าเอาไปปักไว้ที่บ้านแล้วก็ไม่มีภยันตรายเกิดขึ้น" ข้าพเจ้าถามว่า "มันจริงอย่างเขาว่าหรือ ?" พวกพระที่นั่งอยู่ในโบสถ์ก็ว่า "เขาทำกันมาแต่โบราณนานมาแล้ว มีเฉพาะที่เมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดอื่นในภาคใต้ไม่มี" "ทำไมจึงมีเฉพาะที่เมืองนี้ ?" – "เพราะว่าเมืองนครนี้เขาเคยมีการกระทำพิธีตรุษสารทในเวลาจะสิ้นปี ทำพิธีสวดมนต์ใหญ่ในวิหารหลวงบริเวณพระบรมธาตุ และมีการแจกใบตาลที่เรียกว่าตะบองเพชร ให้แก่คนทุกคน เพื่อเอาไปป้องกันเสนียดจัญไร" ข้าพเจ้านึกในใจว่า "เออ ควรจะเลิกกันเสียทีเถอะเจ้าใบตาลน้อยนี่น่ะ" จึงพูดกับพระว่า "พรุ่งนี้จะไม่ให้แจก" พระบอกว่า "เอ้า ถ้าไม่ให้แจกมันต้องพูดกับท่านประธาน" ถามว่าใครมาเป็นประธานพรุ่งนี้ พระบอกว่า ท่านเจ้าคุณธรรมนาถจะมาเป็นประธาน "เอ้า ไม่เป็นไรผมพูดเอง" พอท่านเจ้าคุณมาถึงข้าพเจ้าเข้าไปกราบท่าน แล้วก็พูดเรื่องอื่นกันก่อน หลังที่สุดก็วกมาพูดเรื่องนี้ว่า อ้ายใบตะบองเพชรนี่ถ้าไม่แจกจะได้ไหมครับ ? "อือ มันของเก่า เขาทำกันมานานแล้ว เวลาผูกพัทธสีมาทีไรแล้วเสื้อขาดทุกที" ถามว่าทำไมขาด "แย่งกัน เพราะใบตาลมันน้อย คนมันตั้งหลายพัน มีใบตาลสักสองสามร้อยใบแจกไม่ทั่ว คราวนี้คนก็คงแย่งกันอีก พระก็ต้องหลบขี้ฝุ่นหลบคนให้ยุ่ง จีวรพระก็พลอยขาดไปด้วยเหมือนกัน ข้าพเจ้าบอกว่า "เอาเถอะ ใต้เท้าไม่ต้องเป็นทุกข์ พรุ่งนี้ผมจะจัดการเอง ไม่ต้องแจก" ท่านว่า "เออ ลองดูก็ได้ แต่ว่าเขาทำกันมานานแล้วนะ ทำอะไรไปขัดคอคนมันชักจะลำบาก" ข้าพเจ้าบอกว่า "เรื่องนั้นผมรับรอง

ผมจะจัดให้เรียบร้อย" พอวันรุ่งขึ้น ฉันเพลเสร็จแล้ว ก็มีการแสดงปาฐกถา เขาให้ข้าพเจ้าแสดงอีกครั้งหนึ่ง

ในการแสดงปาฐกถาตอนนี้ ข้าพเจ้าพูดให้เขาเข้าใจว่า งานผูกพัทธสีมานั้นเป็นมาอย่างไร คนที่มาในงานผูกพัทธสีมาที่เรียกว่าจะได้บุญได้กุศลนั้น อยู่ที่ตรงไหน พูดกันยาวความทีเดียว ให้คนฟังเข้าใจเรื่อง เมื่อเข้าใจเรื่องเสร็จแล้ว ก็นัดหมายว่า ในการผูกพัทธสีมานั้นควรจะทำอย่างไร ไม่ใช่ว่าพอลูกนิมิตรลงหลุมแล้ว ต่างคนต่างแย่งกันไปเอาดินกลบลงในหลุมจนกระทั่งว่าขี้ฝุ่นกลบวัดไปเลย แล้วบางทีโดนกันหัวร้างข้างแตก ทำกันมาอย่างนั้นหลายสิบปีแล้ว ยังไม่มีใครแก้ ข้าพเจ้าพูดให้ฟังหมด แล้วก็อะไรเป็นโทษก็บอกกันไป ผลที่สุดก็วกลงมาหาเจ้าตะบองเพชร บอกว่าวันนี้น่ะ พี่น้องมาผูกพัทธสีมาครั้งนี้ไม่มีตะบองเพชรแจก เพราะว่าตะบองเพชรที่เอามาไว้ในโบสถ์นั้นท่านปัญญานันทะเอาไปเผาเสียแล้วเมื่อตอนเช้า ทำไมจึงได้เอาไปเผาเสีย เพราะว่าของเหล่านี้ทำให้พี่น้องหลงงมงายเข้าใจผิดว่าจะช่วยตัวได้ ใบตาลน้อย ๆ มันจะช่วยอะไรเรา ถ้าเราเอาใบตาลไปผูกไว้กับคอกควาย พวกโจรก็ยังลักควายอยู่นั่นเอง พูดให้เขาเข้าใจเรื่อง พูดเสร็จแล้วก็บอกว่า ไม่มีแจก นัดหมายกันเสร็จ พอถึงเวลาผูกพัทธสีมา คนนั่งเรียบร้อยหมดทั้งวัด ไม่มีการเกะกะ ไม่ลุกขึ้นไปไหน พอลูกนิมิตรลงหลุมก็บอกให้สาธุพร้อมกัน เขาก็สาธุ เมื่อลูกนิมิตรลงหลุมแล้วเขาก็ไม่แทรก ไม่เบียดกัน ปีก่อนฝังที่วัดชัยชุมพล ที่ทุ่งสง เจ้าคุณพระเถระผู้ใหญ่ไปหลายองค์ คนแย่งกันถอดรั้วกันไก่รอบโบสถ์หมดเลย เขานึกว่ารั้วไก่นั้นศักดิ์สิทธิ์ ปีนี้ไม่ต้องแย่งกัน เพราะพูดให้เขาเข้าใจเรื่อง คนก็ทำกันอย่างถูกต้องเรียบร้อย พอทำเสร็จแล้วใคร ๆ ก็บอกว่า "เออทำอย่างนี้ดีไม่ยุ่ง สบายใจดี ปีหน้าถ้าหากฝังลูกนิมิตรวัดไหน ขอนิมนต์ท่านมาพูดอีกเถอะ ทำเสียสักสองสามวัดมันคงจะเรียบร้อยกันไป" เรื่องมันเป็นอย่างนี้

ที่นำมาเล่าให้ท่านฟังนี้ ไม่ใช่เรื่องอะไร ไม่ใช่จะอวดว่า ท่านปัญญานันทะนี่ไปทำอะไรหามิได้ แต่เพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งใดที่คนเคยกระทำกันมา ถ้าหากว่าเราเห็นว่าเป็นเรื่องไม่เป็นสาระ เป็นความหลงใหลเข้าใจผิด เป็นเรื่องที่ควรจะแก้ไขภายในวงการพระพุทธศาสนาแล้ว ขอให้พวกเรากล้าเถอะ ไม่มีความเสียหายดอก ข้าพเจ้าแก้ไปแล้วไม่เห็นมีใครด่า ไม่เห็นใครว่า ชาวบ้านทุกคนก็บอกว่า "เออ ดี ไม่ต้องยุ่งกัน"

แล้วเขาก็เข้าใจเรื่อง ไม่ต้องยุ่งกับเจ้าใบตาลน้อยๆ กันอีกต่อไป อย่างนี้นับว่าเป็นการกระทำที่ได้ประโยชน์อยู่ จึงเอามาเล่าให้พวกเราทั้งหลายฟังเพื่อเป็นตัวอย่าง สิ่งที่กระทำกันมาเสมอไปนั้น เราจะเชื่อว่าถูกว่าดีเสมอไปไม่ได้ แต่เราจะต้องเอาหลักความจริงเข้าจับ เอาเหตุผลเข้าจับว่าสิ่งนั้น มันเหมาะมันควร และเป็นประโยชน์แก่ชีวิตจิตใจของประชาชนหรือไม่ ถ้าเห็นไม่เป็นประโยชน์ เราก็จัดการแก้ไขต่อไป นี้เป็นเรื่องหนึ่งเอามาเล่าให้ฟังพอเพลินๆ ใจกันก่อน

(หักคอพระ)

เมื่อเดือนก่อนโน้น ข้าพเจ้าเดินทางไปแสดงปาฐกถาที่เมืองสุโขทัยเป็นเวลา ๑๕ วัน เมืองสุโขทัยนี้ ใครๆ ก็อยากไป เพราะว่าเป็นเมืองเก่าแก่โบราณ เป็นนครหลวงของประเทศไทยที่เราควรจะภูมิใจ ว่าเมืองไทยเรานี้เคยรุ่งโรจน์มาในสมัยหนึ่ง ปู่ย่าตายายของเราเคยสร้างสิ่งที่ดีงาม และทำกิจซึ่งเป็นการก้าวหน้าแก่ชาติบ้านเมืองมามากในสมัยนั้น จึงอยากจะไปดู ข้าพเจ้าเองก็มีความภูมิใจในการที่จะได้ไปเหยียบพื้นแผ่นดินสุโขทัยของพ่อขุนรามคำแหง แต่ว่ามุ่งไปเทศน์สอนคนมากกว่า มีเวลาว่างเขาก็พาไปเที่ยวที่เมืองเก่า เมื่อได้ไปชมเมืองเก่า ท่านเจ้าคุณพุทธทาสไปด้วย ท่านไปในฐานะเป็นผู้ศึกษาโบราณคดี ท่านไปดูนานกว่าข้าพเจ้า ข้าพเจ้าดูไม่นานหรอก เพียงแต่ดูๆ เท่านั้น เมื่อดูแล้วก็ทำให้เกิดความรู้สึกบางประการ ดีใจก็มีเกิดขึ้นในใจ เสียใจก็มีเกิดขึ้นในใจเหมือนกัน ที่ดีใจน่ะเพราะอะไร ดีใจเพราะว่าเราคนไทยชั้นนี้เป็นลูกหลานของคนสมัย ๗๐๐ ปีมาแล้ว คนไทยสมัย ๗๐๐ ปีมาแล้วนี้ ท่านรักความก้าวหน้า เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต เสียสละประโยชน์สุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ช่วยกันสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติให้เกิดขึ้น และมีส่วนเหลือปรากฏอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ข้าพเจ้าเดินเหยียบพื้นแผ่นดินในบริเวณเมืองเก่าด้วยความภูมิใจ แต่ว่าพร้อมๆ กับความภูมิใจนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจ รู้สึกสลดใจเพราะเห็นเจดียสถานต่างๆ อันคนสมัยก่อนได้สร้างไว้นั้น อยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม อันความชำรุดทรุดโทรมขององค์พระเจดีย์นั้น ไม่ใช่ทรุดโทรมตามกาลเวลา แต่เป็นความชำรุดทรุดโทรมเพราะคนไปแงะไปขุดไปค้น ทำให้สิ่งเหล่านั้นผุพังเสียหายลงไป ทำให้เกิดความเศร้าใจ แล้วคิดต่อไปว่า ใครหนอที่มาชอบขุดค้นในองค์พระเจดีย์เหล่านี้ เจดีย์บางองค์ วัดบางวัด

ไปดูแล้วน่าภูมิใจ เช่นวัดพระเชตุพน อยู่นอกเมืองสุโขทัยไปหน่อย นอกกำแพงเมือง เป็นวัดที่สร้างใหญ่โตมาก วิหารวัดพระเชตุพนนี้ทำด้วยหินทั้งนั้น เพียงแต่ประตูเท่านั้นแหละ เราก็เห็นว่าหินที่เขายกมาทำประตูนั้นมันสูงใหญ่ ข้าพเจ้าไปยืนเคียงเข้า สูงกว่าศีรษะของข้าพเจ้าขึ้นไปอีก ตั้งศอกกว่า ๆ แล้วความใหญ่ของหินนั้นก็กว่า ๑ วา ท่านเจ้าคุณพุทธทาสเคยไปเที่ยวนครวัดมาแล้ว ท่านบอกว่านครวัดก็สู้ตรงนี้ไม่ได้ เพราะตรงนี้ใหญ่ยิ่งกว่า ยืนดูแล้วก็นึกว่า แหม! พ่อขุนรามคำแหง ปู่ย่าตาทวดของเราในสมัยก่อนนี้สำคัญ ไปยกหินมาจากภูเขา มาทำเป็นซุ้มประตูได้ เอามาทำเป็นฝาผนังได้ เจาะหินให้เป็นรูปอย่างนั้นอย่างนี้ก็ได้ แล้วในวิหารนั้นมีพระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งเราเรียกว่า พระกำแพงเขย่ง แต่ความจริงเป็นพระพุทธรูปปางลีลา คือเดิน พระพุทธเจ้าเป็นนักเดิน เป็นผู้ลุกขึ้น ไม่ใช่เป็นผู้ที่ชอบนั่งชอบนอน พระองค์เดินตลอดเวลา เพื่อไปประกาศธรรมะสั่งสอนคนให้ได้เกิดความเข้าใจ คนในสมัยสุโขทัย เป็นนักเดิน นักก้าวหน้า นักสร้าง ไม่ใช่นักทำลายอย่างที่เห็น ๆ กันอยู่ในสมัยนี้ เมื่อได้เห็นแล้วก็สบายใจ แต่พอไปเห็นพระพุทธรูปถูกเจาะพุงเสีย ถูกต่อยหัวเสีย ถูกเจาะขาเสีย จึงทำให้สลดใจ แล้วก็นึกว่าใครหนอมาเจาะสิ่งเหล่านี้ คนที่มาเจาะมาทำลายเจดีย์ มาทำลายพระพุทธรูปนั้นมันไม่ใช่ใคร ล้วนแต่เป็นคนไทยทั้งนั้น แล้วก็เรียกตัวเองว่าเป็นชาวพุทธ แต่ชาวพุทธทำไมไปเจาะไปขุดพระเจดีย์ คนเหล่านี้เขาเป็นนักแสวงหาพระ แต่ว่าเขาไม่ได้มีพระไว้ในใจ มัวแต่ไปแสวงหาพระในด้านวัตถุ เจาะกันเป็นงานใหญ่ แล้วก็ได้พระซึ่งเขาทำไว้ในสมัยนั้น เราเรียกกันว่าพระเครื่อง เพราะว่าเป็นพระองค์เล็ก ๆ ความจริงพระองค์เล็กที่อยู่ตามเจดีย์นี่น่ะ เขาไม่ได้มุ่งจะทำให้เป็นพระเครื่องรางวิเศษศักดิ์สิทธิ์อะไร เขาทำขึ้นเพื่อสำหรับแจกแก่คนที่ไปนมัสการพระ ใครไปไหว้พระที่นั่นเขาก็แจกพระให้องค์หนึ่ง เพราะในสมัยนั้นไม่มีหนังสือแจก การเขียนหนังสือยากกว่าการพิมพ์พระเป็นไหน ๆ เพราะว่าต้องเขียนลงในใบลาน กว่าจะทำได้แต่ละผูกนี้มันลำบากเต็มที จะแจกหนังสือธรรมะไม่สะดวก ภิกษุในสมัยนั้นจึงทำการแจกพระพุทธรูปโดยคิดว่าด้วยการให้เขามีพระพุทธรูปนี้แหละ จะเป็นทางหนึ่งให้เขาผูกใจไว้กับพระพุทธศาสนา จึงได้ทำพระแจกกันเป็นการใหญ่ เมื่อทำมาก ๆ แจกไม่หมดจึงบรรจุในเจดีย์ จนมาถึงพวกเราทั้งหลายในสมัยที่เล่นพระเครื่องกัน ถ้าหากว่าเป็นพระเก่ายุคสุโขทัยใคร ๆ

ก็ต้องการ ความต้องการของพี่น้องที่อยากจะได้พระพุทธรูปยุคสุโขทัยนี่แหละ เป็นตัวปั่จจัยตัวต้นเหตุที่จะทำให้มีคนไปขุดพระ เพราะขุดแล้วเอามาขายได้ ขายราคาดีเสียด้วย ถ้าเห็นว่าเป็นสมัยสุโขทัยก็ราคาแพง เพราะฉะนั้น คนเหล่านั้นก็ลงทุนขุดเป็นการใหญ่ เพื่อเอามาขายที่ต่าง ๆ ที่คนรับซื้อกัน ความจริงคนไปขุดพระก็เป็นโจร คนที่ซื้อพระก็เรียกว่าสมรู้ร่วมกับพวกโจร ข้าพเจ้าเคยไปเทศน์ในคุก ถามนักโทษบางคนว่าเรามาติดคุกเรื่องอะไร บอกว่ารับซื้อของโจร ของโจรคือของเขาลักพามาขายแล้วก็ซื้อไว้ เจ้าหน้าที่จับได้ก็ติดคุก การลักขุดพระตามพระเจดีย์ ย่อมผิดกฎหมาย เว้นไว้แต่กรมศิลปากรขุดตามระเบียบ นั่นเขาทำไปตามเรื่อง ไม่ผิดกฎหมาย เพราะว่าถ้าไม่ขุด ขโมยเอาหมด เลยขุดมาขายเสียดีกว่า ถ้าหากเอกชนไปขุดมาขายโดยไม่ได้ทำให้ถูกต้อง เราไปซื้อเข้า เราก็สมรู้กับพวกนั้น พวกเราผู้ซื้อก็พลอยร่วมมือกับเขาด้วยเหมือนกัน แต่ว่าไม่มีโจทก์ไปฟ้องร้องเท่านั้นเอง คนซื้อพระทั้งหลายจึงไม่ติดคุกติดตรางกัน ถ้าหากใครไปฟ้องร้องคดีนี้ขึ้น แหม! ติดกันเป็นแถวไปเลยทีเดียว พระสงฆ์องค์เจ้าเราก็อาจพลอยติดกับเขาไปด้วยนะ เพราะว่ารับซื้อกันไว้คนละหลาย ๆ องค์ เรื่องมันเป็นอย่างนี้ การขุดเจาะพระเจดีย์ก็มีสาเหตุมูลฐานอยู่ตรงนี้

เมื่อเจดีย์ทั้งหลายใหญ่ ๆ โต ๆ ถูกทำลายเพราะมีคนต้องการเอาพระไปขาย พวกเราทั้งหลายก็ช่วยกันซื้อ เป็นเหตุให้วัตถุต่าง ๆ ในทางศาสนาซึ่งมีราคา เพราะเป็นโบราณวัตถุควรแก่การศึกษาก็จะหมดไป คนในยุคหลัง ๆ ไม่มีโอกาสศึกษาความเป็นอยู่ของคนในยุคก่อน ไม่มีโอกาสรู้ถึงความก้าวหน้าความเจริญงอกงามในทางสร้างสมของคนที่เป็นบรรพบุรุษ เพราะว่าสิ่งของถูกทำลายเสียหมดแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกไม่สบายใจ ในสมัยนี้ก็ยังมีคนแอบขุดกันอยู่เรื่อย ๆ เดี๋ยวนี้ที่จังหวัดอยุธยาน่ะ กรมศิลปากรขุดไปเจดีย์หนึ่งแล้ว ยังมีพวกแอบขุดอีกวัดหนึ่ง แล้วก็เอามาขายกันในกรุงเทพ ฯ พวกเราใครที่อยากจะมีก็ซื้อกันไปเรื่อย ๆ เพราะนึกว่าเป็นของขลังศักดิ์สิทธิ์

คนที่ไปขุดพระนั้น เขาต้องการได้พระ แต่เขาไม่มีพระในใจ เพราะถ้ามีพระในใจก็ต้องเคารพองค์พระเจดีย์ ต้องเคารพองค์พระพุทธรูป ต้องเคารพต่อเจดียสถานซึ่งคนสร้างอุทิศต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่กล้าลงมือขุดทีเดียว ต้องนั่งลงกราบนั่งนึกถึงพระพุทธเจ้า บูชาคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า แต่ว่าคนเหล่านั้นมีแต่พระ

ข้างนอก ไม่ได้มีพระข้างใน จึงได้ไปเที่ยวเจาะขุดทำลายตามที่ต่าง ๆ จนเสียหายไปหมด เดี๋ยวนี้ขนาดหนักกว่านั้น ไม่ใช่เจาะแต่องค์เจดีย์ พระพุทธรูปสวย ๆ งาม ๆ ก็หักคอเอามาเลยทีเดียว เมืองเชียงใหม่พระถูกหักคอมาขายเสียหลายองค์ ข้าพเจ้าไปเมืองสุโขทัย ไปวัดไหนถ้าพบพระสุโขทัยงาม ๆ ก็กระซิบบอกท่านสมภารว่าระวังหน่อยนะครับ เดี๋ยวนักเลงจะมาหักคอไปขายฝรั่งเสียอีก ท่านสมภารถามว่าถึงขนาดนั้นเชียวหรือ ข้าพเจ้าตอบว่า "เหลือขนาดไปเสียแล้วแหละสมัยนี้ เขาหักคอพระไปขายกันแล้ว เป็นอย่างนี้มากมายก่ายกอง" ทำไมจึงเกิดเรื่องอย่างนี้ ? มูลฐานสำคัญอยู่ที่ความหลงผิด คือพี่น้องชาวพุทธเราทั่ว ๆ ไป ยังไม่มีความเชื่อตรงตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ยังไม่มีความเชื่อถูกตามแนวที่พระพุทธเจ้าต้องการให้เราเชื่อ แต่เรามีความเชื่อออกนอกลู่นอกทางกันไปหมด

(เสือร้องไห้)

ที่สุโขทัยนั้น มีเรือนจำอยู่สองแห่ง เรือนจำประจำสุโขทัย และเรือนจำที่สวรรคโลก เพราะมีศาล ในขณะที่ข้าพเจ้าไปเทศน์ที่เรือนจำสวรรคโลกนั้น ได้พบนักโทษหนุ่มสองคนน่าเอ็นดู รูปร่างหน้าตาดี ไม่น่าจะเป็นอาชญากรเลย แต่เขาบอกแล้วว่า มีเสือสองตัวอยู่ในเรือนจำนั้นด้วย ชื่อเสือเสริม เสือมี ข้าพเจ้าก็บอกท่านผู้ว่าการขอให้จัดคนที่เป็นเสือมานั่งข้างหน้า ข้าพเจ้าจะดูลักษณะท่าทางเขาว่าเป็นคนอย่างไร เขาจัดให้นั่งข้างหน้า เจ้าเด็กทั้งสองคนนี่เรียบร้อยเหลือเกิน นั่งฟังปาฐกถาเรียบร้อยกว่าชาวบ้านนอกคุกไปเสียอีกด้วยซ้ำไป นั่งประนมมือแต้ตลอดเวลา ข้าพเจ้าพูดอยู่ตั้งชั่วโมงกว่า เขานั่งสงบ ไม่ได้แสดงอาการอะไรแม้แต่น้อย ทีนี้เมื่อนั่งฟังไปฟังไป เสือเกิดร้องไห้ขึ้นมาเสียแล้ว ข้าพเจ้าถามเขาว่าร้องไห้ทำไม เขาบอกว่าเสียใจเพราะว่ามีความชั่วอยู่มาก ข้าพเจ้าเลยถามต่อไปว่า เจ้าเด็กหนุ่มสองคนนี้ตกไปสู่อบายเพราะอะไร และก็ได้ความดังต่อไปนี้ —

มภิกษุองค์หนึ่ง ไม่ใช่คนไทย เป็นคนเขมร ไปอยู่ที่วัดชัยชุมพลที่สุโขทัย ต่อมาก็ออกจากวัดนั้น แล้วไปตั้งตนเป็นพระอาจารย์ได้นิด ๆ หน่อย ๆ ต่อมาก็สึกออกไปตั้งตนเป็นอาจารย์ชาวบ้าน หากินทางสักหัวคน คือว่าใครก็มีให้สักหัวแล้วสักมันเรื่อยไป สักหัวให้ เอาน้ำมันทาหัวให้ แล้วก็ได้รางวัลนิด ๆ หน่อย ๆ เด็กหนุ่ม

เด็กน้อยทั้งหลายก็มีความพอใจ นึกว่าเรามันมีอาจารย์วิเศษแล้ว ถ้าให้อาจารย์สักหัวแล้วตีไม่แตกยิงไม่เข้า ฟันไม่ตายละ จะได้เป็นคนวิเศษต่อไป คนก็สมัครเป็นลูกศิษย์มากมาย เจ้าเสือเสริมเสือมีสองคนก็ไปเป็นลูกศิษย์อาจารย์นี้ด้วย เมื่อเป็นลูกศิษย์แล้วก็ทดลองให้อาจารย์สักกระหม่อม สักเสร็จแล้วลองฟันกันดู ความจริงมีดเล่มนั้นมันไม่คม อาจารย์เขาหามีดทื่อ ๆ มาฟันกัน พอฟันเสร็จแล้วก็ก้มหลังให้เพื่อนฟัน ฟันเบา ๆ มันก็ไม่เข้า เพราะมีดมันทื่อ ถ้าถูกที่ไม่ทื่อเข้า ก็ไปโรงพยาบาลกันแหละ วันก่อนนี้เขาบอกว่าหามไปโรงพยาบาลสองราย เรื่องอะไรล่ะ ? ลองของดีกัน ลองว่ามันจะอยู่หรือไม่อยู่ มีดมันคมไปหน่อย เลยต้องไปหาหมอให้ช่วยเย็บให้ เจ้าเด็กหนุ่มเหล่านั้นฟันกันดูแล้วมันไม่เข้า เมื่อมันไม่เข้าก็เกิดฮึกเหิมในใจว่าเรามันเก่งแล้ว อาจารย์ก็เก่งแล้ว อาจารย์พอมีพวกมากไม่ทำมาหากิน ยกพวกไปเที่ยวปล้นชาวบ้านแถวอำเภอสวรรคโลก เดือดร้อนไปตาม ๆ กัน เพราะว่ามีโจรก๊กใหญ่ ผู้ว่าราชการจังหวัดก็เด็ดขาดอยู่เหมือนกัน ผู้ว่าการคนนี้เวลาออกปราบโจรเอาพระไปด้วย พระที่พูดได้น่ะไม่ใช่พระที่แขวนคออย่างเดียว คือเอาพระไปเทศน์ก่อน เรียกชาวบ้านมาประชุม เมื่อประชุมแล้วพระพูดให้ฟัง เมื่อพูดให้ฟัง ชาวบ้านเข้าใจเหตุผล เวลากลางคืนชาวบ้านแอบมาหาผู้ว่าการ บอกให้รู้ว่าโจรมันอยู่ตรงนั้น เพื่อยกกองไปล้อม ผลที่สุดยิงพวกโจรตายเกือบหมดเลย เหลือสองคนเท่านั้นที่หนีรอดออกไปได้ แล้วเขาเตรียมตัวจะหนีไปเมืองเถิน จังหวัดลำปาง แต่ว่าจนมุม เพราะขณะหนีไปนั้นเขาลงไปอาบน้ำ ตำรวจมาเจอเข้าจับตัวมาได้ทั้งคู่ เอามาไว้ในเรือนจำ ข้าพเจ้าจึงไปพบเข้า เจ้าเสริมเจ้ามีสองคนนี้ได้กลายเป็นคนเสียเป็นอาชญากรไปเพราะอะไร เพราะพบอาจารย์ผิด ๆ ไม่ใช่อาจารย์พระพุทธศาสนา แต่เป็นอาจารย์ทางไสยศาสตร์ หากินทางสักหัวคน เลยอาจารย์ชวนไปทางเขว เสียหายมากมายก่ายกอง

(ภิกษุมีส่วนช่วยให้เกิดอาชญากร)

เมื่อวานซืนนี้ข้าพเจ้าเดินอยู่ที่วัดมหาธาตุ เจ้าหนุ่มสามคนเข้ามาหาถามว่า "หลวงพ่อครับ ท่านเจ้าคุณองค์นั้นอยู่ไหน" เขาบอกชื่อเถระนั้น ข้าพเจ้าว่าอยู่ที่นั่น "ผมขึ้นไปแล้วไม่เจอ" "พวกคุณต้องการอะไร" "ผมจะมาเช่าพระ เขาประกาศว่ามีที่นี่" ไปหาพระ แต่ว่าท่าทางยืนวางโตเหลือเกิน แม้ไปยืนอยู่ต่อหน้าพระแล้วก็ไม่

เห็นว่าจะแสดงอาการนอบน้อมเท่าใด เขาไปหาพระแต่ไม่รู้ว่าพระอยู่ตรงไหน นี่แหละ มันยุ่งอยู่ตรงไม่รู้ไม่เข้าใจ เมื่อไม่รู้ไม่เข้าใจก็ไปเที่ยวหาพระข้างนอก ไม่สนใจที่จะหาพระข้างใน ไม่สนใจที่จะเดินทางตามพระ แต่เข้าใจว่าพระจะช่วยตัวได้แม้ตัวกระทำความชั่ว เลยไปเที่ยวหาอาจารย์หลอกลวงเหล่านั้น ในเมืองใหญ่ ๆ เช่นกรุงเทพ ฯ อาจารย์ขลัง ๆ มีมากหลายวัดหลายวา แล้วก็บางทีมีการส่งเสริมกันเป็นการใหญ่ให้คนกลายเป็นนักเลงไป เป็นความจริงที่ข้าพเจ้าเคยสังเกตเมืองไหนมีอาจารย์มาก ก็มีเสือมาก ผู้ร้ายทำไมจึงมาก ? เพราะอาจารย์ไม่ได้สอนความจริงให้ลูกศิษย์ฟัง ลูกศิษย์มาขอตะกรุด "เออ มึงเอาไปเถอะ ตะกรุดนี้ป้องกันได้ร้อยแปดทีเดียว" ลูกศิษย์มาขอพระเครื่อง "เออ มึงเอาไปเถอะ พระเครื่ององค์นี้ศักดิ์สิทธิ์นัก ป้องกันร้อยแปด" ไม่รู้ว่าป้องกันอะไร ลูกศิษย์ไม่เข้าใจ นึกว่า "กูได้ของดีเหล่านี้แล้ว ปล้นใครฆ่าใครไม่เป็นไรละ อาจารย์คุ้มครองรักษา" เลยกลายเป็นเสือไปเสียหมด ลองไปถามดูเถอะในคุกบางขวางคุกลหุโทษนั้น คนที่เข้าคุกเพราะความหลงผิดอย่างนี้มีอยู่มิใช่น้อยทีเดียว ข้าพเจ้าอยากจะทำความเข้าใจกับพี่น้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกเราที่เป็นนักบวช

(ฝากนักบวช)

ในสมัยนี้ ก็ถึงเวลาแล้วที่นักบวชทั้งหลายจะต้องช่วยกันประกาศหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้คนทั้งหลายได้รู้ได้เข้าใจ เพราะสมัยนี้โลกกำลังอยู่ในภาวะของการแข่งขันระหว่างสิ่งที่เป็นวัตถุกับสิ่งที่เป็นนามธรรม ในด้านวัตถุนั้นเราจะเห็นว่างอกงามเจริญขึ้นทุกวัน แต่ในด้านที่เป็นนามธรรมจริง ๆ นั้น มีความเจริญก้าวหน้าน้อย ถ้าความเจริญในด้านวัตถุไปไกล แต่ในด้านจิตใจหรือนามธรรมไปไม่ทันกัน ไม่สมดุลย์กัน ความเป็นอยู่ของสังคมก็จะเต็มไปด้วยความยุ่งยาก มีความทุกข์มีความเดือดร้อนนานัปการ ดังที่เราทั้งหลายจะได้เห็นกันอยู่ในสมัยนี้ เพราะความเข้าใจผิดหลายสิ่งหลายประการที่อยู่ในจิตใจของชาวพุทธ จึงเป็นหน้าที่ของนักบวชจะต้องพยายามพูดความจริงให้ชาวบ้านฟัง ทำความเข้าใจให้เขาได้ทีละเล็กทีละน้อย สิ่งใดที่เป็นความจริงก็เอาออกแสดงกัน สิ่งใดที่เป็นความเท็จของเทียมเราอย่าเผยแพร่ส่งเสริม ถ้าเราช่วยกันโดยวิธีอย่างนี้ พี่น้องชาวพุทธก็จะเริ่มเข้าใจความจริงขึ้นทีละน้อย ๆ แล้วทีหลังการประพฤติปฏิบัติก็จะก้าวหน้าไปในทางที่ถูกที่ชอบ จึงอยากจะขอฝากแนวความคิดนี้

ไว้กับนักบวชทั้งหลาย ให้ช่วยกันแก้ไข อย่ามัวเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวและลาภผลกันเลย

(ฝากชาวพุทธ)

สำหรับพี่น้องชาวบ้าน เราก็มีหน้าที่ที่จะช่วยกันค้ำจุนรักษาพระพุทธศาสนา อันเป็นหลักธรรมที่เราถือว่าประเสริฐ แต่ความประเสริฐของพระพุทธศาสนานั้นยังให้ประโยชน์แก่ชีวิตของเราน้อยเกินไป ทำไมจึงให้ประโยชน์น้อย เพาะเราเข้าไปใกล้สิ่งที่ประเสริฐนั้นยังน้อย เรายังอยู่ห่างนักจากสิ่งนั้น เรายึดถือเอาเฉพาะแต่เพียงเปลือกผิวของสิ่งนั้น ๆ มาเก็บรักษาไว้ในใจ แล้วก็เข้าใจว่าสิ่งนั้นจะช่วยเราได้ ความจริงสิ่งเหล่านั้นช่วยเราไม่ได้ ถ้าเราไม่มีการประพฤติธรรมอันเป็นหลักคำสั่งสอนของพระ-พุทธเจ้า ความเชื่อในทางพุทธศาสนาจึงไม่เหมือนกับศาสนาอื่น

(ความเชื่อที่งมงาย)

ความเชื่อในศาสนาอื่นผิดกับหลักพระพุทธศาสนา คือเขาสอนให้คนเอาชีวิตจิตใจฝากไว้กับสิ่งภายนอก เช่นฝากไว้กับพระผู้เป็นเจ้าอันเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องเชื่อต้องทำตาม เป็นศาสนาประเภทอ้างเทวดาเป็นผู้อำนวยคำสอนให้แก่เขา หรือที่เรียกกันว่าเทวนิยม แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าไม่มุ่งเอาในรูปอย่างนั้น พระพุทธเจ้าเกิดในท่ามกลางความเชื่องมงาย เกิดในท่ามกลางของการปฏิบัติในสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอินเดีย ถ้าเราไปประเทศอินเดียในสมัยนี้ เราจะมองเห็นว่า ความงมงายที่มีอยู่ในประเทศอินเดียนั้นมากมายเหลือเกิน คนแก่ ๆ เก็บก้อนหินสี่ห้าก้อนเอามาใส่วางในชามอ่าง เสร็จแล้วเอาข้าวสารมาโรยลงบนก้อนหิน เอาใบมะกรูดใบมะนาวไปโรยลงบนก้อนหิน แล้วก็ไปนั่งไหว้กราบแดดอยู่ตลอดตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง ถามเขาว่าไหว้อะไร เขาบอกว่าไหว้พระศิวะเจ้า พระศิวะน่ะแกอยู่ทุกหนทุกแห่ง ในหิน ในกรวด ในทราย แกแอบเข้าไปอยู่ทั้งนั้น คราวนี้ตาคนนั้นแกเก็บก้อนหินไปนั่งไหว้อยู่ แล้วก็ยังมีพิธีการอื่น ๆ อีกมากมายหลายสิ่งหลายประการข้าพเจ้าเดินดูนั่งดูแล้วก็เห็นว่านี่อยู่ได้ด้วยความเชื่อประเภทงมงาย แต่พระพุทธศาสนาอยู่ในประเทศอินเดียไม่ได้ เพราะพระพุทธเจ้าต้องการให้เชื่อในสิ่งที่มีเหตุผล ไม่ต้องการให้ศาสนิกชนอยู่อย่างหลับตา แต่ต้องการให้อยู่อย่างลืมตา นับถือในสิ่งที่ควร

เชื่อควรปฏิบัติ ไม่ใช่ว่าเชื่อตามเขาเสมอไป คนเหล่านั้นเข้าไม่ถึง เมื่อเข้าไม่ถึงพระพุทธศาสนาก็หายไปจากอินเดีย แต่ว่ามาปรากฏอยู่ในประเทศลังกา ในประเทศพม่า ในประเทศไทย ฯลฯ แต่ความงมงายของคนไทยก็ยังไม่หายไป

(จริยวัตรของพระพุทธองค์ที่เกี่ยวกับความเชื่อ)

ในสมัยก่อนเมืองไทยเรายังมีพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์กว่านี้ เรียบร้อยกว่านี้ แต่ในสมัยนี้ความนิยมในด้านวัตถุมากเกินไป เราจึงเอาตัวศาสนาที่เป็นธรรมะทิ้งไปเสีย แล้วเอาศาสนาเฉพาะที่เป็นตัววัตถุมาเก็บไว้ พี่น้องชาวพุทธสังเกตดูเถอะ เราจะเห็นว่ามีการโฆษณาในทางด้านวัตถุมากมายก่ายกอง ตามวัดวาอารามที่มีงานมีการอะไร เรื่องโฆษณาเกี่ยวกับสัจธรรมมีน้อย แต่โฆษณาเกี่ยวกับวัตถุมีมาก เช่นบอกว่าในงานนี้จะมีอาจารย์วิเศษมาปลุกเสกเครื่องรางของขลัง จะมีการแจกพระ แจกตะกรุด แจกอะไรต่ออะไรทุกสิ่งทุกประการแหละ ที่คนต้องการแล้วแจกตะพึดตะพือทีเดียว คนก็ไปกันมาก แต่ถ้าหากว่าจะประกาศสัจธรรมคนมาไม่กี่คน ฟังกันได้ไม่กี่คนหรอก เพราะว่าไม่เคยฟัง ถ้าหากได้เคยฟังกันบ่อย ๆ ก็พอจะเข้าใจได้ พระพุทธเจ้าท่านไม่เชื่อไม่ส่งเสริมในสิ่งที่คนอินเดียเขาทำกันมาก่อน พระองค์เป็นผู้กล้าพูดกล้าแสดง ข้าพเจ้าอยากจะกล่าวย้ำด้วยความภูมิใจว่า ไม่มีครูอาจารย์ใดในโลกที่จะกล้าพูดให้คนเข้าใจอย่างองค์พระพุทธเจ้า ขอให้ท่านลองอ่านประวัติของครูอาจารย์ในโลกซึ่งมีหลายองค์ด้วยกันใครบ้างที่กล้าพูดอย่างพระพุทธเจ้า ที่จะกล้าตัดสินในสิ่งที่ควรอย่างองค์พระพุทธเจ้าไม่มีเลย เมื่ออ่านประวัติพระพุทธเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าภูมิใจที่ได้เกิดมาภายใต้ร่มธงของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าภูมิใจที่เป็นลูกศิษย์ของพระองค์ท่าน ภูมิใจที่ได้ทำงานที่พระองค์เคยกระทำมาในสมัยสองพันห้าร้อยปีมาแล้ว แม้ว่าจะมีคนเชื่อไม่กี่คน แต่ข้าพเจ้าก็ภูมิใจว่าเกิดมาชาติหนึ่ง ภายใต้บารมีธรรมของพระพุทธศาสนา ข้าพเจ้าได้ใช้สิ่งนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ด้วยการทำงานที่เป็นประโยชน์ ส่งเสริมพระพุทธศาสนาต่อไป ข้าพเจ้าเลื่อมใสพระพุทธเจ้าในข้อนี้ พระพุทธเจ้าท่านไปที่ไหน ท่านก็พยายามเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ของสังคมในอินเดียให้เข้าระบบการที่ถูกต้อง และให้เรียบร้อย ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่นการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย ชาวอินเดียเขาถือว่าคนตายแล้วเกิดอีก เหมือนกับที่เราเชื่ออยู่ในสมัยนี้ เวลาใครตายไปแล้วเขาก็ไปทำบุญกันที่

ป่าช้าด้วยการเอาอาหารไปกองลงในป่าช้า ให้วิญญาณบรรพบุรุษมากิน ปีหนึ่งเขาทำกันใหญ่คราวหนึ่งเรียกว่าสารทะ ทำบุญสารทอย่างบ้านเรานั่นเองแหละ คนทั้งหลายก็ไปทำกันมาก เอาของไปกองที่ป่าช้าสูงเหมือนจอมปลวก พระพุทธเจ้าท่านไปเห็นการกระทำเช่นนั้น เห็นว่าการเอาอาหารมาทิ้งให้มดกินนี่ไม่ได้ความ ถ้าหากว่าเอาอาหารไปแจกคนยากจน ให้สมณะชีพราหมณ์ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบจะเป็นประโยชน์มากกว่า พระองค์จึงสอนให้รู้จักบริจาคทาน เอาสิ่งที่ควรจะเซ่นบรรพบุรุษนั้นไปทำทานเสีย แจกแก่คนยากจนแก่สมณะชีพราหมณ์ สิ่งเหล่านั้นก็กลายเป็นวัตถุที่มีคุณค่าแก่สังคมมนุษย์ดีกว่าที่จะให้เป็นวัตถุมีคุณค่าแก่มดแก่ปลวก ซึ่งนอนอยู่ในป่าช้า พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนแปลงไปในรูปอย่างนี้ แม้เหตุการณ์อื่น ๆ ก็มีอีกมาก ถ้าเราอ่านศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า อ่านพระสูตรต่าง ๆ อันเป็นหลักคำสอน เราจะเห็นว่าพระพุทธเจ้านี้ทรงทำการปฏิวัติตลอดเวลา เปลี่ยนแปลงสิ่งนั้นสิ่งนี้เพื่อเข้าสู่ระบบใหม่ อันจะเป็นไปเพื่อความสุขแก่สังคมอย่างแท้จริง พวกเราสมัยนี้แทนที่จะเปลี่ยนแปลงให้เข้ารูปตามแบบของพระพุทธองค์ กลับเปลี่ยนของพระองค์ให้ไปสู่รูปของที่มีอยู่ก่อนองค์พระพุทธเจ้า อย่างนี้เรียกว่าถอยหลังเข้าคลอง ไม่ใช่คลองสั้น ๆ นะ ถอยเข้าไปหลายสิบหลายร้อยกิโลเมตรเสียด้วย อย่างนี้จะชื่อว่าก้าวหน้าได้อย่างไร เพราะฉะนั้นจึงอยากจะทำความเข้าใจกับพี่น้องสักเล็กน้อยในเรื่องอย่างนี้ ว่าเราจะเชื่ออะไรเราจะรับอะไร ต้องมีเหตุมีผลจึงจะควรเชื่อควรฟังกันอย่างแท้จริง ข้าพเจ้าอยากจะบอกให้ท่านทั้งหลายทราบว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เราเชื่อด้วยอาการอย่างไร ?

(พระพุทธองค์สอนให้เชื่ออย่างไร)

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านบ้านกาลามะ พวกกาลามชนทั้งหลายเมื่อได้เห็นองค์พระพุทธเจ้าแล้วก็มีความปลื้มใจว่า นักบวชมาอีกองค์หนึ่งแล้ว ในสมัยนั้นในประเทศอินเดียมีนักบวชชนิดท่องเที่ยวมากมายก่ายกอง คนหนึ่งมาก็สอนอย่างนี้ อีกคนหนึ่งมาก็สอนอย่างนั้น ขัดกันทั้งนั้น ขัดกันตลอดเวลา พวกนั้นงงไม่รู้ว่าจะเชื่อใคร ครั้นพบพระพุทธเจ้าเข้าก็บอกเล่าให้ฟัง ว่านักบวชองค์ก่อน ๆ มาสอนอย่างนี้ อีกองค์หนึ่งมาสอนอย่างนั้น องค์นี้ขัดกับองค์นั้น พวกข้าพระองค์ไม่รู้จะเชื่ออย่างไรแล้ว แทนที่พระพุทธเจ้าจะบอกว่า อือ ต้องมาเชื่อฉันซิ ฉันพูดความจริง ความแท้ ท่าน

ต้องเชื่อ พระองค์ไม่พูดอย่างนั้น น่าเลื่อมใสในปฏิปทาของพระองค์ในตอนนี้ คือแทนที่พระองค์จะชวนเขาให้เชื่อพระองค์ แต่พระองค์กลับบอกกับเขาว่า ถูกแล้วท่านทั้งหลายควรจะลังเล ควรจะสงสัย ไม่ควรจะเชื่ออะไรง่าย ๆ แต่ควรคิดควรตรองให้รอบคอบเสียก่อนจึงจะเชื่อ แล้วพระองค์ก็บอกว่าคนที่ฉลาดนั้นอย่าเชื่อโดยอาการ ๑๐ ประการ อย่าเชื่ออย่างใดบ้าง? ข้อนี้มีปรากฏอยู่ในกาลามสูตรในมัชฌิมนิกาย พระองค์บอกว่า

(หลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ)

อย่าเชื่อโดยเขาบอกต่อ ๆ กันมา
อย่าเชื่อโดยเขาทำตาม ๆ กันมา
อย่าเชื่อโดยเหตุเขาลือกันทั้งบ้านทั้งเมือง
อย่าเชื่อโดยอ้างว่ามันปรากฏอยู่ในคัมภีร์
อย่าเชื่อโดยอาการคิดเดาเอาเอง
อย่าเชื่อโดยอาการคาดคะเนเอาเอง
อย่าเชื่อโดยอาการตรึกเอาตามอาการ
อย่าเชื่อโดยคิดว่าเข้ากันได้กับความคิดของตน
อย่าเชื่อโดยถือว่าผู้สอนพอจะเชื่อได้
อย่าเชื่อโดยคิดว่าผู้สอนเป็นครูเป็นอาจารย์ของตน

ขอให้ลองพึ่งดูตามแนว ๑๐ ประการที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้เป็นหลักว่า อย่าเชื่อโดยบอกต่อกันมา โดยทำตามกันมา โดยข่าวเล่าลือ โดยมีอ้างอยู่ในหนังสือตำรา โดยการเดา โดยการคาดคะเน โดยตรึกตามอาการ โดยคิดเอาว่าตรงกับความคิดความเห็นของตน ผู้พูดควรจะเชื่อได้ หรือว่าผู้พูดเป็นครูเป็นอาจารย์ของเรา พระองค์ไม่ให้เชื่ออย่างนี้ เพราะเหตุว่าถ้าคนเราไปยึดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นสมมุติว่ายึดท่านองค์นี้เป็นครูเรา พูดอะไรเชื่อทั้งนั้น ความคิดในเหตุผลก็จะไม่มี ปัญญาของตนที่ควรจะใช้ก็ไม่ได้ใช้ พอครูบอกก็เก็บเอาทันที ถ้าหากว่าเราได้ข่าวว่าภิกษุองค์นั้นเทศน์เก่งนัก เช่นพี่น้องได้ข่าวว่าท่านปัญญานันทะนี่พูดสำคัญนัก ท่านตั้งใจเชื่อมาเสียแล้วแต่บ้าน อย่างนี้ไม่ได้ มันเป็นม่านขวางทางไว้เสียเหมือนกัน อย่าเชื่อก่อน มานั่งคิดตรองดูว่าท่าน

พูดอะไร เราควรจะฟังได้ไหม เพียงแต่รับไว้ก่อนอย่าเชื่อทันที เอาไปบ้านไปคิดไตร่ตรองหาเหตุผลค้นคว้า จับต้นชนปลายให้มันชัดเจนแจ่มแจ้งแก่ใจแล้วจึงจะปลงใจเชื่อลงในสิ่งนั้น พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้เราเชื่ออย่างนี้ ไม่ให้เชื่อตามที่คนเขากล่าวมา แปลว่าให้ใช้ปัญญาของตนพิจารณา คิดให้เข้าใจด้วยเหตุผลเท่านั้น

(ความเชื่อแบบชาวพุทธ)

ในทางพุทธศาสนานั้น ถ้าจะพูดกันให้เข้าใจง่าย ๆ ก็ให้เรียกว่าเชื่อความคิดความเห็นที่ตนได้คิดโดยแจ่มแจ้งแล้วจริง ๆ คิดเห็นโดยเข้าใจแจ่มแจ้ง ไม่ใช่เชื่อเพียงเพราะรู้ ไม่ใช่เชื่อเพียงเพราะเข้าใจ แต่เชื่อเพราะเห็นแจ้ง ความรู้ความเข้าใจความเห็นแจ้งนั้นไม่ใช่อันเดียวกัน ความรู้เป็นเพียงสักแต่ว่าเราได้ยินมา ตาได้เห็นหูได้ยิน จมูกได้กลิ่นลิ้นได้รส อย่างนี้เรียกว่ารู้ รู้แล้วก็เข้าไปอยู่ในใจ จำไว้ได้ อย่างนี้เรียกว่าเข้าใจ แต่ว่าบางทียังไม่เห็นแจ้งในเรื่องนั้น ความเห็นแจ้งนั้นต้องอาศัยการกระทำตามความรู้ตามความเข้าใจเป็นประสพการณ์ในชีวิตของเราเอง ไม่เชื่อตามเขาว่า ไม่ใช่เชื่อตามตำรา ไม่ใช่เชื่อเพราะเขาพูดกันทั้งบ้านทั้งเมือง ว่ามันเป็นอย่างนั้น ไม่ใช่อย่างนั้นแต่เราเชื่อ เพราะเราเห็นแล้วว่ามันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่นพระพุทธเจ้าสอนว่า สรรพสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เรารู้ตามที่พระองค์บอก สิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์สิ่ง ทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนสาระเป็นแก่นสาร เราฟังไว้ แต่ว่าเรายังไม่เข้าใจในสิ่งนั้นเรายังไม่เห็นแจ้งในสิ่งนั้น เรารับมาก่อน รับว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง สิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ สิ่งทั้งหลายไม่มีอะไรที่เป็นสาระแก่นสาร กลับไปถึงบ้านเอาไปคิดดูว่าอะไรที่เรียกว่าไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง นั่งคิดพิจารณาไตร่ตรอง ทำวิปัสสนาอยู่ด้วยเรื่องนี้เท่านั้นแหละ นั่งคิดอยู่ตลอดเวลา เดินก็คิดนั่งก็คิด มีเวลาว่างก็คิด ไปในรถยนต์รถโดยสารก็นั่งคิด ว่าสิ่งทั้งหลายมันไม่เที่ยงอย่างไร คิดให้เห็นแจ่มแจ้งปรากฏแก่ใจของเราเองว่า เออมันไม่เที่ยงจริง ๆ เมื่อรู้ว่ามันไม่เที่ยงจริง ๆ แล้ว จิตเราก็ไม่ยึดไม่ถือในสิ่งนั้น เพราะมองเห็นแล้วว่ามันไม่เที่ยง มันเป็นทุกข์ มันไม่มีอะไรเป็นสาระเป็นแก่นสาร จะไปจับเอาตอนใดตอนหนึ่งว่าเป็นฉัน เป็นเขา เป็นเรา เป็นไทย เป็นเจ๊ก เป็นแขก เป็นฝรั่ง ขึ้นมาน่ะ มันเรื่องสมมุติกันทั้งนั้น มองเห็นชัดแล้วว่า เราไม่มี เขาก็ไม่มี คุณหลวงคุณนายก็ไม่มีกันแล้ว มีแต่ว่าสิ่งทั้งหลายมันผสมกันเข้า ตั้งอยู่

เพราะอาศัยปัจจัย ปรุงแต่งชั่วครู่ชั่วขณะแล้วก็ดับไป ๆ ความเป็นอยู่ในชีวิตของเราทุกวันทุกเวลานี้ คือการเกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วก็ดับไปเท่านั้นเอง พระท่านสอนอย่างนี้ ทีนี้เรามาคิด นั่งคิด นั่งนึก ทำความเข้าใจให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง จนปรากฏแก่ใจว่า มันไม่เที่ยงจริง ๆ มันเป็นทุกข์จริง ๆ ไม่มีอะไรที่เป็นสาระแก่นสารจริง ๆ อย่างนี้เรียกว่า เห็นแจ้งด้วยน้ำใจของเรา ถ้าเห็นแจ้งแล้วมันปล่อยได้ วางได้ ถ้าเพียงแต่รู้เพียงแต่เข้าใจ ก็ยังปล่อยไม่ได้ มันยังเห็นว่าสวยอยู่นั่นแหละ ว่างามอยู่นั่นแหละ ยังอยากได้โน่นได้นี่ ยังชอบอยู่นั่นเอง ยังไม่ปล่อย เราปล่อยได้เพราะเราเห็นแจ้ง หลักความจริงมีอยู่อย่างนี้ พระพุทธเจ้าต้องการให้เราเชื่ออย่างนี้

(เชื่อพระรัตนตรัย หรือ เชื่อฤกษ์ยาม)

ความเชื่อตามพระพุทธศาสนาแม้ในชั้นต้น ๆ นั้น เราควรจะเชื่ออะไร ข้าพเจ้าพูดให้เห็นง่าย ๆ ในเรื่องเกี่ยวกับความสุขทุกข์ในชีวิตประจำวัน ชาวพุทธทั่ว ๆ ไป ยังไม่ไว้วางใจในตัวเอง ไม่ไว้วางใจในพระพุทธเจ้า เราพูดว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง แล้วก็ยังพูดแถมพกอีกว่า ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า แน่หรือ ? ยังไม่แน่เสมอไป เพราะว่าเรายังไม่ได้เอาหลักของพระพุทธเจ้ามาใช้เป็นเครื่องมือสะสางปัญหาชีวิต เราจึงพบแต่ความยุ่งยากลำบากเดือดร้อนต่าง ๆ พี่น้องจะทำอะไรมักจะมีความวิตกกังวล กลัวว่าจะเป็นอย่างนั้นกลัวว่าจะเป็นอย่างนี้ เวลาจะทำอะไรก็ต้องไปสืบถาม อย่างน้อยก็ต้องไปปรึกษาหมอดูเสียก่อนว่าควรจะทำอะไรเวลาไหน ควรจะเอาฤกษ์ไหนดี บางทีหมอบอกว่าฤกษ์ดีสี่ใกล้รุ่งโน่น บางทีสองยาม บางทีตีสามสิบนาทีไปว่ากันกลางดึกโน่น ฤกษ์มันจะดีได้อย่างไรนะ ตอนนั้นมันควรจะหลับจะนอนกัน แล้วเราจะลุกขึ้นไปตามฤกษ์ตอนดึก ๆ อย่างนั้น ถ้ามันจะไม่ได้ความแน่ทีเดียว แต่ว่าเราเชื่อหมอ หมอเขาว่าอย่างนั้น แล้วตัวหมอเองน่ะ มีความสุขเสมอไปหรือ หมอทำอะไรถูกต้องเสมอไปหรือ หมอนั่งรถไปรถชนกับเขาบ้างไหม หมอหกล้มหกลุกบ้างไหม เจ็บไข้ได้ป่วยบ้างไหม ข้าพเจ้าก็รู้จักหมอมาหลายคนเหมือนกัน เห็นว่าหมอทั้งหลายก็ยังมีชีวิตขึ้น ๆ ลง ๆ หกล้มเจ็ดลุกกันอยู่อย่างนั้นเองแหละ ยังไม่เรียบร้อย ตัวเองดูตัวเองก็ยังไม่ได้แล้วจะ

ไปดูตัวคนอื่นเขาได้อย่างไร ความจริงทางพระพุทธศาสนาไม่ได้คิดอย่างนั้น พระพุทธเจ้าสอนให้เราเชื่อพระองค์อย่างเดียวว่า สิ่งทั้งหลายที่เป็นความสุข ความทุกข์ ความเสื่อม ความเจริญ ความดี ความชั่ว อะไรทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชีวิตของเรานั้น ไม่ได้เกี่ยวเนื่องด้วยฤกษ์งามยามดี ไม่ได้เกี่ยวเนื่องด้วยดวงดาวในท้องฟ้าอากาศ ไม่ได้เกี่ยวเนื่องด้วยพระภูมิเจ้าที่ผีสางอะไรทั้งนั้น สิ่งเหล่านั้นช่วยใครไม่ได้ แต่ว่าการกระทำของเรานั้นแหละช่วยเราได้ ทำให้เราเป็นอะไรก็ได้

คนเราจะดีเพราะเราทำดี ชั่วเพราะเราทำชั่ว จะได้เพราะรู้จักทำให้มันได้ เสียเพราะไปทำให้มันเสียเข้า แต่ว่าทำไมเราไม่เชื่ออย่างนี้ เพราะว่าเราไม่อยากจะพึ่งตัวเอง ไม่เชื่อตัวเอง และไม่เชื่อพระพุทธเจ้า เราอยากเอาชีวิตไปฝากไว้กับเจ้าโน่นเจ้านี่ ต้นพุทราน้อย ๆ เราก็อุตส่าห์เอาชีวิตไปฝากไว้กับมัน รากไม้เก่า ๆ แก่ ๆ ไม่รู้ว่าเอามาจากไหน ก็อุตส่าห์เอามาตั้งบนศาลา อุตส่าห์เข้าไปพึ่งรากไม้นั้น รากไม้เองพึ่งตนเองก็ไม่ได้ เห็นปลวกมันกินรากไม้นั้นเหมือนกัน แล้วมันจะไปช่วยคนได้อย่างไร ตัวรากไม้ปลวกยังกินนี่นา ถ้าหากว่ารากไม้นั้นศักดิ์สิทธิ์ปลวกมันก็ไม่กินนะซิ นี่ปลวกยังกินรากไม้ ยังกินศาล ยังกินสิ่งโน้นสิ่งนี้ ศาลพระภูมิก็เห็นเอียงอยู่บ่อย ๆ ถ้าหากพึ่งตัวได้มันก็ต้องทำศาลให้ตั้งตรง ๆ อยู่เสมอ ไม่ต้องให้คนอื่นมาช่วยค้ำให้ นี่ต้องให้คนอื่นไปค้ำให้ คนอื่นไปสร้างให้ มันก็ลำบากอย่างโน้นอย่างนี้ เพราะเราไม่อยากจะพึ่งตัวเอง ไม่เชื่อตัวเอง ไม่เชื่อพระพุทธเจ้า ไม่คิดว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยการกระทำ แต่คิดว่าเทวดาฟ้าดินดลบันดาล ถ้าทำในเวลานั้นแล้วสิ่งนั้นจะดี รัฐธรรมนูญเมืองไทยเวลาจะออกทีไรแล้วหาฤกษ์ดีทุกทีแหละ แต่มันล้มมากี่ฉบับแล้วพี่น้องคิดดูเถอะ หมอให้ฤกษ์ทั้งนั้น แต่ว่าทำไมมันตั้งอยู่ไม่ตลอดกาลล่ะ ล้มเสมอ มันไม่ใช่เรื่องของฤกษ์ แต่เป็นเรื่องของการกระทำของคน ถ้าหากว่าคนทำถูก สิ่งทั้งหลายเดินเรียบร้อย ถ้าคนทำผิดสิ่งทั้งหลายก็ไม่เรียบร้อย ข้าพเจ้ายืนยันได้ในข้อนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่มีความเชื่อฤกษ์เลย ข้าพเจ้าไม่เคยวิตกทุกข์ร้อน ไม่เคยหวาดกลัวในเรื่องการกระทำ จะขึ้นรถไฟไปไหนข้าพเจ้าไปเมื่อรถออกก็ไปละ คราวนั่งเรือบินไปไหนข้าพเจ้าก็ไป เดินทางไปไหนถ้าตกลงว่าวันไหนไปไม่เคยได้ถามหมอ แล้วหมอบางทีขัดคอเหมือนกัน บอกอย่าไปเวลานั้นนะ ไปแล้วมันจะเดือดร้อน "เออ ไม่เดือดร้อนหรอก ผมเดินดีแล้วไม่เดือดร้อนอะไร รถไฟไม่

เสียละก้อไม่เดือดร้อน แม้รถไฟเสียก็นอนสบาย" วันก่อนจะมาจากปัตตานี พอถึงบ้านนาสารรถไฟมันตกรางที่ห้วยมุก นอนเสีย ๓ ชั่วโมง ดีกว่ารถเดินเสียอีก เพราะว่ารถเดินมันเขย่านอนไม่ค่อยหลับ แต่ถ้ารถหยุดนอนสบาย ตื่นขึ้นเช้าคนโดยสารทั้งหลายบอกว่า แหมเมื่อคืนเคราะห์ร้ายจริงรถเสียเวลา ข้าพเจ้าบอกว่าแหมเมื่อคืนเคราะห์ดีจริงนอนหลับสบายหน่อย มันตรงกันข้าม เราไม่ได้คิดเรื่องเคราะห์ร้ายเคราะห์ดี แต่เราคิดเหตุการณ์ให้มันเป็นประโยชน์แก่ชีวิต มองเห็นว่าอะไรจะเป็นความสบายใจ อะไรจะเป็นความสุขแก่ชีวิต อย่าไปมองในแง่ที่มันเสียเมื่อสิ่งนั้นมันเสียไปแล้ว มองในแง่ว่ามันจะเป็นประโยชน์อะไรบ้าง มันจะให้ความสุขแก่ชีวิตจิตใจของเราอย่างไรบ้าง เราคิดกันอย่างนี้แล้วก็สบาย ทำอะไรก็ทำไปเถอะ ขอแต่ว่าให้ทำด้วยความระมัดระวังให้เรียบร้อยก็แล้วกัน

มีช่างไม้คนหนึ่งอยู่ที่จังหวัดสงขลา ข้าพเจ้ารู้จักดี คน ๆ นี้ไม่ถืออะไร ฝีมือการช่างเก่งเหลือเกิน ทำงานราคาแพง เวลาจะทำจะสร้างบ้านใครเขาบอกว่าวันนั้นฤกษ์ดียกเสานะ แกบอกว่ามันยังไม่ดี เพราะเตรียมเสายังไม่เสร็จ ถ้าหากว่าเตรียมเสาเสร็จตอนเย็น แกยกตอนเย็น เสร็จเช้าแกยกเช้า แกบอกว่ายกเรียบร้อยทุกทีเสาไม่เคยตีหัวใคร แต่ว่าพวกที่ฤกษ์ดีน่ะเอาคนมามาก ก่อนยกเสาเมากันเสียก่อน เสาล้มตีหัวคนแตกบ่อย ๆ เพราะเมา ไม่ใช่เรื่องของฤกษ์ ไม่ใช่เรื่องของยามอะไร เรื่องของเมาเหล้าแล้วเกิดความเสียหาย เป็นอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่มีความเชื่อในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเชื่อหลักของพระพุทธเจ้า และเชื่อว่าถ้าข้าพเจ้าทำความดี ข้าพเจ้าสุขใจ ถ้าข้าพเจ้าทำความชั่วข้าพเจ้าก็ไม่สบายใจ ข้าพเจ้าจะทำอะไรก็ทำทั้งนั้น นับตั้งแต่บวชมาจนบัดนี้ไม่เคยดูฤกษ์เวลาจะบวชเป็นสามเณรก็ไม่ได้ดูฤกษ์ยามอะไร พอฉันอาหารเพลเสร็จแล้ว เทกระโถนกวาดขยะเสร็จ อาจารย์บอกว่าบวชเอาไหม ข้าพเจ้าบอกว่าเอาครับ โกนหัวได้ ฤกษ์ดีแล้ว โกนหัวเลย แล้วเข้าโบสถ์บวชเป็นสามเณรสองปี เรียนหนังสือก็เรียบร้อยพอไปได้ ถ้าหากว่าไม่ดีก็ไม่ได้มาพูดกับพี่น้องอย่างนี้ พอถึงตอนจะบวชพระ กลับไปบ้านไปถึงบ้านคนเขาบอกว่าบวชวันไหน เดี๋ยวก่อน นัดญาติให้มันพร้อมกัน เพราะญาติหลายคน ไปเที่ยวนัดญาติเสียก่อน อ้า วันนั้นแหละดี วันที่ญาติมาพร้อม ญาติไม่พร้อมแล้วก็ไม่ดีแหละ เพราะว่ามันไม่พร้อมกัน ข้าพเจ้าบวชโดยไม่ได้ถามหมอ บวช

มาจนกระทั่งได้ ๒๘ พรรษาแล้ว เที่ยวเทศน์ทั่วบ้านทั่วเมืองไม่เห็นเดือดร้อนอะไร คนที่ไปหาฤกษ์บวชมา ๓ เดือน สึกไปเสียแล้ว บางคนหาฤกษ์วันบวชกับวันสึกพร้อมกันไปเลย บวชวันนี้จะสึกวันไหนดี เวลาเข้าไปเป็นพระไปนั่งนับวันที่ อีกเท่านั้นวันจะสึกแล้ว ไม่ได้บวชหรอก ไปนั่งนับวันสึกอยู่เท่านั้นเอง อย่างนี้ไม่ได้ความ เพราะมัวไปดูฤกษ์อยู่ พระพุทธเจ้าท่านออกบวช ก็ไม่ได้ดูฤกษ์ดูยามอะไร พอได้เวลาก็ปลุกนายฉันนะลุกขึ้น เอาม้ามาให้สักตัวเถอะ ขี่ม้ากัณฑกะออกเลย ออกจนได้เป็นพระพุทธเจ้าเที่ยวสอนคน ทำงานจนเหลือมาถึงพวกเราทุกวันนี้ ก็ไม่ได้ถือฤกษ์ถือยามอะไร แต่พวกเรากลับสนใจเรื่องฤกษ์กันมากขึ้นทุกที ๆ

คนที่ต้องดูฤกษ์ดูยามน่ะเพราะอะไร ขี้ขลาดใจไม่ป้ำ แล้วสิ่งที่ตัวทำอาจไม่บริสุทธิ์มันจึงต้องไปดูฤกษ์ปลอบใจนั่นเอง ให้หมอช่วยปลอบใจหน่อยว่าทำวันนั้นดี แต่ถึงกระนั้นใจก็ยังตุ้ม ๆ อยู่นั่นแหละ กลัวว่าเขาจะจับได้ไหม จะเป็นอะไรไหม เช่นคนจะไปปล้นเขา ต้องไปดูหมอเสียก่อนว่าจะปล้นเวลาไหนดี แต่ผลที่สุดติดคุกทุกราย พวกปล้นน่ะ ไม่ติดรายนี้ก็ติดรายโน้น ข้าพเจ้าเคยเทศน์ในคุกมาหลายเมืองแล้ว สืบไปสืบมา "เป็นยังไร เราน่ะมาติดคุกเรื่องอะไร" "เขาหาว่าปล้น" "ปล้นเขาจริงไหม" "ไม่ได้ปล้นเลย" "ฮึ ! เดี๋ยวก่อน คุยกันอีกหน่อย ก่อน ๆ นี้ เคยปล้นบ้างไหม" "เคยครับ" "ฮือ ! นั่นแหละกรรมเก่า ปล้นเวลาฤกษ์ดีมาหลายทีแล้ว มันถูกฤกษ์ร้ายเข้าเสียบ้างละมานอนในคุกเสียบ้าง" เรื่องมันเป็นอย่างนี้ ฤกษ์ไม่ช่วยหรอก ความจริงน่ะ ฤกษ์ช่วยอะไรเราไม่ได้ ถึงทำเวลาฤกษ์ดีถ้าทำชั่ว ก็ดีไปไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรตอนหนึ่งว่า ผู้ใดประพฤติสุจริตตอนเช้า ตอนเช้าเป็นฤกษ์ดียามดี ประพฤติสุจริตตอนสายตอนสายเป็นฤกษ์ดียามดี ประพฤติสุจริตตอนกลางวัน กลางวันเป็นฤกษ์ดียามดี กลางคืนประพฤติสุจริต กลางคืนก็เป็นฤกษ์ดียามดี ความดีของวันเวลานั้นไม่ได้อยู่ที่ดวงดาวในท้องฟ้า ในทางพุทธศาสนาถืออย่างนี้ แต่ว่าโหรเขาถือไปอีกแบบหนึ่ง เรามาพูดเรื่องพุทธศาสนากัน ใครเรียนโหรก็เรียนไปเถอะ ใครจะเชื่อก็เชื่อไป แต่ข้าพเจ้าเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้าต้องเชื่อตามพระพุทธเจ้า ฤกษ์ที่แท้จริงนั้นอยู่ที่การกระทำของเราเท่านั้นการกระทำนั่นแหละเป็นใหญ่ คนบางคนได้รับผลเป็นทุกข์ ก็ไม่รู้ว่าทุกข์นั้นมาจากอะไรถ้าไปตามหมอดู ๆ ก็เรียกว่าเกิดอุบาทว์ คือว่าเกิดเสนียดจัญไรขึ้นในบ้าน ถ้าเราไปถาม

หมอพวกนั้น เขาก็บอกว่าบ้านไม่ค่อยดี มีอะไรลุ่ม ๆ ด้านนั้น ดอน ๆ ด้านนี้ มีต้นไม้ด้านนั้น ด้านนี้มีบ่อ เดาไปตามเรื่องแหละ คนไปถามก็เชื่อ เมื่อเชื่อแล้วต้องเปลี่ยนบ้าน เปลี่ยนสภาพของบ้าน เอานั่นออกเอานี่ออก ออกแล้วมันยังป่วยอยู่อย่างนั้นแหละ ถ้าไปถามหมอผี เขาก็ว่าถูกผี ถ้าไปถามหมอตั้งศาลพระภูมิ เขาย่อมบอกว่าบ้านไม่ได้ตั้งศาลพระภูมิ เรื่องมันจึงเดือดร้อนอย่างนี้ ต้องตั้งเสียหน่อย เสียไปสองพันสามพันบาท ให้เงินหมอเสียหน่อย เออสบายใจไปเลย หมอต้มเอาเงินไปกินแท้ ๆ หมอรวยกันเป็นแถว ๆ

ข้าพเจ้ารู้จักคน ๆ หนึ่งร่ำรวยมีเงินนับล้าน ไม่มีศาลพระภูมิในบ้าน แล้วก็ไม่ได้ทำสิ่งเหลวไหล เชื่อตรงตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า บ้านแก่ก็ใหญ่โต ทำมาหากินดี ลูกทุกคนก็เรียบร้อยไม่เกะกะระราน เทวดาไม่ต้องมาช่วยหรอก พ่อแม่สองคนช่วยกันออกมาแล้วมันก็เรียบร้อยเท่านั้นแหละ แต่ถ้าพ่อแม่ไม่ดีแล้ว เกิดมามันก็ไม่ดีแม้ว่าจะมีศาลพระภูมิรอบบ้าน พ่อขี้เมาแม่ขี้ไพ่ ลูกเกิดมาเถอะมันรุงรังไปทั้งนั้นแหละ ลูกไม่ได้ความเพราะไปตามพันธุ์ ความจริงมันเป็นอย่างนี้ ข้าพเจ้าพูดอย่างนี้ พี่น้องบางคนอาจจะนึกว่า ถ้ามันจะไปกันใหญ่เสียแล้วละท่านปัญญานันทะ แนวของข้าพเจ้าเป็นอย่างนี้ เพราะข้าพเจ้าเชื่อพระพุทธเจ้า ไม่เชื่อเรื่องอื่นไม่เชื่อสิ่งเหลวไหลอะไรทั้งนั้น ใครจะมาบอกว่าอะไรเป็นอะไร ข้าพเจ้าไม่เชื่อ ข้าพเจ้าต้องคิดต้องตรอง เพราะว่าคนฉลาดในสมัยนี้ชอบหลอกคนโง่ ชอบต้มกัน มีอะไรพอจะหลอกหาสตางค์กันได้เป็นต้องหลอกกันทีเดียว พวกเราชาวพุทธถูกเขาหลอกปีหนึ่งไม่รู้สักกี่ครั้ง เสียเงินไปแล้วเท่าใด เพราะไม่ได้ใช้ปัญญานี่เอง ถ้าเราใช้ปัญญาแล้ว เราจะมีหลักความเชื่ออยู่ในใจว่าตัวเราแหละเป็นที่พึ่งของเรา ดีชั่วอยู่ที่ตัวเรา สุขทุกข์ที่ตัวเรา สิ่งอื่นภายนอกทั้งหมดไม่สามารถจะทำอะไรให้เราได้ ถ้าเราเชื่ออย่างนี้แล้วก็ไม่มีทางเสียหาย เช่นว่าเป็นอหิวาต์กันชุกชุมในสมัยนี้ คนบางคนพอเป็นอหิวาต์เข้าก็บอกว่า "แหม! เคราะห์ร้ายจริง" แต่ถ้าหากข้าพเจ้าพูด ข้าพเจ้าจะบอกว่า "แหม! มันซุ่มซ่ามจริง กินไม่ดูไม่แล กินจุบ-กินจิบ อาหารไม่ควรกินก็กินเข้าไป จึงเกิดเป็นอหิวาต์" คนจะเป็นอหิวาต์ก็เพราะกินเข้าไป ถ้าไม่กินเข้าไปแล้วไม่มีเป็นหรอก ถ้าเราระวังอาหารการกิน ต้มน้ำให้มันเดือด ๆ อาหารร้อน ๆ มีแมลงวันตอมอย่ากินเข้าไป หาบเร่ขายริมถนนอย่าไปกินเข้า อหิวาต์ก็

ไม่เข้าท้อง คนนั้นก็มีโชคดีตลอดเวลา เพราะทำดีนั่นเอง ใช้ความระมัดระวังรักษาตัว เรื่องยุ่งยากก็ไม่มี แล้วก็ไม่ต้องไปโทษผีที่ไหน ๆ

วันก่อนนั้น คน ๆ หนึ่งเดินมาขึ้นรถไฟ สายลวดที่ใช้บิดเบิ่ดรางมันเส้นเล็ก ๆ มองไม่เห็นชัด ไปสะดุดสายนั้นโครมเข้าให้ ล้มลงไปปากแตก พอขึ้นมานั่งบนรถไฟ บอกว่า "แหม ! เคราะห์ร้ายจริงวันนี้ ปากแตกไปได้" ข้าพเจ้าบอกว่า "ไม่ใช่เคราะห์ร้ายหรอก เรามันซุ่มซ่ามเดินไม่ดูไม่แลต่างหาก ถ้าว่ากันตามหลักพระพุทธ-ศาสนา เขาเรียกว่าคนประมาทเลินเล่อ พระพุทธเจ้าบอกว่าความประมาทเลินเล่อเป็นทางของความตาย ถึงไม่ตายก็ปากแตก ดังที่เป็นอยู่นี่แหละ" ข้าพเจ้าพูดให้เขาฟังเสียบ้าง ให้รู้เรื่องแล้วจะได้ระวังตัวต่อไป เพราะว่าถ้าเราจะแก้ปัญหาชีวิตกัน เราจะแก้ที่ดวงดาวก็แก้ไม่ได้ เช่นหมอเขาบอกให้สะเดาะเคราะห์เสีย สะเดาะออกเมื่อไหร่ เคราะห์-ร้ายมันอยู่ที่อะไร อยู่ในใจของเราเอง เราเป็นทุกข์ก็อยู่ในใจ เป็นสุขก็อยู่ในใจ ความดีความชั่วก็อยู่ที่ใจ สะเดาะไม่ออกหรอก ให้ทำไปเถอะ ตามวัดวาอารามเราสะเดาะกันทุกปี งานวัด ๆ ไหนก็มี เอาพระพุทธรูปประจำวันอาทิตย์ จันทร์ อังคาร พุธ พฤหัส ศุกร์ เสาร์ ว่ากันไปเรื่อยแหละ ตั้งเป็นแถวเชียว หลวงพี่บางทีก็ไปนั่งตะโกนว่า "ท่านทั้งหลายสะเดาะเคราะห์แล้วหรือยัง ถ้ายังไม่ได้สะเดาะ เชิญมาสะเดาะเสีย ท่านจะอายุยืน" จะยืนได้อย่างไร ถ้าไปเที่ยวตามงานวัดกินขนมคลุกขี้ฝุ่น กลับบ้านปวดท้องทุกราย อายุมันยืนไม่ได้ สะเดาะอย่างนั้นไม่ถูกเรื่อง ไม่ใช่วิธีการสะเดาะเคราะห์ คน ๆ หนึ่งขับรถยนต์ไปชนเขา มาหาข้าพเจ้าบอกว่าผมมันเคราะห์ร้าย หลวงพ่อช่วยสะเดาะให้สักทีเถอะ "เรื่องอะไร ?" "ขับรถแล้วไปชนเขา" "ได้ ฉันจะช่วยสะเดาะให้เดี๋ยวก่อน คุณกินเหล้าหรือเปล่าเวลาขับรถยนต์" "เอาบ้าง โดยเฉพาะคราวไปชนกัน" "นี่เมา สะเดาะง่าย คุณเลิกกินเหล้า แล้วมันก็หมดเคราะห์กันเท่านั้นเองแหละ แต่ถ้ายังกินเหล้า รดน้ำมนต์สักสามร้อยวัดมันก็ไม่หายหรอก มันยังชนอยู่อย่างนั้นแหละ มันเป็นอย่างนี้"

มนุษย์เรานี้เสียอยู่ข้อหนึ่ง คือไม่ลงโทษตัวเอง ความผิดของตัวน่ะไม่ว่าเลยเชียว พอเกิดผิดเดือดร้อนขึ้นมา โน่น! พระพุธให้โทษละ พระศุกร์ให้โทษละ พระเสาร์ให้โทษ ดาวนพเคราะห์อยู่บนท้องฟ้าไม่มีชีวิตจิตใจสักหน่อยหนึ่ง มนุษย์เราชอบเที่ยว

ว่าแกตลอดเวลาเชียว เราอย่าไปลงโทษพระพุธพระพฤหัสพระเสาร์ต่อไปอีกเลย เรามาลงโทษตัวเราเถอะที่ขับรถไปชนคน มานั่งคิดว่า เออทำไมกูไปชนเขา แซงในที่ที่ไม่ควรจะแซงรึ กินเหล้าเมาไปรึ มองทางไม่ดีรึ ขับรถเร็วเกินไปเพราะนัดกับแฟนที่ปลายทางรึ หรืออะไร ๆ มาคิดกันเสียให้รอบคอบสักหน่อย ถ้าเราคิดรอบคอบก็รู้ว่า อ้อ! มันเรื่องราวของเรา ไม่ใช่เรื่องของคนอื่น เรามันไม่ระมัดระวัง จึงเกิดความเสียหายอย่างนั้นอย่างนี้ลงไป ทีนี้เพิ่มความระมัดระวังเข้าสักหน่อย ผลที่สุดไม่มีเรื่องเสีย พระพุทธเจ้าท่านสอนหลักอย่างนี้ไว้เพื่อให้คนแก้ปัญหาชีวิต แต่ถ้าเราไปเชื่อฤกษ์เชื่อยามเชื่อผีสางนางไม้ เชื่อเทวดาฟ้าดินก็แก้ไม่ได้ เพราะว่าไม่แก้ที่ตัวเอง ความสุขความทุกข์อยู่ที่ภายใน อยู่ที่ใจของเรา ถ้าเราไปแก้ด้านนอกจะแก้ได้ที่ตรงไหน เพราะฉะนั้น ขอให้คิดให้ดีในเรื่องนี้ และถ้าหากคิดอย่างนี้ได้แล้ว เวลาเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนขึ้นในชีวิตจิตใจ ไม่ต้องไปถามหมอ หมอรู้ไม่ดีไปกว่าเราหรอก เช่นคนใดเป็นทุกข์ ตัวเองนั่นแหละรู้ดีกว่าหมอ ว่าทุกข์เรื่องอะไร ทุกข์เรื่องสตางค์ไม่พอใช้รึ ทุกข์เรื่องคุณผู้ชายไม่กลับบ้านรึ ทุกข์เรื่องอะไรต่ออะไรมันอยู่ที่เราทั้งนั้นแหละ ทีนี้เราต้องมาสะสางปัญหาตัวเองว่า สตางค์ไม่พอใช้น่ะ มันเรื่องอะไร เราก็คิดว่าจ่ายมากไปไหม เล่นการพนันขันต่อไหม สุรุ่ยสุร่ายในการใช้จ่ายไหม เที่ยวมากไปไหม เล่นการพนันประเภทโน้นประเภทนี้ไหม ซักไซ้ไล่เลียง เอากระดาษมาทำบัญชีเข้าก็ได้ รับเท่านั้นจ่ายเท่านั้น แล้วก็ตัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นออกเสีย ตั้งงบประมาณในครอบครัวเสียใหม่ เรื่องเงินพอมันก็เกิดขึ้น เพราะเราตัดสิ่งไม่จำเป็นออกเสีย ไม่ใช่เรื่องเคราะห์ร้ายจากเทวดาอะไรเลย

(สิ่งทั้งหลายเกิดจากเหตุ)

เวลาเกิดความทุกข์จากอย่างอื่น มันก็แบบเดียวกัน เอาหลักของพระพุทธเจ้าที่ว่า ดีชั่วสุขทุกข์เสื่อมเจริญอยู่ที่ตัวเรา ไม่ใช่เรื่องจากคนอื่น หันความรู้สึกนึกคิดเข้ามาสู่ตัวเอง แล้วมองตัวเองให้รู้ว่าตัวเราคืออะไร เราเดินทางไหน เราทำอะไร เราจึงได้รับทุกข์โทษเป็นอย่างนี้ แล้วเราก็จะรู้จักตัวเอง คิดแก้ไขตัวเองได้ แต่ถ้ามัวแต่จะไปสะเดาะเคราะห์อยู่ ไปถามหมอดูอยู่ ยังแก้ไม่ได้หรอก หมอบอกว่าไม่กี่วันก็จะพ้น ปลอบใจนิดหน่อยเท่านั้นเอง เหมือนกะเด็กร้องไห้ แม่บอกว่า "หนูอย่าร้องนะ เดี๋ยว

แม่จะพาไปดูหนัง” หยุดฮือเสียหน่อย พอถึงเวลาหนังฉาย ไม่เห็นแม่พาไป ร้องต่อไปดีกว่า พี่น้องทั้งหลายที่เป็นทุกข์ก็เหมือนกัน ถ้าเพียงแต่ไปถามหมอดู หมอก็บอกว่าพระราหูเข้าพระเสาร์แทรก อะไรกันไปตามเรื่องตามตำรา แล้วหมอบอกว่าไม่เท่าไรหรอก หรืออีกสองเดือนก็จะพ้น มันไม่พ้นหรอก สองเดือนก็ยังทุกข์อยู่นั่นเอง เพราะเรายังประกอบเหตุอยู่ พระพุทธเจ้าบอกว่า **“สิ่งทั้งหลายเกิดจากเหตุ ถ้าจะตัดผล ต้องตัดเหตุ แล้วเหตุนั้นไม่ได้อยู่ที่สิ่งภายนอก อยู่ในตัวของเราเอง”** นี่คือหลักพระพุทธศาสนา ขอให้พี่น้องจำหลักอันนี้ไว้ให้มั่น แล้วลองใช้ดู ลองใช้หลักของพระพุทธเจ้าดูเถอะ เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นหาย เหมือนกับพวกหนู ๆ ที่มาฟังปาฐกถานี้ ถ้าหากสอบไล่ตกก็อย่าไปเที่ยวโทษเทวดาฟ้าดิน โทษใคร ๆ ที่ไหนเลย โทษตัวเราเอง เรามันไม่ค่อยเรียนหนังสือ ชอบไปเที่ยวเตร่ ชอบนอน เกียจคร้านไม่อ่านไม่เขียน ผลที่สุดสอบตก ลองดูคนที่เขาสอบไล่ได้ คะแนนเป็นที่หนึ่งสิ เขาขยันขันแข็ง เขาไม่ดูหนังดูละคร ไปไหนก็ถือตำราอยู่ตลอดเวลา มีเวลาว่างเปิดออกอ่าน ท่องเสีย ให้มันจำความรู้อยู่ในสมุดน่ะ มันตอบไม่ถูกหรอก แต่ถ้าอยู่ในสมองแล้วก็ตอบง่าย เขาสอบไล่ได้เพราะทำดีทำชอบ เดินถูกตามทางของพระพุทธเจ้า แต่ถ้าหากว่าเราทำไม่ดีไม่ชอบ เวลาใกล้จะสอบไล่เที่ยวไปบนบานหลวงพ่อแก้ว ไปบนศาลเจ้าพ่อหลักเมือง เจ้าพ่อถ้าแกพูดได้แกคงบอกว่า “เฮ้ยเจ้าหนู หนูขี้เกียจเรียนจะมาบนกะฉันมันจะได้เมื่อไหร่” ถ้าไปบนกับหลวงพ่อแก้ว ท่านก็คงว่าเอาอีกเหมือนกัน “ฮึ ! หนูขี้เกียจนี่ แล้วจะมาติดสินบนฉันให้กินข้าวเหนียวไข่เป็ดฉันช่วยไม่ได้ดอก มันต้องช่วยตัวเอง” แต่ว่าหลวงพ่อท่านไม่พูด ท่านนั่งเฉย ๆ เราจึงเอาข้าวเหนียวไข่เป็ดไปให้ท่านกินอยู่ตลอดเวลา หลวงพ่อแก้วนั้นคนชอบไปเซ่นด้วยข้าวเหนียวกับไข่เป็ด ถามว่าทำไมเลือกมาเช่นนี้โยม “อ้อ ! ท่านเคยอยู่เวียงจันทน์ ท่านคงชอบกินข้าวเหนียว” ความจริงพระแก้วไม่ได้สร้างที่เวียงจันทน์ แต่สร้างที่ลังกา ความจริงควรจะแกงถั่วให้ท่านกินดีกว่า เพราะอยู่เมืองลังกา เวียงจันทน์เพิ่งมาอยู่ทีหลัง เราเอาข้าวเหนียวกับไข่ต้มไปถวายพระแก้วอย่างนั้นไม่ถูกต้อง เป็นการเรียกว่า ค่อนข้างนอกทางไปหน่อย จะเรียกว่างมงาย พี่น้องก็จะเจ็บช้ำน้ำใจกันเกินไป เรียกว่านอกทางไปหน่อย เราอย่าไปทำเช่นนั้น เรื่องมันอย่างนี้ ขอให้จำหลักไว้ในใจว่า สุขทุกข์เจริญอะไร

ทั้งหมดอยู่ที่เรา สิ่งอื่นไม่ช่วยเรา เวลาเกิดปัญหาชีวิตต้องมองที่ตัวเอง อย่ามองที่อื่น นี่เป็นหลักสำคัญของคำสอนในพระพุทธศาสนา

(พระอยู่ที่ไหน)

เกี่ยวกับพระเครื่อง อยากจะพูดอีกสักเล็กน้อย เดี๋ยวนี้เด็กหนุ่มเด็กน้อยชอบมีพระเครื่อง ข้าพเจ้าพบสุภาพบุรุษในรถไฟบ่อย ๆ ส่วนมากมีพระเครื่องห้อยคอพวงโต ๆ แล้วพอใครพูดถึงเรื่องพุทธศาสนา ก็ต้องเอาพระออกมาอวด "ของผมพระร่วงเก่าแท้ พระพิจิตรเก่าแท้ นางพระยาองค์นี้เก่าแท้" แต่ขณะที่ว่าเก่าแท้น่ะ กลิ่นเหล้าพุ้งทีเดียว พูดกันไม่ค่อยรู้เรื่อง ตอนเย็นกินเหล้า ตื่นเช้ายังไม่ทันกินอาหารเช้า กินเหล้าเข้าไปก่อนอีก แต่มีพระห้อยคออยู่เหมือนกัน บอกว่าฉันถือพุทธศาสนา ไม่รู้ว่าถือตรงไหน ถือตรงมีพระห้อยคอเท่านั้นเอง นี่คือความเข้าใจผิด จึงอยากทำความเข้าใจสักหน่อย เพราะชาวพุทธไทยยังหลงผิดในเรื่องนี้อยู่มาก

พระเครื่องเมืองอื่นไม่มีในประเทศพม่าไม่มีพระเครื่อง เมืองอินเดียลังกาก็ไม่มีมีพระเครื่อง แต่เมืองไทยมีพระเครื่อง ทำไมจึงได้มีพระเครื่องในเมืองไทย ดังที่กล่าวมาแล้วว่า สมัยก่อนนี้เขาทำพระแจกคนเพื่อให้ไปนมัสการ จะได้นึกถึงพระ คนสมัยก่อนนี้เขาทำอะไรเพื่อเตือนคนทั้งนั้น ให้เราสังเกตถ้าออกไปบ้านนอก เขาสร้างเจดีย์บนยอดเขาสูง สร้างไว้สูง ๆ เพื่อให้คนเห็นได้แต่ไกล ทำไร่ไถนาเห็นเจดีย์จะได้นึกถึงพระพุทธเจ้า นึกถึงพระธรรม พระสงฆ์ เดินทางไปกระทำชั่ว ถ้านึกถึงพระจะได้หยุดเสีย เขามุ่งอย่างนั้น พระพุทธรูปนี้ก็เหมือนกัน ทำไว้เป็นเครื่องเตือนใจให้คนได้นึกถึงความดีของพระพุทธเจ้า แล้วเอาความดีของพระพุทธเจ้ามาใส่ไว้ในใจ การมีพระประจำตัวข้าพเจ้าไม่ขัดคอใคร จะมีพระห้อยคอขอให้มีเถอะ อยากให้มีทั่วกันทุกคนเหละ แต่ว่าถ้ามีแล้วอย่าเข้าใจผิด พ่อแม่เอาพระห้อยคอเด็กแล้วอย่าบอกว่า "หนูมีพระแล้วไม่ต้องกลัว ครูเฆี่ยนไม่เจ็บ" เด็กบางคนมาหาข้าพเจ้าบอกว่า "หลวงพ่อครับ ขอพระสักองค์เถอะ" "หนูขอเอาไปทำอะไร" "ครูตีผมเจ็บทุกที ผกอยากจะได้พระสักองค์ที่ครูตีไม่เจ็บ" ข้าพเจ้าบอกว่า "มาหนูมานั่งฟังฉันพูดสักหน่อย ถ้าหนูอยากจะได้พระที่ครูตีไม่เจ็บแล้ว ฉันจะให้ ทำไมครูถึงตีหนูล่ะ" "ผมซน ผมทำผิดอย่างโน่นอย่างนี้" "อ้า หนูจะเอาพระไหมล่ะ" "เอา" "ตั้งแต่นี้ไปนะหนู หนูต้องมีพระในใจ หนู

อย่าซนซิ อย่าดื้อซิ อย่าขัดคำสั่งสอนของครู ครูสั่งให้ทำอะไร ทำอย่างนั้นทุกอย่าง แล้วครูจะไม่ตีหนูต่อไป นี่แหละคือพระของหนูละ หนูเอาพระไว้ในใจตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป" พูดให้เขาฟัง วันหลังพบเขาอีก ข้าพเจ้าถามว่าครูตีอีกหรือเปล่า "ตั้งแต่ได้พระหลวงพ่อมาค่อยยังชั่วหน่อย ครูไม่ค่อยตีแล้ว เพราะว่าผมไม่ซุกซนแล้ว" แต่ว่าขอให้เขามีพระห้อยไปด้วย แล้วพูดสอนไปด้วย เช่นเราเอาพระห้อยคอเด็ก แล้วบอกว่าหนูมีพระห้อยคอแล้วนะ คนที่พระอยู่กะตัวนี้ ต้องเป็นคนดี ต้องตื่นแต่เช้า ต้องขยันเรียน ต้องเชื่อพ่อเชื่อแม่ ต้องรักษาความสะอาด ต้องซื่อตรง ต้องบอกเขาอย่างนั้น อย่าให้เขาเชื่อว่า ถ้ามีพระแล้วตีไม่เจ็บอะไรทำนองนั้น ให้เขาเชื่อว่าถ้ามีพระอยู่แล้วต้องเป็นคนดี เด็กก็จะได้สัมมาทิฏฐิใส่ใจไว้แต่ตัวน้อยๆ โตขึ้นเขาก็จะเป็นคนที่มีพระที่ถูกต้อง เราไม่ให้พระแก่เด็กอย่างเช่น ถ้าเด็กมาขอก็ "เอาไป" ให้โดยเด็กไม่รู้อะไร เอาไปแขวนคอไว้ เอาไปอวดเพื่อน เอาไปชกต่อยกัน ในรถไฟแม้คนหนุ่มๆ ล้วงพระมาอวด บางทีชกต่อยกันก่อนอวดพระ เพราะเมาเสียก่อนแล้ว เรื่องมันถึงยุ่งอย่างนี้ เราเข้าใจกันเสียใหม่ ความจริงพระพุทธรูปนี่น่ะ ไม่ต้องปลุก ไม่ต้องทำพิธีพุทธาภิเษก เพราะจุดมุ่งหมายมีเพื่อเตือนใจเท่านั้น ทำเป็นรูปพระแล้วก็ใช้ได้ ไม่ต้องเอาอาจารย์มาปลุกเสกกันให้มันยุ่งลำบากหรอก เมืองไทยเราเสกกันบ่อย ยิ่งเสกกันไปโจรก็ยังเต็มเมืองอยู่นั่นแหละ เพราะอะไร? เพราะเราไม่เสกคนให้มีพระในใจ แต่ไปเสกให้พระมันจะได้ประโยชน์อย่างไร ขอให้พี่น้องคิดดูเถอะ เราอย่าทำอย่างนั้นเลย ไม่ต้องเสกก็ได้ บางคนบอกว่าถ้ายังไม่เบิกพระเนตรยังไม่เป็นพระ พระเนตรของพระพุทธรูปไม่ต้องเบิกของท่านหรอก เบิกตาเราให้มันกว้างๆ สักหน่อย ให้มองเห็นความจริงว่าอะไรถูก อะไรผิด อะไรดี อะไรชั่ว อะไรควร อะไรไม่ควร ตาเรานี่แหละควรเบิก ตาพระเบิกเท่าไรก็เท่านั้นแหละ แต่ว่าตาคนถ้าเบิกแล้วมันกว้าง เบิกตาเนื้อแล้วเบิกตาใจ รับเชื่อสิ่งที่มีเหตุมีผล ที่ควรจะรู้ควรจะเข้าใจตามความเป็นจริงพวกเรา บางทีมีพระองค์หนึ่งแล้วอยากได้อีก ต้องหาซื้ออีก เพราะหลงเชื่อเขาที่บอกว่าองค์นั้นเก่งนัก ความจริงเก่งเท่ากัน ในรถไฟพบบ่อยๆ บางคนเห็นข้าพเจ้าห่มผ้าสีหม่นๆ ก็นึกว่าเป็นพระหลวงพ่อละ มาถึงก็ว่า "หลวงพ่อดูพระเป็นไหม" ข้าพเจ้าตอบว่าดูได้ เขาก็เอาให้ดู "องค์นี้ดีไหมครับ" "ดี" "องค์นี้ล่ะ" "ดี" อือ! ดี

ทุกองค์ องค์อื่นไม่ว่าอย่างนี้ ว่าองค์นี้ดี องค์นี้ไม่ดี "นั่นเป็นภิกษุที่ไม่มีพระในใจ จึงว่าอย่างนั้น องค์ที่มีพระอยู่ในใจแล้วจะว่าดีหมด เมื่อเห็นอะไรก็เป็นพระหมดเพราะใจมีพระอยู่ ถ้าหากว่ามีผีอยู่ในใจ เห็นอะไรก็ผีหมดนั่นแหละ ความจริงเป็นอย่างนี้" เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปทุกองค์ดีทั้งนั้น มีคนเคยถามเรื่องพระบูชา ว่าบางองค์เอามาไว้ในบ้านแล้วชักยุ่ง ความจริงไม่ได้ยุ่งเพราะพระหรอก ยุ่งเพราะเจ้าของบ้าน พระท่านนั่งเฉย ๆ ไม่ได้ยุ่งเลยเชียว ญาติโยมพอยุ่งเข้าก็ไปถามหมอคนที่นั่งหลับตา "อ้อ! พระองค์นั้นของคุณไม่ดี" มีหรือพระพุทธไม่ดีน่ะ ขอให้เราคิดดูเถอะ พระพุทธต้องดีทั้งนั้นแหละไม่มีเสีย ถ้าพระสงฆ์เรานี่ซิ เสียมั่งดีมั่ง แต่พระพุทธรูปแล้วดีทั้งนั้น เพราะทำเป็นรูปพระแล้วใช้ได้ สุโขทัยเชียงแสนลพบุรีทวาราวดีศรีวิชัย ดีเท่ากันแหละ ดีในฐานะเป็นรูปเปรียบของพระพุทธเจ้า เป็นวัตถุเตือนใจ ให้เราได้มองเห็นพระ และนึกถึงพระ ข้าพเจ้าจึงถือว่าดีทุกองค์ โยมได้พระไปแล้วเอาไปไว้ที่บ้านนะ เวลาป่วยอย่าไปโทษพระเลย โทษว่า เออบ้านเรานี้ลมมันไม่โกรก ใต้ถุนบ้านมีน้ำเน่าหมักหมม ยุงมันกัดกลางคืน กินอาหารเสียเข้าไป ฯลฯ ตรวจดูที่เรา อย่าไปดูกันที่พระ นี่เราไปโทษพระหาว่าพระพุทธรูปไม่ดี บางคนบอกว่าเอาไปไว้วัดเสียหลายองค์แล้ว ถ้าไม่ดีแล้วเอาไปไว้วัด ภิกษุไม่ยุ่งกันไปอีกหรือ นี่เรียกว่าเห็นนอกทาง ไม่ใช่ถูกทาง แต่นอกลู่นอกทางไป ขอให้เราเข้าใจกันเสียใหม่ว่า พระพุทธรูปองค์ไหน จะหล่อเวลาไหน จะสร้างวันไหน ย่อมดีทั้งนั้น ที่ไม่ดีนะไม่ใช่เรื่องพระพุทธเจ้า แต่เป็นเรื่องของไสยศาสตร์ เป็นเรื่องเดาของหมอนอกลู่นอกทาง พระพุทธรูปแล้วดีทั้งนั้น เพราะพระพุทธรูปเป็นวัตถุมีไว้เตือนใจ เวลาเราเข้าไปไหว้พระ อย่าไปขอสลากกินรวบจากพระ ไม่ใช่ขอหวยขอเบอร์จากท่าน บางคนว่า "แหมหลวงพ่อองค์นี้ฉมังหนักหนาเชียว" แล้วถูกไหมล่ะที่ขอได้มา ผิดทั้งนั้น ไม่เคยถูก พวกเล่นสลากกินรวบนั้นฉิบหายกันไปตาม ๆ กันทีเดียว ข้าพเจ้าเคยไปเที่ยวเทศน์ต่างจังหวัด มีคนฟังมาก ๆ ลองถามดู "พี่น้องที่มาฟังปาฐกถานี้ ใครบ้างที่ไม่เคยเล่นสลากกินรวบ ตั้งแต่เขาเล่นกันมา ยกมือหน่อยเถอะ" บางแห่งมีคนฟังสองพันห้าร้อยคน ยกสองคน บางแห่งคนเจ็ดแปดร้อยไม่ยกสักคนเลย ที่ตะพานหินไม่มียกสักคน คนแก่นั่งข้างหน้าก็ไม่ยก ถามว่าโยมทำไมไม่ยก "อือ! ฉันซื้อกับเขาเหมือนกัน" เป็นอย่างนี้แหละเสี่ยงโชค ถามว่า "คุณโยมจะซื้อ

เอาไปไหน" "ถูกสักทีจะได้ทอดกฐิน" ข้าพเจ้าบอกว่า "ไม่ต้องดีกว่าโยม ทอดกฐินกับสลากกินรวบนี่ไม่ได้ บ้านเมืองมันจะเดือดร้อน โยมไม่ต้องทอดกฐินหรอก สละความโลภความตระหนี่ออกจากใจดีกว่า ทอดกิเลสให้มันออกไป ๆ ดีกว่า คนเราเป็นอย่างนี้ ที่ไปหาพระก็มักจะไปขอหวยขอเบอร์ ที่เกิดเรื่องภิกษุฆ่าหญิงตายที่วัดราชสิงขรในพระนคร ก็เกิดจากบอกหวยเบอร์เหมือนกันแหละ ไม่ใช่ลูกศิษย์พระพุทธเจ้าหรอก ข้าพเจ้าเคยไปเทศน์ตามบ้านนอกก็เคยพูดแรง ๆ เหมือนกัน บอกว่าพี่น้องทั้งหลาย ลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าไม่มีหน้าที่บอกตัวเลข พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนลูกศิษย์ของพระองค์ให้ดูว่า หวยมันจะออกเลขอะไร พระพุทธเจ้าสอนลูกศิษย์ของพระองค์ให้เรียนรู้ว่า ทุกข์คืออะไร เหตุที่เกิดทุกข์คืออะไร ความดับทุกข์คืออะไร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คืออะไร ถ้าพี่น้องจะเคี่ยวเข็ญแค่นให้หลวงพ่อบอกว่ามันออกเลขอะไร ก็เหมือนกับรีดเลือดจากปู ถ้าหากว่าภิกษุใดขืนบอกโดยทางตรงก็ตาม โดยทางอ้อมก็ตาม ข้าพเจ้าบอกกับชาวบ้านว่านั่นไม่ใช่ลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า แต่เป็นลูกศิษย์ของผีร้ายปลอมตัวมาในรูปของพระ ไม่ได้มาบวชช่วยชาติบ้านเมืองไทย แต่จะมาทำให้ชาติไทยเมืองไทยย่อยยับออกไปอีก ให้พี่น้องรู้ตัวไว้เสียที พูดให้เขาเข้าใจอย่างนี้ พระที่นั่งหากินทางบอกหวยเบอร์น่ะ คงนึก "ยิ่งท่านปัญญานันทะ,สียทีเถอะ" แต่ไม่เป็นไร เพราะข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าข้าพเจ้าทำความดีให้พระพุทธศาสนาและประชาชน ทำเรื่อยไปคงจะไม่มีอะไรยุ่งยากเดือดร้อน คนเราเข้าใจผิดตรงนี้ นึกว่าพระจะช่วย ข้าพเจ้าเคยให้หลักเกณฑ์ไว้เป็นคำง่ายๆ ว่าพระจะรักษาเรา เมื่อเรารักษาพระ ถ้าเรารักษาพระพระจะรักษาเรา ถ้าเราไม่รักษาพระ พระก็ไม่รักษาเรา สำหรับพี่น้องมีพระห้อยคอ ถ้าพี่น้องรักษาพระ พระรักษาท่าน รักษาอย่างไร ?

(เรารักษาพระ พระรักษาเรา)

สมมุติว่าคนหนุ่มคนหนึ่ง ออกจากที่ทำงานเดินไปพบเพื่อนชวนเราไปกินเหล้า เรามีพระห้อยคอ เรานึกถึงพระที่ห้อยคอแล้วก็ถามตัวเองว่า เวลานี้เพื่อนชวนไปกินเหล้า เราควรไปกับเพื่อนหรือไม่ ถ้าหากว่าเราไปกับเพื่อน เราไม่รักษาพระ เมื่อเราไม่รักษาพระ เราก็เมาน่ะซิ พอเมาก็เดินชนโน่นชนนี่ เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน เพราะเราไม่รักษาพระไว้ในใจ แต่ถ้าเพื่อนชวนเราไปกินเหล้า เราบอกกับเพื่อนว่า

เพื่อนเอ๋ยเรามันเลิกแล้ว เพราะเรามีพระอยู่กะตัว เราต้องรักษาพระไว้ในใจ ทีนี้เมื่อรักษาพระไว้ในใจ ก็เกิดความละอายต่อบาป เกิดความเกรงกลัวต่อบาป ไม่ยอมไปกินเหล้ากับเพื่อน เราก็พ้นภัยอันตราย เพราะอะไร? เพราะว่ารักษาพระอยู่ในใจ พระก็รักษาเรา หลักมันมีอยู่อย่างนี้ พระองค์ใดก็ช่วยคุณไม่ได้ ถ้าคุณไม่ช่วยตัวเอง พระที่คุณแขวนคอนี้เป็นวัตถุสำหรับเตือนใจให้คุณทำความดี ไม่กระทำความชั่วเท่านั้น ญาติโยมผู้หญิงเราก็เหมือนกัน ที่มีพระห้อยคอ พอวันอาทิตย์เพื่อนมาเรียกให้ไปล้อมวงนับญาตินับมิตรกัน เราก็นึกถึงหลวงพ่อที่อยู่กะตัว ไปเล่นไพ่นี่หลวงพ่อห้ามไหม อ้อหลวงพ่อว่าไม่ได้ การพนันมีโทษหลายสถาน ชนะก่อเวร แพ้เสียดายทรัพย์ ทรัพย์ที่มีก็เสียหายไป ไม่มีใครเชื่อถ้อยฟังคำ ยุ่งยากหลายเรื่อง เราไม่ไป รักษาพระไว้ในใจดีกว่า เราก็บอกเพื่อนว่าไม่เอาแล้วเลิกที ฉันมีหลวงพ่ออยู่กะตัว เพื่อนคนนั้นเขาก็ไปหาบ้านอื่นที่ไม่มีพระต่อไป เราก็จะไม่ยุ่งยากเดือดร้อนกับใคร ๆ อย่างนี้แหละเรียกว่ารักษาพระ ถ้าพี่น้องช่วยกันรักษาพระไว้ในใจอย่างนี้ พระรักษาพี่น้อง พระที่แท้นั้นคืออะไร? ตามความจริงก็คือธรรมะที่เรานำมาปฏิบัตินั่นเอง ธรรมะคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นองค์พระที่แท้ที่เรานำมาใช้ในชีวิตของเรา ทำได้ทุกวันทุกเวลาไม่จำกัดสถานที่ ถ้าพี่น้องเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใส่ใจ รักษาใจของท่านไว้ด้วยธรรมะท่านก็มีพระอยู่ในใจแล้ว แม้จะไม่มีพระห้อยคอ ท่านก็มีพระอยู่ในใจ พระในใจนั้นคือพระแท้ และช่วยท่านได้อย่างแท้จริง และธรรมะที่ประพฤตินั่นแหละ คือองค์พระพุทธ-เจ้าที่แท้ จึงอยากจะขอให้ท่านทั้งหลายที่ได้มาประชุมกันในวันนี้ เชื่ออย่างนี้ด้วย เอาไปคิดก่อนแล้วก็เชื่อ ท่านก็จะมีความสุขทางใจขึ้นบ้าง ส่วนท่านที่เป็นนักบวช ยังอยู่ในวัยของการศึกษาเล่าเรียน ก็ขอให้เรียนให้ดี เรียนให้จริง เรียนให้เข้าใจ แล้ววันหนึ่งขอให้ช่วยกันลุกขึ้นประกาศความจริงของพระพุทธเจ้า เพื่อทำคนผู้ไม่รู้ให้ได้รู้ได้เข้าใจ ทำคนที่หลงให้หายหลงหายงมงาย แล้วจะได้เดินถูกตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า พูดอย่างนี้บางคนอาจจะว่า ท่านปัญญานันทะจะทำลายพระพุทธศาสนาเสียแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีน้ำใจที่จะทำลายพระพุทธศาสนาเลย ข้าพเจ้ารักคำสอนของพระพุทธเจ้าเหลือเกินที่ข้าพเจ้าเที่ยวเดินเทศน์ สอนคน มาทุกปี ทุกวันนี้ เพราะ ความรัก ต่อคำสอน ของพระพุทธเจ้า เพราะความรักความปรานีต่อพี่น้องพุทธบริษัททั่วไป จึงได้ทำงานอย่างนี้

สิ่งใดที่ข้าพเจ้าพูดออกไปนั้น เป็นการพูดตามความรู้สึกนึกคิดของข้าพเจ้า ซึ่งอาศัยธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นมูลฐาน ไม่ได้มุ่งทำลายใคร ถ้าหากว่าข้าพเจ้าจะเป็นผู้ทำลาย ก็คือทำลายความเชื่อเหลวไหล อันมีอยู่ในจิตใจของคนเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งอย่างนี้

ข้าพเจ้าขอทำความเข้าใจไว้กับพี่น้องที่เข้าใจผิด ที่ไม่รู้ไม่เข้าใจความจริงของพระพุทธศาสนา เพราะเกิดมาก็เห็นแต่การปลุกการเสก การลงเลขลงยันต์ การสะเดาะเคราะห์ เลยนึกว่านั่นแหละเป็นตัวพุทธศาสนาแล้ว ความจริงสิ่งนั้นไม่ใช่ เป็นแต่เพียงพิธีการนอกทางของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ในทางพระพุทธศาสนาไม่มีพิธีอะไร นอกจากพิธีการแสดงตนเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า พิธีการปฏิบัติตนในศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นแนวธรรมะที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ แล้วเราก็ได้รับผลทางใจ คือพ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนได้อย่างแท้จริง นี่เป็นหลักของพระพุทธเจ้า จึงขอฝากหลักเหล่านี้ไว้กับพี่น้องทั้งหลาย ใช้ช่วยกันนำไปคิดนึกตรึกตรองด้วยตัวท่านเองเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง

(โคตมีสูตร)

ในฐานะที่เราเป็นพุทธบริษัท เราจะรู้ได้อย่างไรว่าอะไรเป็นธรรมะของพระ-พุทธเจ้า อะไรไม่ใช่ เรื่องนี้พระพุทธเจ้าท่านก็หวั่นวิตกอยู่ พระองค์จึงได้วางหลักไว้ให้เราตัดสิน เรียกว่าหลักโคตมีสูตร เป็นหลักซึ่งเราควรจะนำมาใช้ที่สุดในสมัยนี้ ว่าอะไรเป็นของแท้ อะไรเป็นของปลอม หลักที่พระพุทธเจ้าวางไว้มี ๘ ข้อด้วยกัน คือ:-

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความกำหนัดย้อมใจ
เป็นไปเพื่อความประกอบด้วยทุกข์
เป็นไปเพื่อสะสมกองกิเลส
เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่
เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ
เป็นไปเพื่อความคลุกคลีกันเป็นหมู่เป็นคณะ
เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน
เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก

นั่นไม่ใช่ธรรมะ นั่นไม่ใช่วินัย นั่นไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ถ้าหากว่าข้อปฏิบัติการกระทำหรือคำสอนเหล่าใด เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัดย้อมใจ เป็นไปเพื่อความคลายความทุกข์ เป็นไปเพื่อไม่สะสมกองกิเลส เป็นไปเพื่อความไม่อยากใหญ่ เป็นไปเพื่อความสันโดษ เป็นไปเพื่อความไม่คลุกคลีกันเป็นหมู่เป็นคณะ เป็นไปเพื่อความขยันหมั่นเพียร เป็นคนเลี้ยงง่าย นั้นเป็นธรรมะเป็นวินัยของพระพุทธเจ้า หลักนี้เราควรจดจำทีเดียว จำไว้ในใจ แล้วก็ดูการกระทำ การพูด การปฏิบัติของคนทั้งหลาย และหนังสือที่เราอ่าน ว่าสิ่งนั้นเป็นธรรมะเป็นวินัยหรือไม่ เอาแว่นแปดอันนี้ใส่ตาเข้า แล้วก็จงส่องดู เราก็เห็นได้ ว่าอันนั้นใช่ อันนั้นไม่ใช่ เพราะในสมัยนี้ครูมาก อาจารย์มาก แล้วอาจารย์ส่วนมากก็มักจะชักนำลูกศิษย์ไปตามทางของตนเพื่อประโยชน์อย่างโน้นประโยชน์อย่างนี้ ถ้าหากว่าเราไม่มีแว่นกระจกไว้ส่องดูให้ดี ๆ แล้วความเข้าใจผิดก็อาจจะเกิดขึ้นแก่พุทธบริษัททั้งหลายได้ง่ายเหลือเกิน จึงอยากจะขอฝากแนวความคิดนี้ไว้ด้วย

(หลักธรรมของอุบาสก – อุบาสิกา)

อีกประการหนึ่ง ในฐานะที่เราเป็นอุบาสกอุบาสิกา ควรจะประกอบตนด้วยอะไรบ้าง? อุบาสกอุบาสิกาแปลว่าผู้เข้าไปนั่งใกล้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั่งใกล้ด้วยกายวาจาด้วยใจ คือ กายประพฤติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า วาจาก็ดำเนินตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ใจก็เดินตามคำสอนของพระพุทธเจ้า นี่เรียกว่าใกล้ ถ้าหากว่ากายวาจาใจอยู่ห่างพระ ยังไม่ใกล้ ยังไม่เชื่อว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกา อุบาสกอุบาสิกาควรประกอบด้วยหลักธรรม ๕ ประการ คือ:–

๑. มีความเชื่อถูกทางตามแนวของพระพุทธศาสนา

๒. รักษาศีล อย่างน้อยก็เบญจศีล

๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เช่นไม่เชื่อฤกษ์ดียามดี พระภูมิเจ้าที่ ผีสางนางไม้ พิธีรีตองหรือไสยศาสตร์

ชาวพุทธจะต้องเชื่อมั่นอย่างเดียว คือเชื่อการกระทำ ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว สุขทุกข์เสื่อมเจริญ หรือกำไรขาดทุนทั้งหมดอยู่ที่ตัวเราผู้ทำ ไม่ใช่อยู่ที่ผู้อื่น แม้ผู้จะมีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง มูลฐานสำคัญนั้นอยู่ที่ตัวเรา โดยเราไปดึงเขาเข้ามา ไป

เรียกเขาเข้ามา ให้มาหาเรา มาทำเรื่องให้เรายุ่งยากเดือดร้อน เรื่องสำคัญอยู่ที่ตัวเราทั้งนั้น พระพุทธเจ้าสอนให้เชื่ออย่างนั้น

๔. ไม่แสวงหาบุญ นอกคำสอนของพระพุทธศาสนา

๕. บำเพ็ญบุญตามแบบฉบับในพุทธศาสนา

คือไม่ทำบุญตามแบบของศาสนาอื่น แต่ทำบุญตามวิธีการของพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ไม่ได้ทำตามแบบอื่นเช่น บูชายัญ เอาเป็ดเอาไก่หัวหมูบายสีไปเซ่นพระพุทธรูปเหมือนกับเซ่นผี อย่างนี้ไม่ใช่เรื่องของบุญในทางพระพุทธศาสนา เพราะบุญที่แท้ของพระพุทธเจ้านั้นอยู่ที่การละความชั่ว การประพฤติความดี การทำใจให้สะอาดสงบ นับเป็นบุญของพระพุทธเจ้า ของพระพุทธศาสนา ขอให้พวกเราช่วยกันทำบุญตามแนวนี้ บุญอย่างอื่นทั้งหมดเป็นเพียงเครื่องล่อใจเท่านั้น อย่าถือว่าเป็นการเชื่อบุญที่สำคัญ การเชื่อวัตถุเครื่องรางของขลัง การเชื่อพิธีรีตอง ก็อยู่ในประเภทเชื่อโชคเชื่อลาง ไม่ใช่ของจริงของแท้ เราชาวพุทธไม่ควรเชื่อในเรื่องอย่างนั้น แต่เราเชื่อว่า จะทำอะไรก็ต้องระมัดระวังด้วยความรอบคอบ ประโยชน์ตนได้ ประโยชน์คนอื่นได้ ผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นความถูกต้องเรียบร้อย อย่างนี้ไม่เสียหาย ทำได้ แม้ในเวลาที่เขาว่าฤกษ์ไม่ดีก็ทำเถอะ ข้าพเจ้าเคยเดินทางในเวลาฤกษ์ไม่ดี แต่ก็ไม่เห็นยุ่งยากเดือดร้อน เดินทางสะดวกสบาย มีคนช่วยเหลือเกื้อหนุนตลอดทาง หมอเขาว่าฤกษ์ไม่ดีแต่ทำไมมันถึงดี เพราะว่าไปไหนทำดีให้เขาเห็นอยู่ตลอดเวลา คนก็คอยช่วยเหลือเกื้อกูล แต่โจรผู้ร้ายมันต้องดูฤกษ์หน่อย เพราะใจมันไม่สบาย ใจมันขลาดมันกลัว ต้องหาวิธีการปลอบจิตใจอย่างโน้นอย่างนี้ เราชาวพุทธไม่ต้องเอาวัตถุภายนอกมาปลอบใจอย่างนั้น แต่เราเชื่อพระพุทธเจ้า เชื่อพระธรรม เชื่อพระสงฆ์ แล้วปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าวางไว้ ก็จะได้ไปสู่ที่ปลายทางสมความปรารถนา

(ขอให้ชาวพุทธเดินไปในทางที่ถูก)

ในสมัยนี้ ข้าพเจ้าอยากจะขอเตือนพี่น้องทั้งหลายให้ช่วยกันศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา ความจริงคนไทยเราในเมืองไทยนี้ พูดกันโดยเฉลี่ยยังอ่านหนังสือกันน้อย หนังสือทางศาสนามีออกอยู่หลายฉบับ ลองไปดูสถิติคนอ่านแล้ว ยังไม่ชื่นใจ เพราะคนอ่านทั้งหมดนั้นมีไม่ถึงหมื่นคน คนไทยนับถือพุทธศาสนาไม่น้อยกว่า ๒๐ ล้านคน

ทำไมชาวบ้านจึงยังอ่านหนังสือธรรมะกันน้อย เรื่องนี้เป็นความผิดของพวกเราที่เป็นพระด้วย เพราะพระเราจูงคนให้อ่านหนังสือกันน้อย ตามวัดวาอารามทั่ว ๆ ไปไม่ค่อยมีหนังสือให้คนอ่าน แต่มีหนังสือใส่ตู้ไว้นั่งกราบนั่งไหว้ ข้าพเจ้าไปเที่ยวเทศน์ตามบ้านนอก บางวัดมีพระไตรปิฎก ๓ ตู้ พระไตรปิฎกใบลานน่ะมี ๓ ตู้ แล้วก็ซื้อมา ๓ ปีแล้วยังไม่ได้เปิดอ่านสักตัวหนึ่งเลย ข้าพเจ้าไปถึงก็พูดยกย่องว่า "แหม! วัดนี้สมบูรณ์จริงมีพระไตรปิฎกถึง ๓ ตู้" สมภารตกหลุมลงไปเลย "โอชาวบ้านแถวนี้ศรัทธาแก่กล้า" เลยข้าพเจ้าถามว่าซื้อมาเมื่อไรครับ "๓ ปีแล้ว ยังห่อกระดาษเขียว ๆ อยู่เลย ยังไม่ได้อ่านเลย" หนังสือธรรมะไม่ใช่มีใส่ตู้ไว้กราบไว้ไหว้ หนังสือธรรมะเป็นของที่ต้องเปิดอ่าน อ่านให้รู้ให้เข้าใจ อ่านค้นคว้าศึกษา เพื่อได้ปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบ แล้วจะได้สอนชาวบ้านให้ปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบ เวลาคนมาวัดในวันพระ ควรเอาหนังสือไปให้เขาอ่านบ้าง เลือกหนังสือที่ควรอ่าน อย่าให้หนังสือประเภทเหลวไหลไม่เป็นไปเพื่อความรู้ความสว่างแก่เขา เราช่วยกันให้ชาวพุทธมีปัญญา มีหูตาสว่าง ได้ดำรงตนอยู่ในสัมมาทิฏฐิ นั่นแหละเป็นมหากุศล เพราะเดี๋ยวนี้เมืองไทยเราเป็นชาวพุทธกันแต่เพียงชื่อ ชาวพุทธโดยปฏิบัติแท้จริงนั้นยังมีอยู่น้อย พูดอย่างนี้ไม่ใช่เป็นการดูหมิ่นอะไร ข้าพเจ้ากล้าพูดด้วยความประสงค์ดี เพราะข้าพเจ้าทำงานก็เพื่อสร้างเสริมจิตใจคน ทำงานเพื่อความก้าวหน้าของพระพุทธศาสนา ข้าพเจ้าไม่ได้หวังอะไรจากการพูดกับพี่น้อง แต่ข้าพเจ้าหวังอยู่ประการเดียวว่า ขอให้พี่น้องได้ความรู้ได้ความเข้าใจ ให้พี่น้องได้เดินทางถูกทางชอบ ขอให้พี่น้องหลุดพ้นจากความทุกข์และได้รับความสุข ด้วยการปฏิบัติตามธรรมะของพระพุทธเจ้า นี่เป็นความประสงค์ใหญ่ของข้าพเจ้า

(โปรดเดินทางร่วมกับข้าพเจ้า)

ขอให้พี่น้องเดินร่วมกับข้าพเจ้าในทางของพระพุทธเจ้า ขอให้ทุกคนเดินด้วยใจของท่าน ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าชี้ให้เดิน เมื่อเราทุกคนต่างช่วยกันเดิน พระช่วยกันเดิน ชาวบ้านช่วยกันเดิน เราก็ชื่อว่าเป็นผู้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติ การบูชาด้วยอื่น ๆ สักเท่าใดยังไม่ประเสริฐ การบูชาด้วยการทำจริงในสิ่งที่เราได้รู้ได้เข้าใจแล้วนั่นแหละ เป็นการบูชาอันประเสริฐยิ่ง เป็นการบูชาที่ทำให้ดวงประทีปคือธรรมะของพระพุทธเจ้าลุกโพลง ๆ สว่างไสว ให้คนทั้งหลายได้เห็นความจริง แล้วจะได้มุ่งเข้าสู่

ความจริงนั้น เพื่อประโยชน์ความสุขแก่ตัวเราและแก่พลโลกทั่วกัน จึงขอเชิญชวนพี่น้องทั้งหลาย ให้ร่วมเดินทางกับข้าพเจ้าในแง่นี้

ในที่สุดแห่งการแสดงปาฐกถานี้ ข้าพเจ้าขออ้างเอาคุณพระศรีรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จงมาตั้งอยู่ในใจของพี่น้องทั้งหลาย ขอให้ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีใจสะอาด มีใจสว่าง มีใจสงบ ด้วยการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ ถ้ามีความประสงค์จำนงหมายสิ่งใด ๆ อันเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์แล้ว ขอให้สิ่งนั้น ๆ สมความปรารถนา ด้วยการปฏิบัติชอบตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกเมื่อ เทอญ.

อย่าทำคนให้หลงผิด

ของ

ปัญญานันทภิกขุ



ใคร ๆ ก็ทราบดีว่าคำสอนในพุทธศาสนาเป็นคำสอนเพื่อให้เกิดความ รู้ แจ้งเห็นจริง หรือ เห็นถูกทาง เป็นคำสอนที่นำคนออกจากมืดไปสู่แสงสว่างของชีวิต ชาวพุทธจึงควรเป็นผู้นำคนไปสู่ทางถูกมากกว่านำเขาไปสู่ทางผิด ในยุคแรกของพุทธศาสนา พระบรมศาสดาทรงนำคนออกจากความมืดได้มาก ทรงสั่งสอนความจริงโดยมิได้ยำเกรงต่อผู้ใด ทรงคัดค้านในสิ่งที่ผิด ทรงส่งเสริมในสิ่งที่เขาทำกันถูกต้องแล้ว คนส่วนมากจึงเข้าใจเหตุผลและหันมาดำเนินชีวิตตามแบบที่ทรงกล่าวสอน พุทธธรรมเป็นคำสอนที่ปลุกคนให้ตื่นจากความหลงใหลมัวเมาเข้าใจผิด

ในยุคแรก ๆ ของการประกาศพุทธธรรม จะเห็นได้ว่าไม่มีสิ่งที่เราเรียกว่าพิธีการเลย เพราะพระพุทธองค์ทรงมุ่งเอาความเข้าใจ หรือปัญญาเป็นส่วนใหญ่ มิได้มุ่งให้มีความเชื่อที่ไร้เหตุผลแม้แต่น้อย พิธีการต่าง ๆ จึงยังไม่มีขึ้น มีการกระทำเพียงการรับฟังคำสอน รับหลักการไปปฏิบัติ และการดำเนินไปตามทางธรรมเพื่อนำตนให้พ้นทุกข์เท่านั้น พุทธศาสนาในยุคนั้นจึงเป็นศาสนาที่บริสุทธิ์ ๑๐๐ %

พิธีการต่าง ๆ เกิดมีขึ้นก็เพื่อจูงใจคนบางประเภทให้เกิดความเชื่อในสิ่งที่ต้องการให้เชื่อเท่านั้น พิธีสร้างความขลังความศักดิ์สิทธิ์นั้น คนโง่ ๆ มักพอใจ คนต้องการความเป็นใหญ่เหนือคนโง่ก็พอใจในพิธีการ คนขาดการศึกษาในเหตุผลมักพอใจในพิธีการแปลก ๆ พิธีการจึงมีมูลมาจากความโง่ของคนโง่

คำสอนในทางพุทธศาสนาไม่เกี่ยวกับพิธีการเลย เพราะคำสอนนี้มุ่งทำคนโง่ให้กลายเป็นคนฉลาด มีปัญญาเข้าใจเหตุผลได้ คำสอนทางพุทธศาสนามิได้หวังสร้างความยิ่งใหญ่เหนือคนที่โง่กว่าผู้สอน แต่มุ่งทำให้ผู้ถูกสอนมีความรู้ความประพฤติดี และมีคุณธรรมในใจเท่ากับผู้สอนหรือยิ่งกว่าผู้สอนไปอีก เมื่อจุดหมายเป็นอย่างนี้ พิธีการจึง

ไม่มีความจำเป็นในวงการของพุทธศาสนา การปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ การรับศีลห้า ศีลแปด ตลอดถึงการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ แม้จะเรียกว่าเป็นพิธี แต่ก็เป็นพิธีการที่ทำคนให้ก้าวหน้าในด้านการปฏิบัติธรรม มิใช่พิธีที่ทำคนให้ติดและงมงายจนถอนตัวไม่ออก

ผู้ที่ไม่รู้หลักของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง มักเข้าใจผิดและหลงเชื่อพิธีการเหลวไหล อันปฏิบัติกันอยู่ชุกชุมในสมัยนี้ โดยภิกษุ ที่ชาวบ้านผู้ขาดความรู้จริงในทางศาสนาชอบเรียกกันว่าพระอาจารย์ ส่วนมากเป็นพิธีการปลุกเสกที่ไร้ความหมาย เหมาะสำหรับเด็กที่ขาดการศึกษา หรือผู้ใหญ่ที่มีใจเป็นเด็กไร้มันสมองเท่านั้น พิธีเช่นนั้นทำให้คนหลงผิด ทำให้ตาของเขามัว ๆ อยู่แล้วกลับบอดเข้าไปอีก น่าจะกล่าวได้ว่าพิธีการเช่นนั้น เป็นการขัดกับหลักคำสอนในทางพุทธศาสนา และควรติผู้กระทำว่าเป็นคนลวงโลกที่หลอกให้มนุษย์หลงผิด เป็นบาปที่หนักมากแบบหนึ่งเหมือนกัน เพราะทำให้คนโง่เขลา

ตามงานวัดต่าง ๆ ในสมัยนี้ คณะกรรมการจัดงานมุ่งหาเงินบำรุงวัด โดยเอานามของพุทธศาสนามาอ้างบังหน้า แล้วมักประดิษฐ์วิธีการแปลก ๆ ในทางหาเงิน วิธีการเหล่านั้นเป็นเรื่องหลอกและทำคนให้หลงผิดทั้งนั้น แต่ชอบอ้างว่าเป็นการบำรุงพุทธศาสนา จะเป็นการบำรุงได้อย่างไร ในเมื่อมิได้ทำคนให้เข้าใจตัวแท้ของศาสนา ตัวพุทธศาสนามิใช่กองอิฐกองปูนที่เรานิยมสร้างเสริมกันอยู่ แต่เป็นตัวสัจธรรมที่ทุกคนควรศึกษาและเข้าถึงด้วยการปฏิบัติตามเท่านั้น พิธีการเหลวไหลที่หลอกชาวบ้านเพื่อหาเงินเข้าวัดจึงเป็นการทำลายพุทธศาสนามากกว่าการเสริมสร้าง ฉะนั้น ชาวพุทธผู้รอบคอบในเหตุผล จึงควรงดเว้นไม่กระทำวิธีการอันเป็นเรื่องหลอกลวงกันอีกต่อไป

เกือบทุกแห่งที่มีงานวัด มักมีการกระทำพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยการแลกสตางค์ตักบาตรเทวดาประจำวัน ผู้ทำการโฆษณามักกล่าวว่าเป็นการต่ออายุให้ยืนยาว หมดทุกข์โศกโรคภัยไข้เจ็บ คนโง่ทั้งหลายก็หลงเชื่อ เพราะผู้กล่าวอยู่ในเครื่องแบบของนักบวช แต่ไม่มีจิตใจเป็นนักบวช พุทธศาสนามิได้สอนให้กระทำเช่นนั้น ถ้าใครต้องการให้อายุยืนปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ก็ควรศึกษาสุขวิทยาอนามัย เป็นคนมีที่อยู่ที่กินสะอาดปราศจากเชื้อโรคร้าย ความเจ็บไข้ก็มีน้อย การเอาเงินใส่บาตรต่ออายุได้

อย่างมากก็เพียงความสบายใจเท่านั้น หาได้อะไรไปกว่านี้ไม่ ทำไมพวกเราไม่ใช้สติปัญญาพิจารณากันดูบ้าง

ตามปูชนียสถานทางศาสนา มักมีกระบอกเซียมซีไปตั้งไว้ คนโง่ก็เข้าใจว่าเป็นสิ่งวิเศษ เลยไปจุดธูปเทียนบูชาขออะไรจากพระพุทธรูป แล้วสั่นกระบอกเป็นการเสี่ยงทายเพื่อให้ได้คำทำนาย เมื่อสั่นหนักเข้าไม้ก็ร่วงลงมาอันหนึ่ง กลับดีใจว่าพระให้แล้ว ความจริงตัวเองให้แก่ตัวเองแท้ ๆ กระบอกมันวางอยู่ไปจับมันสั่นเข้า สั่น ๆ ๆ ไม้มีเลขมันก็หล่นลงมาอันหนึ่ง ตัวทำเอาเองแท้ ๆ แต่ไม่นึกคิดดูด้วยเหตุผล เรื่องเลยเขวไปกันใหญ่ คนที่ไม่รู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนให้พึ่งตัวเอง มักมีอาการอย่างนี้ นอกจากกระบอกไม้ยังมีวงกลมสำหรับหมุน มีหินสำหรับยกเสี่ยงทาย ไม้โยนคว่ำหงายและของอีกหลายอย่างอันเป็นเรื่องของเด็กอมมือทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ไม่ควรมีไว้ตามโบสถ์ตามวัดอันเป็นสถานสำหรับประกาศสัจธรรมของพุทธองค์ น่าขายหน้าคนต่างชาติศาสนา

สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงติทรงห้าม แต่แล้วก็ยังเข้ามาอยู่ในวงการของพุทธศาสนาจนได้ มูลเหตุก็คือผู้รักษาสถานที่ไม่มีปัญญาชักจูงคนให้พบแสงสว่างอันแท้จริงของธรรมะ เกรงว่าตนจักขาดลาภผล จึงต้องหาของลวงมาหลอกล่อคนไว้ก่อน ความอยากได้ลาภตัวเดียวเท่านั้น ทำให้กล้าทรยศต่อพระพุทธเจ้า ผู้มีส่วนได้ลาภจากสิ่งเหลวไหลจักกล่าวติก็ดูกระไรอยู่ จึงต้องเงียบและปล่อยเลยตามเลย ความเหลวไหลจึงทวีจำนวนมากขึ้นทุกที ลาภที่ได้มาโดยวิธีการหลอกลวงเป็นลาภที่สกปรก ทำให้ผู้บริโภคสกปรกไปด้วย ชาวพุทธแท้จึงควรช่วยกันระวัง ถ้ามีทางกำจัดได้ก็ควรกำจัดเสีย เพื่อให้คนได้เข้าถึงตัวธรรมะที่แท้จริงกันเสียบ้าง

พระเถระบางรูปถูกสมมติว่าเป็นคนศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นานา ประชาชนตื่นเต้นอยากได้ของดีจากพระรูปนั้น คนทั้งหลายก็ชวนกันเป่าข่าวให้ขลังยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก จึงทำให้คนแตกตื่นกันเป็นการใหญ่มาขอของดีจากท่าน บางคนขอน้ำมนต์ขอตะกรุด ผ้ายันต์บางคนขอชานหมาก ได้แล้วก็ใส่เข้าปากเคี้ยวต่อไป ช่างผิดอนามัยน่ากลัวอันตรายจากโรคติดต่อเหลือเกิน เป็นการกระทำที่งมงายที่สุด บางคนก็อยากให้ท่านแตะมือลงบนหัวของตน เขารู้สึกพอใจในสิ่งที่เขาได้รับ ความศักดิ์สิทธิ์มาจากไหน? มาจากใจของผู้ที่

รับรองกันว่า "พระรูปนี้วิเศษ" หลายคนเชื่อเช่นนั้น แล้วชวนกันเป่าข่าวเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ตัวภิกษุก็พลอยเมาไปกับเกียรติที่ตนได้รับ และวางตัวทำท่าอวดความวิเศษให้มันมากขึ้นไปอีก

คนที่ว่าศักดิ์สิทธิ์ในทางต่าง ๆ นั้น ข้าพเจ้าเคยสังเกตดู รู้สึกว่าเป็นคนมีความบกพร่องทางร่างกาย เช่นร่างกายบางส่วนไม่มี เป็นปมด้อยแบบหนึ่ง จึงสร้างปมเขื่องแบบอื่นขึ้นปกปิดไว้ จนกลายเป็นคนสำคัญยิ่งใหญ่ไป ความจริงไม่มีอะไรเป็นพิเศษเลย นอกจากคุณธรรมบางประการ หรือแกล้งทำขึ้นเท่านั้น

เคยลองเข้าใกล้ผู้วิเศษที่ประชาชนยกย่อง และลองสังเกตดูว่าท่านมีดีอะไรบ้าง ในด้านความรู้ทางพุทธศาสนานับว่าไม่ค่อยดี ความเชื่อของท่านเป็นแบบที่เหลวไหลเป็นสีลัพพตปรามาสหลายส่วน และชักจะเมาในคำสรรเสริญที่ท่านได้รับอยู่เสียด้วย ความดีที่พอมองเห็นอยู่บ้างก็คือ ความเมตตากรุณา เป็นคนใจดีไม่อยากขัดใจใคร ๆ ต้องการสิ่งใดก็ทำให้เสมอ ใครต้องการเมื่อใดก็ได้เมื่อนั้น จึงเป็นที่พอใจของคนโง่ ๆ ที่ขาดการค้นคว้าหาเหตุผล ถึงแม้ภิกษุนั้นจะมีดีในด้านเมตตา แต่ก็เสียในด้านที่ทำคนให้หลงโง่หนักลงไปอีก นับว่ายังอยู่ในข่ายของความงมงายและทำลายพุทธศาสนานั่นเอง

ทำไมผู้รู้จึงไม่กล้ากล่าวความจริงกับประชาชนเสียบ้าง เพื่อให้เขาได้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและก้าวหน้าไปในทางที่ถูก เชื่อในเหตุผล ทำเขาให้เป็นผู้ใหญ่ มิใช่ทำให้เขาเป็นเด็กอยู่ตลอดไป บางคนอาจกล่าวว่า เขามีความเชื่อแบบนั้นอยู่แล้ว จะไปขัดคอเขาทำไม การกล่าวเช่นนี้ ไม่ได้กล่าวตามอุดมคติทางพุทธศาสนา เพราะพระพุทธองค์ทรงทำลายความเชื่อที่เหลวไหลออกจากใจคน แล้วเอาความเชื่อแบบใหม่ที่ถูกต้องมอบให้แก่เขา เหมือนกับการถอดเสื้อตัวเก่าออกแล้วมอบเสื้อใหม่ให้แทน เป็นการช่วยเหลือเขาทางใจอย่างแท้จริง พุทธสาวกควรกล้าพูดกล้าประท้วงในเรื่องอันขัดกับหลักพุทธศาสนาบ้างจึงจะสมควร หรือกลัวว่าเขาจะโกรธจะไม่ให้ลาภแก่เรา ความจริงก็นำลาภมาให้ได้เหมือนกัน เป็นลาภที่ดีกว่า บริสุทธิ์กว่า สูงกว่าด้วยประการทั้งปวง ควรที่พุทธสาวกจักช่วยกันแนะนำสั่งสอนประกาศแต่ของจริง ยิ่งเป็นคนที่ชาวบ้านนิยมกันด้วยแล้ว ถ้าพูดออกไป คนก็จะฟังและทำตาม จะเป็นมหากุศลที่ช่วยทำคนมิให้หลงผิด

ถ้าเปรียบเทียบคนสมัยก่อนกับสมัยนี้ คนสมัยก่อนคงฉลาดน้อยกว่าพวกเราในสมัยนี้ ความเชื่อแบบงมงายก็มีมากกว่า แต่พระพุทธองค์ก็ยังประกาศความจริงในหมู่พวกเขาได้ พวกเราสมัยนี้ฉลาดขึ้นมากแล้ว พูดคำเดียวก็เข้าใจกัน แล้วทำไมถึงไม่พูดความจริงกันบ้างเล่า อะไรปิดปากมิให้กล้ากล่าวความจริงกันหนอ ? เงิน ! เงินนี่เอง พวกฆราวาสที่หากินในทางหมอดูฤกษ์ยาม หมอไสยศาสตร์ หมอตั้งศาลพระภูมิ คนทรงเจ้าเข้าผี ก็มีวิธีการแปลก ๆ เพื่อหาเงิน พวกนี้เขาพูดกันไม่ออกก็ช่างเขา ขออย่าให้ภิกษุได้ทำตนเป็นนักหาเงินในนามพระศาสนากันเลย แต่จงเป็นผู้แสวงหาธรรม และประกาศธรรมแก่คนที่หลงผิดให้เข้าใจถูกกันเถิด

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เราควรจะได้ร่วมมือกันปรับปรุงการพระศาสนาเป็นการใหญ่ อะไรที่เป็นความเหลวไหลไม่จริง ก็ควรขจัดออกไปเสีย จงช่วยกันทำให้พุทธธรรมเป็นแนวทางของชีวิตอย่างแท้จริงและถูกต้องเถิด ขอฝากความคิดนี้แต่ท่านผู้บริหารการพระศาสนาด้วย เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นความจริง คณะสงฆ์จะต้องรักษาสัจจะนี้ไว คำสอนทุกวรรคทุกตอนในคัมภีร์มุ่งสอนคนให้ถึงสัจธรรมเท่านั้น สัจธรรมจะทำคนให้พ้นกิเลส อสัจย่อมทำคนให้ติดอยู่ในสิ่งอันไร้สาระ พุทธบริษัทที่แท้คือผู้ปฏิบัติตนเพื่อให้พ้นจากความโง่งมงายไร้เหตุผล การกระทำอันใดที่เป็นการลบหลู่ต่อสัจธรรมแล้ว การกระทำนั้นมิใช่วิสัยของพุทธบริษัท ผู้ไม่เคารพต่อศีลสัจ จะพ้นจากความโง่หลงหรืออบายไปไม่ได้

ในครั้งพุทธกาล ชาวอินเดียมีการปฏิบัติหลายอย่างที่มิใช่ทางที่ถูกต้อง พระบรมศาสดาก็ทรงแนะนำเขาให้เลิกละการกระทำที่ไร้ความหมายนั้นเสีย ทรงแสดงให้เขาเห็นว่าพิธีการต่าง ๆ เป็นเรื่องของคนโง่ และทำคนให้ติดอยู่ในสิ่งอันไม่มีสาระเหลวไหล แต่การปฏิบัติ กาย วาจา ใจ ตามแนวที่ทรงบอกให้เป็นทางพ้นทุกข์ได้ มีคนเป็นจำนวนมากปลงใจเชื่อในคำสอน และได้เลิกละจากพิธีการที่งมงาย หันเข้าปฏิบัติเพื่อขูดเกลากิเลสอย่างแท้จริง เขาก็ได้รับผลอันเกิดจากการกระทำนั้น ไม่มัวเมาหลงผิดอีกต่อไป เป็นบุคคลที่เข้าถึงสัจธรรม ไม่เสียชาติที่เกิดเป็นมนุษย์พบพุทธศาสนา

พระสาวกบางองค์ได้เคยปฏิบัติตามลัทธิโยคีมาก่อน เป็นผู้มีความชำนาญในการแสดงฤทธิ์เดชได้อย่างแปลก ๆ แต่เมื่อบวชเป็นพระในพุทธศาสนาแล้วก็ถูกห้ามมิให้

แสดงฤทธิ์เดชต่อไป เพราะการกระทำแบบนั้นเป็นแต่เพียงวิชากลางบ้าน แม้คนธรรมดาไม่นับว่านับถือศาสนาใดที่ได้ฝึกจิตพอควรก็ทำได้ มิใช่ทางที่จะให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด แต่เป็นวิชาหลอกลวงคนโง่หากินไปมื้อ ๆ เหมือนคนเล่นกลริมถนน จึงไม่ทรงอนุญาตให้สาวกกระทำ เพราะการบวชในพุทธศาสนามิได้บวชเพื่อเล่นกลหาลาภหาผล แต่บวชเพื่อบรรเทากิเลสตัณหาต่างหาก วิธีการอย่างใดที่เป็นไปในทางแสวงหาลาภ นั้นไม่ใช่วิธีการของพุทธบุตร พระองค์เรียกภิกษุชนิดนี้ว่า "มหาโจร"

จริงอยู่วัดวาอารามต้องมีการซ่อมแซมบ้าง แต่ก็ไม่ควรหาเงินมาโดยวิธีที่ทำผู้บริจาคให้หลงงมงาย เป็นการยอมขายศาสนาของตนเอง ถ้าหาเงินโดยทางทำคนให้ฉลาดขึ้นไม่ได้แล้ว ก็ปล่อยให้วัตถุนั้น ๆ พังไปเสียยังดีกว่า เพราะคำสอนของพระพุทธองค์สำคัญกว่าอิฐปูนมากนัก สำหรับบุคคลผู้มุ่งเข้าถึงสัจธรรมแล้ว วัตถุไม่มีความหมายแก่เขาเลย การหาเงินสร้างวัตถุจึงควรระวัง อย่าสร้างวัตถุโดยยอมสละสัจธรรมไปเสีย คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งหาค่ามิได้ ถ้าหายไปเสียแล้วโลกจะลำบาก แล้วอีกกี่พันปีเล่าจึงจะเกิดพระพุทธเจ้าสักอีกองค์หนึ่ง

ในหลักธรรมที่เราได้ศึกษากันอยู่ ท่านจำแนกปาฏิหาริย์ไว้สามอย่าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์ (แสดงฤทธิ์ได้แปลก ๆ) อาเทสนาปาฏิหาริย์ (มีความรู้ดักใจคนได้) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ (มีการสอนแสดงเหตุผลให้คนเข้าใจได้ดีมาก) ในสามประการนี้พระบรมศาสดาทรงคัดค้านสองประการต้น ว่าเป็นกิจอันภิกษุไม่ควรกระทำ เพราะมันเป็นวิชาหลอกคนให้หลง มิใช่ว่าวิชาที่ทำคนให้พ้นจากความทุกข์ ห้ามเด็ดขาดมิให้สาวกกระทำ ส่วนอนุสาสนีปาฏิหาริย์คือ การสอนด้วยเหตุผล ให้ผู้ฟังเกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงนั้น เป็นกิจที่พระสาวกควรกระทำ และควรกระทำให้มาก ๆ เพื่อทำคนให้รู้จักทางพ้นทุกข์ ใครเดินไปตามทางนั้นก็คงหลุดพ้นจากทุกข์ได้ สมหมายได้ในวันหนึ่ง

ดูเถิด พระศาสดาผู้มีความเอ็นดูกรุณาต่อชาวโลก ได้พยายามชักจูงชาวโลกให้รู้แจ้งเห็นจริงถ่ายเดียว ไม่เคยทรงกระทำให้สาวกและประชาชนเข้าใจผิดไปนอกทางเลย พระธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นความจริงที่ผู้นับถือควรภูมิใจ เป็นคำสอนที่ทำคนให้ฉลาดมีเหตุผล ทำลายความโง่ให้หมดไปอย่างเด็ดขาด แต่พุทธบุตรสมัยนี้กำลังทำให้คนโง่ให้งมงาย ในสมัยตลอดพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์ มิได้มีสิ่งเหลวไหลเข้ามา

แทรกแซงแม้แต่น้อย เพราะการศึกษาและการปฏิบัติในสมัยนั้นเป็นการกระทำให้รู้แจ้งด้วยปัญญา เพื่อพ้นจากความทุกข์โดยแท้ มิใช่เพื่อลาภผลเพื่อเกียรติยศชื่อเสียง ใครเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาก็บวชเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง มิใช่บวชเพื่ออะไร ๆ ดังที่มีอยู่ชุกชุมในสมัยนี้

พุทธธรรมเป็นคำสอนที่ปราศจากพิธีรีตอง อันเป็นอุบายปลอบใจให้สบายไปพักหนึ่ง ๆ พิธีต่าง ๆ นอกจากเรื่องสังฆกรรมแล้ว เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในชั้นหลัง เป็นกลอุบายของนักบวชเพื่อต้มคนเขลาเบาปัญญาหาเงินกัน สมัยนี้พุทธสาวกมีความขี้เกียจที่จะศึกษา ที่จะปฏิบัติ ที่จะประกาศความจริงให้คนเข้าใจ เพราะตนเองก็ยังไม่เข้าใจว่าเนื้อแท้ของพุทธศาสนาเป็นอย่างไร เลยเห็นว่าการทำพิธีเป็นการง่ายดี พระภิกษุเป็นจำนวนมากจึงกลายเป็นพระพิธีการ คอยรับจ้างทำพิธีหรือเสก ๆ เป่า ๆ พอได้ยาไส้ไปมื้อหนึ่งวันหนึ่งเท่านั้น เขาชอบเอาสิ่งที่บริสุทธิ์ไปคลุกเคล้ากับสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ แล้วขายสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ในนามของพระรัตนตรัย เขาไม่รู้ว่าเขากำลังทำลายคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เขาทำตนเป็นภูเขาใหญ่ปิดบังความจริงที่พระพุทธองค์ค้นมาได้ด้วยความเหนื่อยยาก จนแทบจะเอาชีวิตไปทิ้งเสียในป่า เขามิได้มาบวชเพื่อส่งเสริมศาสนา แต่บวชเพื่อเอานามแห่งรัตนตรัยมาขายกินกันเท่านั้น เขามักอ้างว่าเพื่อศาสนา เพื่อล่อคนเข้าวัด เพื่อปลูกศรัทธา ใครเป็นศาสดาของเขาเล่า ลาภผลเงินทองเป็นศาสดาของเขา คนพวกนี้ควรถูกลงโทษอย่างหนัก ในฐานทำลายพระพุทธศาสนา ซึ่งยังดีกว่าปล่อยเขาไปตกหมกไหม้อยู่ในอบายหลาย ๆ กัปป์

คนที่อยากเป็นชาวพุทธแท้ ขออย่าได้ไปติดพิธีการอันมิได้เป็นสาระเลย จำไว้ว่าพุทธศาสนาคือ แนวทางของความพ้นทุกข์ ไม่มีพิธีการเหมือนศาสนาพราหมณ์ มิใช่การปลุกเสกลงเลขยันต์ กันผีสางแบบบ้า ๆ บอ ๆ ที่พระเหลวไหลนอกคอกชอบทำกันอยู่ บางท่านอาจจะคัดค้านว่า พิธีการก็ช่วยคนได้เหมือนกัน แต่ถ้านึกให้ซึ้งก็จะเห็นว่ามีผลเพียงผิวเผิน หาได้ผลที่แท้จริงไม่ คนโง่เท่านั้นชอบพิธีต่าง ๆ คนฉลาดย่อมใช้ปัญญาคิดค้นในเหตุผลอยู่เสมอ ไม่ยอมเชื่ออะไรง่าย ๆ แบบทารก งานประจำปีของวัดอันเป็นงานที่มุ่งหมายหาเงินกันเป็นส่วนใหญ่ ผู้จัดงานมักจะลืมนึกถึงธรรมะ มุ่งเอาความสนุกและขลัง ๆ กันเป็นส่วนมาก ในใบปลิวประกาศงานก็มักมีว่า ในงานนี้จะมี

ยี่เกจะมีหนัง และได้นิมนต์หลวงพ่อวัดนั้นวัดนี้ ผู้มีชื่อเสียงในทางขลัง ๆ (กล่าวคือพระเดรัจฉานวิชา) มาทำพิธีปลุกเสกด้วย ท่านผู้ใดมีของขลังเอามาเข้าพิธีปลุกเสกได้ และแถมท้ายมีการขายเครื่องรางของขลัง ไม่เคยประกาศสัจธรรมให้คนเข้าใจ กระทำไปอย่างหลอก ๆ ลวง ๆ หาเกิดประโยชน์แก่ประชาชนไม่ กล้าป่ระกาศกันโดยไม่ละอายใจเลย

เมืองไทยเรานี้ชอบอ้างกันนักว่าเป็นเมืองพระ แต่มีการกระทำที่มิใช่เรื่องของพระอย่างมากมาย น่าขายหน้าจริง ๆ อาจารย์ประเภทปลุก ๆ เสก ๆ มีมากเต็มเมือง แต่อาจารย์สร้างคนให้มีธรรมะประจำใจกลับหาได้ยาก เราชวนกันเทิดทูนของเทียมมากกว่าของแท้ **เมืองไทยยุ่งยากมากเพราะอะไร ? เพราะอาจารย์ขลัง ๆ มีมากนั่นเอง** จังหวัดใดมีอาจารย์ผู้วิเศษมาก ก็มักมีคนเกะกะมาก โจรผู้ร้ายมาก ขอให้ท่านสังเกตดูทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ? ก็เพราะว่าอาจารย์แจกของดีแก่เขา เมื่อเขารับแล้วก็เชื่อในของดี เกิดความคะนองในใจ อยากลองของดี อยากอวดวิเศษ ผลที่สุดก็กลายเป็น "ผู้กว้างขวาง" ไป มหาโจรส่วนมากเป็นศิษย์ของพวกหลวงพ่อแบบนี้ เขาไม่มีธรรมะในใจจึงกลายเป็นอันธพาล ธรรมะจะมีได้อย่างไร ในเมื่อหลวงพ่อก็ไม่มีหลักธรรม มัวแต่ไปนั่งเสกดิน เสกหิน เสกไม้ เสกทราย เสกปลัดขิกให้คนไหว้ เป็นการกระทำที่น่าสงสาร การเสกคนให้เป็นมนุษย์มีธรรมะจึงไม่มี เสกสมมติสงฆ์ให้เป็นอริยสงฆ์จึงไม่มี ผู้หลักผู้ใหญ่โดยสมมติในทางคณะสงฆ์ และทางบ้านเมืองที่ยังโง่ก็พลอยเทิดทูนกันเสียด้วย เรื่องจึงเลยไปกันใหญ่ ไม่มีทางจะหมดไปได้ในเร็ววัน

เพื่อนทางภาคใต้เคยเล่าให้ฟังว่าพระเถระรูปหนึ่งไปจังหวัดทางใต้ แม้ท่านจะเป็นชาวใต้แต่ก็ห่างบ้านมาเสียนาน ท่านคงนึกว่าชาวใต้ยังคงโง่อยู่ จึงได้ประกอบพิธีพุทธบูชาแบบไสยศาสตร์ของศาสนาพราหมณ์ มีการเชิญเทวดาโดยพระราชาคณะรูปหนึ่งว่าเสียงหยดย้อยทีเดียว เชิญเทวดามาดลบันดาลให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ อันผิดหลักพุทธศาสนาอย่างเหลือเกิน และทำพิธีสวดมนต์ เสกน้ำ เสกทรายเอาไปหว่านทั่วเขตเทศบาล บอกว่าเป็นการป้องกันเศรษฐภัย โจรภัย อัคคีภัย โรคภัย ที่กำลังคุกคามอยู่ ชาวเมืองนั้นชวนกันซุบซิบว่า ท่านไปกรุงเทพฯ ถือพัดด้ามงาเสียนานก็ยังไม่

ฉลาดขึ้นเลย ยังมาเสกทรายหว่านป้องกันอะไรอยู่อีก เป็นพระเถระแล้วไม่ควรทำ เป็นเรื่องน่าขัน ทำไมทำอย่างนั้นก็ไม่รู้

พระที่เขาเรียกกันว่าอาจารย์รูปหนึ่ง เป็นนักภาวนามีพวกมาก ทำตนเป็นคนวิเศษเหมือนกัน เขาสรรเสริญกันว่าวิเศษทางนั้นทางนี้ แต่ก็ไม่พ้นการหลอกลวงด้วยอุบาย เช่นบอกเขาว่านั่งภาวนาดี ๆ หนา เดี๋ยวพระธาตุจักปาฏิหาริย์มาสู่ผู้ภาวนา ในชั้นแรกคนก็เชื่อในเกียรติของท่าน แต่ปาฏิหาริย์บ่อย ๆ เข้าเลยชักสงสัย ผลที่สุดก็จับได้ว่าแม่ชีผู้เป็นศิษย์มือขวาคอยดีดเมล็ดกรวดที่สมมติว่าเป็นพระธาตุไปสู่คนที่นั่งหลับตา มีคนจับกันได้ นี่เป็นวิธีหนึ่งที่ล่อลวงคน ศีลห้าก็ยังถือไม่ได้เลย

พระเถระบางรูปอยากสร้างโบสถ์ใหญ่แต่หาเงินไม่ไหว ต้องหาวิธีทำของแปลก ๆ หลอกให้คนเข้าวัด เช่นอ้างว่าเกิดผู้วิเศษอย่างโน้นอย่างนี้เพื่อล่อเอาเงินของคน โบสถ์หลังนี้พอสร้างเสร็จควรเขียนไว้ว่า "โบสถ์หลังนี้สร้างจากเงินที่หลอกเอามาจากคนโง่ ๆ ด้วยวิธีที่โง่ ๆ"

วัดหนึ่งในกรุงเทพฯ ได้ประกาศการปฏิบัติธรรมที่น่าอนุโมทนา แต่น่าเสียใจที่ดีไปไม่ตลอด วกลงมาหาลาภผลโดยเอาอาจารย์ทางวิปัสสนาอันควรจะเป็นผู้รู้แจ้งเห็นจริง ให้มาปลุกเสกเครื่องรางเสียแล้ว เพียงเท่านี้ยังไม่พอ ยังไปเที่ยวเก็บภิกษุที่ชอบแสดงกลหลอกประชาชนมาทำพิธีหุงข้าวทิพย์ เสกข้าวสารเป็นกุ้ง เสกดอกจำปีเป็นปลา รักษาโรคทางใจ อันขัดกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ใหญ่ไม่น่าส่งเสริม จะหาเงินสร้างอะไรก็อย่าหาโดยวิธีทำคนให้โง่เลย เงินนั้นเป็นเงินบาปหนัก เป็นเงินที่ทำลายพุทธศาสนาโดยแท้

ในสมัยที่แล้วมานักการเมืองที่ปากถือศาสนาเพื่อหาคะแนนเสียงในทางการเมืองก็มักทำลายศาสนาโดยหวังประโยชน์ส่วนตัว เขามิได้ศึกษาให้เข้าใจเนื้อแท้ของศาสนา ตนเองไม่ถึงตัวศาสนา แล้วยังทำให้คนอื่นไม่ถึงศาสนาเสียด้วย นักการเมืองที่ชอบอวดตัวฉลาดจึงกลายเป็นคนโง่ โง่แล้วยังอวดดี ซึ่งอันที่จริงไม่มีดีจะอวดได้เลย ตัวเป็นใหญ่จะบอกใคร ๆ ว่าไม่รู้ก็ละอาย จะถามใคร ๆ ก็ละอาย เลยกลายเป็นคนจมอยู่ในความโง่ความหลง คนโง่เดินหน้าคนอื่นลำบาก คนฉลาดเดินหน้าเขาเข้าก็พลอยถูกเขาทำลายอย่างน่าเสียดาย

โดยเฉพาะในเรื่องศาสนาแล้ว ผู้ใหญ่ควรจะสนใจไว้บ้าง เพื่อจะได้บำรุงให้ถูกทาง ส่วนมากที่แล้ว ๆ มานักการเมืองชั้นนำชวนกันเข้าวัดเข้าวาก็เพื่อใช้เป็นเครื่องตบตา เครื่องมือบังหน้าเท่านั้น การกระทำในรูปนั้นเป็นการดูถูกเหยียบย่ำศาสนา จึงปรากฏว่านักการเมืองในสมัยนั้นส่วนมากเป็นคนขาดศีลธรรม กลายเป็นคนเห็นแก่ได้ถ่ายเดียว หาคำนึงถึงศีลธรรมหรือกฎหมายและอะไร ๆ ไม่ ความยุ่งยากจึงเกิด เมื่อเกิดความยุ่งยากแล้ว ก็เที่ยวโทษคนนั้นคนนี้ ไม่เคยคิดว่าตัวผิดแม้แต่น้อย การแก้ไขไม่ถูกปม เป็นการเพิ่มความยุ่งยากมากขึ้นทุกที ถ้านักการเมืองเหล่านั้นหันเข้าหาศาสนาที่ถูก ก็ไม่ต้องลำบากใจ ไม่ต้องไปเที่ยวนิมนต์พระขลัง ๆ ทั่วประเทศมานั่งเสกตะกั่วเสกดินกันเป็นพิธีใหญ่ เพื่อหลอกลวงขายแก่ประชาชน เป็นการลงทุนน้อยได้กำไรงาม เมื่อขายกันดี ๆ ไม่ออกก็บังคับให้ซื้อ นั่นแหละคือการทำให้พระพุทธรูปที่เคารพหมดคุณค่า ประชาชนเลยพลอยเบื่อพระไปด้วย คนประจบสอพลอ แม้พระเถระพระภิกษุเองก็ไม่พูดความจริง ด้วยอคตินานาประการ เวลานี้ก็ปรากฏว่าเงินที่ได้มาแล้วไม่รู้ว่าหายไปไหนหมด

การทำพิธีเสกพระขายของนักการเมืองสมัยนั้นมิใช่วิธีการบำรุงพุทธศาสนา แต่ทำลายศาสนา ทำให้พระพุทธรูปเพื่อ หมดความหมาย ขายกันเป็นสินค้าธรรมดา ทางที่ถูกนักการเมืองควรทำตัวเองให้เหมือนพระ ประพฤติตามคำสอนของพระ ใช้ศีลธรรมเป็นหลักปกครองบ้านเมือง ธรรมะเท่านั้นเป็นหลักปกครองที่ดีเลิศ การปกครองแบบใด ๆ ถ้ายังอยู่ภายใต้แอกของกิเลสแล้วก็ยังคงเป็นแบบกิเลสาธิปไตยนั่นเอง คือให้กิเลสมีอำนาจเป็นใหญ่ตลอดกาล ขอให้นักการเมืองต่อไปจงสำนึกถึงข้อนี้ แล้วหันเข้าหาธรรมะกันเสียบ้าง ธรรมะเท่านั้นจะช่วยชาติศาสนา ช่วยวิญญาณของตนให้พ้นนรก ถ้าจะจ่ายเงินเพื่อบำรุงพระก็จงเลือกแต่พระแท้ อย่าบำรุงพระเทียม ที่แล้วมาเห็นแต่บำรุงพระการเมือง เพื่อเพาะความนิยมในทางการเมือง การกระทำอันใดที่จะทำลายคำสั่งสอนของพระบรมครูแล้ว จงขจัดการกระทำเช่นนั้นเสีย เพื่อช่วยกันปอกเปลือกที่เราพอกกันไว้นานนักหนา จนมองไม่เห็นตัวสัจธรรมกันเลย คนไทยทั่วไปยังไม่รู้จักตัวพุทธศาสนา เพราะภิกษุเราไม่ช่วยกันสอนให้เขาเข้าใจ มัวยุ่งหาเงินสร้างแต่วัตถุ

แล้วหลงทำลายพุทธศาสนาโดยไม่กลัวนรก ขอให้สำนึกกันบ้าง อย่าเห็นแก่ตัวกันนัก ละอายพวกฆราวาสที่เขาออกประกาศหลักพระพุทธศาสนากันบ้างเถิด

พระเถระทั้งหลายผู้ได้รับการแต่งตั้งจากองค์พระมหากษัตริย์ เพื่อให้ช่วยกันรับภารธุระของพระศาสนา โปรดคำนึงถึงหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในใบแต่งตั้ง และควรทำหน้าที่ของพระคุณเจ้าให้สมบูรณ์ จงหันเข้าสามัคคีปรองดองกัน อย่าอวดกิเลสถือพวกถือพ้องกันนักเลย อวดกันมานานแล้ว ไม่เห็นว่าจะทำให้ก้าวหน้าทางใด ลองหันเข้ามาหารือกัน อีกไม่กี่วันก็จะตายกันไป ช่วยกันก่อกู้ ปฏิบัติ ประกาศสิ่งที่เป็นเนื้อแท้ของศาสนา ความเห็นหรือการกระทำอันใดที่นอกทางของธรรมวินัย โปรดอย่าส่งเสริม อย่าเห็นแก่เงินทองอันเป็นของนอกกายเลย จงเห็นแก่คุณธรรมกันเถิด ศาสนาจมเพราะถูกน้ำเงิน น้ำยศ น้ำความเมาในสิ่งผิดมานานแล้ว ขอให้มองดูกันให้ดี แล้วชวนกันพูดความจริง ทำจริง ประกาศความจริงกันสักพักหนึ่ง เป็นการฝังรากฐานของพระพุทธธรรมต่อไป ความรับผิดชอบอยู่แก่พระคุณเจ้าทั้งหลาย ถ้าพระคุณเจ้าสำนึกได้ว่า "ฉันเป็นภิกษุในพระบวรศาสนา" ก็จะเดินตามทางของพุทธธรรมเถิด อย่าเดินนอกทางเพื่อไปสู่ลาภผลกันเลย จงยอมตายเสียดีกว่าที่จะไปบูชาพวกอสัจอธรรม คนชั่วคนลามก พวกอธรรมเขาคิดถึงประโยชน์ส่วนตัว แต่พวกธรรมะคิดถึงความจริง ประกาศความจริงบูชาความจริง ยอมให้ตัดหัวเสียดีกว่าจะไปเทิดทูนพวกอธรรม ถ้าพระภิกษุที่เป็นผู้ใหญ่ ไม่เห็นแก่ความสบาย ไม่ส่งเสริมการกระทำที่ผิด ไม่เห็นแก่พวกแก่หมู่แล้ว ศาสนธรรมของพระบรมศาสดาก็จะรุ่งโรจน์กว่านี้มาก จึงขอกราบนมัสการแด่พระคุณเจ้าทั้งหลาย อย่าได้มีอคติเลย

นักการเมืองผู้มีหน้าที่บริหารประเทศหรือเป็นผู้นำของประชาชน ย่อมมีส่วนสำคัญในการบำรุงหรือทำลายศาสนา เพราะการกระทำของเขาเป็นตัวอย่างของประชาชนเหมือนพ่อโคจ่าฝูง ถ้ามันเดินตรง ลูกแถวก็เดินตรงหมด ถ้ามันเดินคด ลูกแถวก็คดตาม ความสำคัญจึงอยู่แก่บุคคลชั้นผู้นำ ชาวไทยมักเรียกตัวเองว่าเป็นชาวพุทธกันทั้งนั้น ขออย่าเป็นชาวพุทธแต่เพียงชื่อเลย จงมาเป็นกันด้วยการปฏิบัติเถิด การปฏิบัติธรรมของชนชั้นนำเป็นการเสริมศีลธรรม การละเมิดต่อศีลธรรมย่อมเป็นการเสริมความชั่วร้ายหายนะทั้งหลาย ขอคนชั้นผู้นำทั้งหลายจงหาความสงบใจเสียบ้าง จง

พิจารณาตนเองเสียบ้าง จงสร้างพระไว้ในใจของท่านบ้าง จงเคารพเกียรติของตนเอง เคารพกฎหมาย เคารพศีลธรรม อย่าทำอะไรด้วยอำนาจอคติ ลำเอียงเข้าแต่ตนรักพรรคพวกของตน อย่าคิดแต่ได้ จงคิดถึงทางเสียไว้บ้าง ใคร ๆ ก็ไม่อยู่ยืนยงค้ำฟ้าไปได้กี่เพลานักดอก ชาติศาสนายังจะอยู่ไปอีกนาน มิฉะนั้นแล้ว วิญญาณของพวกท่านทั้งหลายจะถึงซึ่งความฉิบหาย ไปปรากฏตัวอยู่ในอบาย กล่าวคือไปเกิดเป็นเปรต อสุรกาย สัตว์นรกและสัตว์เดรัจฉาน ต้องใช้กรรมที่ทำไว้ ผู้ใหญ่ทั้งหลายควรแสดงตัวอย่างที่ดี ๆ ให้เป็นที่เชิดชูของเยาวชน อย่าเป็นยักษ์เป็นมารผลาญสาธุชน มันจะติดประวัติศาสตร์ยุคทมิฬหินชาติไปอีกหลายร้อยหลายพันปี ยักษ์มารโชคดีก็เห็นจะเป็นเพียงชาตินี้ชาติเดียว แล้วผลของกรรมต้องตามสนองแน่นอน และอาจทันเห็นกันในชาตินี้ก็ได้ ไม่ว่าทั้งฆราวาสและสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่มีจิตใจทราม

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ก็ฉลองหมดเงินไปหลายสิบล้านแล้ว ศาลาใหญ่ก็รื้อไปแล้ว กำไรก็ได้กันไปแล้ว ชาวพุทธทั้งหลายได้อะไรเป็นสาระบ้าง ท่านย่อมรู้อยู่แก่ใจของท่าน ฉะนั้น ขอเชิญท่านที่มีเจตนาดีต่อพุทธศาสนาทั้งหลายจงมาร่วมมือร่วมใจกันบันดาลให้ปี ๒๕๐๑ นี้เป็นปีเริ่มเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนจากความประพฤติผิดเป็นประพฤติถูก จากความแตกแยกมาเป็นความสามัคคี ขอให้ชาวพุทธที่แท้ทุกคนจงกล้าทำความดีด้วยการกระหนาบคนประพฤติผิด อย่ามัวแต่ขลาดกันเลย เพื่อเทิดทูนของแท้ ประกาศแต่ของจริง คนที่ซื่อสัตย์ต่อพระพุทธเจ้า ไม่ทรยศต่อพระผู้มีพระภาคหาไม่ได้ในเมืองไทยแล้วหรือ ไม่ต้องไปหลบลี้หนีหน้าใครอีกต่อไป มาร่วมมือร่วมใจกันเถิด ถึงคราวแล้วที่พุทธบริษัทที่แท้ทั้งหลายจงมาช่วยกัน ขจัดของเทียมทั้งหลายให้พินาศไปในเร็ววันด้วยความเสียสละเถิด นี่แหละเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ซึ่งทุกคนจะทำได้ เพื่อให้เกิดความสะอาดจากกิเลส สว่างจากความหลงผิด สงบจากความทุกข์กายทุกข์ใจ อย่างพระพุทธเจ้าของเราบ้างเถิด

โรคหัวใจในคนสูงอายุ

นายแพทย์กมล สินธวานนท์

โรงพยาบาลหญิง

โรคหัวใจ เป็นโรคที่อาจจะพบได้ในคนทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา คือเป็นมาแต่กำเนิดตลอดไปจนถึงวัยหนุ่มสาวและวัยชรา การจะจำกัดลงไปว่าอายุเท่าใดจึงจะถือว่าเป็นคนสูงอายุหรือวัยชรา หลายท่านอาจจะมีความเห็นไม่ลงรอยกันในที่นี้จะถือเอาอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไปเป็นเกณฑ์

ชนิดต่าง ๆ ของโรคหัวใจที่พบในเมืองไทย พบมากน้อยแตกต่างกัน ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าจะใช้หลักเกณฑ์อย่างไรที่ว่าผู้ป่วยนั้นเป็นโรคหัวใจประการหนึ่ง และวิธีที่ศึกษาหาสถิติอีกประการหนึ่ง ถ้าถือหลักเกณฑ์ในการพิเคราะห์ตามสมาคมโรคหัวใจแห่งนิวยอร์ค สหรัฐอเมริกา และหาสถิติจากผู้ป่วยซึ่งไปโรงพยาบาลแล้ว พระอัพภันตราพาธพิศาล ได้รายงานไว้ในปี ๒๔๘๑ จากการศึกษาผู้ป่วยทั้งหญิง ชาย และเด็กจำนวน ๕๓๐ คน ซึ่งรับไว้รักษาที่โรงพยาบาลศิริราช พบว่าจำนวนครั้งที่ผู้ป่วยด้วยโรคหัวใจและได้รับเข้าไว้รักษาในโรงพยาบาลนับเป็น ๙ % ของจำนวนครั้งที่ผู้ป่วยทางอายุรศาสตร์ได้รับการรักษาในโรงพยาบาลทั้งหมด

โรคหัวใจที่พบบ่อย ๕ ชนิดแรกคือ

โรคหัวใจรูมาติค	๓๔.๗ %
โรคหัวใจเนื่องจากซิฟิลิส	๑๔.๒ %
โรคหัวใจเนื่องจากความดันโลหิตสูง	๑๓.๖ %
โรคหัวใจเนื่องจากหลอดโลหิตโคโรนารี (อาเทอริโอสเคลอโรติค)	๔.๕ %
โรคหัวใจแต่กำเนิด	๓.๘ %

นายแพทย์กมล สินธวานนท์ และผู้ร่วมงานได้ศึกษาและรายงานในปี ๒๕๐๓ โดยอาศัยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน ในผู้ป่วย ๑๐๑๐ ราย (หญิง ๖๖๔ ราย เด็กตั้งแต่เกิดทั้ง

สองเพศจนถึงอายุ ๑๓ ปี ๓๔๖ ราย) ที่ได้รับการรักษาในโรงพยาบาลหญิงระหว่าง ๒๔๙๗-๒๕๐๓ โรคหัวใจที่พบบ่อย ๕ ชนิดแรกคือ :

โรคหัวใจรูมาติค	๓๙.๓ %
โรคหัวใจแต่กำเนิด	๒๖.๗ %
โรคหัวใจเนื่องจากความดันโลหิตสูง	๑๐.๓ %
โรคหัวใจเนื่องจากหลอดโลหิตโคโรนารี (อาเทอริโอสเคลอโรติค)	๖.๐ %
ไม่ทราบสาเหตุแน่นอน	๕.๖ %

โรคหัวใจที่พบบ่อยในคนสูงอายุ

โรคหัวใจชนิดอื่น ๆ เช่น รูมาติค ซิฟิลิส หรือเป็นมาแต่กำเนิดก็ยังพบได้ในคนอายุตั้งแต่ ๖๐ ปี ขึ้นไป แต่เป็นจำนวนน้อย ที่พบมากในอายุนี้มี ๒ โรค

ตามรายงานของพระอัพภันตราพาธพิศาล :

ผู้ป่วยที่เป็นโรคหัวใจอาเทอริโอสเคลอโรติค ๒๔ คน พบเมื่ออายุเกิน ๖๐ ปี ๒๐ คน
ผู้ป่วยที่เป็นโรคหัวใจจากความดันโลหินสูง ๗๒ คน พบเมื่ออายุเกิน ๖๐ ปี ๕ คน

ตามรายงานของนายแพทย์กมล สินธวานนท์ :

ผู้ป่วยที่เป็นโรคหัวใจอาเทอริโอสเคลอโรติค ๖๐ คน พบเมื่ออายุเกิน ๖๐ ปี ๔๕ คน
ผู้ป่วยที่เป็นโรคหัวใจจากความดันโลหิตสูง ๑๐๓ คน พบเมื่ออายุเกิน ๖๐ ปี ๓๗ คน

ดังนั้นจะได้กล่าวถึงโรคทั้ง ๒ นี้พอเป็นสังเขปต่อไป

โรคหัวใจเนื่องจากหลอดโลหิตโคโรนารี (อาเทอริโอสเคลอโรติค)

โรคนี้มีชื่อเรียกกันหลายอย่าง เช่นโรคหัวใจโคโรนารี โคโรนารีธรอมโบสิส กล้ามเนื้อหัวใจตาย (มัยโอคาร์เดียล อินฟาร์คชั่น) แม้ว่าทางการแพทย์จะมีความหมายแตกต่างกันบ้าง แต่สำหรับประชาชนทั่วไปพออนุโลมได้ว่าเป็นโรคเดียวกัน

หลอดโลหิตโคโรนารีมีอยู่ ๒ เส้นที่ทำหน้าที่นำโลหิตแดงไปเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจ หากหลอดโลหิตนี้พิการก็ทำให้โลหิตไหลไปไม่สะดวก ยังผลให้กล้ามเนื้อหัวใจขาดอ๊อกซิเจนและอาหาร ความพิการที่พบมากก็คือ การตีบตัว แข็งกว่าปกติหรือถูกอุด

ต้นเหตุ ของการตีบตัวของหลอดโลหิต ซึ่งทำให้โลหิตไหลไปได้น้อยนี้ พบว่าเป็นเพราะมีไขมันบางชนิดคือ คอเลสเตอรอล ไปเกาะที่ผนังชั้นในของหลอดโลหิต นานไปอาจมีหินปูนไปเกาะเพิ่มเติม ทำให้หลอดโลหิตตรงนั้นเปราะ และอาจกะเทาะออกเป็นแผลขึ้น เป็นเหตุให้โลหิตไปรวมตัวและแข็งอุดหลอดโลหิต กล้ามเนื้อบริเวณนั้นไม่ได้โลหิตไปเลี้ยงก็ตาย

เหตุใดสารประกอบจำพวกคอเลสเตอรอลจึงไปเกาะที่ผนังของหลอดโลหิตยังไม่เป็นที่ทราบกันแน่นอน แม้จะมีการวิจัยกันอย่างมากมาย ขณะนี้เชื่อกันว่า เพราะมีการผิดปกติในการเผาผลาญของอาหารจำพวกไขมัน

โรคหัวใจชนิดนี้พบมากกว่าชนิดอื่น ๆ ในยุโรปและอเมริกา ส่วนประเทศไทยแต่ก่อนพบน้อย แต่บัดนี้ดูเหมือนพบบ่อยขึ้น เมื่อการสาธารณสุขเจริญขึ้น ผู้คนมีชีวิตยืนยาวกว่าแต่ก่อน โอกาสที่จะเป็นโรคนี้จึงมีมากขึ้น โดยมากพบในคนที่มีอายุเลยกลางคนไปแล้ว อย่างไรก็ตามอาจพบในคนอายุน้อย เช่น ๒๐ กว่าปีก็ได้เหมือนกัน โรคนี้ปรากฏว่าผู้ชายเป็นมากกว่าผู้หญิงและมักเป็นรุนแรงกว่า กรรมพันธุ์ก็เป็นสาเหตุประกอบอย่างหนึ่ง

อาการ ที่สำคัญมี เจ็บหน้าอก โดยมากเจ็บบริเวณกลางอกส่วนบน มักเป็นหลังจากออกแรง อาจร้าวไปที่แขน คาง อาการอาจมีอยู่เป็นนาที หรือชั่วโมง ยิ่งนานก็ยิ่งมีอันตรายจากการตายของกล้ามเนื้อหัวใจมากขึ้น นอกจากนี้ก็มีอาการหายใจลำบาก หอบเหนื่อย เมื่อหัวใจเริ่มวาย

โดยทั่วไป ผู้ป่วยอาจมีอาการแตกต่างกันได้มาก เช่น พวกหนึ่งไม่มีอาการเจ็บเลย ผู้ป่วยสบายดีเรื่อยมา แล้วอยู่ ๆ ก็มีอาการของหัวใจวายเกิดขึ้น มีการเหนื่อยหอบเป็นพัก ๆ และบวม อีกพวกหนึ่งสบายดีเรื่อยมา อยู่ดี ๆ มีการเจ็บหน้าอกอย่างมากและถึงแก่กรรมทันทีทันใด ระหว่างสองพวกนี้เป็นพวกอยู่ระหว่างกลาง มีอาการเจ็บหน้าอกแล้วก็หาย จะเป็นอีกเมื่อออกแรงเกินกำหนด และกำหนดนี้ก็ค่อยลดน้อยลงทุกทีจนถึงแม้อยู่บนเตียงก็อาจเจ็บได้ และมีอาการของหัวใจวายเข้ามาผสม

การรักษา ควรจะอยู่ในความดูแลของแพทย์โดยใกล้ชิด ในพวกที่มีอาการเจ็บหน้าอกเป็นอาการสำคัญ แพทย์อาจใช้ยาจำพวกขยายหลอดโลหิต ยากันการแข็งตัวของ

โลหิต ยาลดการทำงานของต่อมทัยรอยด์ เป็นต้น บางรายก็ใช้ผ่าตัดช่วย เช่น ทำทางให้โลหิตไหลไปเลี้ยงหัวใจโดยหลอดโลหิตใหม่ เป็นต้น การปฏิบัติตัวเป็นสิ่งสำคัญ คือ หลีกเลี่ยงอารมณ์รุนแรง และการออกแรงเกินควร โดยทั่วไปควรปฏิบัติตัวตามหลักของพวกที่กล้ามเนื้อหัวใจตายในระยะที่สอง สำหรับในพวกที่มีอาการของกล้ามเนื้อหัวใจตายหากไม่ถึงแก่กรรมทันที นอกจากยาต่าง ๆ ที่แพทย์จะให้แล้ว การปฏิบัติตัวของผู้ป่วยเป็นสิ่งสำคัญ และพอจะแบ่งออกเป็น ๒ ระยะคือ :

ก. ระยะแรก ประมาณ ๑–๔ เดือน หลังจากเริ่มล้มเจ็บ โดยทั่วไปในระยะ ๗–๑๔ วันแรกผู้ป่วยจะต้องนอนพักนิ่ง ๆ อยู่บนเตียงเท่านั้น แล้วแพทย์จะเป็นผู้บอกให้ค่อย ๆ ลุกออกจากเตียง และออกแรงมากขึ้น ๆ จนถึงเดินได้ ระยะนี้จึงเป็นระยะพักฟื้นให้ผู้ป่วยกลับไปสู่สภาพปกติหรือเกือบปกติ การเดินจะเป็นเครื่องทดสอบอย่างดีว่าจะออกแรงได้เท่าใด การเดินไปมาเป็นสิ่งที่ดี แล้วค่อยเพิ่มการเดินขึ้นทีละน้อย ๆ ตอนแรกควรเดินในระดับราบก่อน ต่อไปจึงค่อยลองขึ้นบันไดช้า ๆ น้อย ๆ ขั้น แล้วค่อย ๆ เพิ่มขึ้นจากวันละหนจนเป็นวันละหลายหนตามต้องการ จำไว้ว่าไม่ควรรีบร้อนออกแรงเดินจนเหนื่อย หรือเจ็บหน้าอก (แองไจนาเพน)

การงาน อาชีพ และรายได้เป็นเรื่องสำคัญ ผู้ป่วยด้วยโรคนี้โดยมากเป็นคนวัยกลางคนไปแล้ว ทำการงานอาชีพมานานจนมีความเคยชิน จึงมักจะมีความคิด หรือกังวลถึงสุขภาพของตนเอง และการงาน อาชีพ ว่าเมื่อหายแล้วจะกลับคืนสู่สภาพปกติกลับไปประกอบอาชีพได้อย่างเก่าหรือไม่ หรือจะต้องออกจากการงานเปลี่ยนอาชีพใหม่หรือจะทำอะไรไม่ได้เลย ต้องอยู่กับบ้านเฉย ๆ รายได้อาจจะต้องลดลง สิ่งเหล่านี้ควรเริ่มคิดกะการ ลูกหลานพี่น้องควรจะให้กำลังใจ และให้ความอบอุ่นในด้านจิตใจ วงการแพทย์ปัจจุบันไม่พยายามห้ามการกลับเข้าทำงานเหมือนเช่นสมัยก่อน แต่กลับสนับสนุนให้พยายามทำการงานโดยให้อยู่ในความดูแลอย่างใกล้ชิดของแพทย์ ประมาณ ๘๐ % ของผู้ป่วยสามารถกลับไปทำงานเก่าหรือทำงานคล้าย ๆ กันได้ บางคนมีการอุดตันถึง ๒–๓ ครั้ง ก็ยังกลับไปทำงานได้อย่างไม่เลวอีกหลายปี แต่ก็มีผู้ป่วยอีกพวกหนึ่งที่ไม่อาจทำงานประกอบอาชีพได้เพราะพอออกแรงก็เจ็บหน้าอกหรือเหนื่อยหอบ ดังนั้นความสามารถในการทำงาน จึงแตกต่างกันได้มากมาย และแพทย์จะเป็นผู้ช่วยจัดช่วยกำหนด

ให้ ผู้ป่วยไม่ควรวิตกกังวลจนเกินไปในระยะปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่นี้ สิ่งเหล่านี้ต้องการเวลาค่อยทำค่อยไป

การสังคม สมาคมกับเพื่อนฝูงที่สนิทจะช่วยให้จิตใจสบายกว่าการสังคมที่หรูหราและไม่จำเป็น ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเคร่งเครียดของอารมณ์และร่างกายภายหลัง ความเคร่งเครียดของอารมณ์เป็นเรื่องสำคัญมาก

ข. **ระยะที่สอง** ไม่อาจแยกจากระยะที่หนึ่งได้อย่างชัดแจ้ง ระยะนี้เป็นระยะที่จะจัดปรับตัวเองเกี่ยวกับนิสัยและสิ่งเคยชินต่าง ๆ ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับผู้ป่วยเป็นส่วนใหญ่ แพทย์จะเป็นผู้แนะนำให้และผู้ป่วยเป็นผู้เลือกปฏิบัติ คำแนะนำในบางข้ออาจจะยังไม่มีความเห็นพ้องต้องกันทั้งหมด จนกว่าจะได้มีความรู้เรื่องนั้น ๆ มากขึ้น

๑. อาหาร น้ำหนัก จะต้องพยายามลดน้ำหนักลง ถ้าอ้วนเกินไป ข้อนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป (เพราะน้ำหนักตัวยิ่งมากเท่าใด หัวใจก็ต้องทำงานมากขึ้นเท่านั้นในการเคลื่อนไหวของร่างกาย) วิธีลดที่ดีที่สุด คือจำกัดอาหารจำพวกไขมันและคาร์โบไฮเดรท

ชนิดของอาหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งไขมัน ก็มีความสำคัญ ไขมันเป็นคำกว้าง มีหลายชนิดด้วยกัน เช่นคอเลสเตอรอล ไขมันชนิดอิ่มตัวซึ่งโดยมากมาจากสัตว์ ไขมันชนิดไม่อิ่มตัวซึ่งโดยมากมาจากพืช และยังมีชนิดอื่น ๆ อีก ความเกี่ยวข้องระหว่างไขมันและการแข็งตัว การตีบของหลอดโลหิตโคโรนารีนั้น แม้จะยังไม่เป็นที่ตกลงกันทีเดียวและกำลังค้นคว้ากันต่อไปก็ตาม ก็พอจะลงความเห็นว่าควรลดระดับของคอเลสเตอรอลในเลือดในกรณีที่สูงกว่าปกติของผู้ป่วยด้วยโรคนี้เสีย ไม่ว่าจะอ้วนหรือไม่อ้วนก็ตาม การลดระดับคอเลสเตอรอลและพวกไขมันนี้ไม่ใช่ของง่าย เพราะไม่ใช่ได้มาจากอาหารเท่านั้น แม้เราจะรับประทานอาหารที่ไม่มีคอเลสเตอรอลเลย คอเลสเตอรอลก็ถูกสังเคราะห์ขึ้นในร่างกายได้ อย่างไรก็ตามในเรื่องอาหารพอถือเป็นแนวปฏิบัติง่าย ๆ ได้ว่าควรรับประทานไขมันที่มาจากพืช เพื่อให้เป็นกำลังงานแก่ร่างกายและลดไขมันที่มาจากสัตว์ ซึ่งมักจะมีคอเลสเตอรอลสูงร่วมอยู่ด้วยลงให้มากที่สุด

ตัวอย่างอาหารที่มีคอเลสเตอรอลสูง และไขมันชนิดอิ่มตัวสูง ได้แก่ สมอง เนย เนยแข็ง ไข่แดง หัวใจ น้ำมันจากสัตว์เช่น น้ำมันหมู ตับ ไต น้ำนม หอย กุ้ง ปู เนื้อหมู เป็ด ห่าน แฮม เบคอน

ตัวอย่างอาหารที่ไม่มีคอเลสเตอรอล และมีไขมันชนิดไม่อิ่มตัวสูง ได้แก่ถั่วต่าง ๆ น้ำมันพืช เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำมันรำ น้ำมันถั่ว น้ำมันมะกอก (โอลีฟ) เป็นต้น

ไม่กินอาหารมากเกินไปในมื้อหนึ่ง ๆ และไม่ออกกำลังหลังอาหาร ถ้าเป็นไปได้ ควรพักหลังอาหารกลางวัน และได้นอนสักพักหนึ่ง จะหลับหรือไม่หลับก็ตามจะเป็นประโยชน์มาก

๒. บุหรี่ – การสูบบุหรี่ทำให้เกิดการผิดปกติชั่วคราวของหลอดโลหิตในคนปกติ หัวใจเต้นเร็วขึ้น และแรงดันโลหิตสูงขึ้น

– ในคนที่เป็นโรคหัวใจจากหลอดโลหิตโคโรนารีพิการ การผิดปกตินั้นเกิดได้ง่ายและเห็นได้ชัดขึ้น

– ฤทธิ์ของบุหรี่เกี่ยวกับระบบเลือดไหลเวียนนั้น แตกต่างกันมากในแต่ละบุคคล

– ผลของการสูบบุหรี่ (ซิกาแรต) มีมากกว่าการสูบซิการ์ หรือสูบกล้อง

– ฤทธิ์ของบุหรี่นั้นเนื่องจากนิโคติน

แม้ว่าจะยังไม่มีหลักฐานปรากฏแน่นอนว่านิโคตินซึ่งอยู่ในบุหรี่จะทำให้เกิดความพิการถาวรแก่หลอดโลหิตโคโรนารีจนทำให้เกิดโรคก็ตาม แต่บุหรี่ทำให้เกิดอาการเจ็บหน้าอก (แองไจนาเพน) ได้ในผู้ป่วยหลายคน จึงควรเลิกบุหรี่เสีย ทั้งนี้ต้องคิดถึงความไม่สบายของอารมณ์ที่อยากจะสูบซึ่งก็เป็นของไม่ดีไว้บ้าง ถ้าเลิกไม่ได้ก็ลดให้น้อยลงที่สุดหรือเปลี่ยนเป็นสูบซิการ์ หรือสูบกล้อง เป็นต้น

๓. กาแฟ น้ำชา ดื่มปานกลางก็ไม่เป็นไร

๔. เหล้า แอลกอฮอล์ในขนาดพอควร อาจมีประโยชน์ในด้านจิตใจ อาจลดความวิตกกังวลได้ บางคนว่าเหล้าองุ่นดีกว่าเหล้าธรรมดาอื่น ๆ เพราะอาจมีสรรพคุณของพวกสารบางอย่าง (อาลิแฟติค อาลดีไฮด์ และสารที่ไม่ใช่แอลกอฮอล์) ที่ละลายอยู่ในแอลกอฮอล์ บางคนถ้าชอบเบียร์ คือดื่มแล้วใจคอสบายและง่วงเล็กน้อย ก็ดื่มได้ แต่ต้องระวังเพราะเบียร์ให้กำลังงานสูง และอาจทำให้อ้วนได้

๕. การร่วมประเวณี ทำให้หัวใจต้องทำงานมากขึ้น อาจจะร่วมประเวณีหลังจากมีการอุดตันของหลอดโลหิตของหัวใจแล้ว ๓–๔ เดือนเป็นอย่างน้อย ในบางคนและในบางระยะของโรคจะต้องห้ามเด็ดขาด จึงควรปรึกษาแพทย์ กล่าวโดยทั่วไป ในระยะ

๔ – ๘ เดือนหลังจากกล้ามเนื้อหัวใจตาย ไม่ควรมีการร่วมประเวณีมากกว่าอาทิตย์ละครั้ง

๖. งานอดิเรก ควรมี

๗. การเดินทาง – ไม่ควรขับรถยนต์เองในระยะ ๔ – ๕ เดือนแรก แม้ว่าจะดูเป็นการออกแรงแต่น้อย แต่ความเคร่งเครียดทางอารมณ์มีมาก

๒ – ๓ เดือน หลังจากที่เป็นโรคควรใช้ รถยนต์ รถไฟ เรือ

โดยทั่วไปในระยะ ๓ เดือนแรกไม่ควรขึ้นเครื่องบิน แม้ว่าจะเป็นชนิดที่ปรับความกดดันได้ หรือไปอยู่ในท้องถิ่นที่สูงมากจากระดับน้ำทะเล

๘. การออกกำลัง ที่ดีที่สุดคือเดิน ไม่ควรเล่นกีฬาที่ต้องออกแรงมาก เช่น เทนนิส แบดมินตัน หรือเล่นกีฬาที่เป็นการแข่งขันซึ่งจะต้องพยายามเอาชนะกัน เป็นเหตุให้ออกกำลังจนเกินควร

๒. โรคหัวใจเนื่องจากความดันโลหิตสูง

จำเป็นต้องอธิบายถึงความดันโลหิตสูงเสียก่อน

ความดันโลหิตสูง คือสภาพที่แรงดันในหลอดโลหิตสูงกว่าปกติ โดยทั่วไปมักจะเรียกกันว่า โรคแรงดันโลหิตสูง ความจริงไม่ใช่โรคโดยตรง แต่เป็นสภาพซึ่งอาจจะเกิดได้จากเหตุหลายประการ ในบ้านเรามีผู้ป่วยด้วยความดันโลหิตสูงไม่น้อย พบได้ทั้งในเด็กและในผู้ใหญ่บางคนมีอาการ บางคนก็ไม่มีอาการเพียงแต่แพทย์ตรวจพบ ทุกคนย่อมต้องมีความวิตกกังวลบ้างเมื่อทราบว่าตนเป็นโรค เฉพาะอย่างยิ่งโรคที่เรื้อรังด้วยความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง อาจทำให้ความกังวลมีมากเกินสมควร ได้รับความทรมานยิ่งไปกว่าตัวโรคเดิมเสียอีก ความกังวลเป็นของแสลงอย่างยิ่งสำหรับความดันโลหิตสูง ส่วนมากที่ผู้เขียนพบมักจะมีความยึดมั่นกับตัวเลขของแรงดันโลหิตจนเกินไป ทำไมแรงดันโลหิตจึงมี ๒ เลข แต่มักจะพูดกันทั่วไปแต่เลขเดียว และมีปัญหาอื่น ๆ อีกเกิดขึ้น เพราะไม่เข้าใจว่าแรงดันโลหิตปกติมีลักษณะอย่างไร ความจริงสภาพความดันโลหิตสูงนั้นยุ่งยากสลับซับซ้อน ในหมู่แพทย์เองก็มีการค้นคว้าอย่างมากมาย สิ้นทั้งเวลาและเงินทองไปไม่น้อย แต่ก็ยังมีที่ไม่รู้อีกมาก อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนจะพยายามอธิบายหลักซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่ว ๆ ไป ในขณะนี้อย่างง่าย ๆ

แรงดันโลหิตคืออะไร

ร่างกายของเรานี้ ประกอบด้วยหน่วยที่เล็กที่สุด เรียกว่าเซลล์ เซลล์หลายๆเซลล์ ซึ่งมีรูปร่างและหน้าที่เหมือนกันก็รวมตัวประกอบขึ้นเป็นอวัยวะ เช่น ตับ ปอด ไต อวัยวะต่าง ๆ เหล่านี้ต้องทำงานร่างกายจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ การทำงานนั้นต้องอาศัยอาหาร (ได้จากการรับประทานเข้าไปคือพวกโปรตีน ไขมัน คาร์โบไฮเดรท น้ำ แร่ธาตุ และไวตามิน และจากการหายใจคืออ๊อกซิเจน) อาหารถูกนำไปสู่อวัยวะต่าง ๆ โดยละลายอยู่ในโลหิตซึ่งหัวใจเป็นผู้สูบฉีดให้ไหลไปตามท่อ คือ หลอดโลหิต หลอดโลหิตในส่วนที่เพิ่งออกจากหัวใจก็มีขนาดใหญ่ แล้วค่อย ๆ เล็กลงจนก่อนจะถึงเซลล์ก็จะมีขนาดเล็ก ผนังประกอบด้วยกล้ามเนื้อเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสามารถหดตัวหรือขยายตัวได้เพื่อยอมให้โลหิตผ่านไปสู่อวัยวะได้น้อยและมากตามลำดับ คราวใดที่อวัยวะทำงานมากต้องการอาหารมาก หลอดโลหิตขนาดเล็กนี้ (อาเทอริโอล) ก็จะขยาย ความต้านทานที่หลอดเลือดนี้ลดลง แม้จะมีแรงดันโลหิตจากหัวใจเท่าเดิม แต่ปริมาณเลือดที่ไหลไปสู่อวัยวะนั้นก็มากขึ้นได้ คราวใดที่หลอดโลหิตขนาดเล็กนี้หดตัว โดยประสาทที่ควบคุมทำให้รูของหลอดโลหิตเล็กลง เพื่อที่จะให้โลหิตไหลไปสู่อวัยวะนั้นเท่าเดิม หัวใจก็ต้องฉีดโลหิตไปด้วยแรงดันที่สูงขึ้น ดังนั้นท่านจะเห็นได้ว่า แรงดันโลหิต อัตราการไหล ความต้านทานทั้งสามอย่างนี้ มีความสัมพันธ์กันอยู่เสมอ

แรงดันโลหิต คือ แรงดันข้าง ๆ ที่เกิดขึ้นบนผนังของหลอดโลหิต โดยโลหิตซึ่งอยู่ภายใน แรงดันโลหิตจึงมีอยู่ทั้งในหลอดโลหิตแดง หลอดโลหิตดำ ที่เราจะพูดกันขณะนี้ จำกัดวงแคบเข้ามาเพียงแต่แรงดันโลหิตของหลอดโลหิตแดงเท่านั้น เพื่อจะให้สั้นเข้า คำว่าแรงดันโลหิตต่อไปนี้ จึงละไว้ในฐานที่เข้าใจว่า เป็นแรงดันโลหิตของหลอดโลหิตแดง

วัดแรงดันโลหิตได้อย่างไร มี ๒ วิธี

(๑) วิธีตรง ใช้เข็มแทงเข้าไปในหลอดโลหิตและต่อสายยางมาที่เครื่องวัด วิธีนี้จะเห็นว่าไม่สะดวกในการที่จะวัดแก่คนทั่วไป

(๒) วิธีอ้อม ใช้ถุงยางมาตรฐานซึ่งอยู่ภายในผ้าหรือวัตถุอื่นซึ่งไม่ยืดตัว พันเข้ารอบหลอดโลหิตที่จะวัด (โดยมากที่ต้นแขน) ถุงยางนี้ติดต่อกับลูกบีบยางซึ่งมีลิ้น

กั้นไม่ให้อากาศซึ่งผู้วัดบีบเข้าไปในถุงรั่วออกได้ อากาศที่บีบเข้าไปจะเข้าไปในถุงมีความดันเท่าใดก็ทราบได้ โดยต่อสายยางจากถุงยางไปที่เครื่องวัด เครื่องวัดมี ๒ แบบ คือใช้สปริงแบบเครื่องชั่ง หรือใช้ปรอทอยู่ในหลอดแก้ว เมื่อวัดเสร็จแล้วก็คลายลิ้นที่ลูกบีบยาง อากาศในถุงยางก็จะออกมาข้างนอกได้ วิธีนี้สะดวกและใช้กันโดยทั่วไป

แรงดันโลหิตที่วัดได้มี ๒ ชนิดคือ

(๑) แรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัว

(๒) แรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัว

จำเป็นต้องวัดทั้ง ๒ ชนิด ถ้าวัดชนิดเดียวก็มีความหมายไม่สมบูรณ์

หน่วยของแรงดันโลหิต

คือความสูงของมิลลิเมตรของปรอท

ความดันโลหิตปกติ

ก่อนที่จะเข้าใจถึงความดันโลหิตสูง จำเป็นต้องเข้าใจความดันโลหิตปกติเสียก่อน แค่ไหนปกติ ถ้าจะพิจารณาให้ละเอียดแล้วไม่ใช่ของง่าย เพราะในคนปกติแรงดันโลหต แตกต่างกันได้มาก และแม้ในคน ๆ เดียวกัน ก็อาจแตกต่างกันได้ เมื่อวัดต่างวาระกัน ตัวเลขต่าง ๆ เราได้จากสถิติของการตรวจคนธรรมดาในอายุต่าง ๆ กันเป็นหมื่น ๆ คน

ในเด็ก แรงดันโลหิตจะค่อย ๆ สูงขึ้น เด็กอ่อนมีแรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัว ๗๕–๙๐ มม. ปรอท เด็กโต ๙๐–๑๑๐ มม. ปรอท เด็กวัยรุ่น ๑๐๐-๑๒๐ มม. ปรอท เมื่อเด็กอายุ ๒-๓ ปี มีแรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัวประมาณ ๕๐ มม. ปรอท หลังจากนั้นจนถึงวัยรุ่นจะอยู่ในระดับ ๖๐ มม. ปรอท

ผู้ใหญ่ปกติจะมีแรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัวระหว่าง ๙๐–๑๒๐ มม. ปรอท และแรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัว ๖๐–๘๐ มม. ปรอท มีการถกเถียงกันอยู่บ้างว่า แรงดันโลหิตในผู้ใหญ่ (อายุ ๒๐ ปีขึ้นไปจนถึง ๖๐ ปีหรือกว่านั้น) จะสูงขึ้นตามอายุหรือไม่ในคนปกติ แพทย์พวกหนึ่งมีความเห็นว่าไม่เพิ่มขึ้นตามอายุ คือสำหรับคน ๆ หนึ่งแรงดันโลหิตจะสูงเต็มที่ (สุก) เมื่อเข้าวัยหนุ่มสาว และจะไม่เพิ่มขึ้นมาเมื่ออายุมากขึ้น ระดับสูงสุดของคนปกติ คือ ๑๔๐/๙๐ มม. ปรอท สำหรับแรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัวและขยายตัวตามลำดับ แพทย์อีกพวกหนึ่งมีความเห็นว่าแรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัวจะ

ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นระหว่างอายุ ๔๐--๖๒ ปี และเพิ่มขึ้นโดยรวดเร็วในระหว่างอายุ ๖๒-๘๕ ปี แต่แรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัวมีความสัมพันธ์กับอายุน้อยมากจนเกือบไม่มีเลย ดังนั้นพอจะกล่าวเป็นกลาง ๆ ได้ว่า ระดับแรงดันโลหิตสูงสุดที่ยังถือว่าเป็นปกติของคนธรรมดาหลังจากอายุเลย ๒๐ ปีไปแล้ว คือ ๑๔๐/๙๐ มม. ปรอท (เลขเศษคือแรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัว เลขส่วนคือแรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัว)

ความดันโลหิตปกติเปลี่ยนแปลงได้หรือไม่

ความดันโลหิตเปลี่ยนแปลงไปด้วยเหตุหลายประการ เช่น การออกกำลัง อารมณ์ อาหาร หลังรับประทานใหม่ ๆ แรงดันโลหิตจะสูงขึ้นราว ๑๐/๕ มม. ปรอท แขนทั้งสองข้างอาจมีแรงดันโลหิตกันเล็กน้อย เช่นไม่เกิน ๑๐/๕ มม. ปรอท เวลาที่วัด—ตอนเย็นแรงดันโลหิตจะสูงกว่าตอนเช้า สิ่งแวดล้อม เช่นวัดที่บ้านโดยแพทย์ที่คุ้นเคยมักจะได้ต่ำกว่าวัดที่โรงพยาบาลโดยแพทย์ที่ไม่เคยเห็นหน้ามาเลย หญิงมักจะมีแรงดันโลหิตต่ำกว่าชายเล็กน้อยในอายุเท่า ๆ กัน นอกจากนี้ก็มีเหตุอื่นอีกมาก เช่น การสูบบุหรี่ การดื่มเหล้าก็ทำให้แรงดันโลหิตผิดกว่าที่เคย เวลาวัดแรงดันโลหิตจึงควรวัดหลังจากได้พักแล้วประมาณ ๑๐-๑๕ นาที แรงดันโลหิตอาจจะวัดในท่า นั่ง นอน ยืน ซึ่งอาจจะผิดกันไปบ้าง สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าแรงดันโลหิตเป็นสิ่งที่ขึ้น ๆ ลง ๆ เปลี่ยนแปลงได้ เฉพาะอย่างยิ่งแรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัวจะเปลี่ยนแปลงง่าย เร็ว เช่นเวลามีอารมณ์โกรธจะสูงขึ้น ส่วนแรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัว ซึ่งบอกถึงสภาพความต้านทานของหลอดเลือดเล็ก และเป็นแรงดันที่สำคัญในการที่จะตัดสินว่า แรงดันโลหิตสูงหรือไม่นั้น ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง ถ้าเปลี่ยนเพียงเล็กน้อยก็มีความสำคัญ ดังนี้ การวัดแรงดันโลหิตจึงต้องวัดหลาย ๆ ครั้ง ผู้ป่วยมีโอกาสคุ้นและชินกับแพทย์ และสิ่งแวดล้อมจะทำให้วัดได้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น

ความดันโลหิตสูง

คือสภาพที่แรงดันโลหิตสูงกว่า ๑๔๐/๙๐ มม. ปรอท ซึ่งเป็นระดับสูงสุดของคนปกติ ความดันโลหิตสูงแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท

(๑) ความดันโลหิตขณะหัวใจหดตัวสูง เราพบได้ในโรคต่างๆ เช่น คอหอยพอกเป็นพิษ โรคหลอดโลหิตแข็ง (อาเทอริโอสเคลอโรสิส) โลหิตจาง ภาวะมีไข้ เป็นต้น พวก

นี้จะสูงแต่แรงดันโลหิตขณะหัวใจหดตัว ส่วนแรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัวอยู่ในระดับปกติ หรือบางรายลดลงกว่าระดับปกติเสียอีก ตัวอย่างเช่น ผู้ป่วยชายอายุราว ๕๐ ปี ไม่มีอาการอะไร วัดแรงดันโลหิตได้ ๑๘๐/๘๐ มม. ปรอท ผู้ป่วยอาจเข้าใจผิดว่าตนเองเป็นโรคแรงดันโลหิตสูงอย่างแท้จริงซึ่งจะได้กล่าวต่อไป บางคนฟังแพทย์พูดว่า ๑๘๐/๘๐ มม. ปรอท ก็จับเอาแต่ ๑๘๐ และปักใจว่าสูง อาจก่อให้เกิดความวิตกกังวล แทนที่จะมีชีวิตอยู่อย่างสงบสบายในวัยเลยกลางคนไปแล้ว ความจริงภาวะเช่นนี้เกิดจากหลอดโลหิตขนาดใหญ่หรือกลางมีความแข็งตัวมากขึ้น (หรือเสียความยืดหยุ่นไป) กว่าเมื่อหนุ่ม ๆ หัวใจหรือไตอาจทำงานได้ต่ำกว่ามาตรฐานเมื่อหนุ่ม แต่ก็ยังทำได้ แรงดันโลหิตแบบนี้จึงไม่ใช่สิ่งน่าวิตก และในทางแพทย์มิได้เรียกพวกนี้ว่าเป็นโรคแรงดันโลหิตสูง

(๒) **ความดันโลหิตทั้งขณะหัวใจหดตัวและขยายตัวสูง** ข้อสำคัญคือแรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัวสูง ซึ่งหมายความถึงความต้านทานในระดับหลอดเลือดขนาดเล็กสูงกว่าปกติ เช่น ๑๘๐/๑๑๐ มม. ปรอท ความดันโลหิตสูง ๒ ชนิดนี้ เป็นชนิดที่แพทย์หมายถึงและพูดแต่เพียงสั้น ๆ ว่าความดันโลหิตสูง ในความหมายจะต้องสูงในขณะหัวใจขยายตัวเป็นสำคัญ ดังนั้นในบทความต่อไปนี้ เมื่อพูดถึงความดันโลหิตสูงจะละไว้ในฐานที่เข้าใจว่า หมายถึงความดันโลหิตสูงทั้งขณะหัวใจหดตัวและขยายตัว

ต้นเหตุของความดันโลหิตสูง

เมื่อแพทย์พบว่าผู้ป่วยมีความดันโลหิตสูง เป็นหน้าที่ของแพทย์ที่จะค้นหาต้นเหตุว่าทำไมจึงสูง เท่าที่ทราบกันขณะนี้พอจะแบ่งได้ดังนี้

ก. โรคไต เช่นไตอักเสบเรื้อรัง มีอาการผิดปกติของไตข้างหนึ่งข้างใดมาแต่กำเนิด

ข. โรคประสาทและสมอง เช่นเป็นเนื้องอกของสมอง โรคโปลิโอมัยอิไลติส ภาวะที่มีความวิตกกังวลมาก

ค. โรคของระบบต่อมไม่มีท่อ เช่นเนื้องอกของต่อมหมวกไตเป็นต้น

ง. โรคของระบบเลือดไหลเวียน เช่นหลอดโลหิตใหญ่ซึ่งออกจากหัวใจคอด เมล็ดโลหิตแดงมากกว่าปกติ หลอดโลหิตแดงที่ไปสู่ไตตีบ หรือคอด

จ. ไม่รู้สาเหตุ เรียกว่าแรงดันโลหิตสูงอย่างแท้ หรืออย่างสำคัญ (Essential)

ความดันโลหิตสูงอาจค่อยเป็นค่อยไป หรือเป็นอย่างรวดเร็วก็ได้ เฉพาะอย่างยิ่งจากพวกที่ไม่รู้สาเหตุ ชนิดที่ไม่รู้สาเหตุนี้พบเป็นส่วนมาก คือประมาณ ๙๐-๙๕ % ส่วนที่รู้สาเหตุ คือ ข้อ ก. ถึง ง. นั้นเพียง ๑๐-๕ % ของผู้ป่วยเท่านั้น

อาการ

อาการของผู้ป่วย มักจะไม่ได้ส่วนสัมพันธ์กันกับความสูงของแรงดันโลหิต บางคนไม่มีอาการเลย เมื่อมีแรงดันโลหิตสูง จะเกิดการเปลี่ยนแปลงของหลอดโลหิตขนาดเล็กซึ่งต้องรับกับความกดดันที่สูงอยู่ตลอดเวลา ผนังของหลอดโลหิตจะหนาขึ้น ถ้าเป็นรุนแรงรวดเร็วอาจมีการอักเสบ การตายของผนังของหลอดโลหิต หลอดโลหิตที่เกิดการเปลี่ยนแปลงนี้อยู่ในอวัยวะใด ก็มีอาการของการเสื่อมของอวัยวะนั้น อวัยวะที่สำคัญ ๆ ซึ่งจะได้รับผลร้ายของแรงดันโลหิตสูงมีดังนี้

(๑) ระบบประสาทและสมอง หลอดโลหิตของสมองมีความยืดหยุ่นน้อยกว่าธรรมดา จึงเปราะอาจแตกง่าย ไม่แน่ว่าคนที่มีแรงดันโลหิต ๒๐๐/๑๑๐ มม. ปรอท จะมีโอกาสเส้นโลหิตในสมองแตกง่ายกว่าคนที่มีแรงดันโลหิต ๑๗๐/๑๐๐ คนที่มีแรงดันโลหิตน้อยกว่า เส้นโลหิตอาจแตกได้ การแตกของเส้นโลหิตจึงขึ้นอยู่กับภาวะของหลอดโลหิตด้วย ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับแรงดันโลหิตเท่านั้น หลอดโลหิตนัยน์ตา (หลอดโลหิตเรตินา) อาจแตก ทำให้สายตาเสื่อมลง การเปลี่ยนแปลงของหลอดโลหิตนัยน์ตานี้ช่วยบอกถึงความรุนแรงของโรคได้ดีกว่าระดับความสูงของแรงดันโลหิต ถ้าหลอดโลหิตที่อื่นของสมองแตกก็อาจทำให้ถึงชีวิตได้โดยกินเวลาเพียงนาทีหรือชั่วโมง หรือถ้าแตกตรงส่วนศูนย์ประสาทที่ควบคุมการเคลื่อนไหวของอวัยวะ ก็ทำให้เกิดอัมพาตของอวัยวะนั้น เช่น แขน ขา ลิ้น ทำให้ มีความพิการได้นานหรือตลอดชีวิต

ในบางรายที่มีความดันโลหิตสูงอย่างรุนแรงและรวดเร็ว จะมีอาการปวดศีรษะอย่างมากมาย ตามัวจนมองอะไรไม่เห็น อาเจียน ซึม ชัก มีอาการทางจิต และหมดสติ นอกจากนี้แรงดันโลหิตขึ้นสูงไปกว่าระดับที่เคยสูงอยู่แล้ว อาจจะมีอาการอัมพาตชั่วคราว อาการทั้งหมดนี้เป็นอยู่เป็นนาที ชั่วโมง หรือเป็นวัน แล้วก็กลับหายไม่ทิ้งร่องรอยอะไรไว้

ที่เป็นอัมพาตก็หายสนิท อะไรเป็นต้นเหตุของอาการนี้ยังไม่ทราบแน่ อธิบายว่าอาจเนื่องจากการหดตัวชั่วคราวของหลอดโลหิตขนาดเล็กของสมอง (สปาซั่ม)

(๒) **หัวใจ** แรงดันโลหิตสูงอาจจะทำให้เกิดโรคหัวใจหรือไม่ก็ได้ หากมีมีความพิการเกิดขึ้นที่หัวใจจึงเรียกว่าโรคหัวใจเนื่องจากความดันโลหิตสูง การเปลี่ยน-แปลงหัวใจที่สำคัญมี ๒ ประการ คือ หลอดโลหิตที่ไปเลี้ยงหัวใจตีบลง อาจอุดตัน เกิดการเจ็บที่หน้าอกเมื่อมีอาการออกแรง เพราะหัวใจได้รับเลือดไปเลี้ยงไม่พอกับงานที่หัวใจต้องทำ อาจเป็นต้นเหตุที่ทำให้ถึงแก่กรรมในทันทีทันใด ประการที่สองคือกล้ามเนื้อหัวใจเองจะต้องทำงานมากขึ้น เพื่อฉีดโลหิตผ่านความต้านทานที่สูงขึ้นเพื่อให้โลหิตไหลไปสู่อวัยวะต่าง ๆ ในปริมาณเท่าเดิม นานเข้าหัวใจก็โตขึ้นและเมื่อเกินขีดขั้นอันหนึ่งไป หัวใจก็ไม่อาจฉีดโลหิตสนองความต้องการของร่างกายได้ ก็จะเกิดอาการหัวใจวาย ซึ่งจะมีอาการเหนื่อยง่าย ทำงานอะไรที่เคยทำได้ก็เหนื่อยหอบ มีการคั่งของโลหิตในปอด และในอวัยวะต่าง ๆ เป็นต้น ทำให้เกิดการบวม อาจปรากฏครั้งแรกที่ขาต่อมาที่ท้อง ผลที่สุดบวมทั้งตัว ผู้ป่วยอาจถึงแก่กรรมเพราะโรคหัวใจวาย

(๓) ไต มีการเปลี่ยนแปลงที่หลอดโลหิตขนาดเล็กของไต อาจพบไข่ขาวบัสสาวะมีเลือด ซึ่งบางรายต้องดูด้วยกล้องจุลทรรศน์จึงจะเห็น นานเข้าไตเสื่อมลงไม่อาจขับของเสียทิ้งได้ ของเสียจึงคั่งอยู่ในโลหิต เกิดภาวะที่เรียกว่าโลหิตเป็นพิษ ทำให้มีอาการคลื่นไส้ อาเจียน อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร มึนซึมและถึงแก่กรรม

นอกจากนี้มีอาการอื่น ๆ อีก เช่น

(๔) **ปวดหัว** อาจเป็นอาการอันแรก อาจปวดหัวแบบใดก็ได้ แต่ที่มีลักษณะเฉพาะ คือ ปวดตื้อ ๆ หนัก ๆ บริเวณท้ายทอย ปวดมากตอนเช้า พอสาย ๆ ค่อยทุเลาหายไป

(๕) **อาการไม่เฉพาะอื่น ๆ** เช่น อ่อนเพลีย วิงเวียน ท้องขึ้น ใจสั่น ตกใจง่าย อารมณ์ไหวง่าย เป็นต้น

การพิเคราะห์โรค

แพทย์ต้องอาศัยประวัติการตรวจร่างกายโดยละเอียด การวัดแรงดันโลหิตบ่อย ๆ จนได้ค่าเฉลี่ย หวังว่าท่านที่อ่านบทความนี้มาตั้งแต่ต้นจะเห็นถึงความยากของการ

พิเคราะห์เฉพาะอย่างยิ่งในรายที่วัดได้ "คาบเส้น" การเปลี่ยนแปลงของแรงดันโลหิตในคนปกตินั้นมีได้มากโดยเหตุต่าง ๆ กัน และระดับที่เรียกว่าปกติก็กว้าง แพทย์จะเป็นผู้วินิจฉัยเองว่าท่านเป็นโรคแรงดันโลหิตสูงหรือไม่ สมควรจะได้รับการรักษาหรือจะสังเกตอาการไปก่อน เหล่านี้เป็นต้น

เมื่อลงความเห็นว่า ความดันโลหิตสูงทั้งขณะหัวใจหดตัวและขยายตัวแล้วก็เป็นหน้าที่ของแพทย์ที่จะค้นหาสาเหตุโดยอาศัยความร่วมมือของผู้ป่วย การค้นหานี้ทำได้วิธีต่าง ๆ กัน เช่นตรวจดูหลอดโลหิตนัยน์ตา ตรวจปัสสาวะ ดูการทำงานของไต การทดสอบวิธีพิเศษเพื่อพิเคราะห์เนื้องอกของต่อมหมวกไตเป็นต้น การฉีดวัตถุทึบรังสีเอ็กซ์เข้าหลอดโลหิตแดง แล้วถ่ายภาพรังสีเอ็กซ์เพื่อดูว่ามีหลอดโลหิตเฉพาะอย่างยิ่งที่ไปเลี้ยงไต คอดกิ่วที่ใด การฉีดอากาศเข้าไปรอบไตเหล่านี้เป็นต้น ถ้าค้นหาสาเหตุได้ เช่นหลอดโลหิตแดงที่ไปเลี้ยงไตคอด ก็ทำการผ่าตัดแก้ไขตรงที่คอด ผู้ป่วยก็หายขาดจากโรคแรงดันโลหิตสูง กลับมีแรงดันโลหิตปกติได้

เมื่อหาสาเหตุไม่ได้ จึงลงความเห็นว่าเป็นโรคแรงดันโลหิตสูงอย่างแท้ ซึ่งจะต้องดูแลรักษาเป็นระยะเวลานาน ดังจะได้กล่าวต่อไป

การพยากรณ์โรค

คนที่มีแรงดันโลหิตสูง มีอายุสั้นกว่าคนที่มีแรงดันปกติ แรงดันโลหิตอย่างเดียวไม่อาจใช้เป็นเครื่องพยากรณ์โรคได้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง คนที่มีแรงดันโลหิตสูง ๒๐๐/๑๑๐ มม. ปรอท อาจจะมีอายุยืนกว่าคนที่มีแรงดันโลหิต ๑๗๐/๑๐๐ มม. ปรอท การที่ผู้ป่วยจะเป็นมากน้อยเพียงใดควรถามแพทย์ผู้รักษา อย่าไปพะวงหรือคิดถึงแต่ตัวเลขอันอาจทำให้เกิดกังวล และอาจทำให้แรงดันโลหิตกลับสูงขึ้นไปอีก เหตุต่าง ๆ ที่จะช่วยประกอบการพิจารณาว่าโรคเป็นมากหรือน้อยนั้นมีหลายอย่าง เช่น

- ผู้ชาย อายุน้อยมักจะรุนแรง
- ผู้หญิง ทนต่อความดันโลหิตสูงได้ดีกว่าผู้ชาย
- ขนาดของหัวใจ มีอาการหัวใจวายหรือไม่
- หน้าที่ของไต มีการคั่งของของเสียในโลหิตหรือไม่

– หลอดโลหิตที่นัยน์ตา (หลอดโลหิตแดงเรตินา) แตกหรือเปล่า มีอาการเปลี่ยนแปลงมากน้อยเพียงใด

– กล้ามเนื้อหัวใจตายหรือไม่

– แรงดันโลหิตขณะหัวใจขยายตัวสูงเกิน ๑๑๐ มม. ปรอท และค่อนข้างคงที่อยู่ในระดับนั้นหรือไม่

การป้องกันและรักษา

การป้องกัน เท่าที่ทราบยังไม่มีทาง ดังได้กล่าวแล้วส่วนใหญ่ของแรงดันโลหิตสูงนั้นเราไม่รู้ต้นเหตุ เมื่อไม่รู้เหตุก็ยังไม่อาจป้องกันได้ ความวิตกกังวล เคร่งเครียดกับการดำเนินชีวิต กรรมพันธุ์ เหล่านี้ก็มีผู้เชื่อว่าเป็นเหตุช่วยทำให้เกิดแรงดันโลหิตสูงขึ้นได้

ข้อที่อาจเป็นประโยชน์ก็คือ การรู้ว่ามีแรงดันโลหิตสูงแต่เนิ่น ๆ วิธีที่ดีที่สุดก็คือตรวจสุขภาพเป็นประจำเช่นทุกปี แม้จะไม่มีอาการผิดปกติอะไร

การรักษา ความดันโลหิตสูงที่รู้สาเหตุบางชนิดอาจรักษาให้หายขาดได้ นอกนี้แม้จะพบเพียงส่วนน้อย แต่ก็จำเป็นต้องตรวจกันโดยละเอียด ผู้ป่วยจึงควรร่วมมือกับแพทย์ แม้ว่าบางครั้งการตรวจค้นจะกินเวลา ไม่สะดวก เจ็บ แต่ถ้าค้นพบสาเหตุก็อาจได้ผลคุ้มค่า และหายขาดจากโรคนี้ นอกจากนี้แพทย์จะได้ค้นหาโรคอื่นซึ่งอาจเป็นส่วนร่วมอยู่ด้วย เช่นเบาหวาน จะได้รับการรักษาเสียด้วย

พวกแรงดันโลหิตสูงที่ไม่รู้สาเหตุ หรือที่รู้สาเหตุแต่เอาเหตุนั้นออกไม่ได้ เช่นเป็นโรคไตเรื้อรัง (ศัลยแพทย์กำลังผ่าตัดเปลี่ยนไตและได้ผลบ้างบางราย) อาจกล่าวได้ว่ารักษาไม่หายขาด การรักษาจึงมีหลักกว้าง ๆ ดังนี้ คือ

(๑) สมควรที่จะมีแพทย์ประจำ เพื่อการตรวจสอบเป็นครั้งคราว ทราบระยะและความรุนแรงของโรค ใช้ยาซึ่งมีอยู่มากมายหลายชนิดบรรเทาหรือลดแรงดันโลหิตลงให้เหมาะกับระยะของโรคเป็นคน ๆ ไป

นอกจากยาก็อาจมีการผ่าตัดประสาทที่ควบคุมด้วยจิตใจไม่ได้ (ระบบประสาทออโตโนมิค) เพื่อให้มีการขยายตัวของหลอดโลหิตขนาดเล็ก มีการผ่าตัดเอาต่อมหมวกไตออกเหล่านี้เป็นต้น

(๒) สิ่งที่ผู้ป่วยปฏิบัติได้เอง เช่น

ก. **สุขภาพทั่วไป** เรื่องการงาน การพักผ่อนอารมณ์ ความเกี่ยวข้องทางเพศ ควรให้อยู่ในระดับสายกลาง ถ้าปฏิบัติสายกลางแล้วยังมีอาการที่ไม่ดี ควรปรึกษาแพทย์

ข. **อาหาร** ไม่รับประทานอาหารเค็ม หรือรสเค็ม รับประทานพวกโปรตีนแต่น้อย เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อไตทำงานเสื่อมลง เรื่องเค็มเป็นเรื่องสำคัญมาก และผู้ป่วยโดยมากไม่อาจปฏิบัติตามได้ ควรจะรับประทานพวกไขมันให้น้อยลง

ค. **น้ำหนัก** ถ้ามีน้ำหนักเกินสมควร จะต้องลดน้ำหนักลง

ง. **บุหรี่** จากการค้นคว้าใหม่ ๆ พบว่าเป็นโทษ และไม่ให้ประโยชน์อะไรเลย ถ้างดเสียได้ก็จะดีกว่า

จ. **เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์เจือปน** สำคัญที่ขนาด และความถี่ที่ดื่ม ดื่มมากจนเมามาย หรือดื่มเป็นอาจิณนั้นไม่ดี และอาจก่อให้เกิดโรคแทรกซ้อนขึ้นอีก

บทความสำหรับประชาชน

เรื่อง

"เรื่องน่ารู้บางประการเกี่ยวกับศาล"

โดย พระศิลปสิทธิวินิจฉัย

บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง (พ.ศ. ๒๔๘๔)



สวัสดี ท่านผู้ฟังที่เคารพ

จะเล่าให้ท่านฟังถึงข้อที่น่ารู้บางประการเกี่ยวกับศาล ท่านคงได้ยินคำพูดที่ว่า เกิดมาเป็นตัวยังไม่เคยขึ้นศาล ผู้ที่กล่าวเช่นนี้หมายถึงความเป็นคนดี ไม่เคยมีเรื่องร้ายติดตัวพัวพัน แต่ถ้าจะมีผู้เข้าใจว่า การไปฟังคดีที่ศาลไม่มีประโยชน์เสียเลย หรือแม้ถูกอ้างให้ต้องไปเป็นพยานก็อยากเลี่ยงไม่ไป ก็เห็นจะเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูก คนรักหนังสือแวะเวียนอยู่ตามร้านหนังสือ เลือกเล่มโน้น เล่มนี้ แล้วก็ซื้อมา อ่านตลอดบ้างไม่ตลอดบ้าง ก็เป็นที่เพลิดเพลินได้ฉันใด ผู้ที่ชอบรู้ชอบเห็น ชอบหาความรู้รอบตัวแม้จะไม่มีอาชีพในทางความ ฟังเข้าใจบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง ก็อาจได้รับความเพลิดเพลินจากการพิจารณาคดีในศาลได้ฉันนั้น ศาลเป็นสถานที่ซึ่งทำธุระในเรื่องความยุติธรรมเป็นประโยชน์แก่ประชาชน แม้ผู้ทำผิด จะต้องรับโทษ ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า จะไม่ได้รับประโยชน์ ดั่งผู้ทำผิดจะไม่ต้องรับโทษเกินสมควร เป็นต้น นับว่าเป็นประโยชน์ส่วนหนึ่ง

แม้ผู้ไม่มีคดีอะไรเลย ก็ไปดูการชำระความที่ศาลได้ คดีแทบทุกเรื่อง ชำระเปิดเผยในห้อง ซึ่งมีป้ายว่า "ห้องพิจารณา" สุภาพชนเข้าฟังได้ ไม่ห้าม มีที่สำหรับให้นั่ง สตรีเข้าไปไม่ต้องถอดหมวก* ผู้ฟังเพียงแต่ระวังกิริยาอาการให้เรียบร้อย ไม่ก่อความรำคาญ ไม่สูบบุหรี่หรือเคี้ยวหมากให้เป็นที่เสียกิริยาและน่ารังเกียจ ไม่พูดกันจ้อกแจ้ก นักเรียนจบการศึกษาเบื้องต้น จะเลือกวิชาอาชีพ นึกจะเรียนกฎหมาย แต่

---

*สมัยนั้นประชาชนทั้งหญิงชายต้องสวมหมวกเวลาเข้าไปในสถานที่ราชการ

ยังลังเลไม่แน่ใจว่าจะถูกกับนิสัยของตนหรือไม่ ลองเข้าไปฟังการพิจารณาในศาลดูบ้างเป็นไร บางทีจะช่วยให้ตัดสินใจตนเองได้ ในห้องพิจารณา จะเห็นผู้พิพากษาชำระความสวมเสื้อครุยดำ มีคู่ความ โจทก์ จำเลย บางทีมีทนายว่าต่างแก้ต่าง คดีบางประเภทมีแต่ทนายความไปแทน ทนายชั้นหนึ่ง สวมเสื้อเหมือนผู้พิพากษา การฟังคดีนั้น แม้ท่านไม่ใช่ผู้สนใจในวิชากฎหมายโดยเฉพาะ ท่านก็ไม่ถึงกับจะเบื่อหน่าย เพราะบางทีจะได้ยินคำพูดตลกขบขันซึ่งเกิดขึ้นโดยบังเอิญในห้องพิจารณา หนังสือพิมพ์บางฉบับเก็บเล็กประสมน้อย เรื่องจริงบ้าง แต่งเอาบ้าง ทำเป็นข่าวชวนหัว นานเป็นปีๆ เรื่องเกี่ยวกับศาลก็ไม่หมด ผู้อ่านก็ชอบอ่าน บางคดีผู้ทรงวิชาการอื่นๆ อธิบายถึงข้อเร้นลับที่น่ารู้น่าฟัง บางคดีรูปคดีนั้นเองทำให้เกิดความตื่นเต้นและพิศวง เป็นคดีสนุก มีผู้เรียบเรียงทำเป็นเล่ม ปรากฏว่าขายคล่อง

เรื่องหนึ่ง ปีกลายนี้เองทางภาคอีสาน เป็นคดีฆ่าคนตาย ผู้ตายเป็นชายฉกรรจ์กำลังทำธุรกิจอยู่กลางลานบ้าน จำเลยอยู่บ้านใกล้ ๆ เดินเข้าไปหา บอกให้ผู้ตายนั่งยองๆ ลง ผู้ตายก็นั่งยองๆ จำเลยเก็บได้ไม้ที่ทิ้งอยู่แถวนั้นขึ้นถือไว้ แล้วบอกให้ผู้ตายพนมมือ ผู้ตายก็พนมมือ จำเลยถือไม้รำร่ายรอบ ๆ ตัวผู้ตาย แล้วบอกให้ผู้ตายก้มหน้ายื่นคอออกไป จำเลยจะตี ผู้ตายก็ทำตาม จำเลยออกท่ารำแล้วเอาไม้ตีคอต่อ ผู้ตายฟุบลงสิ้นชีวิตในทันที จำเลยผู้นี้ฆ่าคนตายโดยวิกลจริต ออกท่าแผลง ๆ เหมือนมีอะไรมาสิงอยู่ในใจ ส่วนผู้ตายเป็นคนดี ๆ แต่ทำไมยื่นคอให้เขาตีตาย ใครจะนึกว่ากระไร

อีกเรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับสำนวนโวหารในการพูด ผู้ถามกับผู้ตอบเข้าใจไม่ตรงกัน จำเลยต้องหาว่าลักเป็ด ถูกส่งตัวมาพิจารณา ผู้พิพากษาอ่านฟ้องให้ฟังแล้วถามตามเคยว่า "เขาหาว่าจำเลยลักเป็ด จำเลยจะว่ายังไง ฮะ จะว่ายังไง" จำเลยตอบอย่างไม่รู้ไม่ชี้ "ผมน่ะไม่ว่ากระไรหรอก ไม่ใช่ธุระกงการของผม ถ้าท่านไม่ว่ากระไร ผมก็จะได้กลับ" ตั้งท่าจะไป ต้องมีผู้ห้าม ผู้พิพากษาจะทนเคร่งขรึมไม่ได้ ก็หัวเราะ คนในศาลก็ขบขันทั่วกัน

คำแปลกหูจะได้ยินบ่อย ๆ เช่นพยานถูกถามว่า "เกิดเหตุที่นาฬิกา" พยานที่ไม่รู้จักนาฬิกา จะตอบว่า "เวลาตะวันพาดดอยจ้ะ" "เวลาตะวันลับยอดไม้จ้ะ" หรือไม่ก็ว่า "เวลาไก่เข้าเล้า" ถามว่า "เกิดเหตุเวลาดึกหรือหัวค่ำ" พยานตอบว่า

"แค่ลูกอ่อนนอนหลับ" คือ ๑๙–๒๐ นาฬิกา ทางเมืองเหนือว่า "เวลาบ่าวแอ่วสาว" คือเวลาชายหนุ่มออกเที่ยวสนทนาตามบ้านหญิงสาว จะเป็นเวลาดึกเพียงไหน ผู้กล่าวก็ไม่ทราบแน่ ถามว่า "คนร้ายทำการปล้นอยู่นานเพียงไร" ตอบว่า "ชั่วเคี้ยวหมากแดง" "ชั่วเคี้ยวหมากแหลก" "ชั่วเคี้ยวหมากจืด" หรือไม่ก็ว่า "ชั่วหุงข้าวสุกหม้อหนึ่ง สองหม้อ สามหม้อ" แล้วแต่เรื่อง

ท่านทราบหรือไม่ว่า บางคดีในศาล ผู้กระทำผิดไม่รู้ตัวว่ากระทำผิด หมายความว่า ทำผิดเพราะไม่รู้กฎหมาย ในชีวิตคนเรา เหตุการณ์เล็กน้อยที่มาประสบ ถ้าไม่รู้จักลู่ทางที่จะหลีกเลี่ยงแก้ไข อาจกลับกลายเป็นเรื่องใหญ่ ถึงซึ่งความเดือดร้อน ขอเล่าให้ฟังบางกรณี เช่นผู้สัญจรไปมาตามถนน ที่เคยพบของตกหล่นและเก็บเอาไว้เสีย เข้าใจว่าเป็นลาภของตน คงมีหลายคนไม่ทราบว่าคดีอาญาอาจตามหลัง ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ไปฉกชิงวิ่งราวของใครมา คือของตกถ้าเก็บได้ งุบงิบเอาเสียเองไม่คืนให้เจ้าของหรือไม่แจ้งให้เจ้าหน้าที่ประกาศหาเจ้าของ มีความผิดเป็นอาญา จะเป็นสังวาลย์เพชรสายหนึ่งหรือสมุดพกเล่มหนึ่ง ถ้าได้ชื่อว่าของตกตามกฎหมาย ก็ไม่ต่างกันในข้อที่ปฏิบัติให้การเป็นไปตามกฎหมาย ผู้ใดไม่รู้กฎหมาย จะแก้ตัวหาได้ไม่ แม้ไม่รู้จริง ๆ กฎหมายก็ให้ถือว่ารู้ ความเดือดร้อนซึ่งเกิดขึ้นในเรื่องเช่นนี้ ก็เนื่องจากเหตุเล็กน้อย ผู้ประสบไม่รู้จักหลีก ไม่รู้จักปฏิบัติดังกล่าวข้างต้น

อีกเรื่องหนึ่ง กฎหมายที่ออกใหม่ ๆ ผิดแปลกจากที่เข้าใจมาแต่เดิม เช่นเมื่อเร็ว ๆ นี้ กฎหมายการพนันออกใหม่ มีข้อห้ามกว้างขวางกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ไม่แต่เพียงเล่นหวย ถั่วโป ที่จะเป็นผิด ผู้ที่ชินต่อการต่อรอง เสี่ยงโชค ทายอย่างนั้นอย่างนี้เอาสตางค์กัน เป็นการสนุก จะเกิดผิดได้โดยไม่ทันนึก ใครจะแก้ตัวว่าเป็นของใหม่ไม่ทันรู้นั้นไม่ได้

บางคดี ผู้ทำผิด ต้องคำพิพากษา แต่ไม่รู้ตัวว่าเป็นความเสียหาย บางทีจะเป็นเพราะเห็นว่า โทษน้อย เช่นถูกปรับเพียงบาทเดียว แท้จริงนั้นขึ้นชื่อว่า ความผิด แม้ถูกคำพิพากษาให้ปรับเพียงบาทเดียว ก็อย่าพึงนึกเป็นอันขาดว่า เงินบาทเดียวจะเป็นไรไป ผู้ที่เห็นการไกลจะรู้สึกว่า วันข้างหน้ายังมีอีกมาก ถ้าเกิดไปทำอะไรผิดขึ้นแม้จะโดยฐานประมาท ก็ขอให้ศาลรอการลงอาญาไม่ได้ หมายความว่า ถ้าความผิดที่

เกิดขึ้นใหม่ มีโทษถึงต้องจำคุก จะขอไม่ให้ถูกจำคุกนั้น ขอไม่ได้ ต่างกับผู้ที่ไม่เคยทำผิดมาแต่ก่อน มีทางรอดไม่ต้องถูกจำคุก เพราะศาลมีโอกาสรอการลงอาญาให้ได้ ข้อต่างกันมีดังนี้ พอเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ที่ถูกปรับบาทเดียวนั้น ความเสียหายมีมากเพียงใด

บางคนคิดว่า ทำอะไรไม่มีใครรู้ไม่มีใครเห็น จะเป็นไรไป พูดเป็นสำนวนว่า จะจับมือใครดม เลยลักลอบทำการที่เป็นผิด ถ้าผู้นั้นเคยเห็นการพิจารณาของศาลก็อาจเปลี่ยนแปลงความรู้สึก รายหนึ่งในท้องที่นางเลิ้ง ผู้ร้ายลักพระพุทธรูปในครอบแก้ว ไม่นึกว่าเวลาเปิดครอบแก้วหยิบพระนั้น ลายนิ้วมือตนติดอยู่ เรื่องนี้ ตำรวจตรวจพบลายนิ้วมือที่ครอบแก้ว สืบจับตัวคนร้ายได้ จำเลยต้องรับโทษทั้ง ๆ ที่เวลาลักไม่มีใครเห็น

อย่าว่าแต่ร่องรอยที่เห็นได้ด้วยตาเลย แม้ความรู้สึกของคนเรา ซึ่งซ่อนอยู่ภายในมองไม่เห็นด้วยตา ก็มีผู้ล่วงรู้จนได้ เช่นคดีรับของโจร จำเลยรู้สึกหรือไม่ว่า เป็นของร้าย ความรู้สึกเป็นข้อสำคัญ ถ้าเวลารับของไม่รู้สึกว่าเป็นของร้าย ไม่มีผิด รู้สึกทีหลังก็ไม่ผิด แม้กระนั้นในการชำระความผู้พิพากษาก็สามารถชี้ได้ทุกทีว่าจำเลยรู้สึกหรือเปล่า ทำไมชี้ได้ คงมีผู้อยากทราบ

ข้อน่ารู้ประกอบกับความสนุกนั้นมีมาก เช่น ศพแขวนคอน้ำลายไหลเยิ้มออกทางปาก กับที่แห้งไม่มีน้ำลายนั้น เกิดจากอะไร คนที่สิ้นใจในน้ำกับคนที่ถูกเขาฆ่าตายแล้วโยนศพทิ้งน้ำนั้น จะทราบได้อย่างไร และจะเป็นเหตุให้สืบสวนต่อไปอย่างไรบ้าง ผู้ตายถูกตีศีรษะ กระดูกบางชิ้นในศีรษะหัก ถึงแก่ความตาย แต่กะโหลกศีรษะไม่แตก เช่นนี้เป็นได้หรือไม่ คนร้ายวิ่งผ่านกับคนร้ายวิ่งสวนเข้ามา อย่างไหนจะจำหน้าได้ง่ายกว่ากัน แสงเดือนหงายเห็นกันห่างเท่าใดจำได้ ห่างเท่าใดไม่สามารถจำได้ การยิงด้วยปืน คนร้ายยิงห่างหรือเข้าชิดจึงยิงจะรู้ได้อย่างไร แผลถูกฟัน ชายแผลข้างไหนถูกปลายมีด ชายข้างไหนถูกโคนมีด แผลถูกยิง กระสุนเข้าทางไหนออกทางไหน ข้อที่น่าสนใจที่ชักตัวอย่างมานี้ มักปรากฏในคดีต่าง ๆ ผู้ฟังได้รับความเพลิดเพลิน ทั้งมีคุณประโยชน์ เมื่อไปมีเรื่องอะไรขึ้น ก็รู้จักพินิจพิเคราะห์ รู้จักรักษาพยานหลักฐาน

ประดิดประต่อให้พิสูจน์ความจริงเป็นผลสำเร็จสมประสงค์ ฉะนั้นจึงเป็นที่เห็นได้ว่า การไปฟ้องคดีที่ศาลมิใช่จะไร้ประโยชน์

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงการไปเป็นพยาน ผู้ที่รับหมายเรียกเป็นพยานต้องไปศาล เว้นแต่จะขัดข้องจริง ๆ ต้องขอผ่อนผัน การไปเป็นพยานถือกันว่า เป็นคุณงามความดีส่วนหนึ่ง เพราะเป็นการให้ความสัจจริง เป็นประโยชน์แก่ความยุติธรรม ผู้ที่เป็นพยานจึงควรเต็มใจปฏิบัติหน้าที่ส่วนนี้ เมื่อไปถึงศาลก็รออยู่ยังที่พักพยาน ถ้าจะยังมีใครที่มักง่าย ไปเที่ยวอยู่ในที่ไม่สมควรแห่งอื่นในบริเวณศาล ดูไม่งามตา ก็ชอบที่จะรู้สึกตัวเลิกเสียที ตอนเข้าเบิกความ กิริยาท่าทางให้สง่าผ่าเผย ไม่หดหู่ ไม่ประหม่าตื่นเต้นพูดฉาดฉาน ไม่อ้อมแอ้ม จะได้สมด้วยความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง โดยเฉพาะพี่น้องชาวไทย ก็จะได้สมกับที่เป็นชาติอารยะ เข้มแข็ง กล้าหาญ*

ในศาล เป็นธรรมเนียม ยืนให้การ คนชรา อ่อนแอ ไม่สมประกอบ หรือคนหายป่วยใหม่ ๆ ไม่แข็งแรง จะได้รับการผ่อนผัน ให้นั่งให้การได้ พยานจะต้องให้การตามจริง จะไม่นำความที่รู้ว่าเป็นเท็จ ไปให้การกลับเป็นจริง พยานที่ตั้งใจพูดจริงจะไม่ต้องวิตกกังวลอะไรเลย ก่อนถึงวันนัด นอนหลับสบาย และเมื่อถึงเวลาเบิกความเป็นพยาน จะไม่ประหม่าสะทกสะท้านเกินควร เพราะไม่ได้ทำอะไรผิด ให้การไปตามปกติ การเบิกความในศาล เมื่อถึงเรื่องที่ต้องพูด ก็พูดได้เสมอตามที่เป็นจริง และมีอิสระมากกว่าที่เที่ยวพูดตามศาลาวัด หรือโรงกาแฟ ในสถานที่นอกศาลเช่นนี้ แม้จะพูดความจริงก็อาจเป็นผิด เพราะไม่ใช่ธุระที่จะเอาเรื่องไม่ดีของผู้อื่นออกโพนทะนา เมื่อทราบเช่นนี้ก็ดูเหมือนข้อหนักใจในการเบิกความเป็นพยานจะปลดเปลื้องไปได้มาก

คำให้การของพยาน บางทีก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณความดีของพยานเอง เช่นบังเอิญพยานไปพบเด็กตีกัน พยานมีความปรานีก็เข้าห้ามให้เลิก เมื่อมีคดีขึ้นในศาลพยานให้การถึงเรื่องนี้ ใคร ๆ ก็จะต้องเล็งเห็นความดีของพยาน โจรกรรมในชนบทเมื่อกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ได้รู้ถึงความเดือดร้อนของลูกบ้าน ก็ออกติดตามคนร้ายทันท่วงทีเมื่อคดีถึงศาล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มาเป็นพยาน การปฏิบัติหน้าที่โดยเคร่งครัดนั้น

---

*ยุคนั้นเป็นยุคที่มีการปลุกใจชาวไทยให้รักชาติ (ชาตินิยม) อย่างขนานใหญ่การบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงจึงต้องพยายามแทรกข้อความปลุกใจไว้ในทุกโอกาสที่สามารถกระทำได้ แม้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาล

ก็จะปรากฏเป็นที่น่าสรรเสริญ แต่แน่ละ ถ้าใครทำอะไรที่อับอายขายหน้าก็อึดอัดเป็นธรรมดา ฉะนั้นข้อคิดข้อนี้ก็เป็นเหตุหนึ่งซึ่งชักนำให้ระวังที่จะทำแต่สิ่งที่ดีที่งามอยู่เป็นนิจ

ในฐานะเป็นพยาน ไม่ว่าฝ่ายอ้างหรือฝ่ายไม่ได้อ้าง ย่อมต้องการเป็นมิตรด้วยทั้งสิ้น ผู้เข้าใจในทางคดี จะไม่ทำให้พยานเป็นปรปักษ์เลยเป็นอันขาด เว้นแต่จำเป็น บางทีพยานถูกซักด้วยคำถามถี่ยิบ ตอบแทบไม่ทัน นึกแค้นเคืองหรือโทมนัส แต่ทั้งนี้ควรทราบว่า นั่นเพียงเป็นวิธีการอย่างหนึ่ง เพื่อจับเท็จจริงเท่านั้น คือเมื่อถามอย่างนุ่มนวล หรือเชื่องช้า ไม่ได้ผลสมประสงค์ ก็ต้องถามด้วยน้ำเสียงอันแกร่งกร้าว ในการเช่นนี้ไม่จำต้องหมายความว่าเป็นการดุดัน หรือเหยียดหยามแต่ประการใด

พยานบางคนสงสัยว่า ข้อความบางประการที่ตนรู้เห็น ทำไมทนายความไม่ถามถึง หรือทำไมผู้พิพากษาเฉยเสีย ไม่จดไว้ในสำนวน ทำให้ระแวงไปต่าง ๆ หาทราบไม่ว่า การถามความนั้น มิใช่ทนายความจะถามได้พล่อย ๆ การจดข้อความลงในสำนวนมิใช่ผู้พิพากษาจะจดได้อย่างเขียนตามคำบอกที่โรงเรียน ต้องปฏิบัติตามหลักวิชาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งต้องเรียนเป็นพิเศษ ข้อความบางประการที่บางคนเข้าใจว่า ใช้เป็นพยานได้ดี บางทีก็หาเป็นเช่นนั้นไม่ เช่น คดีอาญา จำเลยที่มีชื่อเสียงความประพฤติไม่ดีพยานคิดว่าน่าจะเป็นขะโมย อยากจะให้การถึงความข้อนี้ แต่ไม่มีโอกาสจะให้การได้หาทราบไม่ว่า ในการพิจารณาความ ผู้ชำระความไม่คิดเช่นนั้น ผู้มีชื่อเสียงความประพฤติไม่ดี อาจไม่ขะโมยก็ได้ หรือเช่นพยานได้รับคำบอกเล่าข้อความบางประการจากผู้ที่ตนเชื่อถือ เมื่อมาในศาล ก็อยากจะเบิกความถึงข้อเท็จจริงนั้น ๆ แต่ไม่มีโอกาสจะให้การได้ หาทราบไม่ว่า คำบอกเล่าเช่นนั้นศาลไม่รับฟังเป็นพยาน เว้นแต่ในบางกรณี หลักวิชาเช่นนี้ ผู้รู้ได้ค้นคว้าหาหลักเกณฑ์และเหตุผลสืบต่อกันมาหลายชั่วคน จากปรัชญา จิตวิทยาและอื่น ๆ จึงได้แนวทางสำหรับปฏิบัติ เพื่อให้ประสบแต่ความจริง ป้องกันไม่ให้ความพื้นเผือมาปะปน มีผู้กล่าวเปรย ๆ ว่า การเรียนรู้ลักษณะคำพยานนั้นก็คือ ให้รู้จักตัดข้อเท็จจริง ซึ่งมีผู้หลงใช้เป็นพยานหลักฐาน หรือนัยหนึ่งก็คือให้รู้จักเลือกเฟ้นข้อความที่จะเป็นประโยชน์ในการพิจารณาคดี เมื่อทราบเช่นนี้ก็จะเข้าใจได้ว่า การตัดรอนข้อความถ้อยคำนั้นโดยมากเป็นไปตามหลักวิชาทั้งสิ้น

พยานบางคนรู้เห็นเหตุการณ์มาจริง ๆ เช่นเห็นจำเลยทำโจรกรรม เมื่อมาให้การเป็นพยาน ก็เบิกความตามที่รู้เห็น แต่ผลสุดท้าย กลับปรากฏว่า จำเลยนั้นไม่ได้รับโทษ เลยไม่เข้าใจว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มูลเหตุมีอยู่เป็นอเนกประการ เช่นเริ่มต้นผู้สอบสวนสืบสวนหย่อนสมรรถภาพ ไม่เสาะหาหลักฐานเตรียมไว้ให้แน่นหนารัดกุม หรือผู้ฟ้องเขียนฟ้องไม่เป็น ขาดตกบกพร่อง ก็เป็นเหตุให้จำเลยไม่ต้องรับโทษได้เหมือนกัน ข้อเท็จจริงนั้น วินิจฉัยจากพยานหลักฐานในสำนวน ไม่ใช่ไปเที่ยวฟังที่โน่นที่นี่นอกสำนวน ผู้ชำระความไม่ได้ทำหน้าที่สืบสวนอย่างนักสืบ จะทำจุ้นจ้านทำนองนั้นไม่ได้ อย่าว่าอื่นไกลเลย ถึงแม้เป็นผู้เห็นเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง เช่นเห็นรถโดนกันมาแล้ว ก็ชำระความเรื่องที่เห็นนั้นไม่ได้ ต้องชำระความที่ไม่เห็น และอาศัยพยานในสำนวน แต่ถ้าพยานในสำนวนว่ากระไรต้องเชื่อหมด ก็อีกนั่นแหละ จะไม่สามารถชี้ข้อเท็จจริงได้เลย เพราะพยานโจทก์ก็จะว่าให้สมโจทก์ พยานจำเลยก็จะให้สมจำเลย แล้วจะทำอย่างไรกัน คำพยานนั้นบางทีปากแรกเบิกความดี ผู้เบิกความมั่นใจว่า ถ้อยคำของตนเป็นจริง แต่หารู้ไม่ว่า พยานปากหลังเบิกความขัด ทำให้รูปคดีเสียไป บางทีในการปรับปรุงคดีเอาที่ไม่จริงมาแซม เช่นไปเที่ยวหาพยานรายทาง พยานให้การว่า งมกุ้งอยู่บ้างต่อนกอยู่บ้าง เห็นคนร้ายวิ่งหนีผ่านไป ที่แท้พยานคนนั้นนอนหลับอยู่บ้าน หารู้เห็นอะไรไม่ เลยทำให้คำพยานปากที่รู้จริงเห็นจริงเสียไปหมด คนร้ายอาจหลุด ไม่ต้องรับโทษก็ได้

ที่เล่ามานี้ สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยแก่โรงศาล ได้ทราบพอเป็นเค้าแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น จะได้สะดวกในเมื่อจะต้องติดต่อ อนึ่งบรรดาการงานที่ต้องทำต้องติดต่อ ถ้าผู้เกี่ยวข้องมีความเข้าใจในการงานนั้นอยู่บ้างและเข้าใจซึ่งกันและกันตามสมควร ก็อาจเป็นคุณประโยชน์ทั้งในส่วนบุคคลและส่วนรวม

สวัสดี

กลอนดอกสร้อย "รำพึงในป่าช้า"

ของ

อำมาตย์เอก พระยาอุปกิตศิลปสาร
(นิ่ม กาญจนาชีวะ)

เจ้าภาพขอขอบพระคุณ คุณอารีย์ กาญจนาชีวะ เป็นอย่างสูง ที่ได้กรุณาอนุญาตให้นำกลอนดอกสร้อย "รำพึงในป่าช้า" จากหนังสือคำประพันธ์บางเรื่อง ของอำมาตย์เอก พระยาอุปกิตศิลปสาร ลงพิมพ์ในหนังสือนี้

กลอนดอกสร้อย "รำพึงในป่าช้า"

(จากภาษาอังกฤษซึ่งท่านเสฐียรโกเศศแปลให้ ข้าพเจ้าได้แต่งดัดแปลงให้เข้าธรรมเนียมไทยบ้าง)

กถามุข

ดังได้ยินมา สมัยหนึ่ง ผู้มีชื่อต้องการความวิเวก เข้าไปนั่งอยู่ ณ ที่สงัดในวัดชนบท เวลาตะวันรอนๆ จนเสียงระฆังย่ำบอกสิ้นเวลาวัน ฝูงโคกระบือ และพวกชาวนาพากันกลับที่อยู่เป็นหมู่ๆ เมื่อสิ้นแสงตะวันแล้ว ได้ยินแต่เสียงจังหรีดเรไรกับเสียงเกราะในคอกสัตว์ นกแสกจับอยู่บนหอระฆังก็ร้องส่งสำเนียง ณ ที่นั้นมีต้นไทรต้นโพธิ์สูงใหญ่ ใต้ต้นล้วนมีเนินหญ้า กล่าวคือที่ฝังศพต่างๆ อันแลเห็นด้วยเดือนฉาย ศพในที่เช่นนั้นก็เป็นศพพวกชาวไร่ชาวนานั่นเอง ผู้นั้นมีความรู้สึกซึ้งเยือกเย็นใจอย่างไร แล้วรำพึงอย่างไรในหมู่ศพ ได้เขียนความในใจนั้นออกมาสู่กันดังต่อไปนี้ :

(กถามุขนี้นาคะประทีปเรียบเรียง)

คอกสร้อย

๑. วังเอ๋ยวังเวง

หง่างเหง่ง ! ย่ำค่ำระฆังขาน
ฝูงวัวควายผ้ายลาทิวากาล
ค่อยค่อยผ่านท้องทุ่งมุ่งถิ่นตน
ชาวนาเหนื่อยอ่อนต่างจรกลับ
ตะวันลับอับแสงทุกแห่งหน
ทิ้งทุ่งให้มืดมัวทั่วมณฑล
และทิ้งตนตูเปลี่ยวอยู่เดียว เอย.

๒. ยามเอ๋ยยามนี้

ปฐพีมืดมัวทั่วสถาน
อากาศเย็นเยือกหนาวคราววิกาล
สงัดปานป่าใหญ่ไร้สำเนียง
มีก็แต่จังกรีดกระกรีดกริ่ง !
เรไรหริ่งร้องขรมระงมเสียง
คอกควายวัวรัวเกราะเปาะเปาะ ! เพียง
รู้ว่าเสียงเกราะแว่วแผ่วแผ่ว เอย.

๓. นกเอ๋ยนกแสก

จับจ้องร้องแจ๊กเพียงแถกขวัญ
อยู่บนยอดหอระฆังบังแสงจันทร์
มีเถาวัลลิ์รุงรังถึงหลังคา
เหมือนมันพ้องดวงจันทร์ให้ผันดู
คนมาสู่ซ่องพักมันรักษา
ถือเป็นที่รโหฐานนมนานมา
ให้เสื่อมผาสุกสันต์ของมัน เอย.

๔. ต้นเอ๋ยต้นไทร

สูงใหญ่รากย้อยห้อยระย้า
และต้นโพธิ์พุ่มแจ้แผ่ฉายา
มีเนินหญ้าใต้ต้นเกลื่อนกล่นไป
ล้วนร่างคนในเขตประเทศนี้
ดุษณีนอนราย ณ ภายใต้
แห่งหลุมลึกลานสลดระทดใจ
เรายิ่งใกล้หลุมนั้นทุกวัน เอย.

๕. หมดเอ๋ยหมดห่วง

หมดดวงวิญญาณลาญสลาย
ถึงลมเช้าชวยชื่นรื่นสบาย
เตือนนกแอ่นลมผายแผดสำเนียง
อยู่ตามโรงมุงฟางข้างข้างนั้น
ทั้งไก่ขันแข่งดุเหว่าระเร้าเสียง
โอ้เหมือนปลุกร่างกายนอนรายเรียง
พ้นสำเนียงที่จะปลุกให้ลุก เอย.

๖. ทอดเอ๋ยทอดทิ้ง

ยามหนาวผิงไฟล้อมอยู่พร้อมหน้า
ทิ้งเพื่อนยากแม่เหย้าหาข้าวปลา
ทุกเวลาเช้าเย็นเป็นนิรันดร์
ทิ้งทั้งหนูน้อยร่อยร่อยรับ
เห็นพ่อกลับปลื้มเปรมเกษมสันต์
เข้ากอดคอฉอเลาะเสนาะกรรณ
สารพันทอดทิ้งทุกสิ่ง เอย.

๗. กองเอ๋ยกองข้าว

กองสูงราวโรงนายิ่งน่าใคร่
เกิดเพราะการเก็บเกี่ยวด้วยเคียวใคร
ใครเล่าไถคราดพื้นผืนแผ่นดิน
เช้าก็ขับโคกระบือถือคันไถ
สำราญใจตามเขตประเทศถิ่น
ยึดหางยามยักไปตามใจจินต์
หางยามผินตามใจเพราะใคร เอย.

๘. ตัวเอ๋ยตัวทะยาน

อย่าบันดาลดลใจให้ใฝ่ฝัน
ดูถูกกิจชาวนาสารพัน
และความครอบครองกันอันชื่นบาน
เขาเป็นสุขเรียบเรียบเงียบสงัด
มีปวัตต์เป็นไปไม่วิตถาร
ขออย่าได้เย้ยเยาะพูดเราะราน
ดูหมิ่นการเป็นอยู่เพื่อนตู เอย.

๙. สกุลเอ๋ยสกุลสูง
ชักจูงจิตฟูชูศักดิ์ศรี
อำนาจนำความสง่าอ่าอินทรีย์
ความงามนำให้มีไมตรีกัน
ความร่ำรวยอวยสุขให้ทุกอย่าง
เหล่านี้ต่างรอตายทำลายขันธ์
วิถีแห่งเกียรติยศทั้งหมดนั้น
แต่ล้วนผันมาประจบหลุมศพ เอย.

๑๐. ตัวเอ๋ยตัวหยิ่ง
เจ้าอย่าชิงติชาภว่ายากไร้
เห็นจมดินน่าสลดระทดใจ
ที่ระลึกสิ่งไรก็ไม่มี
ไม่เหมือนอย่างบางศพญาติตบแต่ง
เครื่องแสดงเกียรติเลิศประเสริฐศรี
สร้างสถานการบุณย์หนุนพลี
เป็นอนุสาวรีย์สง่า เอย.

๑๑. ที่เอ๋ยที่ระลึก
ถึงอธึกงามลบในภพพื้น
ก็ไม่ชวนชีพที่ดับให้กลับคืน
เสียงชมชื่นเชิดชูคุณผู้ตาย
เสียงประกาศเกียรติเอิกเกริกลั่น
จะกระเทือนถึงกรรณนั้นอย่าหมาย
ล้วนเป็นคุณแก่ผู้ยังไม่วางวาย
ชูเกียรติญาติไปภายภาคหน้า เอย.

๑๒. ร่างเอ๋ยร่างกาย
ยามตายจมพื้นดาษดื่นหลาม
อย่าดูถูกถิ่นนี้ว่าที่ทราม
อาจขึ้นชื่อลือนามในก่อนไกล
อาจจะเป็นเจดีย์มีพระศพ
แห่งจอมภพจักรพรรดิกษัตริย์ใหญ่
ประเสริฐด้วยสัตตรัตน์จรัสชัย
ณ สมัยก่อนกาลบุราณเอย.

๑๓. ความเอ๋ยความรู้
เป็นเครื่องชูชี้ทางสว่างไสว
หมดโอกาสที่จะชี้ต่อนี้ไป
ละห่วงใยอยากรู้ลงสู่ดิน
อันความยากหากให้ไร้ศึกษา
ย่นปัญญาความรู้อยู่แค่ถิ่น
หมดทุกข์ขลุกแต่กิจคิดหากิน
กระแสวิญญาณงันเพียงนั้นเอย

๑๔. ดวงเอ๋ยดวงมณี
มักจะลี้ลับอยู่ในภูผา
หรือใต้ท้องห้องสมุทรสุดสายตา
ก็เสื่อมซาสิ้นชมนิยมชน
บุบผชาติชูสีและมีกลิ่น
อยู่ในถิ่นที่ไกลเช่นไพรสณฑ์
ไม่มีใครได้เชยเลยสักคน
ย่อมบานหล่นเปล่าดายมากมายเอย.

๑๕. ซากเอ๋ยซากศพ

อาจเป็นซากนักรบผู้กล้าหาญ
เช่นชาวบ้านบางระจันขันรำบาญ
กับหมู่ม่านมาประทุษอยุธยา
ไม่เช่นนั้นท่านกวีเช่นศรีปราชญ์
นอนอนาถเล่ห์ไบ้ไร้ภาษา
หรือผู้กู้บ้านเมืองเรืองปัญญา
อาจจะมานอนจมถมดินเอย.

๑๖. คุณเอ๋ยคุณเหลือ

ผู้เอื้อเฟื้อเกื้อชาติซึ่งอาจหาญ
แน่วนับถือซื่อสัตย์ต่อรัฐบาล
ไม่เห็นการส่วนตัวไม่กลัวตาย
แสวงชอบกอบคุณอุดหนุนชาติ
กษัตริย์ศาสน์แม้ชีวิตปลิดถวาย
ไว้ปวัตติ์แก่ชาติญาติทิกาย
ได้อ่านภายหลังลือระบือเอย.

๑๗. ชาวเอ๋ยชาวนา

วาสนากั้นไว้ไม่วิตถาร
ไม่ชั่วล้นดีล้นพ้นประมาณ
สองประการนี้แหละขวางทางคระไล
คือไม่ลุยเลือดนั่งบัลลังก์ราช
นำพินาศนรชนพ้นพิสัย
แต่ปิดทางกรุณาอันพาไป
ยังคุณใหญ่ยิ่งเลิศประเสริฐเอย.

๑๘. มักเอ๋ยมักใหญ่

ก่นแต่ใฝ่ผ้นพุ้งตามมุ่งหมาย
อำพรางความจริงใจไม่แพร่งพราย
ไม่ควรอายก็ต้องอายหมายปิดบัง
มุ่งแต่โปรยเครื่องปรุงจรุงกลิ่น
คือความฟูมฟายสินลิ้นโอหัง
ลงในเพลงเกียรติศักดิ์ประจักษ์ดัง
เปลวเพลิงปลั่งหอมกลบตลบเอย.

๑๙. ห่างเอ๋ยห่างไกล

ห่างจากพวกมักใหญ่ผักใฝ่หา
แต่สิ่งซึ่งเหลวไหลใส่อาตมา
ความมักน้อยชาวนาไม่น้อมไป
เพื่อนรักษาความสราญฐานวิเวก
ร่มชื้อเฉกหุบเขาลำเนาไศล
สันโดษดับพุ้งซ่านทะยานใจ
ตามวิสัยชาวนาเย็นกว่าเอย,

๒๐. ศพเอ๋ยศพไพร่

ไม่มีใครขึ้นชื่อระบือขาน
ไม่เกรงใครนินทาว่าประจาน
ไม่มีการจารึกบันทึกคุณ
ถึงบางทีมีบ้างเป็นอย่างเลิศ
ก็ไม่ฉูดฉาดเชิดประเสริฐสุนทร์
พอเตือนใจได้บ้างในทางบุณย์
เป็นเครื่องหนุนนำเหตุสังเวชเอย.

๒๑. ศพเอ๋ยศพสูง
เป็นเครื่องจูงจิตให้เลื่อมใสศานติ์
จารึกคำสำนวนชวนสักการ
ผิดกับฐานชาวนาคนสามัญ
ซึ่งอย่างดีก็มีกวีเถื่อน
จารึกชื่อปีเดือนวันดับขันธ์
อุทิศสิ่งซึ่งสร้างตามทางธรรม์
ของผู้นั้นผู้นี้แก่ผีเอย.

๒๒ ห่วงเอ๋ยห่วงอะไร
ไม่ยิ่งใหญ่เท่าห่วงดวงชีวิต
แม้คนลืมสิ่งใดได้สนิท
ก็ยังคิดขึ้นได้เมื่อใกล้ตาย
ใครจะยอมละทิ้งซึ่งสิ่งสุข
เคยเป็นทุกข์ห่วงใยเสียได้ง่าย
ใครจะยอมละแดนแสนสบาย
โดยไม่ชายตาใฝ่อาลัยเอย.

๒๓. ดวงเอ๋ยดวงจิต
ลืมสนิทกิจการงานทั้งหลาย
ย่อมละชีพเคยสุขสนุกสบาย
เคยเสียดายเคยวิตกเคยปกครอง
ละทิ้งถิ่นที่สำราญเบิกบานจิต
ซึ่งเคยคิดใฝ่เฝ้าเป็นเจ้าของ
หมดวิตกหมดเสียดายหมดหมายปอง
ไม่ผินหลังเหลียวมองด้วยซ้ำเอย.

๒๔. ดวงเอ๋ยดวงวิญญาณ
เมื่อยามลาญละพรากไปจากขันธ์
ปองแต่ให้ญาติมิตรสนิทกัน
คล่าวน้ำตาต่างบรรณาการไป
ธรรมดาพาคะนึงไปถึงหลุม
หรือที่ชุมเพลิงเผาเฝ้าร้องไห้
คิดถึงกาลก่อนเก่ายิ่งเศร้าใจ
ตามวิสัยธรรมดาเกิดมาเอย.

๒๕. ท่านเอ๋ยท่านสุภาพ
ผู้ใคร่ทราบสนใจศพไร้ศักดิ์
รู้เรื่องราวจากป้ายจดลายลักษณ์
บางทีจักรำพึงคิดถึงตน
มาม้วยมรณ์นอนคู้อยู่อย่างนี้
คงจะมีผู้สังเกตในเหตุผล
ปลงสังเวชวาบเสียวเหี่ยวกมล
เหมือนกับตนท่านบ้างกระมังเอย.

๒๖. บางเอ๋ยบางที
อาจจะมีผู้เฒ่าเล่าขยาย
รำพันความเป็นไปเมื่อใกล้ตาย
จนตราบวายชีวาตม์อนาถใจ
"อนิจจา ! เห็นเขาเมื่อเช้าตรู่
ออกจากหมู่บ้านเดินสู่เนินใหญ่
ผ่าน้ำค้างกลางนามุ่งคลาไคล
ผิงแดดในยามเช้าหน้าหนาวเอย.

๒๗. ต้นเอ๋ยต้นกร่าง
อยู่ที่ข้างเนินใหญ่พุ่มใบหนา
มีรากเขินเผินพ้นพสุธา
กลางวันเขาเคยมาผ่อนอารมณ์
นอนเหยียดหยัดดัดกายภายใต้ต้น
ฟ้าคำรนวารีมี่ขรม
กระแสชลไหลเชี่ยวเป็นเกลียวกลม
เขาเคยชมลำธารสำราญเอย.

๒๘. บ่ำเอ๋ยบ่ำละเมาะ
ยังอยู่เยาะเย้ยให้ถัดไปนั้น
เขาเดินมาบ่ำนี้ไม่กี่วัน
ปากรำพันจิตรำพึงคะนึงใน
บัดเดี๋ยวดูสลดระทดจิต
เหมือนสิ้นคิดขัดหาที่อาศัย
หรือคล้ายคนทุกข์ถมระทมใจ
หรือคู่รักร้างไม่อาลัยเอย.

๒๙. ต่อเอ๋ยต่อมา
ณ เวลาวันใหม่มิได้เห็น
ทั้งกลางนากลางเนินเผอิญเป็น
ใต้ต้นกร่างว่างเว้นเช่นเมื่อวาน
เห็นคนหนึ่งเดินไปใจว่าเขา
แต่ไม่เข้ากลางนามาสถาน
ที่เขาเคยพักผ่อนแต่ก่อนกาล
ทั้งไม่ผ่านบ่ำเล่าผิดเขาเอย.

๓๐. ถัดเอ๋ยถัดมา
เห็นเขาพาศพไปใจสลด
เสียงประโคมครื้นครั่นน่ารันทด
ญาติทั้งหมดตามมาโศกาลัย
ทำการศพตบแต่งที่ระลึก
มีบันทึกถ้อยคำประจำไว้
อยู่ที่ดงหนามนั้นถัดนั้นไป
ความอย่างไรเชิญท่านไปอ่านเอย.

คำจารึก

๓๑. ที่เอ๋ยที่นี้ อนุสาวรีย์ศรีสถาน
แห่งชายไม่ประจักษ์ศักดิ์ศฤงคาร แม้สกุลคุณสารต่ำปานไร
ของจงอย่าขึ้งเคียดรังเกียจเขา ของจงเคารพงามตามวิสัย
มัจจุราชรับพาเขาคลาไคล ทิ้งร่างไว้ทวงเคารพผู้พบเอย.

๓๒. น้ำเอ๋ยน้ำใจ ซึ่งเนาในร่างกายผู้ตายนี้
ล้วนสุภาพผ่องใสด้วยไมตรี อีกโอบอ้อมอารีมีในคน
คุณนี้นำชำร่วยอวยสนอง บำเหน็จมองมูลมากวิบากผล
คือห่วงใยย้ำหยัดอัสสุชล จากฝูงคนผู้ใฝ่อาลัยเอย.

๓๓. แต่เอ๋ยแต่นี้ เป็นหมดที่ใฝ่จิตริษยา
เป็นหมดที่อุปถัมภ์คิดนำพา เป็นนับว่า "อโหสิกรรม" กัน
เขาจะมีดีชั่วติดตัวไป เป็นวิสัยกรรมแต่งและแสร้งสรรค์
เรารู้ได้แต่ปวัตติ์ปัจจุบัน ซึ่งทิ้งอยู่คู่กันกับนามเอย.



พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ไทยเขษม ถนนเฟื่องนคร พระนคร
นายอำพัน ฉายางกูร ผู้พิมพ์ และ ผู้โฆษณา

พ.ศ. ๒๕๐๙